

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในความสัมพันธ์กับราชธานี
หัวเมืองภาคใต้ และหัวเมืองมลายู (พ.ศ. 2327 -2435)

นางสาวนรีนันท์ มรรคดวงแก้ว

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2556

**The Relationships between Chao Phaya Nakorn Si Dhammaraj
and the Capital - Southern States
and Southern Malaya States (B.E. 2327 - 2435)**

Miss Nareenan Makaduangkeo

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Arts in Thai Studies
School of Liberal Arts
Sukhothai Thammathirat Open University
2013

หัวข้อวิทยานิพนธ์ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในความสัมพันธ์กับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และ
หัวเมืองมลายู (พ.ศ.2327-2435)
ชื่อและนามสกุล นางสาวรินันท์ มรรคดวงแก้ว
แขนงวิชา ไทยคดีศึกษา
สาขาวิชา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี
2. ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิยนาด บุนนาค

วิทยานิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2557

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จุฬิศพงษ์ จุฬารัตน์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิยนาด บุนนาค)

..... ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา
(ศาสตราจารย์ ดร. สิริวรรณ ศรีพหล)

ชื่อวิทยานิพนธ์ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในความสัมพันธ์กับราชธานี หัวเมืองภาคใต้ และหัวเมืองมลายู (พ.ศ. 2327 - 2435)

ผู้วิจัย นางสาวนรีนันท์ มรรคดวงแก้ว **รหัสนักศึกษา** 2501000901

ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา)

อาจารย์ที่ปรึกษา (1) รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสชูติ (2) ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิยนาด บุนนาค

ปีการศึกษา 2556

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) บริบททางการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช ที่มีความสัมพันธ์กับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นระหว่าง พ.ศ. 2327 - 2435 (2) สถานภาพ บทบาท ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช สมัยก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 (3) การบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ทั้ง 4 ท่าน คือ เจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) เจ้าพระยานครฯ (น้อย) เจ้าพระยานครฯ (น้อยกลาง) และเจ้าพระยานครฯ (หนูพร้อม) ที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์กับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทั้งข้อมูลเอกสารชั้นต้น คือสารตราแต่งตั้งเจ้าพระยานครฯ และเอกสารชั้นรอง คือหนังสือและวิทยานิพนธ์ โดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ นำมาวิเคราะห์ตีความ เรียบเรียงและนำเสนอในรูปแบบการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า (1) เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองสำคัญ คือ เป็นหัวเมืองเอก เป็นตัวแทนของราชธานี ในการดูแลหัวเมืองภาคใต้ และหัวเมืองมลายู และเป็นเมืองท่ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (2) เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีลักษณะความเป็นผู้นำ ทำให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นผู้แทนของราชธานีดูแลปกครองเมืองนครศรีธรรมราช และหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคใต้ให้สงบเรียบร้อย ดูแลด้านเศรษฐกิจและเป็นผู้เจรจากับตัวแทนรัฐบาลอังกฤษที่กำลังขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนมลายูก่อนที่เฮนรี เบอร์นี่จะเข้ามาเจรจากับรัฐบาลไทยที่ราชธานี (3) การบริหารของเจ้าพระยานครฯ พบปัญหาความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ ศาสนา และอื่น ๆ หลายประการ กับหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู แต่จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยานครฯ ทั้ง 4 ท่าน เป็นบุคคลในตระกูลเดียว คือ ตระกูล ณ นคร ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยว่าคนในตระกูลเดียวกันจะเป็นเจ้าเมืองสืบต่อกันมาพร้อมกว่าปี แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการรักษาผลประโยชน์ของชาติ ความจงรักภักดี และเป็นที่ไว้วางใจของราชธานี ในการดูแลหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ และหัวเมืองมลายู ซึ่งเป็นประเทศราชของสยาม สืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล บทบาทของเจ้าพระยานครฯ จึงยุติลง

คำสำคัญ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ราชธานี หัวเมืองภาคใต้ หัวเมืองมลายู

Thesis title: The Relationships between Chao Phaya Nakorn Si Dhammaraj and the Capital - Southern States and Southern Malaya States (B.E. 2327 - 2435)

Researcher: Miss Nareenan Makaduangkeo; **ID:** 2501000901:

Degree: Master of Arts (Thai Studies);

Thesis advisors: (1) Mallica Masoodi, Associate Professor; (2) Dr. Piyanart Bunnag, Professor Emeritus

Academic year: 2013

Abstract

The thesis aims to study three areas: 1) The political and economic context of Nakorn Si Dhammaraj during the early years of the Rattanakosin Era from B.E. 2327 to B.E. 2435 (1784 - 1892), in particular, the pyramidal collaborations between Bangkok – the siege of power -- and the southern provinces and the Malaya tributary of Siam; 2) Role and status of the Chao Muang (Lords of Nakorn Si Dhammaraj), the difficulties and problems encountered and overcome in their efforts to establish public administration before the Great Reform of King Chulalongkorn and; 3) Strategies of the four Lords (Chao Phraya Pat, Chao Phraya Noi, Chao Phraya Noi Klang and Chao Phraya Nou Prom) and their effects on the overall conditions of the triangle relationships.

The qualitative research focuses on the study of primary sources (archives) and secondary sources (publications and thesis). It is presented through the interpretation of a narrative and chronological order with historical details.

The research has resulted in three principle remarks: 1) Not only was Nakorn Si Dhammaraj - the first ranked province, symbolizing the representative of Bangkok to control the southern provinces and the Malaya tributary but it was also a major seaport and the main destination for foreign merchants from the Ayudhaya Era to the Rattanakosin Era; 2) The leadership of the Lords of Nakorn Si Dhammaraj favoured the Royal Family who did not hesitate to delegate to them the implementation of state policies. During the British colonialism in Malaya, the Lord of Nakorn Si Dhammaraj succeeded in playing the role of a diplomatic counterpart and signed the Preliminary Treaty with Henry Burney, the representative of the British Government and; 3) However, due to internal political problems, the diversity of culture, religious and other social concerns, the Lords of Nakorn Si Dhammaraj succeeded in maintaining peace and order. It is also remarkable that four consecutive Lords of Nakorn Si Dhammaraj remained from generation to generation in the Na Nakorn Family, which furnished ample evidence of charisma, experience, loyalty and professionalism in the administration. Finally, through the Great Reform of King Chulalongkorn, Nakorn Si Dhammaraj was fully absorbed by the central government which converted it to **Monthon Thesaphiban** and with this transformation, the role of the Lords of Nakorn Si Dhammaraj came to an abrupt end.

Keywords: Phraya Nakorn Si Dhammaraj, Southern Thailand, monarchical administration, Malaya tributary

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เกิดขึ้นจากแรงบันดาลใจที่จะรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชและเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นบรรพชนของท่านผู้หญิงโพยม เสนีณรงค์ฤทธิ์ (โพยม ณ นคร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ซึ่งเป็นทั้งหลานปู่และหลานตาของ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) โดยได้รับแรงสนับสนุนจากคุณจุลนา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา พลโทอุทาร์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคุณมณีนีรัตน์ มรรคดวงแก้ว (สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ผู้เป็น ทายาทสายตรงของพลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แยม ณ นคร)

ในการทำวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จเป็นรูปเล่มได้นั้น ขอกราบขอบพระคุณในความเมตตา กรุณาของท่านอาจารย์หลายท่านที่ได้ให้คำแนะนำ รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี และ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิยนารถ บุนนาค อาจารย์ที่ปรึกษาที่ให้คำแนะนำและตรวจแก้ไข งานเขียนให้สมบูรณ์ ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ได้ช่วยแนะนำและให้หนังสือ เพื่อค้นคว้า รองศาสตราจารย์ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ ช่วยวิเคราะห์บทบาทของเมืองนครศรีธรรมราช ในช่วงนั้น และเป็นการชี้ทางสว่างในการคิดหัวข้อวิทยานิพนธ์ในเบื้องต้น ดร. อัญชนินทร์ พุทธิมงคล ผู้ให้การช่วยเหลือตรวจแก้และให้คำแนะนำเรียบเรียงวิทยานิพนธ์ และ ดร. ดวงทิพย์ สุรินทาธิป ผู้เขียนและเรียบเรียงบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช และผู้สนับสนุนการศึกษา คุณมณีนีรัตน์ มรรคดวงแก้ว และศาสตราจารย์แพทย์หญิงนฤมล เจริญชอบ รวมทั้งเพื่อน ๆ พี่ ๆ และน้อง ๆ ที่ให้กำลังใจจนกระทั่งสำเร็จ

นรีนันท์ มรรคดวงแก้ว

กรกฎาคม 2557

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
ขอบเขตของการวิจัยภาคทฤษฎี	3
วัตถุประสงค์การวิจัย	4
ประเด็นปัญหาการวิจัย	5
สมมติฐานการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
ระเบียบวิธีวิจัย	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
เอกสารที่เกี่ยวข้อง	6
บทที่ 2 ความสำคัญเมืองนครศรีธรรมราชต่อราชธานีและ ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช	11
1. สภาพทางภูมิรัฐศาสตร์	11
○ ความเป็นมาของเมืองนครศรีธรรมราช	12
● กำเนิดของเมืองนครศรีธรรมราช	12
● ความรุ่งเรืองแห่งเมืองนครศรีธรรมราช	15
● หลักราชศาสตร์แห่งการปกครอง	18
□ สมัยสุโขทัย	21
□ สมัยอยุธยา	22
2. ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช	26
○ การตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช	26
○ ขอบเขตและอำนาจหน้าที่ของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช	31
□ สมัยสุโขทัย	31
□ สมัยอยุธยา	31
- พิธีการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช	32

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
☐ สมัยธนบุรี	34
- ราชธานีกำหนดหน้าที่ของพระเจ้านครศรีธรรมราช	36
☐ สมัยรัตนโกสินทร์	39
- อำนาจและหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง	40
- คุณลักษณะของผู้ที่จะได้รับการพิจารณาแต่งตั้ง	43
สรุป	48
บทที่ 3 บทบาทด้านการเมืองการปกครอง	50
☐ บทบาทของเมืองนครศรีธรรมราชต่อราชธานี	50
1. แข็งขันไม่ปฏิบัติตามที่ราชธานีต้องการ	50
2. การจัดระเบียบการปกครองโดยใช้ทำเนียบข้าราชการ	54
2.1 การปกครองภายในเมืองนครศรีธรรมราช	55
2.2 การจัดการปกครองท้องถิ่นในเขตหัวเมืองนครศรีธรรมราช	60
2.3 การปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองปริมณฑล	65
○ เมืองสงขลา	65
○ เมืองตรัง	67
○ เมืองถลาง เมืองพัทลุงและเมืองพังงา	67
2.4 ขอบเขตอำนาจในการควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู	68
○ เมืองไทรบุรี	74
○ เมืองกลันตัน เมืองตรังกานู และเมืองยี่หริ่ง	76
2.5 การบริหารราชการแผ่นดินแบบตะวันตก:	
มณฑลนครศรีธรรมราช	84
สรุป	87
บทที่ 4 บทบาทด้านการต่างประเทศ	89
1. ความสัมพันธ์กับพม่า	89
2. ความสัมพันธ์กับอังกฤษ	92
○ อังกฤษมีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการ	95
2.1 ด้านการเมือง	95
2.2 ด้านการค้า	112
สรุป	115

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 บทบาทด้านเศรษฐกิจ	116
1. ภูมิหลังด้านเศรษฐกิจ	116
2. ราชธานีกับเมืองนครศรีธรรมราช	120
2.1 ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ	121
2.2 การเก็บส่วยและภาษีอากรต่าง ๆ	124
○ ส่วยที่เป็นสิ่งของ	126
○ เงินอากรส่วย	127
2.3 รายได้จากการค้าของหลวงทางหัวเมืองนครศรีธรรมราช	129
2.4 เครื่องอุปโภค บริโภค ที่ราชธานีเกณฑ์จากหัวเมืองนครศรีธรรมราช	129
2.4.1 การค้าของเมืองนครศรีธรรมราช	131
1) การค้าภายในเมืองนครศรีธรรมราช	131
(1) การซื้อสินค้าจากราษฎร	132
(2) การจำหน่ายสินค้าให้ราษฎร	132
2) การค้าขายกับเมืองอื่น ๆ	133
1) ดำเนินการค้าโดยตรง	133
2) เป็นตัวกลางในการรับซื้อและจำหน่ายสินค้า	134
2.4.3 การผลิตเพื่อการค้าของเมืองนครศรีธรรมราช	136
1) การส่งเสริมการทำนาและพืชผลทางการเกษตรอื่น ๆ	137
2) การเลี้ยงสัตว์และการประมง	140
3) การต่อเรือ	141
4) การเหมืองแร่	142
5) การจัดหาของป่า	143
2.4.4 ระบบเศรษฐกิจกับกำลังคน	143
สรุป	151
บทที่ 6 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	152
บรรณานุกรม	163

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภาคผนวก	170
ก เมือง 12 นักษัตริย์	172
ข ร่างกฎทรงแต่งตั้งให้เจ้าถนคอธ ออกไปเป็นเจ้าการเมืองนครศรีธรรมราช	176
ค ร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราชให้ถอดพระเจ้าานครศรีธรรมราช (หนู) ออกจากตำแหน่ง และตั้งเจ้าพัฒน์เป็นเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช	182
ง เรื่องตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) เป็นพระยานนครศรีธรรมราช	189
จ เลื่อนยศพระยานคร (น้อย) ผู้มีความชอบเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมไตรราชฯ	196
ฉ เรื่องตั้งพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยานนครศรีธรรมราช	198
ช ตารางเครื่องราชบรรณาการที่เมืองประเทศราชมลายูส่งผ่านนครศรีธรรมราช เพื่อทูลเกล้าฯ ถวาย ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)	205
ช ส่วยเกณฑ์โดยทั่วไป	207
ฉ ส่วยเพิ่มเติม เพื่อใช้ในงานพิธีต่าง ๆ	211
ญ เงินอากรส่วย	213
ฎ จำนวนส่วยจากหัวเมืองบักชีใต้ที่ส่งเข้าทูลเกล้าฯ ถวายราชสำนักโดยตรง และไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช	221
ฎ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการแสดงการจัดส่ง ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองภาคใต้ สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	226
ฐ แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของ หัวเมืองประเทศราชมลายูที่ส่งผ่านนครศรีธรรมราช	228
ฑ แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของ หัวเมืองภาคใต้และประเทศราชมลายูที่ส่งถวายราชสำนักโดยตรง	233
ฒ แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของ หัวเมืองภาคใต้สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)	241
ณ การเก็บส่วยและภาษีอากรต่าง ๆ	250
ด เปรียบเทียบการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการของ หัวเมืองมลายู สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)	262
ด ตารางการควบคุมกำลังคนกับการพัฒนาของสภาพเศรษฐกิจ	271
ถ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร)	273
ประวัติผู้วิจัย	276

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1 เมือง 12 นักษัตริย์ ตราประจำเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน	19
ภาพที่ 5.1 แสดงการเคลื่อนไหวของส่วย โดยผ่านศูนย์กลางที่เมืองนครศรีธรรมราช	128
ภาพที่ 5.2 แสดงการซื้อ - ขาย สินค้าภายในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช	132
ภาพที่ 5.3 แสดงการซื้อ - ขาย สินค้าระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับต่างประเทศ	136

บทที่ 1

บทนำ

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะเป็นเมืองชั้นเอกคู่กับเมืองพิษณุโลก โดยขุนนางชั้นผู้ใหญ่ระดับเจ้าพระยาเป็นเจ้าเมือง

ครั้งธนบุรีเป็นราชธานี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงแต่งตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ตามสุพรรณบัฏเป็น *เจ้าชั้นตีสี่มา นามขัติยราชนิคม สมมติมหิสวรรย์ พระเจ้านครศรีธรรมราช เสด็จไป ณ วันอาทิตย์ เดือน 11 ขึ้น 3 ค่ำ จุลศักราช 1138 (พ.ศ. 2319) ปีกอก อัฐศก (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505: 174)* เมืองนครศรีธรรมราชจึงมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช พระเจ้านครศรีธรรมราชมีอำนาจหน้าที่ในการปกครองเมืองนครฯ รักษาป้องกันราชอาณาจักรทางภาคใต้ รวมทั้งจัดการเก็บรวบรวมภาษีอากรส่งพระคลังหลวง

ดังนั้น จึงเห็นว่า ในสมัยของกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี ราชธานีได้มอบอำนาจทางการเมืองให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช เพื่อเป็นผู้แทนในการกำกับดูแลราชอาณาจักรทางภาคใต้ให้สงบสุข เป็นการแบ่งเบาภาระของราชธานี เพราะเมืองทางภาคใต้และหัวเมืองมลายูอยู่ห่างไกลมาก นอกจากนี้ เมืองนครศรีธรรมราชยังเป็นหัวเมืองทางภาคใต้ที่สามารถเป็นแหล่งสะสมอาวุธ เสบียง และเป็นกำลังสนับสนุนของราชธานีได้เป็นอย่างดี เมืองนครศรีธรรมราชจึงเป็นเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญต่อการบริหารราชการแผ่นดินและการปกครองภาคใต้ระหว่างเมืองหลวงราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู

ต่อมา ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2327 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ลดบทบาทเมืองนครศรีธรรมราชลงเป็นเพียงเมืองเอก มีหน้าที่กำกับดูแลหัวเมืองทางภาคใต้ ให้ลดบรรดาศักดิ์ *พระเจ้านครศรีธรรมราช เจ้าประเทศราช* ลงเป็น *เจ้าพระยานครศรีธรรมราช เจ้าเมืองเอก* และให้ถอดพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ออกจากตำแหน่ง เนื่องจากชราภาพและแต่งตั้งเจ้าอุปราช (พัฒน์) ซึ่งเป็นบุตรเขยของเจ้านคร ขึ้นเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ในระหว่าง พ.ศ. 2327-2435 เป็นช่วงระยะเวลากว่า 100 ปี ได้เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบและความขัดแย้งทั้งภายในและภายนอกของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งส่งผลกระทบต่อบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ความสงบสุขและความเรียบร้อยของหัวเมืองภาคใต้และประเทศราชมลายูรวมทั้งต่อการเมืองและเศรษฐกิจของราชอาณาจักรสยามด้วย

ส่วนความสัมพันธ์ของเมืองนครศรีธรรมราชกับหัวเมืองภาคใต้ทั้งหลาย ก็มีค้อยราบรื่นนัก เมื่อพ.ศ. 2334 หลังจากปราบปรามกบฏเมืองปัตตานี เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) และพระยาสงขลา (บุญฮุย) จนกรุงเทพฯ ต้องยกเมืองสงขลาขึ้นเป็นหัวเมืองเอก เทียบเท่าเมืองนครศรีธรรมราช ยกเมืองตรังและหัวเมืองประเทศราชมลายูให้เมืองสงขลาปกครอง ยกหัวเมืองไทรบุรี และสั่งการให้เมืองสงขลาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เพื่อคานอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช

แต่ปัญหาการบริหารจัดการการเมืองในหัวเมืองภาคใต้ ยังคงยุ่งยากอย่างต่อเนื่อง เมื่อครั้งเกิดกบฏเมืองตรังกานูและเมืองยี่หริ่ง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ไม่ยอมส่งกองทัพออกไปช่วยพระยาสงขลา (บุญฮุย) ต่อสู้กับพวกกบฏ ทำให้เกิดผลเสียต่อสยามเป็นอย่างมาก และจากเหตุการณ์ทะเลาะวิวาทระหว่างพระยา กลันตันและพระยาตรังครั้งนี้ ราชธานีจึงได้โอนเมืองกลันตันกลับมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่างพ.ศ. 2327 – 2435 ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช สกุน ฦ นคร เป็นสกุลเดียวที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชติดต่อกันเป็นเวลานานกว่า 100 ปี (พ.ศ. 2327 – 2435) ได้แก่

1. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) พ.ศ. 2327 – 2354
2. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พ.ศ. 2354 – 2382
3. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) พ.ศ. 2382 – 2410
4. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) พ.ศ. 2410 – 2435

ความสัมพันธ์ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับราชธานี ในฐานะเป็นผู้แทนราชธานีกับหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู ถือเป็นบทบาทสำคัญในการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจและอิทธิพลทางการเมืองของสยามไปปกครองยังหัวเมืองประเทศราชมลายู การปราบปรามเมืองไทรบุรี และการควบคุมเมืองกลันตัน การติดต่อทางการเมืองและการค้ากับอังกฤษ การต่อเรือเพื่อออกไปค้าขายต่างประเทศ และต้องคอยระแวดระวังศึกพม่าที่อาจเข้าโจมตีทางภาคใต้ของสยาม ภาระหน้าที่ในการปกครองและควบคุมเมืองที่มีความสัมพันธ์อันดีและความขัดแย้งร่วมกัน ทั้งภายในและภายนอกประเทศเหล่านี้ ส่งผลให้บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีความสำคัญมาก และเป็นที่สนใจควรแก่การศึกษา

1. ขอบเขตของการวิจัยภาคทฤษฎี

ขอบเขตของการวิจัยประกอบด้วย หลักของการเป็นผู้นำ และกรณีศึกษาความขัดแย้ง (ปิยนาก นุณนาค 2533: 10 - 11)

1.1 การเป็นผู้นำ (Leadership)

ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นผู้นำได้รับความสนใจอย่างมากในปลายศตวรรษที่ 19 และได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นักวิชาการได้กำหนดความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำไว้ต่างกัน ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะความหมายที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของการศึกษาวิจัย

◆ โรเจอร์ส เบลล์ (Bell, 1969: 112) ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ ผู้ที่อยู่ในอำนาจหรือตำแหน่งที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้เป็นผู้นำ เป็นผู้สามารถมีอิทธิพลในการจัดสรรและจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ มากกว่าคนอื่น ในชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ปรารถนาทั้งของตนเองและสมาชิกของชุมชน

◆ ที. เอ็น. ไวท์เฮด (Whitehead, 1963: 68) กล่าวว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากบุคคลอื่น ๆ ในกลุ่มและเป็นผู้ที่มีความสามารถช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอสามารถชี้แนะหนทางให้ผู้อื่นทำตามโดยผู้ตามให้ความเชื่อฟัง

ส่วนนักวิชาการไทยได้ให้แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับผู้นำดังนี้

◆ รังสรรค์ ประเสริฐศรี (2544: 31) ระบุว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่ทำให้องค์การประสบความสำเร็จและเป็นผู้ที่แสดงบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้ใต้บังคับบัญชาหรือบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นคงและช่วยเหลือบุคคลต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม

◆ กิติ ตย์คานนท์ (2543: 21) อธิบายว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งหรือได้รับการยกย่องขึ้นเป็นหัวหน้าและเป็นผู้ตัดสินใจ เนื่องจากเป็นผู้มีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และจะนำพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชนไปในทางดีหรือทางชั่วก็ได้ อีกนัยหนึ่ง ผู้นำคือ ผู้ที่มีศิลปะที่สามารถมีอิทธิพลเหนือคนอื่นและนำบุคคลเหล่านั้น โดยได้รับความไว้วางใจและเชื่อใจอย่างเต็มที่ อีกทั้งยังได้รับความเคารพนับถือ ความร่วมมือ และความมั่นใจจากผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างจริงใจ

จากนิยามดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ผู้นำคือ ผู้ดำรงตำแหน่ง มีอำนาจอิทธิพล แสดงบทบาทหน้าที่ จูงใจให้คนอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ

1.2 ความขัดแย้ง (Conflict Theory)

ทฤษฎีว่าด้วยสาเหตุของความขัดแย้งได้รับการสนใจศึกษาอย่างกว้างขวางในหมู่นักสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะนักรัฐศาสตร์ นักสังคมวิทยา นักจิตวิทยา และนักเศรษฐศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่า ความขัดแย้งเป็นเรื่องของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีตั้งแต่สองฝ่ายหรือมากกว่า ซึ่งมีเป้าหมาย ค่านิยม อุดมการณ์ ผลประโยชน์ที่เข้ากันไม่ได้ และต่างแข่งขันกันเพื่อแย่งชิงทรัพยากรอันมีจำกัด ทั้งนี้ การให้คำจำกัดความของความขัดแย้งมีความแตกต่างกัน ดังนี้

◆ โคเซอร์ (Lewis Cozer) มองว่า ความขัดแย้งเป็นการต่อสู้ระหว่างกลุ่มที่ขัดแย้งกันอยู่ เพื่อให้ได้มาซึ่งค่านิยมที่ปรารถนา สถานภาพ อำนาจ และทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เป้าหมายของกลุ่มที่ขัดแย้งกันมิได้จำกัดขอบเขตเพียงเพื่อบรรลุสิ่งที่ตนปรารถนาเท่านั้น แต่ยังต้องการให้คู่แข่งยอมจำนนหรือได้รับความเสียหาย ทั้งมุ่งหวังที่จะจัดคู่ขัดแย้งให้หมดสิ้นลงไปด้วย

◆ เรย์มอนด์ ดับลิว แมซกและจอห์น พีส (Raymond W. Mack John Pease) นักสังคมวิทยาให้นิยามว่า ความขัดแย้งคือ การเป็นปรปักษ์ต่อกันอย่างเปิดเผยของบุคคลหรือกลุ่ม ซึ่งมีเป้าหมายที่จะทำลายล้างคู่ต่อสู้

◆ กลุ่มของโรเบิร์ต นอร์ธ (Robert North) อธิบายว่า ความขัดแย้งมีผลพวงมาจากการติดต่อสื่อสารที่ไร้ประสิทธิภาพ การรับรู้ที่ผิดพลาด ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน รวมทั้งทัศนคติค่านิยมและกระบวนการกล่อมเกลாதงสังคมของผู้ไปด้วย

◆ ดับลิว เอฟ เวิร์ทไฮท์ (W.F. Wertheim) เห็นว่า สาเหตุที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมีที่มาจากสถานการณ์ภายในสังคม พลังกดดันและอิทธิพลจากแนวความคิดภายนอก เช่น พลังทางเศรษฐกิจและสภาวะแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดความขัดแย้งแล้ว ยังนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม อย่างไรก็ดี สภาพภายในสังคมมักมีอิทธิพลอย่างมากและเป็นปัจจัยที่กำหนดชี้ขาดวิถีทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมในท้ายที่สุด

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 ศึกษาบริบททางการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความสัมพันธ์กับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่าง พ.ศ. 2527 - 2435

2.2 ศึกษาสถานภาพ บทบาท ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารราชการแผ่นดินของ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 5

2.3 วิเคราะห์การบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์กับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู

3. ประเด็นปัญหาการวิจัย

3.1 บริบททางการเมืองและบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น

3.2 สถานภาพและบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

3.3 ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารราชการแผ่นดิน

3.4 ผลกระทบจากการบริหารราชการแผ่นดิน

4. สมมติฐานการวิจัย

ความสามารถของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในการบริหารราชการแผ่นดินน่าจะเป็น ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งในการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู แม้จะเกิดความขัดแย้งระหว่างหัวเมืองสยามกับหัวเมืองมลายู เป็นระยะๆ แต่สามารถคลี่คลายปัญหาได้

5. ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในการบริหารราชการและความสัมพันธ์ ของเมืองนครศรีธรรมราชกับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

6.1 **ราชธานี หรือรัฐบาลกลาง** หมายถึง ศูนย์กลางอำนาจการปกครองประเทศ ซึ่งมีราชธานีอยู่ที่กรุงเทพฯ

6.2 หัวเมืองภาคใต้ หรือ หัวเมืองปักษ์ใต้ หมายถึง เมืองทางภาคใต้ที่มีความสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ เมืองถลาง เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมืองภูเก็ต เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ฯลฯ

6.3 หัวเมืองมลายู หมายถึง เมืองชายแดนทางภาคใต้ของสยาม ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย ปัตตานี ไทรบุรี กันตันและตรังกานู

7. ระเบียบวิธีวิจัย

7.1 การดำเนินการค้นคว้าและวิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach)

7.2 เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) จาก หอสมุดแห่งชาติ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ฯลฯ

7.3 วิเคราะห์ วิจัย ตีความ ข้อมูล เรียบเรียงและนำเสนอเป็นผลงานวิจัย

7.4 เสนอรายงานแบบวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ประกอบด้วย เอกสารชั้นต้นและหลักฐานชั้นรอง

8. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

8.1 ทำให้ได้รับรู้และเข้าใจบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในด้านความสัมพันธ์กับราชธานีกับหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู (2327 – 2435) โดยเฉพาะสภาพการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีความสำคัญกับราชธานีกับหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

8.2 เพื่อเป็นงานวิจัยพื้นฐานสำหรับการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของผู้นำของไทยต่อไป

9. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

นอกจากเอกสารชั้นต้นแล้ว ยังมีสิ่งพิมพ์อื่นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่น่าสนใจ จึงขอยกตัวอย่างพอเป็นสังเขป ดังนี้

9.1 อธิยา เสถียรสุด (2514) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พุทธศักราช 2325 – 2435)** พบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 เมืองนครฯ ถูกลดฐานะเป็นเมืองชั้นเอก โดยเจ้าเมืองนครฯ เป็นผู้ดูแลหัวเมืองทางใต้เป็นส่วนใหญ่ ด้านการเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 2 ตรงกับเจ้าพระยามนทร (น้อย) มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลาย เหตุการณ์ เช่น การปราบเมืองไทรบุรีใน พ.ศ. 2364 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษ สงคราม อังกฤษและพม่า ตลอดถึงเรื่องเมืองไทรบุรีเป็นส่วนหนึ่งที่ชักจูงให้อังกฤษเข้ามาเกี่ยวข้องกับไทย และส่งทูตเข้ามาเจรจากับไทยในเวลาต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยามนทรฯ (น้อย) มีบทบาท ในการเจรจากับเฮนรี เบอร์นี และเป็นผู้ทำสนธิสัญญาเบื้องต้น ส่วนเรื่องการปราบกบฏพวก เจ้าพระยาไทรบุรีครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 แสดงให้เห็นถึงความพยายามของเมืองนครฯ ที่จะควบคุม บรรดาหัวเมืองมลายูไว้ในอำนาจของไทย และการแข่งขันระหว่างเมืองนครฯ และเมืองสงขลา ซึ่ง กระทบต่อการปกครองบรรดาหัวเมืองทางใต้ ส่วนในสมัยเจ้าพระยามนทรน้อยฯ (น้อยกลาง) มี ปัญหาเรื่องเมืองกลันตันและสงครามเมืองปะหัง กระทั่งสมัยเจ้าเมืองนครฯ คนสุดท้ายถูกเรียกตัว ให้เข้ารับราชการในกรุงเทพฯ ตำแหน่งเจ้าเมืองจึงมีความสำคัญลดลงกว่าเดิม

9.2 สงบ ส่งเมือง (2518) ได้ศึกษาเรื่อง **ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมือง นครศรีธรรมราชในสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น** พบว่า เมืองนครศรีธรรมราช เป็นหัวเมืองใหญ่ชั้นเอกเพียงหัวเมืองเดียวทางภาคใต้ของราชอาณาจักรไทยในสมัยธนบุรีและช่วงต้น รัตนโกสินทร์ ทำหน้าที่ปกครองดูแลและควบคุมหัวเมืองขึ้นหลายเมืองทางภาคใต้ของไทยและ หัวเมืองมลายู ย่อมก่อให้เกิดข้อขัดแย้งต่าง ๆ อยู่เสมอ เปิดโอกาสให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งทาง ราชธานีได้มอบอำนาจและหน้าที่ในการบริหารเมืองต่างกันไปตามสถานการณ์

เมื่อเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อนิจกรรม ทางราชธานีได้ดำเนิน นโยบายในการลดบทบาทและความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชลง ด้วยการส่งเสริมเมือง สงขลาให้มีบทบาทใกล้เคียงกับเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อเป็นการถ่วงดุลย์อำนาจของเมือง นครศรีธรรมราช และยกเมืองสตูลมาขึ้นกับสงขลาแทน อีกทั้งปัญหาขัดแย้งกับอังกฤษเรื่องหัวเมือง มลายูได้ยุติลงแล้ว และราชธานีสามารถแก้ปัญหา กบฏเมืองไทรบุรีได้สำเร็จ จึงไม่จำเป็นที่จะต้อง มีนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนของราชธานีต่อไป

9.3 สุภาภรณ์ ตันศลาวัณย์ (2520) ศึกษาวิจัยเรื่อง **บทบาทของเจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** พบว่าความสามารถ เฉพาะตัวของเจ้าพระยามนทรฯ ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญเด่นกว่าหัวเมืองอื่นๆ ในภาคใต้

และเป็นกำลังสำคัญในภาคใต้ของราชอาณาจักรในการก่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยได้พยายามขยายไปยังรัฐมลายู เพื่อจะนำผลประโยชน์ทางทรัพยากรและเครื่องราชบรรณาการมาถวายแก่ราชอาณาจักร ทั้งได้ปรับปรุงเมืองตรังให้เป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญกับต่างประเทศในสมัยนั้นด้วย ด้านการรักษาความมั่นคงและความสงบในภาคใต้ เจ้าพระยานครฯ เป็นกำลังสำคัญในการปราบปรามขบถที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้ง และได้ปรับปรุงเมืองตรังเป็นฐานทัพเรือที่เข้มแข็ง รวมทั้งเจ้าพระยานครฯ ยังใช้ความสามารถในการเจรจากับอังกฤษเพื่อคลี่คลายปัญหาหัวเมืองมลายู และรักษาผลประโยชน์ฝ่ายไทยไว้ได้ด้วย

9.4 ณรงค์ นุ่นทอง (2520) การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ 2439 – 2449) พบว่าการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลานั้น คนที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองล้วนเป็นคนในตระกูลของเจ้าเมืองเก่า เสมือนเป็นตำแหน่งสืบตระกูล ด้วยเหตุนี้เจ้าเมืองจึงมีอำนาจและความเป็นอิสระในการปกครองบ้านเมือง ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า การปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ นั้น เจ้าเมืองมีอิสระจากการควบคุมของรัฐบาลกลางมากเกินไป ประกอบกับในขณะนั้นอังกฤษได้หัวเมืองมลายูเป็นเมืองขึ้น และมีท่าว่าอังกฤษจะขยายอิทธิพลเข้ามายังไทยมากขึ้นทุกที พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริว่า รัฐบาลสมควรที่จะต้องแก้ไขระเบียบวิธีการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ให้ทันสมัยและเจริญก้าวหน้าโดยเร็วที่สุด เพื่อไม่ให้ราษฎรในท้องถิ่นมีความรู้สึกว่ ราชอาณาจักรไทยมีความเจริญด้อยกว่าดินแดนที่อังกฤษปกครองอยู่

9.5 ประไพพิศ วรวิวัฒน์ชัย (2534) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองภาคใต้: การโอนอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ว่าในสมัยโบราณ หัวเมืองที่ตั้งอยู่ในแหลมมลายูทางด้านอ่าวไทย เรียกว่า “หัวเมืองปักษ์ใต้” หัวเมืองทางด้านอ่าวเบงกอล เรียกว่า “หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก” การไปมาติดต่อลำบากมาก การปกครองดินแดนแถบนี้จึงมีลักษณะพิเศษคือ ทางเมืองหลวงจะใช้วิธีควบคุมเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญที่สุด เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางในการขยายอำนาจในการควบคุมหัวเมืองอื่น ๆ

เมื่อครั้งที่อังกฤษได้มลายูเป็นเมืองขึ้น ทำให้พรมแดนของอังกฤษและไทยชิดกัน อังกฤษถือโอกาสแสวงหาอำนาจทางการค้าและขยายอิทธิพลทางการเมืองเหนือไทรบุรี กันตันและตรังกานู โดยอังกฤษได้ทำการรวบดินแดนมลายูที่เคยเป็นของไทยเข้าเป็นอาณานิคมของอังกฤษ เป็นเหตุทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวางวิเทโศบายในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองทางใต้ใหม่ให้รัดกุมและมีแบบแผน เพื่อความเจริญก้าวหน้าและเข้มแข็ง สามารถต่อรอง

กับอังกฤษได้ โดยได้ประกาศให้หัวเมืองปักษาใต้ทั้งหมดขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2437 โดยการรวมอำนาจการปกครองไว้ที่รัฐบาลกลาง จัดการปกครองแบบ “มณฑลเทศาภิบาล” ในปี 2437 และได้แต่งตั้ง พระยาสุโขมนัยวินิต เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลนครศรีธรรมราช ดำรงตำแหน่งระหว่างปี 2439 – 2449

9.6 พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542) ศึกษาเรื่องความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช ในช่วง พ.ศ.2325 – 2439 พบว่าความเปลี่ยนแปลงทางบริบทการค้าในคาบสมุทรมลายู และเข้ามาของราชสำนักสยาม ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสถานะทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชเพราะต้องปรับเปลี่ยนให้เป็นที่ไปตามนโยบายของราชสำนัก และต้องสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหัวเมืองภาคใต้ ตลอดทั้งคาบสมุทรมลายู โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจมี 5 อย่าง ได้แก่ 1. การเป็นผู้รวบรวมจัดส่งดอกไม้ทองเงินและเครื่องราชบรรณาการ 2. การจัดเก็บส่วยและภาษีอากรต่างๆ 3. การค้า 4. การเกษตรกรรม และ 5. การหัตถกรรม

9.7 ปิยชาติ สิงห์ดี (2550) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่างพุทธศักราช 2133-2231 พบว่า ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เมืองปัตตานีและสงขลาเป็นศูนย์กลางทางการค้าทางทะเล แตกต่างจากนครศรีธรรมราชที่มีชัยภูมิทางการค้าทางทะเลดีกว่า แต่ด้วยอำนาจทางการปกครองทำให้สามารถรวบรวมสินค้าจากเมืองต่างๆ ที่อยู่รายรอบได้ และเป็นเมืองศูนย์กลางการรวบรวมสินค้า

ปัตตานีมีบทบาททางการเมืองในรูปแบบการสานความสัมพันธ์กับรัฐทางตอนบนและรัฐมลายูด้วยกันโดยการคานอำนาจระหว่างรัฐ เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงให้กับตนเอง ต่างจากนครศรีธรรมราชที่มีอำนาจในการควบคุมเมืองต่างๆ ในคาบสมุทรมลายูตอนบน เพราะมีความเข้มแข็งทางอำนาจที่โดดเด่นในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และการนำศาสนาเข้าสร้างความชอบธรรมในการปกครอง ส่วนสงขลาในช่วงต้นอยู่ภายใต้การควบคุมของนครศรีธรรมราช และพยายามสร้างความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาทางการค้า ทำให้สงขลาสามารถตั้งตนเป็นอิสระและพยายามขยายอำนาจทางการเมืองหลังการล่มสลายของกลุ่มอำนาจพื้นถิ่นนครศรีธรรมราช โดยการรุกรานหัวเมืองใกล้เคียง แต่ก็ต้องยุติบทบาทภายหลังจากพ่ายแพ้ต่อกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2223

9.8 อุดม นิปรียาย (2552) ศึกษาวิจัยเรื่องเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับอังกฤษ ในปัญหาหัวเมืองมลายู สมัยรัชกาลที่ 3 โดยเน้นถึงความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในการปกครองหัวเมืองมลายูประเทศราช ตั้งแต่ก่อนที่จะมารวมในราชอาณาจักรไทยจนถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตามลำดับ โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่า ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการปกครองหัวเมืองมลายูนั้น ขึ้นกับนโยบายที่ไม่แน่นอนของราชธานี โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 3

เมื่อเมืองนครฯ ได้รับมอบอำนาจจากราชธานีในการปกครองหัวเมืองมลายูมากขึ้นก็สามารถรักษาผลประโยชน์ของประเทศได้มากที่สุด แม้กระทั่งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ไม่สามารถขยายอิทธิพลในแหลมมลายูได้กว้างขวางเช่นในสมัยหลัง

9.9 ประกิจ สะเพียรชัย (2539) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **การบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ. 2325-พ.ศ.2435)** พบว่า การบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนการปฏิรูปการปกครองเป็นการบริหารแบบจารีต มีแนวคิดหลักสำคัญ 2 ประการ คือ แนวคิดด้านการจัดการปกครองและแนวคิดด้านการจัดการกำลังคน แนวคิดทั้งสองประการนี้เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดในการสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงของราชธานีแห่งใหม่ ซึ่งส่งผลต่อโครงสร้างและรูปแบบของการบริหารราชการแผ่นดิน แต่เมื่อลัทธิการค้าอาณานิคมของชาวตะวันตกเข้ามาสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบบการบริหารราชการแผ่นดินแบบจารีตไม่สามารถนำประเทศไปสู่ความมีเสถียรภาพและความมั่นคงได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. 2435 ทำให้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่ใช้มาตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีสิ้นสุดลง

9.10 นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2529) ได้เขียนบทความเกี่ยวกับ **การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองของนครศรีธรรมราชระหว่างปลายอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น** โดยต้องการเสนอเป็นเชิงคำถามโดยให้พิจารณาถึงประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของนครศรีธรรมราชในกรอบของราชอาณาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้ โดยอธิบายว่าลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงและนครศรีธรรมราชไม่ได้มีลักษณะที่หยุดนิ่งเป็นแบบเดียวตลอดระยะเวลา 5-6 ศตวรรษที่ผ่านมา แต่มีการปรับตัวจากทั้งสองฝ่าย ขึ้นกับสถานการณ์ในภูมิภาคและท้องถิ่น กว่าจะเป็นภาพของลักษณะความสัมพันธ์แบบต้นรัตนโกสินทร์ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงด้วยปัจจัยนานาชนิดมาแล้วอย่างมาก ดังนั้นจะยึดภาพความสัมพันธ์สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นแบบแผนที่ตายตัวจึงไม่ได้

เอกสารข้างต้นประกอบด้วย วิทยานิพนธ์ จำนวน 7 เล่ม และหนังสือ จำนวน 3 เล่ม แต่ละเล่มได้กล่าวถึงตำแหน่งหน้าที่ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในแต่ละช่วง ที่บ่งบอกถึงความสำคัญของผู้ดำรงตำแหน่งนี้ว่า สำคัญและมีความหมายกับราชธานีอย่างมาก ถึงกับต้องกำหนดบทลงโทษไว้ในสารตราตั้ง ถ้าเจ้าเมืองมิได้กระทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จลุล่วง

บทที่ 2

ความสำคัญเมืองนครศรีธรรมราชต่อราชธานี และตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราชและราชอาณาจักรทางภาคใต้ ไปจรดหัวเมืองมลายูเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นที่หมายปองของราชธานี พม่า และชาติตะวันตกที่เริ่มเข้ามาล่าอาณานิคมในดินแดนแถบนี้ นครศรีธรรมราชเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกทำนากอศัย และทำการค้าขาย โดยมีร่องรอยการตั้งชุมชนใหญ่กว่า 2,000 ปี จึงเป็นอาณาจักรที่มีศูนย์กลางทางการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจที่สำคัญมายาวนาน และเป็นศูนย์กลางของการปกครองหัวเมืองภาคใต้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 นอกจากนี้ นครศรีธรรมราชยังได้รับอิทธิพลทางศาสนา การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมจากชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในดินแดนแถบนี้

สถานภาพของเมืองนครศรีธรรมราชถูกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยขึ้นอยู่กับกุศโลบายการบริหารราชการแผ่นดินของราชธานี จากเมืองประเทศราชสู่เมืองเอกเทียบเท่าพิษณุโลก แต่ตำแหน่ง “เจ้าพระยานครศรีธรรมราช” ในสารตราตั้งมีการระบุถึงหน้าที่ความรับผิดชอบและบทลงโทษ ซึ่งไม่มีในสารตราตั้งเจ้าเมืองอื่น ๆ ทำให้แน่ใจได้ว่า ผู้ที่จะดำรงตำแหน่งนี้ มีความสำคัญ และมีความหมายต่อราชธานีมากเพียงใด

ในบทนี้ จะกล่าวถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประการคือ สภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ และตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

1. สภาพทางภูมิรัฐศาสตร์

นครศรีธรรมราชมีเทือกเขานครศรีธรรมราชที่ยาวที่สุดในภาคใต้อยู่ตอนกลาง ตามแนวของคาบสมุทรไทยและภูเขาบรรทัด เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำหลายสาย ทิศตะวันออกเป็นที่ราบและสันทรายชายฝั่งทะเล ทิศตะวันตกเป็นที่ราบเชิงเขาและหุบเขาเหมาะแก่การทำไร่ ทำนา เพาะปลูกผลไม้ ทรัพยากรธรรมชาติหลากหลายทำให้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่อุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร มีการพบแร่ธาตุต่าง ๆ บริเวณเทือกเขานครศรีธรรมราช เช่น ดีบุก วุลแฟรม เหล็ก ยิปซัม แปะไรท์ ซีไรท์ บอลเคลย์ พลวงและหินปูน ของป่า ได้แก่ น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง ไม้ฝาง ไม้มะเกลือ จันทน์หอม กฤษณา การบูร งาช้าง นอแรด หนังสัตว์ กำมะถัน กายาน หวาย พริกไทย และเครื่องเทศ

หลายชนิด เป็นต้น ทำให้นครศรีธรรมราชเป็นแหล่งผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคที่สำคัญแห่งหนึ่งและเป็นเมืองท่าใหญ่ ความเคลื่อนไหวทั้งภายในและภายนอกจึงส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช ราชธานี รวมทั้งเมืองบริวาร

นอกจากนี้ นครศรีธรรมราชยังเป็นเมืองท่าสำคัญ มีการติดต่อค้าขายกับชาวอินเดียและชาวจีนมาเป็นเวลานาน “สกินเนอร์ (G. William Skinner) ได้กล่าวไว้ว่า เรือสำเภามาของจีนที่จะไปค้าขายที่อินเดีย เมื่อเดินทางมาถึงนครศรีธรรมราช ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือมักหมดยกลงทำให้พ่อค้าชาวจีนต้องขนถ่ายสินค้าที่เมืองนี้หรือเมืองใกล้เคียง เพื่อลำเลียงสินค้าต่อบนบก และเมื่อลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่าน พ่อค้าชาวจีนก็จะนำสินค้า ประเภท ข้าว พริกไทย และของป่าในแถบนี้บรรทุกกลับไปเมืองจีน” (พิศมัย นันทแสง, 2536: 9)

○ ความเป็นมาของเมืองนครศรีธรรมราช

● กำเนิดของเมืองนครศรีธรรมราช

มีผู้สันนิษฐานว่า “นครศรีธรรมราช” มาจากพระนามของกษัตริย์ผู้ปกครองนครคือ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ทั้งยังมีผู้อธิบายว่า หมายถึง เมืองแห่งพุทธธรรมของพระราชายิ่งใหญ่ ส่วนธรรมของราชาแห่งนครนี้คือ ธรรมะในศาสนาพุทธนั่นเอง (มนตรี ศรีบุษบา, 2529: 159) ระบุว่า เมืองนครศรีธรรมราชสมัยโบราณน่าจะมาจากภาษาเขมร *ស្រុកសិរីរាជ* (อ่านว่า เสือรี่เมียะ พรวิ้ง นั้วกั้ว) ตรงกับอักษรไทย “ธรม พรวิ้ง นคร” แปลว่า นครที่มีธรรมะเป็นมิ่งขวัญ ... คนโบราณย่อมทราบถึงความหมายของชื่อเมืองหลวงของตนดี จึงได้เปลี่ยนจากคำเขมรเป็นคำไทยว่า “ศรีธรรมนคร” ซึ่งก็หมายถึง นครที่มีธรรมเป็นสิริหรือมิ่งขวัญเช่นเดียวกัน พ่อเมืองหรือเจ้าเมืองก็ได้สมญาว่า “พญาศรีธรรมไตรปิฎก” อันเป็นเหตุให้เปลี่ยนชื่อเมืองอีกภายหลังว่า “นครศรีธรรมราช”

ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช (2521: 519 - 521) เขียนถึง “ราชวงศ์ศรีธรรมไตรปิฎก” โดยอ้างหลักฐานจากจารึกจังหวัดนครสวรรค์ สร้างเมื่อ พ.ศ. 1710 รวมทั้งจารึกวัดหัวเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และหลักฐานจากตำนานเมืองนครศรีธรรมราช สรุปได้ว่า ราชวงศ์นี้อุบัติขึ้นในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา และได้ทิ้งราชธานีเดิมไปตั้งเมืองใหม่ทางใต้ ขณะเดินทางลงใต้ได้ทำสัมพันธไมตรีกับราชวงศ์อู่ทอง แบ่งอาณาเขตปกครองซึ่งกันและกัน และสัญญาจะเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันในยามคับขัน พญาศรีธรรมไตรปิฎกมีพระอนุชา 2 พระองค์ที่เดินทางมาด้วย พระนามว่า

พญาจันทรภาณุและพญาพงศ์สุราหะ และจารึกวัดหัวเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี กล่าวถึงช่วงรัชกาลพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช ผู้ปกครองตามพรลิงค์ พ.ศ. 1776 และ ... ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดย์ (George Coedès) พิจารณาว่า จากศิลาจารึกนครสวรรค์ ราชวงศ์ศรีธรรมโคกราช น่าจะมีราชธานีอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา แถบลพบุรี ประมาณ พ.ศ. 1658 ได้มีการส่งคณะทูตไปจีน สมัยราชวงศ์ซ่ง (Sung Dynasty) ในจารึกนครสวรรค์ระบุว่า พระเจ้าแผ่นดินสิ้นพระชนม์ ผู้ที่ขึ้นครองราชย์ต่อทรงใช้พระนามเดียวกันคือ ศรีธรรมโคกราช”

นอกจากนี้ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช¹ และศิลาจารึกวัดหัวเวียง อำเภอไชยา หลักที่ 24 (จารึกพระเจ้าจันทรภาณุ) และหลักที่ 35 ได้อ้างถึงพระนามของพระเจ้าศรีธรรมโคกราช โดยกล่าวว่า พระยาศรีธรรมโคกราชเป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์ปทุมวงศ์ (ผู้ตั้งเมืองนครศรีธรรมราช) มเหสีชื่อ นางสังคเทวี (สงบ สงเมือง, 2518: 10) และได้ระบุดีกราชหรือพ.ศ. 1773 โดยกล่าวถึง พระผู้เป็นใหญ่ในพรลิงค์ ทรงมีราชินิตีเทียบเท่าพระเจ้าธรรมโคกราช ทรงพระนามจันทรภาณุศรีธรรมราช แห่งราชวงศ์ปทุมวงศ์ ทั้งว่ากันว่า ราชวงศ์ปทุมวงศ์ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชจนกระทั่งถึงต้น พุทธศตวรรษที่ 14 จึงตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งมีเมืองปาเล็มบัง (Palembang) เป็นราชธานี ปราภพหลักฐานในจารึกวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราชว่า ...ในปี พ.ศ. 1318 พระเจ้ากรุงศรีวิชัยได้สร้างพระสถูป และเจดีย์ไว้ในเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อประดิษฐาน พุทธศาสนาลัทธิมหายาน เป็นผลให้พุทธศาสนาลัทธิมหายานเจริญรุ่งเรืองขึ้นในดินแดนแถบนั้น ช่วงระยะหนึ่ง และมีโบราณสถานปรากฏเป็นพยานหลักฐานให้เห็นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เช่น พระบรมธาตุที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระมหาธาตุ ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น... (สงบ สงเมือง, 2518: 10)

จาก “ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ซึ่งสันนิษฐานว่า แต่งขึ้นในแผ่นดิน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยตอนต้นเรื่องกล่าวถึงพระนางเหมมาลาและเจ้าชายธนกุมาร อัญเชิญพระทันตธาตุหนีภัยสงครามไปยังลังกา แต่เรือสำเภาที่ใช้เป็นพาหนะเกิดอัปปาง เจ้าสองพี่น้อง มาขึ้นฝั่งที่หาดทรายแก้ว และมีการทำนายว่า ณ หาดทรายแก้วแห่งนี้ ในเบื้องหน้าจะมีพระยาชื่อ ศรีธรรมโคกราชมาตั้งเมืองใหญ่และก่อพระธาตุสูง 37 วา (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505: 46 - 47) แต่พระยาศรีธรรมโคกราชได้สร้างเมืองและสั่งให้ก่อสร้างพระธาตุในศักราช 1098 จึงมีผู้ตีความว่า เป็นปีพุทธศักราช ทำให้มีบทความและหนังสือประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช

¹ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ต้นฉบับเดิมเป็นสมุดไทยขาว ขำรูดคร่ำคร่า เขียนด้วย เส้นหมึกดำ เป็นอักษรไทยย่อ ลบเลือนเสียหายหลายแห่ง (พร้อม ณ นคร, 2481: ก)

หลายเล่มนำศักราช 1098 เป็นตัวกำหนดอายุเมืองนครศรีธรรมราชว่า สร้างมาแล้วประมาณ 1500 ปี ตลอดจนพยายามอธิบายต่อไปว่า พระธาตุที่สร้างเมื่อ พ.ศ. 1098² เป็นพระธาตุศิลปะศรีวิชัย ต่อมาได้สร้างพระธาตุทรงลังกาครอบทับอีกทีหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เพลงร้องเรือหรือเพลงกล่อมเด็ก (วิมล คำศรี: 2534) ซึ่งนิยมร้องในแถบจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา มีการกล่าวถึง พระบรมธาตุนครศรีธรรมราชที่สะท้อนภาพความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาอย่างสูงสุดของเมืองนครศรีธรรมราช และพระเจ้าศรีธรรมไตรปิไครให้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในระยะเวลาไล่เลี่ยกับการสร้างเมืองบนหาดทรายแก้ว ดังความปรากฏว่า

เมืองคอนเหอ	แต่ก่อนเขาเล่าลือมา
พระศรีธรรมไตรปิไคร	ก่อพระมหาธาตุยอดทองคำ
มีมหาชนมาบูชา	ผู้คนมานับถืออุปถัมภ์
ก่อพระบรมธาตุยอดทองคำ	เข้าค้ำมีคนไหว้ (วิมล คำศรี 2534: 12)
เมืองคอนเหอ	มีพระนอนแจ่มหน้า
มีโพธิ์ลังกา	มีพระอุ้มท้อง
มียักษ์เขียวยาว	ถือไม้ตะบอง
มีพระอุ้มท้อง	ส่องกลองอยู่เคียงกัน (วิมล คำศรี 2534: 196, 197)
ไปคอนเหอ	ไปแลพระนอนพระนั่ง
พระพิงเสาดั่ง	หลังคามุงเบือง

² จากเอกสารร้อยแก้ว “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” วิเคราะห์สำนวนภาษาที่ใช้น่าจะเก่ากว่าตำนานพระบรมธาตุเล็กน้อย เนื้อความในตอนต้นเรื่องคล้ายกันแต่คาดว่า ตำนานพระบรมธาตุน่าจะคัดลอกมาจากต้นฉบับตำนานเมือง ในย่อหน้าที่กล่าวถึงการสร้างเมืองนครศรีธรรมราช ความว่า "...เมื่อมหาจักราชได้ ... (ต้นฉบับลบเลือน)... ปีนั้น พระยาศรีธรรมไตรปิไครก็สร้างสถานลหาดชายนันเป็นกรุงเมือง ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชมหานคร อัครมเหสีชื่อนางสังคเทวี จึงพญาศรีธรรมไตรปิไครแลพญาพงศาภคตริย์ แลบาคุตริย์ด้วยมหาพุทธเพียร ซึ่งจะทำอิฐปูนก่อพระมหาธาตุ..." (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505: 49) จากข้อความนี้อาจทำให้ตั้งข้อสงสัยได้ว่า ปี 1098 ในตำนานพระบรมธาตุไม่น่าจะเป็นปีพุทธศักราช แต่ควรเป็นปีมหาศักราชมากกว่า ซึ่งปีมหาศักราช 1098 จะตรงกับ พ.ศ. 1719 หรือประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 18 (วารสารเมืองโบราณ (Muang Boran Journal), 4 กรกฎาคม 2553)

เข้าไปในห้อง	ไปแลพระทองแก่ทรงเครื่อง
หลังคามุงเบือง	ทรงเครื่องดอกไม้ไหว (วิมล คำศรี 2534: 137)
เมืองคอนเหอ	มีพระนอนทรงเครื่อง
มีศาลาหน้าเมือง	เจดีย์ทองสูงใหญ่
มีตลาดวัดศพ	สองปากประตูชัย
เจดีย์ทองสูงใหญ่	ใครไปยกมือไหว้

● ความรุ่งเรืองแห่งเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติ ซึ่งมีชื่อเรียกหลายชื่อ อาทิ ตามพรลิงค์ ตั้งมาหลัง ศรีธรรมราช ลิกอร์ ละคอน สิริธรรมนคร ศิริธรรมานคร และเมืองนคร ในเอกสารของจอห์น คราวฟอร์ด (John Crawford) เรียกว่า ลิกอร์ (Ligor) ซึ่งเป็นชื่อของเมืองหนึ่งในประเทศไทยตามภาษามลายู แต่ภาษาถิ่นของไทยเรียกว่า ละคอน มีแม่น้ำท่าทางเป็นแม่น้ำเล็ก และต้นไหลผ่านเมืองนครศรีธรรมราช มีค่ายสร้างด้วยอิฐ กล่าวกันว่า มีประชากรทั้งหมดประมาณ 5,000 คน เป็นชาวไทยมากที่สุด มีสำเภากินมาค้าขายเป็นประจำ สินค้าออกคือ ฝ้าย และสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นผลผลิตของชาวมลายู ได้แก่ ดินบุก พริกไทยดำ หวาย เป็นต้น

อินเดียเชื่อว่า นครศรีธรรมราชเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีวิชัยบริเวณแหลมมลายู ซึ่งในศิลาจารึก เรียกว่า เมืองตามพรลิงค์ หรือตามพรลิงเกศวร (Tambralinga) เป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งของประเทศไทย ในจดหมายเหตุของหลวงจีนหังจิง (หรือฮิฉิง) ซึ่งบันทึกไว้คราวเดินทางผ่านที่จะไปอินเดียเวลานั้นเรียกว่า ตั้งมาหลัง ซึ่งอาจจะเรียกเมืองตามพรลิงค์ (Tambralinga) แต่เพี้ยนไปตามลักษณะเสียงพูดของชาวจีน

จารึกเมืองตันจ่อ (Tanjore) ทางภาคใต้ของอินเดีย พ.ศ. 1573 เรียกว่า มัทมาลิงคัม (Madmalingam) (สุภาภรณ์ ต้นศาลรักษ์, 2520: 10) ชาวอินเดียทางใต้ได้เคยเดินทางมาค้าขายและตั้งบ้านเรือนในดินแดนแถบนี้ พวกหนึ่งอยู่ที่ริมแม่น้ำตาปีที่เมืองครหิ (ไชยา) ส่วนอีกพวกหนึ่งอยู่ที่หาดทรายแก้ว บริเวณที่เรียกว่าเมืองตามพรลิงค์ (Tambralinga) หรือนครศรีธรรมราช ในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังมีการค้นพบโบราณสถาน ซึ่งพวกอินเดียได้สร้างไว้ทั้งที่ไชยาและนครศรีธรรมราช ตำบลทุ่งตึก อำเภอเวียงสระ และยังคงมีรอยคูเมือง กำแพงเมืองที่ก่อด้วยดิน และปรากฏเทวรูป พระนารายณ์จำหลักด้วยศิลาเช่นเดียวกับที่เมืองตะกั่วป่า

ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส กล่าวถึงความรุ่งเรืองของอาณาจักรศรีวิชัยว่า อาณาจักรศรีวิชัยมีราชธานีอยู่ที่เกาะสุมาตรา ตามศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่วัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ประมาณ พ.ศ. 1300 เมื่อราชวงศ์ไศเลนทร ครองกรุงศรีวิชัย ได้แผ่อำนาจเขต มาจนถึงภาคเหนือของแหลมมลายู พ.ศ. 1318 เจ้าผู้ครองศรีวิชัยได้สถาปนาพระวิหารขึ้น 3 หลัง ได้พบศิลาจารึก 3 หลัก ที่วัดพระมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช มีตัวอักษรคล้ายกับที่ใช้กันใน อินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 800 – 1000 ตามศิลาจารึกเมืองกาลาสัน พ.ศ. 1322 กล่าวไว้ว่า อาณาจักร ศรีวิชัยแผ่อำนาจมาถึงเกาะชวา และเมื่อพ.ศ. 1550 – 1750 อาณาจักรศรีวิชัยมีประเทศราชอยู่บน ฝั่งทั้ง 2 ของแหลมมลายู ได้แก่ ปะหัง ตรังกานู กลันตัน เมืองตามพรลิงค์ (Tambralinga) (นครศรีธรรมราช) ครหิ (ไชยา) ลังกาสูกะ เกตะ (ไทรบุรี) กรวตักโกลา (ตะกั่วป่า) และบับผาละ

ศิลาจารึกจากวัดหัวเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้ปรากฏพระนาม ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชว่า จันทรภาณุ และในหนังสือชินกาลมาลินี กล่าวว่า “พ.ศ. 1799 มีเจ้า ผู้ครอง ศรีธรรมนคร ทรงพระนามว่า ศรีธรรมราช พร้อมด้วยโรจราชแห่งกรุงสุโขทัยได้ส่งทูตานุทูต ไปถึงเกาะลังกา เพื่อขอรับพระพุทธรูป” (โรจราช คือ พระร่วงผู้ครองเมืองสุโขทัย ซึ่งน่าจะ ประมาณสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์)

รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม (2521: 54 – 57) เชื่อว่า “หลักฐานที่ให้ ข้อมูลเก่าแก่ที่สุดของนครศรีธรรมราชคือ ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งเป็นตำนานทางภาคเหนือที่ได้ กล่าวถึงสงครามระหว่างลำพูน ละโว้ และนครศรีธรรมราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 กษัตริย์ นครศรีธรรมราชพระนามว่า พระยาชีวกราช (ตำนานมูลศาสนาเรียกว่า พระยาวรรช ส่วนจามเทวีวงศ์ เรียกว่า สุวชิตราช) ได้เสด็จทางเรือเข้ายึดเมืองละโว้ได้ในเวลาที่กษัตริย์ลำพูนยกมาตีละโว้ และจาก จารึกหลักที่ 35 ที่ดงแม่นางเมือง กล่าวถึงกษัตริย์พระนาม ศรีธรรมโคกราชว่า โปรดให้พระเจ้า สุนัตถวาทที่ดินแก่อัฐิพระมหากษัตริย์ ซึ่งจารึกเป็นภาษาเขมรว่า “กมรเตงชคตศรีธรรมโคกราช” พ.ศ. 1710 แต่ยังมีข้อขัดแย้งกับศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ซึ่งเชื่อว่า ศรีธรรมโคกราชเป็นราชวงศ์ ที่เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองละโว้ และเมื่อถูกขั้วรมันที่ 7 รุกราน จึงทิ้งเมืองมาอยู่ที่นครศรีธรรมราช

นอกจากนี้ รองศาสตราจารย์ ดร. ศรีศักร วัลลิโภดม ยังเห็นว่า “ศรีธรรมโคกราช”³ น่าจะเป็นชื่อของตำแหน่งกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชไม่ใช่ปกครองเมืองอื่น... และยัง

³ รองศาสตราจารย์ ดร. ศรีศักร วัลลิโภดม (2521: 56) ดูจากลักษณะของกษัตริย์ผู้ครอง แคว้นต่าง ๆ ในประเทศไทย ก็จะมีลักษณะเมืองติดอยู่ เช่น ละโว้ หรืออยุธยา จะมีกษัตริย์ทรงพระนาม รามาธิบดี ถ้าเป็นอุปราชก็จะเป็น “รามศวร” ถ้าศรีธรรมโคกราชปกครองละโว้จริง ทำไมไม่มีชื่อ รามาธิบดี หรือ รามศวร

เชื่อว่า “จันทรภาณุ” เป็นตำแหน่งอุปราช แต่รองศาสตราจารย์ ดร. ศรีศักร วัลลิโภดม ยังเห็นด้วยกับศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช คือ ศิริธรรมโคกราชองค์ที่ปรากฏในศิลาจารึกดงแม่นางเมือง อาจเป็นเชื้อสายกษัตริย์ที่ปกครองเมืองละโว้ เพราะละโว้มีความสัมพันธ์กับนครศรีธรรมราชตามหลักฐานจากชินกาลมาลีปกรณ์ เนื่องจากก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีการแบ่งชนชั้นเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ชนชั้นปกครองและประชาชนธรรมดา ชนชั้นปกครองอาจมีความสัมพันธ์โดยการแต่งงานกับต่างแคว้น ทำให้พระเจ้าศิริธรรมโคกราชอาจมีเชื้อสายของกษัตริย์ลพบุรี จึงมีการสร้างหรืออุทิศที่ดินบรรจ้อัฐิให้แก่บรรพบุรุษที่ลพบุรีก็เป็นได้ และในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชมีการพูดถึงความสัมพันธ์ของท้าวอู่ทอง⁴ กับพญาศิริธรรมโคกราช ซึ่งทำการรบแย่งเขตแดนกันที่ตำบลบางสะพานและมีการสาบานกันว่า ถ้าหากว่าเป็นอะไรไปแล้ว ก็ให้พระเจ้าอู่ทองช่วยมาดูแลด้วย เรื่องนี้อาจจะเป็นเหตุผลที่เกี่ยวข้องในลักษณะเครือญาติ ทำให้เมื่อนครศรีธรรมราชสิ้นวงศ์กษัตริย์ อยุธยาหรือสุพรรณภูมิหรือเพชรบุรีจึงเข้ามาแทนที่... เพราะฉะนั้นเมื่อนครศรีธรรมราชเสื่อมโทรม ไม่ได้หมายความว่า ถูกอยุธยาหรือเพชรบุรีตี แต่เป็นการเปลี่ยนมือ เนื่องจากสิ้นวงศ์กษัตริย์ จึงเป็นเหตุผลที่มีข้อสันนิษฐานอีกอย่างว่า นครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้นอยุธยาเมื่อใด...”

พลโทดำเนิน เลขะกุล (2521: 163 - 169) มีความเห็นว่า “...บันทึกของจีนมีการกล่าวถึง นครศรีธรรมราชส่งทูตไปจีน ตั้งแต่ พ.ศ. 1620 เป็นต้นมา และนครศรีธรรมราชจะต้องเป็นเมืองที่มีเอกราชไม่ขึ้นกับใคร เพราะจีนจะไม่ยอมรับประเทศที่เป็นเมืองขึ้น... และตำนานเมืองพัทลุงได้กล่าวถึงพระยาจันทรภาณุ ผู้น้องขึ้นเสวยราชย์เป็น พระเจ้าศิริธรรมโคกราชที่ 3 หลังจากพระเจ้าศิริธรรมโคกราชที่ 2 ทรงพระประชวรและสวรรคต หลังกลับจากศึกที่บางสะพานแล้ว... ต่อมา พ.ศ. 1730 พระเจ้าศิริธรรมโคกราชที่ 3 สวรรคต พระยาจันทรภาณุ (เดิมคือ พระยาพงศ์สุวาหะ) ได้ขึ้นเสวยราชย์ จึงทำให้เข้าใจได้ว่า “จันทรภาณุ” ทรงใช้เมื่อครั้งเป็นอุปราช และเมื่อขึ้นครองราชย์จึงปรากฏพระนามตามราชประเพณีว่า “ศิริธรรมโคกราช” และศิลาจารึก หลักที่ 24 พ.ศ. 1773 พระเจ้าจันทรภาณุ นครศรีธรรมราชทรงเป็นหัวหน้าวงศ์ปัทมวงศ์ มีกองทัพเรือที่ใหญ่มาก สามารถยึดเมืองต่าง ๆ ได้ตลอดแหลมมลายู ไปจนถึงเมืองเจ ปลายแหลมตะวันตกบนเกาะสุมาตรา เพื่อผ่านไปลังกา...”

⁴ พลโทดำเนิน เลขะกุล (2521, 165) อ้าง มานิต วัลลิโภดม ว่า เป็นท้าวพิชัยเทพเชียงใหม่ (หรือเชียงใหม่) ผู้ครองกรุงอโยธยา

● หลักการศาสตร์แห่งการปกครอง

ราชวงศ์ศรีธรรมโคกราชได้จัดการปกครองเมืองตามหลักการศาสตร์ของพราหมณ์ ในลักษณะดาวล้อมเดือนเรียกว่า “นักษัตร”⁵ นครศรีธรรมราชเป็นราชธานีอยู่ตรงกลางเมืองหน้าด่านหรือเมืองบริวารเป็นหัวเมืองชั้นในตั้งอยู่โดยรอบ อาจถือได้ว่า มีการใช้รูปแบบนักษัตรมาเป็นตัวกำหนดรูปแบบการปกครอง ซึ่งมีลักษณะพิเศษไม่พบที่อื่น และราชวงศ์ศรีธรรมโคกราชได้สถาปนาพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ มีการบูรณะพระเจดีย์เดิมให้เป็นทรงระฆังคว่ำแบบลังกา เป็นเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรม เป็นศูนย์รวมจิตใจแห่งความเชื่อของพุทธศาสนา ตราประจำจังหวัดนครศรีธรรมราชจึงเป็นรูปพระบรมธาตุเปล่งรัศมี ล้อมด้วย 12 นักษัตร มีคำอธิบายไว้ว่า หมายถึง แคว้นศรีธรรมนครโบราณ ซึ่งมีเมืองขึ้น 12 แห่ง แต่ละแห่งใช้ตรา 12 ราศีประจำเมือง และเมื่อพระยาศรีธรรมโคกราชสถาปนาเมืองบริวารขึ้น 12 เมืองโดยรอบ ก็จะต้องมีตราเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ประจำเมือง ประจวบกับคงเห็นว่า ปี 12 นักษัตรมีรูปสัตว์เป็นเสมือนตราประจำอยู่เรียบร้อยแล้ว นำมาใช้ได้โดยไม่ต้องคิดใหม่ ทั้งทุกคนรู้จักดีและจดจำได้ง่าย จึงกำหนดให้แต่ละเมืองถือตราแตกต่างกัน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2536: 67-68)

⁵ เมือง 12 นักษัตร หมายถึง เมืองที่ถูกปกครองโดยนครศรีธรรมราช ได้แก่ เมืองสายบุรี เมืองปัตตานี เมืองกลันตัน เมืองตรังกานู เมืองกระบุรี ตะกั่วป่า ถลาง เมืองพัทลุง เมืองบันทายสมอ เมืองชุมพร เมืองไทรบุรี เมืองปะหัง และเมืองตรัง

ภาพที่ 2.1 เมือง 12 นักษัตรีย ตราประจำเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน

การตั้งเมืองในรูปแบบ 12 นักษัตรเพื่อขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช ปรากฏตามตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชว่า (นิจ ใหญ่ชีระนันท์, 2521: 315)

- ◆ **ปีชวด** **ตั้งเมืองสาย** **ถือตราหนู (สายบุรี)**
เมืองสายหรือสายบุรี เป็นเมืองเก่าบนฝั่งแม่น้ำสายบุรี ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดปัตตานี
- ◆ **ปีฉลู** **เมืองตานี** **ถือตราโค (ปัตตานี)**
เมืองตานี เคยเป็นเมืองท่าสำคัญทางในภาคใต้ฝั่งตะวันออก ในชื่อ “ลังกาสุกะ” ปัจจุบันคือ จังหวัดปัตตานี
- ◆ **ปีชกาล** **เมืองกะลันตัน** **ถือตราเสือ**
เมืองกะลันตันเป็นชุมชนดั้งเดิมทางตะวันออกของคาบสมุทรมลายู ปัจจุบันเป็นรัฐหนึ่งของมาเลเซีย
- ◆ **ปีเถาะ** **เมืองปะหัง** **ถือตรากระทาย**
เมืองปาหังหรือปะหังอยู่ติดกับไทรบุรี ทางตอนล่างของแหลมมลายู ปัจจุบันเป็นรัฐหนึ่งของมาเลเซีย
- ◆ **ปีมะโรง** **เมืองไทร** **ถือตรางูใหญ่ (ไทรบุรี)**
เมืองไทรหรือไทรบุรีอยู่ฝั่งตะวันตกของแหลมมลายู เดิมนับถือพุทธศาสนามาก่อนจะเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม ปัจจุบันเป็นรัฐหนึ่งของมาเลเซีย ชื่อ “เคดาร์”

- ◆ **ปีมะเส็ง** **เมืองพัทลุง** **ถือนตรางเล็ก**
เมืองพัทลุงคือ จังหวัดพัทลุงในปัจจุบัน
- ◆ **ปีมะเมีย** **เมืองตรัง** **ถือนตราม้า**
เมืองตรังเป็นเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก เดิมตั้งอยู่ที่ควนธานี ต่อมาได้ย้ายไปที่กันตัง และทับเที่ยงตามลำดับ ปัจจุบันคือ จังหวัดตรัง
- ◆ **ปีมะแม** **เมืองชุมพร** **ถือนตราแพะ**
เมืองชุมพร ปัจจุบันคือ จังหวัดชุมพร
- ◆ **ปีวอก** **เมืองบันไทยสมอ** **ถือนตราลิง (เมืองไชยา)**
สันนิษฐานว่า เมืองบันไทยสมอคือ เมืองไชยา เป็นชุมชนใหญ่ มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและศาสนาเป็นอย่างมาก ทั้งพุทธศาสนา ฮินดู ฯลฯ ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ◆ **ปีระกา** **เมืองอุเลา** **ถือนตราไก่ (กาญจนดิษฐ์)**
สันนิษฐานว่า เมืองอุเลาคือเมืองกาญจนดิษฐ์ เป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของนครศรีธรรมราช ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ◆ **ปีจอ** **เมืองตะกั่วป่า ถलग** **ถือนตราสุนัข**
เมืองตะกั่วป่า ถलग ปัจจุบันคือ อำเภอตะกั่วป่าของจังหวัดพังงา
- ◆ **ปีกุน** **เมืองกระ** **ถือนตราหมู (กระบี่)**
เมืองกระหรือกระบุรีอยู่บนฝั่งแม่น้ำกระบี่ มีภูมิประเทศเป็นป่าและภูเขาสลับซับซ้อน ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดระนอง

พลโทดำเนียร เลชะกุล (2521: 153) เขียนไว้ว่า นครศรีธรรมราช มิได้ระบุไว้ น่าจะใช้ตราบัว (บัวแก้ว?) เพราะดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของราชวงศ์ปทุมวงศ์ ส่วนศาสตราจารย์จร สุขพานิช ได้เสนอไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์สมัยโบราณ⁶ ว่า เกาะตรงปลายแหลมมลายูที่เป็น “สิงคโปร์” นั้น เดิมเรียกว่า **ตุมาเสก (Tumasek)** ซึ่งมาจากคำว่า “ธรรมมาโคก” ชื่อย่อของพระราชวงศ์ศรีธรรมโคกราช อาณาจักรศรีวิชัยได้สิ้นสุดลงเมื่อประมาณ พ.ศ. 1836 โดยกษัตริย์แห่งขวาได้ยกทัพมาตีเกาะสุมาตราและแหลมมลายูตอนใต้ พ่อขุนรามคำแหงได้ตีรุกทางเหนือของอาณาจักรศรีวิชัย มีการสู้รบป้องกันดินแดนกันนาน 18 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 1818 - 1836 อาณาจักรศรีวิชัยจึงล่มสลายลง

⁶“บันทึกการสัมมนาทางประวัติศาสตร์ – ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช ตามจารึกดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นราชวงศ์แรกของไทยหรือไม่”, โดย ขจร สุขพานิช แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 10 เล่มที่ 1-3, (2519), หน้า 159.

□ สมัยสุโขทัย

สมัยสุโขทัยให้อิสระแก่แคว้นต่าง ๆ ในการปกครองอาณาเขตของตน สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกทรงมีลายพระหัตถ์ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์เกี่ยวกับการปกครองหัวเมืองทางภาคใต้ที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองนครศรีธรรมราชว่า “...เมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหงมหาราชคงขยายราชอาณาจักรเขตลงไปตลอดแหลมมลายู แต่ให้ไทยไปปกครอง แต่ตอนที่ราษฎรเป็นละว้าข้างใต้ลงไป ราษฎรเป็นมลายู จึงให้มลายูปกครอง แต่วิธีปกครองคงเป็นแบบอย่างประเทศราชหรือพระยามหานคร ทั้งนี้ ในหนังสือเก่า เช่น เรื่องชินกาลมาลินี และสังเขปนิทานจึงเรียกเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชว่า “ราชา...” (สาส์นสมเด็จพระเจ้า, 2506: 174)

คำว่า “ศรีธรรมราช” มีปรากฏครั้งแรกในศิลาจารึก หลักที่ 1 สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ข้อความในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า “เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอรัญญิกพ่อขุนรามคำแหง กระทำโดยทานแก่พระมหาเถร สังฆราช ปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎก หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา...”⁷ (ตรี อมาตยกุล, 2505: 15) ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกที่เอ่ยชื่อเมืองนครศรีธรรมราชแทนตามพหุलिङ्ग ซึ่ง ตรี อมาตยกุล สันนิษฐานว่า ชื่อนี้อาจมาจากการขนานนามราชธานีตามอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ผู้ครองราชย์ว่า “นครศรีธรรมราช”

ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับนครศรีธรรมราชมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาตั้งแต่รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สุโขทัยถือว่าเป็น นครศรีธรรมราชเป็นเมืองหนึ่งในราชอาณาจักรและพยายามลดบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยอยู่ประมาณ 56 ปี ช่วงปลายสมัยสุโขทัย อยุธยาแผ่อำนาจเข้าไปและผนวกสุโขทัยไว้เป็นอาณาจักรเดียวกันเมื่อ พ.ศ. 1981

⁷ ให้อุทิศในตำนานพุทธเจดีย์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกว่าพระภิกษุที่เมืองนครศรีธรรมราชได้ไปบวชในลัทธิลังกาวงศ์ ณ เมืองลังกา และชักชวนพระสงฆ์ชาวลังกามาช่วยกันสร้างพระมหาธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราช เป็นสถูปทรงลังกาอย่างที่เห็นในปัจจุบัน ทำให้กษัตริย์กรุงสุโขทัยทรงเลื่อมใสและได้นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้นไป ณ กรุงสุโขทัย ทำให้ลัทธิลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองมากขึ้น

□ สมัยอยุธยา

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พ.ศ. 1893 นครศรีธรรมราชเริ่มเสื่อมอำนาจลงและมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช แต่ต่อมาได้ลดฐานะลงเป็นเพียงเมืองพระยามหานครเช่นเดียวกับพิษณุโลก ไม่ต้องถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการ⁸ แต่ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา⁹ (สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 14) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ราชธานีได้เข้ามาปกครองนครศรีธรรมราชโดยตรง และส่งข้าราชการที่ไว้วางพระราชหฤทัยมาปกครอง ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ตามกฎมณเฑียรบาล พ.ศ. 1901

ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ประมาณ พ.ศ. 1990 เมืองนครศรีธรรมราชได้เปลี่ยนฐานะเป็น “หัวเมืองเอก” ทรงปรับปรุงการปกครองเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน โดยมีสมุหกลาโหมดูแลด้านการทหารและการต่างประเทศ สมุหนายกดูแลพลเรือนทั้งหมด เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอก สังกัดอยู่ทั้งสมุหพระกลาโหมและสมุหนายก และเป็นเช่นนั้นมาจนถึงสมัยพระเพทราชา จึงโปรดให้แบ่งหัวเมืองออกเป็นสองภาค คือ ให้หัวเมืองที่อยู่เหนือราชธานีขึ้นไปสังกัดสมุหนายก หัวเมืองที่อยู่ทางใต้ราชธานีสังกัดสมุหพระกลาโหม ทั้งนี้เพราะในสมัยพระเพทราชาหัวเมืองคิดกบฏกันมาก จะปล่อยให้สมุหกลาโหมเป็นผู้ปราบปรามฝ่ายเดียวเหลือกำลังที่จะทำได้ (สงบ ส่งเมือง, 2518: 26)

“...เมื่อพระเพทราชาขึ้นครองราชย์สมบัติ เจ้าพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่ยอมเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา อยุธยาใช้เวลานานกว่าจะปราบปรามสำเร็จ จึงทรงลดอำนาจและกำลังเมืองนครศรีธรรมราชด้วยการกวาดอาวูฐ ช้าง ม้า และครอบครัวเข้ามายังราชธานีจำนวนมาก แต่ต่อมาได้ย้ายไปขึ้นกับกรมท่า เนื่องจากเหตุผลที่สำคัญคือ เป็นศูนย์กลางในการติดต่อ ค้าขายและควบคุมการค้าของหัวเมืองภาคใต้กับยุโรป เช่น อังกฤษ และฮอลันดาที่มีบทบาทในแถบแหลมมลายู และอยู่ในสังกัดของ กรมท่าไปจนถึงสิ้นกรุงศรีอยุธยา...” สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์ (2520: 16 - 18)

⁸ การไม่ต้องถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการ ถือว่าขึ้นกับราชธานีโดยตรง มีข้าราชการที่มาปกครองจะแต่งตั้งมาจากราชธานี

⁹ กฎมณเฑียรบาล พ.ศ. 1901 กำหนดเมืองพระยามหานครที่ถือน้ำพระพิพัฒน์ คือ เมืองพิษณุโลก เมืองสัชชาไฉ เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช เมืองตนาวศรี และเมืองทวาย (สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 14)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวได้กล่าวในหนังสือสาส์นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชฉบับวันที่ 21 พฤศจิกายน 2478 ระบุว่า ในทำเนียบ (ศักดิ์นา) หัวเมือง ครั้นสมัยกรุงศรีอยุธยา หัวเมืองใหญ่ที่ไทยปกครองในแหลมมลายู มีชื่ออยู่ในสมัยนั้น 5 เมือง นับแต่เหนือลงไปได้ คือ

1. เมืองตะนาวศรี เป็นเมืองชั้นโท (แต่ตกไปเป็นของพม่า เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา)
2. เมืองชุมพร เป็นเมืองชั้นตรี
3. เมืองไชยา เป็นเมืองชั้นตรี
4. นครศรีธรรมราช เป็นเมืองชั้นเอก
5. เมืองพัทลุง เป็นเมืองชั้นตรี

“ความสัมพันธ์ทางการเมืองในรูปแบบที่นอกเหนือจากเรื่องของการศึกสงครามและการถวายเป็นบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทองแล้ว การสร้างความสัมพันธ์ให้เป็นวงศาวนอันเครือเดียวกันโดยการเชกษมรสักเป็นรูปแบบที่ถูกนำมาใช้ เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองปักษ์ใต้ ในสมัยอยุธยาตอนต้นจึงปรากฏตำแหน่ง แม่หัวเมืองหรือแม่อยู่หัว ที่มาจากเมืองพระยามหานครทั้ง 4 ทิศ รวมถึงตำแหน่งแม่หัวเมือง ทำวอินทรวเทวีจากนครศรีธรรมราช ถือศักดิ์นา 1,000 และถ้ามีราชกุมาร ในกฎมณเฑียรบาลระบุไว้ว่าจะได้เป็น “พระมหาอุปราช...” (ศุภการ สิริไพศาล, 2548: 28)

“...ราชธานีมอบหมายให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้กำกับหัวเมืองประเทศราชมลายู และหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดให้สวามิภักดิ์จงรักภักดีต่อราชธานี ข้าราชการที่ออกไปปกครองจะต้องเป็นผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก เช่น ในรัชสมัยพระมหาจักรพรรดิโปรดให้ตั้งขุนอินทรวเทวี ออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราช เนื่องจากมีความดีความชอบที่กำจัดขุนวรวงษาธิราชแล้วถวายราชสมบัติให้แก่พระมหาจักรพรรดิ ในการแต่งตั้งครั้งนั้น ได้พระราชทานลูกสนมเอกองค์หนึ่ง เจียดทองคำหนึ่ง พานทองคำหนึ่ง เต้าน้ำทอง กระบี่ กั้นหยัน เสลียงงา เสลียงกลีบบัว พร้อมทั้งเครื่องสูง เพราะช่วงเวลานั้น ทางหัวเมืองมลายูได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามหลายเมือง และมีชาวยุโรปเข้ามาค้าขายกับทางหัวเมืองแถบนั้นมากขึ้น ” (สงบ ส่งเมือง, 2518: 19)

ต่อมาราชธานีได้อนุญาตให้ชาวยุโรปเหล่านั้นเข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรได้ เช่น เมื่อพ.ศ. 2155 เอกสารของฮอลแลนด์ระบุว่า “...เรื่องสนธิสัญญากับเจ้าเมืองนครนั้น ออรั้ง คะเยอเม ราดเซ ได้จัดการเรียบร้อยแล้ว ทำให้เราไม่ต้องเสียภาษีใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีชาติใดนอกจากชาติเราเท่านั้น ที่ได้สิทธิในการค้าขาย สร้างตึกและอาคารทั้งหมดได้...” (พิศมัย นันทแสง, 2536: 9) ทั้งอนุญาตให้บริษัทฮอลแลนด์เข้ามาจัดตั้งโกดังสินค้าขึ้นที่เมืองปัตตานีเมื่อพ.ศ. 2157

“บริษัท ดัตช์ อีสต์ อินเดีย ของฮอลแลนด์ (Dutch East India Company of Holland) ขอมາตั้งสถานีการค้า เพื่อรับซื้อดีบุก¹⁰ และพริกไทยที่นครศรีธรรมราช เนื่องจากราคาถูก และไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมเหมือนซื้อที่บราชธานี “ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไทยและฮอลันดาได้ทำสัญญาให้สิทธิบริษัท ดัตช์อีสต์ อินเดียทำการค้าได้โดยเสรี ปราศจากการขัดขวาง รบกวน และข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้นในกรุงสยาม ลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) โอบเจนซาแลนด์ (ถลาง) และที่อื่น ๆ ในราชอาณาจักร... และได้มีการต่ออายุเกี่ยวกับดีบุกของนครศรีธรรมราชว่า เป็นดีบุกของหลวงทั้งหมด พระราชทานให้บริษัท ดัตช์ อีสต์ อินเดียซื้อได้ตามราคา ห้ามผู้อื่นซื้อ...” (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ, 2542: 24) “...ต่อมา อยุธยาได้ให้อังกฤษเข้ามาผูกขาดการค้าดีบุกที่ไชยา ชุมพร พัทลุงและสุราษฎร์ธานีอีกด้วย จากเอกสารของโทเม พิเรส (Tome Pires) มองความสำคัญของนครศรีธรรมราชว่าเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของจีนและมหาสมุทรอินเดียในแถบนี้ แต่พ่อค้าชาวฮอลันดาว่า นครศรีธรรมราชมีสินค้าที่น่าสนใจเพียงแคดีบุก และอังกฤษเองได้ให้ความสนใจกับการค้าที่นครศรีธรรมราช เรื่องพริกไทยเพียงอย่างเดียว ดังนั้น บทบาทของการเป็นเมืองท่าที่สำคัญ จึงถูกลดลงเป็นแค่เมืองที่ผลิตสินค้า ประเภท ดีบุก และพริกไทยย่อมมีผลกับรายได้ ทำให้กลุ่มอำนาจท้องถิ่นอ่อนแอลง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 226 - 230)

นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางการค้าทางภาคใต้ของราชธานี ในการค้าขายกับหัวเมืองต่าง ๆ และต่างประเทศ จากหลักฐานของชาติตะวันตกและจีน ได้มีการกล่าวถึง เมืองท่าที่นครศรีธรรมราชและมีการส่งเครื่องบรรณาการจากนครศรีธรรมราชไปจีนอีกด้วย อยุธยาจึงพยายามที่จะขยายอิทธิพลเข้ามาปกครอง และต้องการใช้เมืองท่าที่นครศรีธรรมราชในการติดต่อทางทะเล พ.ศ. 2020 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชประสงค์ที่จะขยายอำนาจ เพื่อควบคุมช่องแคบมะละกาและเส้นทางการค้า อันจะทำให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างมาก จึงโปรดให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ยกทัพไปตีมะละกา¹¹ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ, 2542: 21) เพราะสุลต่านโมฮัมเหม็ด ชาร์ (Sultan Mohamed Shah) ผู้ครองมะละกาสามารถต้านไว้ได้

¹⁰ พณิตา เอี่ยมสุวรรณ, 2542: 24-25) ช่วงปลายอยุธยา ฮอลันดาได้เข้ามาตั้งโรงสีสินค้าเพื่อส่งออกดีบุก เนื่องจากนครศรีธรรมราชเป็นแหล่งดีบุกที่สำคัญทางฝั่งทะเลตะวันออก มีการส่งขายไปประเทศญี่ปุ่น

¹¹ พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 21) เมืองมะละกาจากหลักฐานของจีนระบุว่าราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 มะละกาเคยส่งส่วยให้อยุธยาเป็นแร่ทองคำ หน้า 40 ต่ำถึง

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนของราชธานีในการติดต่อค้าขายกับต่างชาติที่เข้ามาค้าขายที่นครศรีธรรมราช ปัตตานี ตรังและสงขลา ชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายจะต้องติดต่อผ่านเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อแจ้งกลับมาราชธานี เช่น ฮอลันดาขอสิทธิพิเศษที่จะไม่เสียภาษี หรือการขอตั้งสถานีการค้าของฮอลันดา และราชธานีได้ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจัดหาทำเลทำการค้าในเขตเมืองสงขลาให้กับฮอลันดา เป็นต้น (สุภาพรณ์ ต้นศลารักษ์, 2520: 16) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของราชธานีทางภาคใต้เนื่องจากภาคใต้ของไทยอุดมสมบูรณ์ ไปด้วยดีบุก ข้าว ยาง ริงนก นอแรด ไม้สัก ไม้กฤษณา น้ำผึ้ง ฯลฯ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่เก็บภาษีและทำการติดต่อค้าขายกับต่างชาติที่เข้ามาและบางครั้งก็เป็นตัวกลางในการส่งสินค้าจากราชธานีออกไปขายประเทศเพื่อนบ้าน และได้โปรดให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนในการเซ็นสัญญาการค้ากับฮอลันดา พ.ศ. 2154 เรื่องสิทธิพิเศษไม่ต้องเสียภาษี และราชธานีให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชหาที่ทำการค้าให้ฮอลันดาในเขตเมืองสงขลาด้วย

“...ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฮอลันดา ให้สิทธิในการทำการค้าเสรี เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2207 ข้อ 2 มีความว่า บริษัท (ดัตช์อีสต์อินเดีย) จะได้รับสิทธิทำการค้าโดยเสรี ปราศจากการขัดขวางรบกวน และข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้นในกรุงสยาม ลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) โฉฉานกลางค์ (กลาง) กับที่อื่น ๆ ในพระราชอาณาเขต และใน พ.ศ. 2231 ยังได้มีการต่อสัญญาอีก โดยมีข้อความว่า ดีบุกของนครศรีธรรมราชเป็นดีบุกของหลวงทั้งหมด พระราชทานให้บริษัทดัตช์อีสต์อินเดีย ซื้อได้ตามราคาห้ามผู้อื่นซื้อ” (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ 2542: 24)

โทเม พิเรส์ ยังได้กล่าวถึงเมืองและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชว่าเป็นที่สอง (รองจากพระเจ้าแผ่นดิน) คือ อุปราชแห่งละคอน เรียกท่านผู้นี้ว่า พ่ออยู่หัว (Poyohya) ท่านเป็นผู้ปกครองจากปะหังถึงอยุธยา และอุปราชคนนี้เป็นบุคคลที่มั่งคั่งมากและสำคัญมาก ส่อให้เห็นอำนาจที่ค่อนข้างสูงของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ตำแหน่งหรือยศที่เรียกว่า “พ่ออยู่หัว” นั้น ก็ดูเหมือนจะส่อสถานะเก่าที่เคยมีอำนาจสูงสุดในท้องถิ่นมาแล้วเช่นกัน (นิธิ เอียววิวงศ์, 2529: 12)

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 นครศรีธรรมราชเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าทางใต้ในการค้าขายกับพ่อค้าชาวจีน และชาวตะวันตก เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษและฝรั่งเศส ต่อมา พ.ศ. 2254 ราชธานีได้ให้นครศรีธรรมราชในฐานะเมืองท่า ทำหน้าที่ดูแลฝรั่งเศสที่เข้ามาผูกขาดการค้าดีบุกที่ไชยา ชุมพร พัทลุงและสุราษฎร์ธานี จนเกิดเมืองท่าใหม่คือ ปัตตานีและสงขลาช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้เปิดการค้าที่นครศรีธรรมราช

เพื่อหวังสินค้าดีบุกและพริกไทยที่มีคุณภาพดีราคาถูก และราชธานีได้อนุญาตให้อังกฤษเข้ามาตั้งห้าง
ในนครศรีธรรมราช ทำให้ชาวฮอลันดาที่เข้ามาค้าขายที่ปัตตานีไม่พอใจและได้ยุบปัตตานีให้ก่อการกบฏ
ทำให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต้องยกทัพไปปราบปราม

พ.ศ. 2173 นครศรีธรรมราชได้คิดก่อกบฏ เนื่องจากเกิดการแตกแยกของข้าราชการ
ที่อยู่อยุธยา หลังการเปลี่ยนแผ่นดิน เจ้าพระยากลาโหมวางแผนชิงราชสมบัติจากพระอาทิตย์วงศ์
พระราชโอรสในพระเจ้าทรงธรรม จึงได้ส่งออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา นากามาซา) ขุนนางญี่ปุ่น
ที่จงรักภักดีต่อพระเจ้าทรงธรรมลงมาเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อปราบศึกฮอลันดาและ
กบฏที่ปัตตานี จากนั้น เจ้าพระยากลาโหมจึงได้ปราบดาภิเษกตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์มีพระนามว่า
พระเจ้าปราสาททอง ส่วนออกญาเสนาภิมุขได้รับบาดเจ็บจากการปราบศึกฮอลันดาและกบฏที่ปัตตานี
กลับมารักษาตัวที่นครศรีธรรมราช และได้ถูกพระยามะริดที่มาช่วยราชการที่นครศรีธรรมราช
ใช้ผ้าพันแผลอาบยาพิษพันแผลให้ จึงถึงแก่อนิจกรรม ขุนนางจากราชธานีมีความขัดแย้งกับ
ผู้นำท้องถิ่น จึงเกิดการสู้รบกันรุนแรง ชาวนครศรีธรรมราชได้ทำการแข็งเมือง

นครศรีธรรมราชก่อกบฏอีกครั้ง พ.ศ. 2227 เพราะไม่ต้องการอยู่ใต้การปกครอง
ของพระเพทราชา กรุงศรีอยุธยาส่งพระยาสิทธิ์ราชเดโชเป็นทัพหน้า พระยาราชบุรีเป็นทัพหลัง และ
พระยาราชวังสันเป็นแม่ทัพเรือยกมาปราบนครศรีธรรมราช ใช้เวลาต่อสู้ยาวนาน 3 ปี ในที่สุด
นครศรีธรรมราชเป็นฝ่ายแพ้ และทำให้อยุธยาไม่ไว้ใจนครศรีธรรมราช ตำแหน่งเจ้าเมือง
นครศรีธรรมราชจึงถูกลดฐานะลง

แม้ราชธานีจะส่งคนไปปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชโดยตรง แต่ถ้าบ้านเมือง
ระส่ำระสายหรืออ่อนกำลัง เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็แข็งเมือง โดยไม่ยอมส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง
และเครื่องราชบรรณาการตามประเพณีที่เคยส่งเช่นกัน

2. ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

○ การตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

สถานการณ์ของเมืองนครศรีธรรมราชผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงทาง
การเมืองของราชธานี ตำแหน่งขุนนางไทยแต่โบราณ ไม่ได้สืบตระกูลเหมือนประเทศตะวันตก
แต่เป็นธรรมเนียมคล้ายจีน ขุนนาง ข้าราชการ หรือแต่เดิมเรียกว่า “ลูกขุน”¹² นั้น (เรื่องตั้ง

¹² ในจารึกสุโขทัยหลักที่ 5 คำว่า ลูกขุน ตรงกับคำในจารึกหลักที่ 4 ภาษาเขมรว่า อำมาตย์
มนตรีและกฏมณฑลเกียรติก็ใช้ลูกขุนเช่นกัน (เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 320)

เจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 320) มีมาก่อนการจัดระเบียบตำแหน่งขุนนาง ครั้งแรก ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่ 1 ซึ่งเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเมื่อจุลศักราช 796

“...ยศบรรดาศักดิ์กับออฟฟิตเป็นของคู่กัน เมื่อมียศบรรดาศักดิ์จะมีออฟฟิตด้วย แต่เมื่อออกจากออฟฟิตก็จะสิ้นยศบรรดาศักดิ์ไป เว้นแต่พระเจ้าแผ่นดินจะโปรดให้มียศคงอยู่ โดยผู้นั้นได้มีความชอบมาแต่เดิม เพราะฉะนั้น ขุนนางที่รับราชการตลอดอายุ โดยมากเมื่อมีบุตร จะต้องนำเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กรับราชการ ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดิน มีเบี้ยหวัดเล็กน้อย เป็นการเรียนรู้งานราชการต่าง ๆ มหาดเล็กพวกนี้จะต้องคิดเรียบเรียงถ้อยคำที่จะต้องกราบทูลด้วยปากบ้าง ด้วยหนังสือบ้าง จนทรงเห็นสมควรจะต้องเลื่อนยศตามลำดับ และทรงเห็นว่า สมควรที่จะได้รับราชการสืบตระกูลบิดาได้ จึงจะเลื่อนยศสืบตระกูลบิดาไปบ้าง แต่ที่ไม่ได้สืบตระกูลจะมีมาก เพราะบุตรไม่ดีเหมือนบิดา...” (เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 291)

ในสมัยอยุธยาและธนบุรี ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช มิได้มีการสืบทอดในสายโลหิต แต่เป็นตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชธานี ตรงข้ามกับสมัยรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกลายเป็นการสืบทอดตำแหน่งทางสายโลหิต และสกุล ณ นคร เป็นสกุลเดียวที่ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชติดต่อกันเป็นเวลานานกว่า 100 ปี (พ.ศ. 2327 – 2435)

สงบ ส่งเมือง ระบุว่า ตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตามพระอัยการพระราชกำหนดกฎหมายและประเพณี ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น ตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชไม่เป็นตำแหน่งที่สืบสกุล ดังนั้น การที่บุคคลที่ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในช่วงระยะเวลากว่า 100 ปี ของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นบุคคลที่อยู่ในตระกูลเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่า เป็นเพราะความสามารถส่วนตัวของบุคคลในตระกูล ณ นคร และอิทธิพลของตระกูล ณ นคร ในขณะนั้นมากกว่าอย่างอื่น (สงบ ส่งเมือง, 2518: 70-71)

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัตนโกสินทร์ สืบเชื้อสายต่อกันมาเรื่อย ๆ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า “...เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ถึงแก่สัญกรรมแล้วตั้งพระทัยจะชุบเลี้ยงบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราชให้สืบเชื้อตระกูลวงศ์ต่อไป ผู้ใดไม่โหยกหยอกก็จะโปรดให้มียศถาบรรดาศักดิ์ขึ้นทุกคน” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 73, 2496: 92)

ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในสกุล ณ นคร จำนวน 4 คน ได้แก่

1. **เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์)** ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ พ.ศ. 2327 – 2354 นามเดิม พัฒน์ อดีตจางวางเมืองนครศรีธรรมราช ผู้เป็นบุตรเขยพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู)

เมื่อ พ.ศ. 2327 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ออกจากตำแหน่ง และทรงตั้งเจ้าพัฒน์ (บุตรเขย) เป็น **เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์)**¹³ เมื่อปีมะโรง ๑ศก จุลศักราช 1146 (พุทธศักราช 2327) มีสมญาว่า เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ชาตดิเดชชัยมหาสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพานู ดังปรากฏข้อความในตราตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เมื่อจุลศักราช 1146 (พุทธศักราช 2327) ว่า “ครั้นลุสสารตราตั้งนี้ไซ้ร ก็ขอให้ผู้ว่าที่พระศรีราชสงครามรามภักดีปลัด หลวงภักดีราชยกบัตรหลวง ศรีสุรินทรบดี หลวงเทพเสนาสัสดี หลวงไชยประชาสัสดี แลกรมการเรียกเอาตราจ่านำกฎหมายกิจ ราชการสารบัญญัติกระทรวงความเก่าใหม่ บโทนคนใช้ไรรักษาช่วยสาอากรบรรดามีตามตำรา 12 เดือน สำหรับผู้ที่ครองเมืองนครศรีธรรมราชมาแต่ก่อน...” (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505: 191)

ครั้น พ.ศ. 2354 ในสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) มีความซำพพลาภาพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็น เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ศรีโคกราชวงศ์ เชนฐพงศภุไชย อนุไทยธิบดี อภัยพิริยบรากรมพานู (วันศุกร์ เดือน 11 ขึ้น 10 ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. 1173 ตรงกับวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2354) และตราตั้ง พระบริรักษ์ภูเบศร เป็นพระยานครศรีธรรมราช เมื่อจุลศักราช 1173 (พุทธศักราช 2354) ก็ยัง กล่าวถึงข้อความใกล้เคียงกันว่า “ครั้นลุสสารตราตั้งนี้ไซ้ร ก็ขอให้กรมการผู้อยู่ว่าราชการเมือง จัดแจงตราจ่านำ แลกกฎหมายสารบัญญัติกระทรวงความเก่าใหม่ บโทนคนใช้ไรรักษาช่วยสาอากรบรรดามีตามตำรา 12 เดือนสำหรับผู้ครองเมืองนครสืบมาแต่ก่อน ส่งให้พระบริรักษ์ภูเบศรผู้เป็นพระยา นครใหม่ตามอย่างธรรมเนียม...” (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505: 202) เจ้าพระยาสุธรรม มนตรี (พัฒน์) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อปีกุน พ.ศ. 2358 และถือเป็นต้นสกุล ณ นคร (เรื่องตั้ง เจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 33)

¹³ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ได้ถวายคุณหญิงน้อย (ใหญ่) ธิดา มีพระเจ้าลูกเธอ พระองค์หนึ่ง คือ พระองค์เจ้าอรุโณทัย ต่อมาทรงกรมเป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ และขึ้นเป็น กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ ในรัชกาลที่ 3 ส่วนธิดาอีกคน คือ คุณหญิงน้อยเล็ก ได้ถวาย กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท มีพระองค์เจ้าหญิงพระองค์หนึ่ง พระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช

2. **เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)**¹⁴ ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ พ.ศ. 2354 – 2382 นามเดิมว่า น้อย ผู้เป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) หรืออีกนัยหนึ่งว่าเป็นลูกเธอสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ดังมีข้อความในหนังสือพระราชวิจารณ์¹⁵ หน้า 59 แล้วนั้น เดิมเป็นอะไรมาก่อนไม่ทราบ ปรากฏเมื่อเป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์¹⁶ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. 2354 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ เป็นพระยาศรีธรรมโศกราช ชาติเดโชชัยมหาสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราชต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช

¹⁴ ในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี คุณชุ่มหรือทูลกระหม่อมหญิงใหญ่แห่งเมืองนครผู้เป็นชายาของเจ้าอุปราชพัฒน์เมืองนครสิ้นชีพลง เจ้าอุปราชพัฒน์ขึ้นมาเฝ้า ณ กรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงไต่ถาม ครั้นทราบความก็ส่งสารว่าเป็นม่าย มีผู้กล่าวกันว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงคิดจักปลุกฝังพระเจ้าลูกยาเธอให้ได้ครองหัวเมืองใหญ่อื่น ๆ กว้างขวาง เพื่อแผ่พระราชอำนาจออกไป เช่น มีพระราชดำริจักโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ไปครองกัมพูชา ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ซึ่งมีพระมารดาเป็นพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ครองกรุงธนบุรี จึงได้พระราชทานทูลกระหม่อมหญิงเล็กหรือเจ้าจอมปราง ธิดาเจ้านครซึ่งเป็นน้องสาวคนเล็กของคุณชุ่มหรือทูลกระหม่อมเจ้าหญิงใหญ่ให้เป็นชายาเจ้าอุปราชพัฒน์ โดยมีทรงฟังคำทัดทานของท้าวนางว่า ทูลกระหม่อมเจ้าหญิงเล็กทรงครรภ์ได้ 2 - 3 เดือนแล้ว

เมื่อเจ้าอุปราชพัฒน์รับพระราชทานชายาไปแล้ว ก็ไปตั้งไว้เป็นนางเมืองมิได้เป็นภรรยาบุตรที่เกิดมาเป็นชายชื่อ “น้อย” ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชต่อจากเจ้าอุปราชพัฒน์ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นเจ้าเมืองที่มีอำนาจวาสนากว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ทุกคนเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) แรกเกิด สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญเครื่องยศอย่างพระเจ้าลูกยาเธอไปพระราชทานถึงเมืองนคร พวกบุตรหลานสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนับถือว่าเป็นพี่เป็นน้อง ฉะนั้นจึงนับเกี่ยวข้องกันในเรื่องวงศ์กรุงธนบุรีและเมืองนครศรีธรรมราชตลอดมา (นิตดา อิศรเสนา ณ อยุธยา, ราชวงศ์จักรีกับวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช, 2552 : 318)

¹⁵ สันนิษฐานว่า เป็นพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2451

¹⁶ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73 หน้าที่ 78 กล่าวไว้ว่า เมื่อสิ้นสมัยธนบุรีแล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้รับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กพระราชวังหลวงกรุงรัตนโกสินทร์จนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม ปีถุน พ.ศ. 2382¹⁷ (เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 44)

3. **เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)** ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งแต่ พ.ศ. 2382 – 2410 นามเดิมว่า น้อยกลาง เป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในรัชกาลที่ 3 เมื่อปลาย พ.ศ. 2384 มีนามว่า พระยานครศรีธรรมราช ซาติเดโชไชย มไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรา กรมพาทูพระยานครศรีธรรมราช สวรรตราบลงวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2384 (27 เจ้าพระยา (ฉบับพิสดาร): 370-376)

ครันสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยา (คงมีสร้อยเช่นเดียวกับ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เพราะหาหลักฐานไม่พบ) (หนังสือ 27 เจ้าพระยา (ฉบับพิสดาร), หน้า 386 – 386 ระบุว่า เมื่อ พ.ศ. 2395 เลื่อนเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซาติเดโชไชย มไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรา กรมพาทู ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช สวรรตราบลงวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2395)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ถึงแก่อสัญกรรมวันใดไม่ปรากฏชัด แต่พบว่า กำหนดจะพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยานคร (เข้าใจว่าเป็นท่านผู้นี้) ในเดือน 9 ข้างขึ้น (หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4 ปี จ.ศ. 1228 เล่ม 7) เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2409 (พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 245 ระบุว่า เจ้าพระยานครป่วยอาการหนัก เมื่อ พ.ศ. 2403 และหน้า 263 ระบุว่า ท่านถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2404) (เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 70- 71)

4. **เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม)** ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ พ.ศ. 2410 – 2435 นามเดิม หนูพร้อม เป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) เกิดเมื่อ วันพุธ เดือน 4 ขึ้น 1 ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. 1204 ตรงกับวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2435 เดิมเป็น พระเสน่หามนตรีและเลื่อนเป็นพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี โดยมีสำเนาจดหมายเหตุที่ทรงตั้งในราชกิจจานุเบกษา ดังนี้

¹⁷ จดหมายหลวงอุดมสมบัติ หน้า 254, 268 และ 298 ระบุว่า ท่านถึงแก่อสัญกรรม วันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2382 เวลา 5 ทุ่มเศษ

วันที่ 6 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 124 เวลาบ่าย 4 โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับ ณ สนามพลับพลาเมืองนครศรีธรรมราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้พระยานครศรีธรรมราช ซาติเดโชไชย มโหฬารวิยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาทู เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีศรีธรรมราช มาตยพงศสถาพร วรเดโชไชย อภัยอภัยพิริยบรากรมพาทู จางวางเมืองนครศรีธรรมราช ถือศักดินา 10000

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน ปีมะแม พ.ศ. 2450 (เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 149- 150)

○ ขอบเขตและอำนาจหน้าที่ของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

□ **สมัยสุโขทัย** ได้มีการตั้งพระญาติ พระวงศ์ไปครองเมืองพระยามหานครทั้ง 4 ทิศ ซึ่งในกฎหมายเทียบบาล เรียกว่า “นา 10000 กินเมืองทั้ง 4 ฝ่าย เรียกรวมว่า “ท้าวพระยาหัวเมือง” ทั้ง 4

ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับนครศรีธรรมราชมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ตั้งแต่รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สุโขทัยถือว่า นครศรีธรรมราชเป็นเมืองหนึ่งในราชอาณาจักรและพยายามลดบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย แต่สุโขทัยให้อิสระแก่นครศรีธรรมราชในการปกครองอาณาเขตของตน เนื่องจากห่างไกลกันมาก

□ **สมัยอยุธยา** พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงอำนาจในการปกครองถือหลักการทหารเป็นเรื่องสำคัญ ในยามสงบแบ่งเป็นฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร ในยามสงครามพลเรือนและทหารปฏิบัติงานรวมกัน เพื่อรักษาบ้านเมืองให้ปลอดภัย ฝ่ายทหารมีพระสมุหพระกลาโหมปกครองฝ่ายพลเรือนมีตำแหน่งสมุหนายกเป็นผู้ดูแลปกครองทั่วไป

ความสำคัญของตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชและเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏอย่างเด่นชัด เมื่อพ.ศ. 2285 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ผู้ที่จะดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะได้รับการแต่งตั้งจากกรุงศรีอยุธยา ดังที่ว่า “...ถ้าเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่มีบำเหน็จความชอบในราชกิจ สมเด็จพระมโหฬารจะปลุกเลี้ยงให้ออกไปรั้งเมืองครองเมือง...”

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอกทางภาคใต้เพียงเมืองเดียว ที่ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็น “เมืองพระยามหานคร” มีการตั้งตำแหน่ง “เจ้าพระยานครศรีธรรมราช” เป็นครั้งแรก เมื่อปีจอ จัตวาศก จุลศักราช 1104 (พ.ศ. 2285) ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยอยุธยาเป็นตำแหน่งที่สำคัญและมีอำนาจมาก เป็นผู้รักษาราชอาณาเขตทางใต้ จึงมีการแต่งตั้งผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ออกจากราชธานีไปปกครองโดยตรง เนื่องจากเป็นเมืองใหญ่และห่างไกลจากราชธานี ต้องทำหน้าที่ในการควบคุมหัวเมืองภาคใต้และประเทศราชมลายู ที่อาจก่อความวุ่นวายขึ้นทางภาคใต้ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับราชธานี หัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายูมีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาที่ผ่านมา “...กระษัตริย์แต่ปางก่อนให้อนุญาตเป็นพญามหานครครอบครองเป็นเจ้าของเมืองพิศณุโลก เมืองสัจจนาโดย เมืองกำแพงเพชร เมืองตาก เมืองนครราชสีมา เมืองพิไชย เมืองเพ็ญบุรี เมืองตักั่วป่า เมืองตักั่วทุ่ง เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองกลาง เมืองจันทบุรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองตนาวศรี เมืองทวาย 16 เมืองนี้...” แต่ต่อมาเมืองพระยามหานครลดลงเหลือ 8 เมือง จึงแบ่งออกเป็นชั้นเอก 2 เมืองและชั้นโท 6 เมือง

พระยานาหมื่นหัวเมืองเอก เป็นขุนนางที่ได้รับพระราชทานสุพรรณบัฏให้ดำรงตำแหน่งพระยามหานคร ครอบครองหัวเมืองชั้นเอก ฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้

ฝ่ายใต้ ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช มีราชทินนามตามตำแหน่งว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราชชาติเดโชไชย มโหฬารวิยาธิบดี อภัยพิริยปรากรมภาหุ เมืองนครศรีธรรมราชเมืองเอก นา 10000 ภายหลังเปลี่ยนเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช มีหลักฐานจารึกสุพรรณบัฏตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. 2285 และสมัยธนบุรี (เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, 2545: 321- 322)

พิธีการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช¹⁸ ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชยาธิเบศร์ เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมราช พ.ศ. 2285 โดยมีหลักฐานใน “สำเนาตั้งกฎเจ้าพระยานครศรีธรรมราชครั้งกรุงเก่า” ว่า “...จำทูลพระราชโองการ แลตราพระครุฑพ่าห์ พระสุพรรณบัฏเสด็จไปมอบเมืองนครศรีธรรมราชให้แก่พระยาไชยาธิเบศร์ เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตามธรรมเนียม...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2, 2504: 2) เมื่อปีจอ จัตวาศกจุลศักราช 1104 (พุทธศักราช 2285) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงตั้งพระยาไชยาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

¹⁸ พิธีการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช คาดว่าคงมีมาก่อนรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เพราะมีการกล่าวถึงอย่างละเอียดใน สำเนากฎตั้งเจ้าพระยาครั้งกรุงเก่า ด้วยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงเห็นว่า เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองสำคัญที่จะทำหน้าที่ปกครองดูแลดินแดนทางภาคใต้และหัวเมืองมลายูแทนราชธานี สมควรที่เจ้าเมืองจะต้องมีอำนาจและเป็นที่ยอมรับในดินแดนแถบนั้น เพื่อสะดวกในการปกครอง มีขบวนแห่งจากราชธานีไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเป็นการประกาศให้หัวเมืองต่าง ๆ รับทราบ และเมื่อขบวนพระราชโองการผ่านเมืองใด เมืองนั้นจะต้องให้การเคารพมิฉะนั้น จะถือเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ เป็นขบถ

ในสมัยอยุธยา ราชธานีต้องประสบปัญหาสำคัญประการหนึ่งตลอดมาเกี่ยวกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชคือ ปัญหาเกี่ยวกับอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวคือ ราชธานีมีความจำเป็นที่จะต้องมอบอำนาจให้แก่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจมากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ ทั้งหมด เช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นหัวเมืองเอกอยู่ทางฝ่ายเหนือ เพื่อดูแลรักษาราชอาณาจักรทางภาคใต้ให้ปลอดภัยสงบเรียบร้อย ในขณะที่เดียวกัน อำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีอยู่อย่างมากก็เป็นที่เกรงขามของราชธานี เมื่อราชธานีอ่อนกำลัง เนื่องจากการแย่งชิงอำนาจและความเป็นใหญ่ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมักจะถือโอกาสในฐานะที่มีอำนาจมากตั้งตนเป็นกบฏต่อทางราชธานี ซึ่งเกิดขึ้นถึง 2 ครั้ง ในสมัยพระเจ้าปราสาททองประมาณ พ.ศ. 2175 และในสมัยพระเพทราชาราวพ.ศ. 2227 ราชธานีได้คิดหาทางแก้ปัญหาเกี่ยวกับอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไว้เป็น 2 ทาง คือ

1. ราชธานีจะแต่งตั้งบุคคลที่มีความสวามิภักดีต่อราชธานีออกไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และมักจะมีการเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อผลัดเปลี่ยนกษัตริย์ทางกรุงศรีอยุธยาทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้ ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงไม่มีการสืบสกุล และต้องเป็นบุคคลที่ราชธานีไว้วางพระราชหฤทัยมากทุกคนเท่านั้น

2. ราชธานีมีนโยบายมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ที่จะโอนอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมาไว้กับราชธานีให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ อาทิ ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ แต่การลดอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ราชธานีจะต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของราชอาณาจักรด้วย ราชธานีจึงมีความจำเป็นจะต้องใช้นโยบายระยะยาวแบบค่อยเป็นค่อยไป ดังจะให้เห็นชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานกล่าวถึงความสัมพันธ์ของเมืองนครศรีธรรมราชกับราชธานีว่า “ความสัมพันธ์ทางการเมืองในรูปแบบที่นอกเหนือจากเรื่องของการศึกสงครามและการถวายบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทองแล้ว การสร้างความสัมพันธ์ให้เป็นวงศ์วานวานเครือเดียวกัน โดยการเชกชมรสก็เป็นรูปแบบที่ถูกนำมาใช้เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองปักษ์ใต้ ในสมัยอยุธยาตอนต้นจึงปรากฏตำแหน่งแม่หัวเมืองหรือแม่อยู่หัว ที่มาจากเมืองพระยามหานครทั้ง 4 ทิศ รวมถึงตำแหน่งแม่หัวเมือง ท้าวอินทรเทวีจากนครศรีธรรมราช ถือศักดินา 1,000 และถ้ามีราชกุมารในกฎมณเฑียรบาลระบุไว้ว่า จะได้เป็น “พระมหาอุปราช...” (ศุภการ สิริไพศาล, 2548: 28)

นครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกทางภาคใต้ที่มีความสำคัญต่อกรุงศรีอยุธยา รองจากพิษณุโลก หัวเมืองเอกทางเหนือ ดังนั้น คุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะต้องเป็นผู้มีความสามารถ และเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากกษัตริย์

เป็นอย่างมาก ถ้าเจ้าเมืองไม่มีความสามารถหรือไม่มีความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ จะมีผลกระทบต่อการรักษาความสงบของราชอาณาจักรทางภาคใต้ และส่งผลกระทบต่อการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจราชธานีจึงต้องกำหนดบทบาทและหน้าที่ของเจ้าเมือง เช่น ต้องมาจากตระกูลดี มีความจงรักภักดี มีการกำหนดบทลงโทษเจ้าเมืองและกรมการเมือง เพราะต้องปกครองเมืองในภาคใต้และเมืองมลายูหลายเมือง เป็นต้น

นอกจากนี้ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชยังเป็นตัวแทนของราชธานีในการดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู นครศรีธรรมราชต้องส่งกำลังเข้าปราบปรามเมื่อเกิดการกบฏ รวมทั้งเป็นคนกลางจัดส่งเครื่องราชบรรณาการ ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง เข้าถวายอีกด้วย “...ราชธานีมอบหมายให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้กำกับหัวเมืองประเทศราชมลายู และหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดให้สวามิภักดีจงรักภักดีต่อราชธานี ข้าราชการที่ออกไปปกครองจะต้องเป็นผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก เช่น พระมหาจักรพรรดิโปรดให้ตั้งขุนอินทรเทพ ออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราช เนื่องจากมีความดีความชอบที่กำจัดขุนวรวงษาธิราช แล้วถวายราชสมบัติให้แก่พระมหาจักรพรรดิในการแต่งตั้งครั้งนั้น ได้พระราชทานลูกสนมเอกองค์หนึ่ง เจียดทองคำหนึ่ง พานทองคำหนึ่ง เต้าน้ำทองกระบี่ กัณฑ์ัน เสด็จงา เสด็จงกลีบบัว พร้อมทั้งเครื่องสูง เพราะช่วงเวลานั้นทางหัวเมืองมลายูได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามหลายเมือง และมีชาวยุโรปเข้ามาค้าขายกับทางหัวเมืองแถบนั้นมากขึ้น” (สงบ ส่งเมือง, 2518: 19)

□ **สมัยธนบุรี** หลังปี 2310 เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้วนั้น หลวงสิทธินายเวรผู้เป็นปลัดเมืองนครศรีธรรมราชหรือปลัดหนู ได้ตั้งตนเป็นอิสระและตั้ง “ชุมชนเจ้านคร”¹⁹ ขึ้นเพื่อ

¹⁹ จาก สำเนาฎ เรื่องตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราช ครั้งกรุงธนบุรี ได้ยกความดีความชอบของเจ้านครศรีธรรมราช ไว้ว่า “ครั้งพระนครศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึกแต่ก่อน ฝ่ายกรมการพลเมือง ๆ นครหาที่พึ่งไม่ ยกปลัดเมืองขึ้นผ่านแผ่นดินเป็นเจ้าชั้นชลิมา ก็ได้พึ่งอาศัยสัพยุทธซึ่งช่วยชนะแขกข้าศึก ถ้าหาไม่ชั้นชลิมาก็ระส่ำระสายเป็นไป ความชอบมีอยู่กับแผ่นดิน...” ช่วงเวลาที่อยุธยาเสียแก่พม่านั้น ต่างก็ระส่ำระสาย แตกกันเป็นหลายก๊กหลายเหล่า อีกทั้งยังมีการรุกรานจาก “แขกสลัด” อีกด้วย (ตรี อมาตยกุล, 2505: 175) นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับ อ.สารูป ฤทธิชู (2529: 28) ต่างเห็นด้วยและกล่าวว่า “ไม่ปรากฏหลักฐานว่า เจ้านครตั้งใช้กำลังเข้าบังคับปราบปรามเมืองหนึ่งเมืองใดเลย” และสงบ ส่งเมือง (2552: 150 -151) เห็นว่า “ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ส่งกำลังไปรบ แต่ได้รับการยอมรับจากเจ้าเมืองในภาคใต้ทั้งหมดมากกว่า และไม่มีหลักฐานที่ว่าเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ต้องการเป็นใหญ่ในแผ่นดิน แต่เป็นผลดีที่สามารถรวบรวมในภาคใต้ได้มั่นคง ทำให้ไม่เสียอาณาเขตภาคใต้ให้เมืองมลายูและทำให้ประชาชนทางภาคใต้มีที่พึ่งและไม่ต้องรบราฆ่าฟันกัน”

รวบรวมหัวเมืองภาคใต้ให้เป็นปึกแผ่น จะได้มีกำลังเข้มแข็งพอที่จะต่อต้านพวกแขกมลายูที่จะฉวยโอกาสเข้ามาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ในระยะแรกของการเสียกรุง ทำให้ประชาชนภาคใต้มีที่พึ่งบ้านเมืองไม่เกิดจลาจลระส่ำระสาย และปลัดหนูได้ตั้งตนขึ้นเป็นเจ้าปกครองนครศรีธรรมราชอยู่ได้เพียง 3 ปี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ยกทัพมาตีเมืองนครศรีธรรมราชจนแตก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านครฯ เข้ารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภิราชการอยู่ที่ธนบุรีจนถึงปีวอก อัฐศก จุลศักราช 1138 (พุทธศักราช 2319) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง และพระราชทานศักดิ์เป็น "พระเจ้าขัติยราชนิคม สมมติมหิศวรวรย์ พระเจ้านครศรีธรรมราช"²⁰ มีเกียรติเสมอเจ้าประเทศราช ตั้งพระยาอัครมหาเสนาบดีและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครศรีธรรมราชได้

พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้กลับไปปกครองเมืองนครศรีธรรมราชยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นเป็นเมืองประเทศราช²¹ ทรงมอบอำนาจให้พระเจ้านครศรีธรรมราชปกครองดูแลพระราชอาณาจักรทางใต้ให้สงบสุข ให้นครศรีธรรมราชเป็นแหล่งอาวุธเสบียง และเป็นกำลังสนับสนุนของราชธานีทางภาคใต้ พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) สามารถตั้งพระยาอัครมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครศรีธรรมราชได้คล้ายธนบุรี แต่อำนาจในการปกครองมีเพียงภายในเมืองนครศรีธรรมราช ทิศใต้จดสงขลาและพัทลุง ทิศเหนือจดเมืองไชยา ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกจดทะเลทั้งสองด้าน มีเมืองขึ้นคือ สงขลา ตรัง และหัวเมืองมลายู ที่ไม่ไว้วางพระทัย ด้วยเป็นช่วงที่พระองค์ยังคงมีศึกติดพันอีกหลายด้าน นครศรีธรรมราชในฐานะเมืองประเทศราชต้องส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการ พร้อมสิ่งของที่ทางราชธานีต้องการเสมอ

ในการตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เป็นพระบรมราชโองการแต่งตั้งจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโดยตรง มีกำหนดหน้าที่ของพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) และเสนาบดีไว้ในกฎพระบรมราชโองการตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราช (สงบ ส่งเมือง, 2552: 160) เข้าใจว่า "...เป็นครั้งแรก

²⁰ ตำแหน่งพระเจ้านครศรีธรรมราชเป็นตำแหน่งที่ไม่เคยมีมาก่อน เพราะเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเพียงหัวเมืองเอก เจ้าเมืองจึงมียศเพียงตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเท่านั้น

²¹ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองเจ้าพระยามหาหนครอยู่ก่อนขึ้นเป็นเมืองประเทศราช โดยเหตุผลทางการเมืองเฉพาะพระองค์เท่านั้น เมืองประเทศราชไม่ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แต่ต้องถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองตามกำหนดเวลา มีการจัด การปกครองภายในของตนเอง โดยราชธานีไม่มากำกับ ยกเว้นเกิดเหตุยุ่งยากภายในหรือเกิดสงคราม เจ้านายประเทศราชต้องเข้าเมืองหลวงเมื่อมีพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ถ้าเสด็จมิได้ประการใด จะต้องมีราชบุตรหรือเจ้านายอื่นมาแทนพระองค์ (เฉลิม อยู่เวียงชัย, 2521: 221)

ที่กำหนดหน้าที่ของเจ้าเมืองไว้ในกฎพระบรมราชโองการ เพราะในสมัยอยุธยาได้กำหนดหน้าที่ของเจ้าเมืองและกรมการเมืองไว้ในพระราชกำหนด และต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดให้รวบรวมไว้ในกฎหมายตราสามดวง จำพวกพระราชกำหนดเก่ามาตรา 23 กำหนดหน้าที่ของพระเจ้านครศรีธรรมราช เป็นหน้าที่เกี่ยวกับการป้องกันและรักษาราชอาณาจักรทางหัวเมืองภาคใต้ การรักษาความสงบภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การจัดรวบรวมและส่งภาษีอากรของเมืองนครศรีธรรมราชเข้าท้องพระคลังหลวงในราชธานีและมีราชการพิเศษเกี่ยวกับหัวเมืองปัตตานี และหัวเมืองไทรบุรี รวมถึงการวางตัวของพระเจ้านครศรีธรรมราชด้วย..."

ราชธานีกำหนดหน้าที่ของพระเจ้านครศรีธรรมราช ดังนี้

1. ปกครองด้วยความยุติธรรม
2. มีหน้าที่รักษาความสงบและเตรียมพร้อมในการป้องกันบ้านเมือง
3. ทำหน้าที่แม่ทัพทางภาคใต้ เมื่อเกิดศึกสงคราม
4. ทำนุบำรุงและส่งเสริมการทำนา เพราะข้าวอาหารหลักที่สำคัญของประเทศ
5. ทำหน้าที่เก็บภาษี ส่วย อากร
6. ทำหน้าที่บำรุงพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาอินทวงศา อัครมหาเสนาบดี คุ่มเรือรบเรือไล่ถือพล 500 อยู่ชำระว่ากล่าวเร่งรัดส่วยสาอากรในเมืองนครแคว้นหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนคร (ตรี อมาตยกุล, 2505: 181) กล่าวคือ ให้เจ้าพระยาอินทวงศาเป็นตัวแทนราชธานีในการเก็บส่วยอากรและควบคุมอำนาจท้องถิ่นอื่น ๆ ไปด้วยในตัว แม้จะตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราชไว้ในตำแหน่งที่สูง เหมือนจะสนับสนุนอำนาจของท้องถิ่น แต่อำนาจของพระเจ้านครศรีธรรมราชจริง ๆ นั้นมีไม่มากเหมือนแต่เดิม และทรงจำกัดอำนาจนั้นให้อยู่ในกรอบที่ทรงวางไว้ ไม่ทรงให้อำนาจแก่เมืองใดเมืองหนึ่ง หรือกลุ่มอำนาจใดขยายตัวออกไปจากเมืองนั้นหรือกลุ่มนั้น ทรงแทรกกองกำลังจากราชธานีไว้ในจุดต่าง ๆ

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้นโยบายประนีประนอมกับอำนาจท้องถิ่น โดยเลือกบุคคลจากท้องถิ่นนั้น ๆ ขึ้นมาปกครองเมือง เช่น ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชกลับไปสู่นครศรีธรรมราช และตั้งเป็นเจ้าเมืองประเทศราช ให้พระยาพัทลุง (ขุน) ที่เป็นมุสลิมขึ้นปกครองเมือง และที่สงขลาให้ชาวจีนขึ้นเป็นเจ้าเมือง เป็นต้น

นอกจากนี้ ทรงใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มอำนาจในท้องถิ่น ทรงตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ให้ขึ้นเป็นพระเจ้าานครศรีธรรมราช เจ้าประเทศราช และทรงรับธิดาเจ้านครศรีธรรมราช เป็นสนม²² อีกทั้งยังทรงรับธิดาของพระยาพัทลุง (ขุน) ด้วยเช่นกัน ส่วนบุตรชายของหลวงสงขลานั้น ทรงรับเข้าไปเลี้ยงในพระราชวัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ได้ดำเนินพระบรมราชาบายความสัมพันธ์เช่นนี้ต่อ ๆ มา

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับนครศรีธรรมราชยังคงมีลักษณะเช่นเดิมคือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองเอก ซึ่งสังเกตได้จากอำนาจหน้าที่และพิธีการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยธนบุรี คล้ายกับพิธีการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเจ้าเมืองเอกในสมัยอยุธยา เพียงแต่ออกชื่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแตกต่างออกไปเท่านั้น

จากความสำคัญของสภาพที่ตั้งภูมิรัฐศาสตร์และประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้เห็นว่า เมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญต่อราชอาณาจักรไทยในแง่ต่าง ๆ ประกอบกับหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายูห่างไกลจากราชธานี การเดินทางไม่สะดวก ราชธานีจึงได้มอบหมายให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนในการรักษาพระราชอาณาจักร ดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและประชาชน จัดเก็บภาษีอากร และส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง รวมทั้งเครื่องราชบรรณาการให้กับราชธานี “การปกครองดินแดนแถบนี้จึงมีลักษณะพิเศษ โดยใช้วิธีควบคุมเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญที่สุด เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางในการขยายอำนาจในการควบคุมหัวเมืองอื่น ๆ ...” (ประไพพิศ วรวัฒน์ชัย, 2534: 55) ดังนั้นผู้ที่มาเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงมีความสำคัญมากต่อราชธานี

สมัยกรุงธนบุรีเป็นช่วงของการศึกสงคราม เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นเมืองการค้าสำคัญและเป็นแหล่งผลประโยชน์ในการส่งเสริมความมั่นคงแห่งหนึ่งของราชธานีและเศรษฐกิจ ช่วงต้นกรุงธนบุรี (ภูวดล ทรงประเสริฐ, 2529: 34) “...เงื่อนไขทางสังคมและฐานทางเศรษฐกิจในภาคใต้และหัวเมืองมลายู เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญโดยตลอด อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ทุกรูปแบบระหว่างชนชั้นปกครองในกรุงเทพฯ กับหัวเมืองปักษ์ใต้ ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลตระกูล ณ นคร ตั้งอยู่บนเงื่อนไขของการประสานและการช่วงชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การเมืองของกันและกันตลอดมา”

²² พระเจ้านครศรีธรรมราช ยังได้ยกธิดา 2 คนถวายตัวเป็นข้าบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้แก่ คุณฉิมหรือกรมบริจาริกาศรีสุदारักษ์ และพระสนมปราง (นัดดา อิศรเสนา ณ อยุธยา, 2552: 316-317) พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) มีฐานะเป็นพระสัสสุระ (พ่อตา) ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (สงบบ สงเมือง, 2518: 60)

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองท่า เศรษฐกิจและการค้ารุ่งเรือง ชาวเมืองคงมีความกินดี อยู่ดี ในขณะที่หัวเมืองอื่น ๆ และราชธานียังเป็นช่วงที่มีศึกติดพัน ดังปรากฏใน กฎตั้งพระเจ้า นครศรีธรรมราช ความว่า “...พระเจ้านครศรีธรรมราชควรสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ โดยเฉพาะ ปืนดินประสิ่ว เรือรบเรือไล่ ข้าวปลาอาหารให้มาก เพื่อให้เมืองหลวงได้พึ่งพาเมื่อเกิดความจำเป็น และการจัดหาซื้อปืนนั้น ถ้าเงินไม่พอ ให้กู้เงินชาวเมืองที่มีเงินก่อนแล้วค่อยใช้หนี้... ให้เจ้าพระยา อินทรวงศาอยู่เร่งรัดส่วยสาอากรในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช และ ส่งเข้ามาที่ท้องพระคลังหลวง ถ้าพระเจ้านครศรีธรรมราชขัดสนจะขอไว้ให้แจ้งเข้าไป จะได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้...” (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505: 179 – 181)

อีกประการหนึ่ง การอพยพของพ่อค้าชาวจีนเข้ามาทางด้านสงขลาและปัตตานี ทรงเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้น จึงทรงผูกสัมพันธ์กับเจ้าสัวเงินเมืองสงขลา ชื่อ “เงินเหยียง”²³ และทรงมอบให้เป็นนายอากรรังนกและต่อมาได้แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา

เหตุการณ์ระหว่างสงขลากับนครศรีธรรมราชเริ่มมีความขัดแย้งกัน เนื่องจาก หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหยียง) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ไม่ยอมรับฐานะของพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ด้วยถือว่า ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์ (เพียงแซ่ พงษ์ศิริบัญญัติ, 2522: 48) และพระเจ้านครศรีธรรมราชได้ให้กรมการ นำผู้หญิงช่างทอหูกและสาว ๆ ชาวเมืองสงขลาไปที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ศักราช 1139 ปีระกา นพศก หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหยียง) เข้าเฝ้ากราบบังคมทูล สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงโปรดให้แยกเมืองสงขลาขึ้นมาขึ้นกับกรุงธนบุรี เป็นเมืองขึ้นตรีตรลอดรชกาล (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, 2506: 38) และไม่ทรงเอาผิดกับพระเจ้านครศรีธรรมราช ซึ่งอาจจะมองได้ว่าเป็นการ รอมชอมในช่วงที่บ้านเมืองยังมีศึกอีกมากมาย

อุดม นิปริยาย (2521: 47) ได้กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างเมือง นครศรีธรรมราชกับหัวเมืองมลายูว่า...พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ได้รับมอบหมายให้ดูแลเมือง ตรังและเมืองท่าทอง ส่วนเมืองไชยา เมืองพัทลุง เมืองถลาง และชุมพร ขึ้นตรงกับธนบุรี และต่อมา พ.ศ. 2319 ได้แยกเมืองสงขลา มาขึ้นกับราชธานี อีกด้วย...

แต่หลังจากที่ผู้อพยพชาวจีนทางฝั่งทะเลตะวันตกที่เมืองสงขลา มีบทบาทมากขึ้น ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจทางภาคใต้ของนครศรีธรรมราชได้ลดบทบาทลง เดิม “...สงขลามีเส้นทางน้ำ ที่เชื่อมต่อระหว่างฝั่งทะเลตะวันตกของคาบสมุทรมลายูกับทะเลสาบสงขลา ได้แก่ 1. ทางน้ำสาย สตุล – ทะเลสาบสงขลา 2. สายไทรบุรี – ทะเลสาบสงขลา ซึ่งโทเม พิเรส์ ได้เคยเขียนว่า

²³ พงศาวดารเมืองสงขลา, (2506: 37) ชื่อจริงคือ อูเหยียง อพยพมาจากเมืองจางโจว มณฑลฮกเกี้ยน แต่งงานกับชาวพัทลุง

พุทธศตวรรษที่ 21 สินค้าพริกไทยจากไทรบุรีที่ส่งไปจีน ผ่านสยามไปทางเมืองท่าบนฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายู และบาทหลวงเดอ ชัวซีซี (Le Père De Choissy) ได้รายงานสำนักการค้าในอินเดียว่า ถ้าฝรั่งเศสจะค้าขายกับไทรบุรี ควรมาตั้งสถานีการค้าที่สงขลา เพื่อสะดวกในการติดต่อไปทางลำน้ำ และไม่ต้องอ้อมมะละกา ทำให้ประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย... (คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม, 2550: 207) เมื่อชาวจีนได้เดินทางมาอยู่ตามเมืองท่าต่าง ๆ รอบอ่าวไทย จนตั้งเป็นชุมชนมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเริ่มมีบทบาททางการค้าโดยตรง โดยการรับซื้อสินค้าพื้นเมืองต่าง ๆ เพื่อซื้อขายกับอังกฤษ ฮอลันดา และโปรตุเกส โดยไม่มีกฎระเบียบที่ยุ่งยากซับซ้อนเหมือนเมืองท่าที่นครศรีธรรมราชและปัตตานี ทำให้ต่างชาติลดค่าใช้จ่ายลงเป็นอันมาก เช่น ไม่ต้องเสียภาษี เป็นต้น แต่มีของกำนัลให้ดาโต๊ะโมกอลด์ ผู้เป็นเจ้าเมืองเพียงเล็กน้อย (คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม, 2550: 208) ประชาชนในเมืองสงขลาส่วนมากเป็นชาวจีนอพยพที่มีประสบการณ์ทางการค้า มีการต่อเรือสินค้าไปค้าขายกับญี่ปุ่นมาตั้งแต่สมัยอยุธยา อีกทั้งการทำเหมืองแร่ดีบุกโดยพวกชาวจีน ในภูเก็ต (Junk Celon) ที่ชาติตะวันตกให้ความสนใจเป็นอันมาก (อุษณีย์ ฌวีกุลรัตน์, 2529: 27-29)

หลังศึกกลาง ราชธานีเริ่มเข้ามามีบทบาทในการควบคุมหัวเมืองทางแถบทะเลตะวันตกมากขึ้น ...”ในขณะที่ราชธานีได้รับส่วยสาอากรตามปกติ ผู้ปกครองเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกได้ดำรงตนเป็นเจ้าภีษฐานายอากรผูกขาดอากรทุกประเภท อีกทั้งการเข้ามาของอังกฤษใน “สเตรทส์ เซทเทิลเมนต์” (Straits Settlements) นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ตลาดการค้าของคาบสมุทรแถบนี้เป็นอย่างมาก ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

การปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูนั้น ไทยต้องเผชิญกับความวุ่นวายหลายครั้ง เพื่อรักษาอำนาจที่มีเหนือดินแดนแถบนี้ ตัวแปรที่สำคัญคือ อังกฤษที่เข้ามาล่าอาณานิคมในแถบมลายู มีการตั้งเมืองท่าของอังกฤษที่เกาะหมาก ซึ่งส่งผลกระทบต่อนโยบายการปกครองของสยามที่เกดะห์หรือไทรบุรี เพราะไทรบุรีต้องการที่จะออกจากอำนาจของสยาม จึงหันไปอาศัยอังกฤษเป็นเกราะกำบัง เป็นต้น

□ สมัยรัตนโกสินทร์ มีการแต่งตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช 4 คน คือ

1. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์)	พุทธศักราช 2327
2. พระยานครศรีธรรมราช (น้อย)	พุทธศักราช 2354
3. พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	พุทธศักราช 2384
4. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม)	พุทธศักราช 2410

อำนาจและหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง

จากสารตราตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะผู้ที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไว้ว่า ต้องเลือกบุคคลที่มีความรู้และความสามารถมีผลงาน เพราะตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยนั้น²⁴ เป็นตัวแทนของราชธานีในการรักษาราชอาณาเขตต่างพระเนตรพระกรรณ เนื่องด้วยเมืองเหล่านั้นอยู่ห่างไกลราชธานีมาก การคมนาคมไปมาติดต่อกับราชธานีทำได้ลำบากเสียเวลาหลายวัน เจ้าเมืองต้องกล้าที่จะตัดสินใจเมื่อมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้น เพราะจะมั่ววอให้ทางราชธานีเป็นฝ่ายวินิจฉัยสั่งการทุกเรื่องย่อมไม่ทันต่อเหตุการณ์

กฎพระบรมราชโองการ²⁵ ในสารตราตั้งเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ทำให้ทราบถึงอำนาจหน้าที่ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในการปกครองดูแลบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกให้เรียบร้อยตามพระราชกำหนดกฎหมายและพระอัยการต่าง ๆ ถ้ามีข้อสงสัยให้สอบถามมายังเมืองหลวง กำหนดความประพฤติของเจ้าเมืองให้มีใจเมตตา กรุณา เอื้ออาทร และไม่เบียดเบียนราษฎรให้เดือดร้อน ต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ควรชักชวนประชาชนให้ทำบุญทำทาน พังพระธรรมเทศนารักษาศีล 5 อยู่เสมอ คอยดูแลและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม สำรองจตุรบาปฐุณีสี่หลักเลข อาวุธและกำแพงเมือง พร้อมทั้งออกลาดตระเวนทั้งบนบกและในทะเลตลอดเวลา ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับหัวเมืองที่อยู่ไกล ทรงมีรับสั่งว่า บรรดาเมืองประเทศราชปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกไม่สงบราบคาบ มีการจลาจลรบพุ่งกันอยู่เสมอ หัวเมืองที่สำคัญคือ สงขลาและตรัง ซึ่งเป็นหัวเมืองชายแดนต่อแดนกับเมืองไทรบุรีและปัตตานี ตลอดจนเมืองแขกอื่น ๆ นั้น ยังไม่สงบราบคาบ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงจะต้องคอยลาดตระเวนสอดแนม และถ้าหากทางเมืองนครศรีธรรมราชได้ข่าวเมืองแขกอื่น ๆ ไม่ตั้งอยู่โดยสุจริตหรือคบคิดจะมารุกรานให้จับกุมตัวมาส่งกรุงเทพฯ ถ้าหากไม่มีกำลังพอจะปราบปรามได้ ให้มีหนังสือแจ้งมายังกรุงเทพฯ เพื่อจะได้ส่งกองทัพไปช่วยให้ทัน ดังนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงควรที่จะตรวจดูสารบัญชี่

²⁴ ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองยังได้กำหนดไว้ว่า ตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชนี้เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองเอก ถือศักดินา 10,000 เป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นสูงสุดในหัวเมือง และถ้านับตามศักดินาแล้วจะมีศักดินาสูงเท่ากันกับอัศวมหาเสนาบดี และเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง 4 กรม แต่ถ้านับตามสายการบังคับบัญชาแล้ว จะมียศรองอัศวมหาเสนาบดีทั้งสองคือสมุหนายก และสมุหพระกลาโหม แต่สูงกว่าเสนาบดี จตุสดมภ์เวียง วัง คลัง นา (สงบ ส่งเมือง, 2552: 166)

²⁵ กฎพระบรมราชโองการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช มีแต่เฉพาะตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) และพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) แต่สมัยพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) เปลี่ยนไปเป็นกฎกลาโหม

เกี่ยวกับสัปดาห์ เพื่อให้ทราบจำนวนเลขว่ามีอยู่เท่าใดเป็นจำนวนแน่นอน เพื่อว่าเวลาที่มีราชการ เกณฑ์จะสะดวกและรวดเร็ว นอกจากการสัปดาห์แล้วให้เจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช ส่งคนออกไป ชักชวนผู้คนนอกเมือง ให้เข้ามาตั้งบ้านเรือนให้มากขึ้น และเมื่อได้บัญชีจำนวนคนที่แน่นอน ให้ รายงานมายังกรุงเทพฯ สำหรับการเตรียมตัวให้พร้อมถ้าเกิดสงครามนั้น เจ้าพระยา ณครศรีธรรมราชควรตรวจตราดูแลกำแพงเชิงเทินและซ่อมแซมให้แข็งแรงอยู่เสมอ ปืนใหญ่น้อย กระสุนดินประสิว และอาวุธต่าง ๆ ตลอดจนเรือรบให้เตรียมพร้อมที่จะใช้ได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ ควรส่งกองออกลาดตระเวนทุกอ่าวไปจนถึงแดนหัวเมืองต่อกันกับเมืองอื่น ทั้งกลางวันและ กลางคืน เพราะอาจมีโจรสลัดและญวนที่เล็ดลอดเข้ามาจับผู้คนในเขตเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งจะต้องปราบปรามให้เด็ดขาด ให้เจ้านครศรีธรรมราชและข้าราชการื่อน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ วัดพระมหาธาตุ เพื่อถวายความจงรักภักดี เมื่อถึงพระราชพิธีตรุษสารท ถ้าเจ้าเมืองละเลยหน้าที่ทำให้ ราชการเสียหาย จะมีโทษจนถึงประหารชีวิต ดังนั้น การติดต่อระหว่างเมืองหลวงและเมือง นครศรีธรรมราช จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะให้ได้ทราบข่าวคราวอยู่เสมอ รวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราช ยังต้องรวบรวมส่งส่วยอากรต่าง ๆ มายังเมืองหลวง โดยมีนายอากรคุมส่งมาทุกครั้งและให้แต่ง ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายตามธรรมเนียมทุกปี

พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดขึ้นกับสมุหพระกลาโหม ได้แก่ เมือง สงขลา เมืองพัทลุง เมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองชุมพร เมืองปะทิว เมืองคลองวาน เมืองกุย เมือง ปราณ เมืองถลาง เมืองตะนาวศรี เมืองมะริด เมืองกระ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมือง กาญจนบุรี เมืองไทรโยค เมืองเพชรบุรี รวมทั้งหมด 20 เมือง²⁶ เมื่อมีราชการ ทางหัวเมือง นครศรีธรรมราชที่จะต้องกราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบ เจ้าเมืองกรมการเมืองนครศรีธรรมราชก็จะ มีหนังสือเรียกว่า “ใบบอก” แจ่งเข้ามายังสมุหพระกลาโหมเพื่อพิจารณาเห็นว่า สมควรจะนำขึ้นกราบ

* เมืองตะวาย และเมืองมะริด ต่อมาภายหลังตกไปเป็นของพม่าในราว พ.ศ. 2336

²⁶ อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์, 2529: 52 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ได้พระราชทาน บำเหน็จความดีความชอบแก่บรรดาขุนนางข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิดหลายคน เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) เป็นผู้หนึ่งที่ทำศึกสงครามกับพระองค์มาโดยตลอด ดังนั้น เพื่อเป็นการตอบแทนจึงทรงตั้ง เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) ให้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และย้ายหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมด จากกรมท่า รวมทั้งเพชรบุรีจากสมุหนายกมาอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าพระยามหาเสนา สมุหพระกลาโหมอีกครั้ง

บังคมทูลฯ หรือไม่ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีราชการสิ่งใดที่จะต้องเกณฑ์หรือ
 แจ่งให้ทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชทราบ ก็จะมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งผ่านทางสมุ
 หพระกลาโหม ให้มีหนังสือเรียกว่า “สารตรา” หรือ “ตรา” แจ่งออกไปยังเมืองนครศรีธรรมราช

ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ราชธานีเริ่มเห็นความสำคัญของหัวเมืองภาคใต้หลังจากที่มีศึก
 พม่าและชาติตะวันตกเริ่มเข้ามามีอำนาจในแถบนี้มากขึ้น เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติที่อุดม
 สมบูรณ์ เป็นเมืองท่าค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศ อีกทั้งเมืองประเทศราชในเขตมลายู
 คือไทรบุรีมักเอาใจออกห่างไปเข้ากับพม่าบ้าง อังกฤษบ้าง ดังนั้น เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับพระ
 ราชอาณาจักร จึงควรปรับปรุงการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองใหญ่ให้มี
 ประสิทธิภาพ โดยราชธานีได้มอบอำนาจและหน้าที่ให้เจ้าเมืองและกรรมการเมืองนครศรีธรรมราช
 มากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ

พ.ศ. 2354 สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้จัดให้มี**ทำเนียบ
 ข้าราชการ**²⁷ เป็นหลักในการปกครอง จึงได้รื้อฟื้นรูปแบบการปกครองภายในเมืองนครศรีธรรมราช
 ขึ้นใหม่ เพื่อให้เป็นระเบียบ เจ้าเมืองและกรรมการมีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อทางราชธานีเพื่อแสดงถึง
 ความจงรักภักดี และมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อชาวเมืองนครศรีธรรมราชไม่ทำความเดือดร้อน
 ให้แก่ประชาชน มีการแบ่งการปกครองภายในและภายนอกหัวเมืองอย่างชัดเจน โดยมีเจ้าเมืองทำ
 หน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชาทั้งหมด รองลงมาจะเป็นเจ้ากรมผู้ดูแลกรมใหญ่และกรมย่อย มีการแบ่ง
 พื้นที่ในการปกครองท้องถิ่น จัดแบ่งกรม กอง ตำแหน่ง หน้าที่ ศักดินา และเครื่องยศ รวมทั้งรายได้
 ของข้าราชการไว้อย่างชัดเจนตามความสำคัญของหน้าที่และชนิดของงาน

จากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73 จะเห็นว่า นครศรีธรรมราชใช้**ทำเนียบ
 ข้าราชการ**เป็นหลักในการปกครองภายในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองที่ขึ้นกับเมือง
 นครศรีธรรมราช แต่ในขณะเดียวกันราชธานีได้ลดความสำคัญของหัวเมืองนี้ลงไปบ้าง เช่น พิธี
 การตั้งเจ้าเมือง ราชธานีได้มอบให้สมุหพระกลาโหมเป็นผู้แต่งตั้ง และลดกำลังเมือง
 นครศรีธรรมราชลง โดยแยกเมืองสงขลาแยกมาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และ พ.ศ. 2334 ได้ให้เมือง
 สงขลากำกับหัวเมืองประเทศราชมลายูทางด้านอ่าวไทย

²⁷ ทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครั้งรัชกาลที่ 2 เป็นสมุดไทยดำในส่วนของ
 จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 เลขที่ 21 สันนิษฐานว่า เป็น “พระอัยการตำแหน่งนายทหาร
 หัวเมืองทรงชำระใหม่” ในสมัยรัชกาลที่ 2 ร่วมกับ “พระอัยการในพระบรมโกศ” (ในกฎหมายตรา
 สามดวง สมัยรัชกาลที่ 1) และ “สมุดตำแหน่งพระหลวงกรมการเมืองนคร ครั้นพระยาสุโขทัยออกมาเป็น
 เจ้าพระยานคร” (พ.ศ. 2285) นำทั้ง 3 ฉบับมารวมกัน (สุภาภรณ์ ตันศลาภิรักษ์, 2520: 58-59)

ในสารตราตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทุกฉบับในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นออกชื่อบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชว่า “เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ชาติเดโชไชยมไหสุริยาปรากฏพาทู เจ้าพญานครศรีธรรมราช” แต่ในพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองกฎหมายตราสามดวงออกชื่อบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแตกต่างกันเล็กน้อย คือ “เจ้าพญาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชยมไหสุริยาธิบดีอภัยพิริยาปรากฏพาทูเมืองนครศรีธรรมราช” ซึ่งโดยสาระแล้วไม่แตกต่างกัน และชื่อบรรดาศักดิ์ในตราตั้งนั้น เข้าใจว่า คงจะเปลี่ยนแปลงมาจากพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง เพื่อความเหมาะสม (สงบ ส่งเมือง, 2552: 166)

การปกครองนครศรีธรรมราชในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เปลี่ยนแปลงจากสมัยอยุธยาและธนบุรี ตั้งแต่การตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดยแต่เดิมพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้แต่งตั้ง โดยมีข้าหลวงเชิญพระบรมราชโองการ พระสุพรรณบัตร ตราพระครุฑพ่าห์ไปมอบให้เปลี่ยนเป็นข้าหลวงเชิญพระบรมราชโองการและสารตราจากสมุหพระกลาโหมไปมอบให้แทน (ในสมัยเจ้าพระยามคร (น้อยกลาง) เปลี่ยนเป็นกฎกลาโหมแทน) (สงบ ส่งเมือง, 2518: 68) ในพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองกำหนดไว้ว่า ตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นตำแหน่งเจ้าเมืองเอก ศักดินา 10,000 เป็นตำแหน่งข้าราชการหัวเมืองสูงสุด เทียบเท่าอัศวินมหาเสนาบดีและเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง 4 กรม มียศรองจากอัศวินมหาเสนาบดีคือ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมเท่านั้น (สงบ ส่งเมือง, 2518: หน้า 64-65) มีระเบียบในการปกครองโดยใช้ทำเนียบข้าราชการเป็นหลัก มีเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้บังคับบัญชา รองลงมาคือ เจ้ากรม 2 กรม คือกรมใหญ่และกรมย่อย ซึ่งรวมตำแหน่งในทำเนียบข้าราชการแล้ว มีกว่า 400 ตำแหน่ง

คุณลักษณะของผู้ที่จะได้รับการพิจารณาแต่งตั้ง

... จากพระราชกำหนดเก่ามาตรา 50 กฎหมายตราสามดวง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, 2506: 150) กำหนดไว้ว่า ผู้ที่จะเข้ารับราชการสนองพระคุณในตำแหน่งเจ้าเมืองหรือตำแหน่งอื่นใดก็ตามจะต้องประกอบด้วยวุฒิ 4 ประการ คือ

“อนึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีผู้จะเป็น พระ หลวง ขุน หมื่น ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการ ย่อมมีความชอบตามคุณานุรูปสมควรและกอบปรี่ด้วยวุฒิสี่ประการ คือ ชาตวิสุทธิ ไวยะวิสุทธิ คุณวิสุทธิ ปัญญาวิสุทธิ ชาตวิภูษิตันตระกูลเป็นอัศวินเสนาบดีสืบ ๆ กันมา วิญญูวิภูษิตัน คืออายุสมควรตั้งแต่สามสิบเอ็ดปีขึ้นไป คุณวิภูษิตัน คือมีความรู้ฝ่ายทหารพลเรือนชำนาญ ปัญญาวิภูษิตัน คือ จำเริญด้วยปัญญา ฉลาดในที่จะตอบแทนแก้ไขข้อตะปฤชณาประเทศกรุงอื่น แลคิดอ่านให้ชอบด้วยโลกียราชกิจจรรมทั้งปวง ...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, 2506: 149)

นอกจากนั้น ยังได้กำหนดแนวทางการปฏิบัติงานของข้าราชการและเจ้าเมืองว่า ต้องประกอบด้วย คุณลักษณะ 4 ประการ คือ

“อนึ่งผู้จะเปน พระ หลวง ขุน หมื่น ย่อมประกอบด้วย อริบดีสี่ประการ คือ ฉันทาธิบตี คือวิริยาธิบตี คือจิตตาธิบตี คือวิมังสาธิบตี ฉันทาธิบตีนั่นคือ ล้นเกล้าล้นกระหม่อม ต้องพระราชประสงค์สิ่งใด ผู้นั้นนำซึ่งสิ่งนั้นมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย วิริยาธิบตีนั่นคือ กอปรด้วยความเพียรในราชการมิได้ขาด จิตตาธิบตีนั่นคือ มีน้ำใจกล้าแข็งในการรณรงศ์สงคราม วิมังสาธิบตีนั่นคือ ฉลาดในที่พิพากษาความแลอุบายในราชการต่าง ๆ ...” และในท้ายพระราชกำหนดได้ ย้ำไว้ว่า “...ถ้าผู้ใดมิได้ประกอบด้วยวุฒิ 4 ประการ และอริบตี 4 ประการแต่ประการหนึ่งใช้ถึง คุณานุรูปสมควรก็ดี อย่าให้สมุหกลาโหม สมุหะนายกจตุสดมภ์ กราบทูลพระกรุณาตั้งแต่งผู้นั้นเป็น ผู้จะเปน พระ หลวง ขุน หมื่นผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการเป็นอันขาดทีเดียว...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, 2506: 150)

สงบ ส่งเมือง, (2518: 71- 77) แบ่งหมวดหมู่หน้าที่ของเจ้าเมืองและกรมการเมือง เฉพาะนครศรีธรรมราชจากสารตรากฎหมายตราสามดวงและกฎพระบรมราชโองการตั้งเจ้าเมือง นครศรีธรรมราช ได้ดังนี้²⁸

1. การป้องกันหัวเมืองนครศรีธรรมราชและราชอาณาจักร
 - 1.1 เตรียมความพร้อมด้านกำลังคน
 - จัดทำบัญชีชายฉกรรจ์ (สักเลก) เพื่อสะดวกในการเกณฑ์
 - ทำบัญชีราษฎรให้ตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่ง
 - ให้ฝึกทหารให้มีความพร้อมและความสามารถในการรบ และ ส่งเสริมให้ ได้ยศและบรรดาศักดิ์ตามความสามารถ
 - ให้ปกป้องดูแลด้านต่าง ๆ โดยแต่งตั้งทิดสีกใหม่ที่ไม่มีสังกัดเป็น ผู้รักษาด่าน เพราะด่านต่าง ๆ มีความสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจและการทหาร
2. การเตรียมพร้อมด้านพาหนะ อาวุธและการดูแลรักษากำแพงเมือง ค่าย คู ประตูเมือง 4 ซี่ง
 - ดูแลรักษากำแพงเมือง ค่าย คู ประตูเมืองให้มั่นคงแข็งแรง
 - ทำบัญชีและตรวจสภาพปืน กระสุนปืน ดินประสิวและอาวุธอื่น ๆ ให้อยู่ใน สภาพใช้งานได้ตลอดเวลา

²⁸ ส่วนเมืองอื่น ๆ ไม่ได้กำหนดเฉพาะเจาะจงเช่นนี้

- ทำบัญชีและซ่อมแซมเรือรบ เรือลาดตระเวนให้ใช้งานได้ตลอดเวลา เพราะเรือเป็นพาหนะที่สำคัญมากที่สุดของนครศรีธรรมราชในสมัยนั้น
 - ทำบัญชีช้าง ม้าและวัดส่วนสูง เพื่อส่งบัญชีเข้ากรุงเทพฯ
3. การลาดตระเวนและสืบความเคลื่อนไหวของข้าศึก 2 ข้อ
- จัดเรือรบออกลาดตระเวนด้านอ่าวไทยและทะเลอันดามันทั้งกลางวันกลางคืน ในช่วงที่แขกสลัดและญวนออกปล้นเรือสินค้าและจับคนในราชอาณาจักร
 - ให้จัดคนออกลาดตระเวนราชอาณาจักรที่ติดต่อกับหัวเมืองมลายูเพื่อสอดแนมและหาข่าว
4. การขจัดทุกข์บำรุงสุขและรักษาความสงบในหัวเมืองนครศรีธรรมราช 3 ข้อ
- 4.1 ด้านตุลาการ
- ให้เจ้าเมือง กรมการชำระพระอัยการ พระราชกำหนดที่ใช้อยู่ ถ้ามีข้อผิดพลาดให้บอกมาทางกรุงเทพฯ
 - ให้พิจารณาคดีด้วยความยุติธรรม
- 4.2 ด้านการบริหาร
- ให้เจ้าเมือง ปลัดยกกระบัตร์ และกรมการมีความยุติธรรม สามัคคี ไม่เอาเปรียบกันและกัน ให้แต่งตั้งกรมการตำแหน่งต่าง ๆ ให้ครบจำนวน และส่งตัวเข้ามารับตราตั้งในกรุงเทพฯ
 - ให้ยกกระบัตร์เห็นชอบกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อพิพากษาคดีของราษฎร
- 4.3 การขจัดทุกข์บำรุงสุข
- เจ้าเมืองและกรมการเมืองต้องมีน้ำใจกับสมณชีพราหมณ์ และชักชวนให้ประชาชนให้ทานรักษาศีลเป็นประจำ เพื่อป้องกันปัญหาขัดแย้ง
 - ส่งเสริมการศึกษาแก่พระสงฆ์ทั้งผ่านคันถะธุระและฝ่ายวิปัสณาธุระ และดูแลซ่อมแซมพระพุทธรูป สถูป เจดีย์ และวิหารการเบรียญให้เรียบร้อย
 - ช่วยกันปราบปรามโจรผู้ร้าย แม้จับจำผู้ร้ายที่ฆ่าเจ้าทรัพย์ไม่ได้ เจ้าเมืองและกรมการเมืองจะต้องชดใช้ค่าเสียหายด้วย

- ให้ใส่ใจทุกข์สุขของราษฎรไม่ให้ใครเบียดเบียนทำให้เดือดร้อน มิฉะนั้น เจ้าเมืองและกรรมการเมืองจะได้รับโทษอย่างหนัก
- ห้ามเจ้าเมืองและกรรมการเมืองข่มเหงและฆ่าฟันสมณชีพราหมณ์ และประชาชน มิฉะนั้นจะมีโทษรุนแรง
- ให้ส่งเสริมราษฎรในการทำไร่ ทำนา เพื่อให้ได้ผลผลิตมากจะได้เก็บไว้เป็นเสบียงต่อไป

5. หน้าที่ส่วนตัวของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและกรรมการเมือง 3 หมวด

5.1 หน้าที่ต่ออาณาประชาราษฎรในฐานะตัวแทนราชธานี

- ถ้าเจ้าเมืองพอใจในสตรีใดให้ไปสู่ขอ ห้ามข่มเหงโยพพลการ
- ถ้าเจ้าเมืองจะทำระเนียดสำหรับเมืองให้เกณฑ์ไพร่พลมาพอประมาณ โดยไม่ให้ราษฎรลำบาก แต่ห้ามเกณฑ์ชาวเมืองมาสร้างบ้านให้ญาติพี่น้อง
- ห้ามเจ้าเมืองนำไพร่สม (ไพร่ของหลวง) มาเป็นไพร่ของเจ้าเมือง เพราะเจ้าเมืองมีพวกสักเลกเป็นผู้รับใช้ประจำตัวของเจ้าเมืองแล้ว

5.2 หน้าที่ของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและกรรมการเมืองที่มีต่อราชธานี 6 ข้อ

- ต้องรายงานสาระทุกข์สุขดิบกับราชธานีตลอดเวลา มิฉะนั้นอาจมีความผิดถึงขั้นประหารชีวิต
- ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ 2 ครั้ง ในพระวิหารวัดพระมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช ในวันตรุษ (เดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ) และวันสารท (เดือน 10 แรม 13 ค่ำ) สำหรับยกกระบัตร์²⁹ ต้องรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่กรุงเทพฯ
- ต้องถวายเครื่องราชบรรณาการ พร้อมดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ปีละ 2 ครั้ง มิเช่นนั้นจะถือว่ากบฏ
- ต้องจัดส่งภาษีอากรเข้าท้องพระคลังโดยไม่ค้างปี

²⁹ ตำแหน่ง ยุกระบัตร์ หรือยกกระบัตร์ คือ ขุนนางส่วนกลางที่ทางราชธานีส่งไปสอดส่องดูแลการปฏิบัติราชการของเจ้าเมือง และมีสิทธิพิจารณาคำอุทธรณ์ของราษฎรด้วย เพราะหัวเมืองมีอำนาจอิสระในการปกครองภายในเมืองของตนพอสมควร แต่ต้องอยู่ในความควบคุมของราชธานี รวมทั้งต้องใช้ระเบียบแบบแผนและกฎหมายของส่วนกลางด้วย

- ถ้าจะมีหนังสือเข้ามาที่กรุงเทพฯ จะต้องลงความเห็นเดียวกัน และส่งไปบอกเข้ามา 2 ฉบับ คือ ของเจ้าเมืองและของที่ปรึกษา ซึ่งข้อความต้องเหมือนกัน
- ต้องตรวจดูตราที่มีออกไปเกณฑ์เอาราชการให้ถูกต้องตามพระอัยการ 5.3 หน้าทีของเจ้าเมืองต่อหัวเมืองอื่น ถ้าเป็นหัวเมืองเสมอกัน ห้ามมิให้เจ้าเมืองลอบพบปะกัน มีโทษถึงตาย

ในพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองยังได้กำหนดไว้ว่า ตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชนี้เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองเอก ถือศักดินา 10000 เป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นสูงสุดในหัวเมือง และถ้านับตามศักดินาแล้ว จะมีศักดินาสูงเท่ากับอัศวมหาราเสนาบดีและเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง 4 กรม แต่ถ้านับตามสายการบังคับบัญชาแล้ว จะมียศรองอัศวมหาราเสนาบดีทั้งสองคือ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม แต่สูงกว่าเสนาบดี จตุสดมภ์เวียง วัง คลัง นา แต่ก็ไม่แน่นอนตายตัวลงไปทีเดียวนัก เพราะตอนปลายสมัยอยุธยา เคยยกหัวเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้อื่นๆ ทั้งหมดไปขึ้นกรมทำอยู่ในบังคับบัญชา ฯพลฯ โภษาธิปไตยมาแล้ว เพิ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้อื่นๆ อีก 19 เมือง คือ เมืองสงขลา เมืองพัทลุง เมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองชุมพร เมืองปะทิว เมืองคลองวาน เมืองกุย เมืองปราน เมืองถลาง เมืองตะนาวศรี เมืองมะริด* เมืองกระ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมืองกาญจนบุรี เมืองไทรโยค เมืองเพชรบุรี รวมทั้งหมด 20 เมือง ขึ้นกับสมุหพระกลาโหม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2325 นี้เอง (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, 2505: 23) หัวเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงขึ้นอยู่กับ สมุหพระกลาโหม และสมุหพระกลาโหมเป็นผู้บังคับบัญชาของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อมีราชการทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชที่จะต้องกราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบ เจ้าเมืองกรมการเมืองนครศรีธรรมราชก็จะมีหนังสือเรียกว่า “ไปบอก” แจ้งเข้ามายังสมุหพระกลาโหมก่อน เพื่อพิจารณา ดูว่า สมควรจะนำขึ้นกราบบังคมทูลฯ หรือไม่ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีราชการสิ่งใดที่จะต้องเกณฑ์หรือแจ้งให้ทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชทราบ ก็จะมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งผ่านทางสมุหพระกลาโหม ให้มีหนังสือเรียกว่า “สารตรา” หรือ “ตรา” แจ้งออกไปยังหัวเมืองนครศรีธรรมราชเช่นเดียวกัน (สงบ สงเมือง, 2552: 166)

* เมืองตะวาย และเมืองมะริด ต่อมาภายหลังตกไปเป็นของพม่าในราว พ.ศ. 2336

สำหรับท่านผู้หญิงผู้เป็นภรรยาของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชนั้น ถ้าเป็นภรรยา พระราชทานหรือภรรยาหลวง ก็ถือศักดินากึ่งหนึ่งของสามีคือ ถือศักดินา 5000 ถ้าเป็นอนุภรรยา ถือศักดินา 2500 ถ้าเป็นทาสภรรยาที่มีบุตรแล้ว ก็ถือศักดินา 2500 เช่นกัน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2506: 315) แสดงว่า ท่านผู้หญิงผู้เป็นภรรยาหลวงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีศักดินา สูงกว่าข้าราชการอื่นๆ ทั้งหมดในเมืองนครศรีธรรมราช ยกเว้นแต่เจ้าเมือง เพราะพระปลัดเมือง นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นข้าราชการที่ถือศักดินารองจากเจ้าเมืองก็ถือศักดินาเพียง 3000 เท่านั้น (สงบ ส่งเมือง, 2552: 167)

ตำแหน่งของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตำแหน่งที่สำคัญมาก เนื่องจากเมือง นครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ในภาคใต้ที่มีประวัติต่อเนื่องยาวนาน เป็นเมืองท่าที่สำคัญเมืองหนึ่ง ของคาบสมุทรมุขและเป็นเมืองเชื่อมการค้าทางทะเลระหว่างอินเดี๋ย จีน และชวา เป็นแหล่ง ทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ทั้งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจการค้าของเมืองนครศรีธรรมราชและเมือง ใกล้เคียงมีความรุ่งเรือง มีรายได้จากการแต่งสำเภากออกไปค้าขาย และการเป็นศูนย์กลางของ การค้าในแถบนี้ด้วย ชาวต่างชาติ อาทิ ฮอลันดาได้เข้ามาตั้งสถานีการค้า ดินแดนแถบนี้จึงเป็นที่ ต้องการของราชธานี พม่า และอังกฤษเพื่อที่จะเข้าครอบครองหาผลประโยชน์ ทำให้เกิดปัญหา วุ่นวายยาวนานและต่อเนื่อง

สรุป

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อาณาจักรสยามถูกรุกรานจากลัทธิล่าอาณานิคมของ ชาติทางตะวันตก เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดิน ของไทยในภาคใต้ ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมาย เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต้องเผชิญ กับความขัดแย้งภายในภาคใต้ โดยเฉพาะกับเมืองสงขลาและหัวเมืองมลายูต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ที่สำคัญระหว่างระหว่างราชธานีกับนครศรีธรรมราชคือ อำนาจและ ผลประโยชน์ ราชธานีให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนในการรวบรวมเครื่องราช บรณการ เก็บส่วย และภาษีอากร รวมทั้งเกณฑ์แรงงานให้กับราชธานี สินค้าประเภท ดีบุก ฝรั่งก หนึ่งสัตว์ ของป่า ฯลฯ ราชธานีสามารถนำออกจำหน่ายเป็นเงินตราเข้าประเทศได้

การแต่งตั้งผู้ที่จะเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นบุคคลที่มีความชอบและเป็นที่ยอมรับของพระมหากษัตริย์ อีกทั้งยังต้องเป็นผู้มีความสามารถ เป็นสำคัญ มิเช่นนั้น จะส่งผลกระทบต่อด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ต่อราชธานีเป็นอย่างมาก

บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชและเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัย
รัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2327 – 2435 จะนำเสนอด้านการเมือง การปกครอง การต่างประเทศและเศรษฐกิจ
ในบทต่อ ๆ ไป

บทที่ 3

บทบาทด้านการเมืองการปกครอง

บทบาททางการเมืองและสภาพของเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่ต้องเผชิญทั้งศึกจากศัตรูภายนอกและภายใน เจ้าเมืองที่ปกครองนครศรีธรรมราช ช่วงนี้ ทั้งหมด 4 ท่าน ได้แก่ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์ อยู่ในตำแหน่งพ.ศ. 2327 - 2354) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย เป็นเจ้าเมืองระหว่างพ.ศ. 2354 - 2382) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง ว่าราชการระหว่างพ.ศ. 2382 - 2410) และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม ปกครอง เมืองนครศรีธรรมราชระหว่างพ.ศ. 2410 - 2435)

เมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญต่อราชอาณาจักรไทยทั้งด้านการบริหารจัดการ การค้า และการติดต่อกับต่างประเทศ ประกอบกับหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายูห่างไกลจากราชธานี การเดินทางไม่สะดวก ราชธานีจึงได้มอบหมายให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนของราชธานีในการรักษาพระราชอาณาจักร ดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและประชาชน จัดเก็บภาษีอากร และส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง รวมทั้งเครื่องราชบรรณาการให้กับราชธานี “การปกครองดินแดนแถบนี้จึงมีลักษณะพิเศษ โดยใช้วิธีควบคุมเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญที่สุด เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางในการขยายอำนาจในการควบคุมหัวเมืองอื่น ๆ ...” (ประไพพิศ วรวิวัฒน์ชัย, 2534: 55) ดังนั้น คุณสมบัติของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงสะท้อนความสำคัญของเมืองต่อราชธานีเป็นอย่างมาก

□ บทบาทของเมืองนครศรีธรรมราชต่อราชธานี

1. แข็งขันไม่ปฏิบัติตามที่ราชธานีต้องการ

หลังจากการปราบดาภิเษกและบรมราชาภิเษก เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้โปรดให้จัดการปกครองบ้านเมืองใหม่ โดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราช บรรดาเสนาอำมาตย์ทั้งหลายได้กราบทูลปรึกษาว่า การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงแต่งตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เป็นการกระทำมากเกินไป ดังปรากฏในตราตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ว่า “เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาแต่ก่อน ถ้าเสนาบดี ข้าราชการผู้ใหญ่มีบำเหน็จความชอบในราชกิจ สมเด็จพระบรมพิตรปลุกเลี้ยงให้ออกไปรั้งเมืองครองเมือง มีแต่ปลัดยกกระบัตรกรมการรับราชการตามธรรมเนียมมบูรณ

ราชประเพณี... พระยาตากสิน... ตั้งให้เป็นถึงเจ้านครศรีธรรมราช มีอัครมหาเสนา จตุสดมภ์
มหาดเล็กต้องขานชื่อเข้าเฝ้าเพียมพระเจ้าอยู่หัว จะสั่งกิจราชการบัตรหมายประการใดก็ว่า รับสั่ง
ดุจดั่งอนุวงศ์ราชวงศ์ ถึงอนุวงศ์ราชวงศ์ก็ดี มีแต่รับสั่ง ตั้งแต่เจ้ากรมปลัดกรม หลวงขุนหมื่นนาย
เวรปลัดเวร หามีสเนาบดีเหมือนดังนี้ไม่... พระเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านพิภพ เสนา मुखลูกขุนปรึกษาให้
เจ้านครถอยยศเสนาบดีลงเสีย...” (ตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช,
2505: 188)

เป็นเวลากว่า 2 ปี รัชกาลที่ 1 จึงสามารถแผ่พระราชอำนาจเข้ามาในเมือง
นครศรีธรรมราชได้ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารและคำปรึกษาตั้งข้าราชการว่า เมื่อผลัด
แผ่นดินรัฐบาลใหม่ไม่สามารถเปลี่ยนเจ้าเมืองของภาคใต้ได้สักคนเดียว ในขณะที่เจ้าเมืองของ
ภาคกลางและหัวเมืองเหนือถูกเปลี่ยนไปเกือบหมด” แต่พระบรมราชโองการของพระเจ้ากรุงธนบุรี
ก็ประสบความสำเร็จล้มเหลว เพราะเมื่อขาดอำนาจจากส่วนกลางมาค้ำจุนอำนาจกลุ่มเจ้านคร อำนาจ
ท้องถิ่นกลุ่มอื่นก็แสวงหาการสนับสนุนจากรัฐบาลใหม่ ผลักดันให้อำนาจท้องถิ่นกลุ่มเจ้านครต้อง
หมดอำนาจลง และผู้นำท้องถิ่นที่ขัดกับเจ้านครคือ เจ้าพิศ ผู้เป็นบุตรเขย จากลำเนาภูตั้ง
เจ้าพระยานครพิศกล่าวชัดเจนว่า เจ้าพิศเป็นผู้กราบบังคมทูลว่า เจ้านครแก่ชราว่าราชการเลอะเลือน
จึงโปรดให้ถอดเจ้านครออก แล้วตั้งเจ้าพิศเป็นเจ้าพระยานครแทน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2529: 30)

พระเจ้านครศรีธรรมราชเมื่อถูกถอดยศและนครศรีธรรมราชได้ถูกลดฐานะเป็น
เพียงหัวเมืองเอก ทำให้พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) และข้าราชการไม่พอใจเป็นอันมาก จึงไม่
ปฏิบัติราชการตามคำสั่งที่ราชธานีสั่ง แต่ไม่กล้าแข็งเมืองคงเป็นเพราะชราภาพมากแล้ว จึงหา
ทางออกโดยขัดขึ้นต่อราชธานีด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ

- (1) พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เกณฑ์คนเข้ามาร่อนทองในกรุงเทพฯ ด้วย
ความไม่เต็มใจ และจัดคนได้ไม่ครบตามที่มิตราเกณฑ์ออกไป
- (2) ข้าราชการออกไปสักเลกในหัวเมืองนครศรีธรรมราชได้น้อยกว่าที่เคยสักมาแต่
ก่อน เพราะพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ไม่เต็มใจช่วยเหลือข้าราชการสักจึงสักได้น้อย
- (3) มีตรารับสั่งออกให้พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เข้ามาเฝ้า คิตราชาการใน
กรุงเทพฯ ถึง 2 ครั้ง พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) บิดพลิ้วไม่ยอมเข้ามาเฝ้าตามรับสั่ง
- (4) พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ไม่ยอมลดยศและลดเสนาบดีลงตามรับสั่งที่มี
ออกไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชดำริว่า เจ้านครศรีธรรมราชไม่จงรักภักดีและมีได้เกรงกลัวพระราชอาญา มีความผิดที่ไม่เต็มใจทำราชการ และขัดรับสั่งทั้งชราภาพลงมากแล้ว หากมีศึกสงคราม จะทำให้มีปัญหาได้ ไม่สมควรให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต่อไป จึงโปรดให้ถอดเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (หนู) ออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อวันอังคาร เดือน 8 แรม 11 ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช 1146 ๑๓๐๖ พ.ศ. 2327 และนำตัวเข้ามาควบคุมไว้ในกรุงเทพฯ (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6, 2539: 122)

รวมระยะเวลาที่พระเจ้านครศรีธรรมราชปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชอย่างเจ้าประเทศราชประมาณ 8 ปี หลังจากนั้นไม่นานพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ก็ถึงพิราลัยลงในกรุงเทพฯ

ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2327-2382) ราชอาณาจักรสยามมุ่งเน้นความมั่นคงของชาติเป็นหลักในการปกครองเพื่อความเป็นปึกแผ่นของประเทศ เนื่องจากสยามยังต้องเผชิญกับศัตรูภายนอกคือ พม่า อังกฤษ และการก่อกบฏของหัวเมืองประเทศราชมลายู ราชธานีได้มอบหมายให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเมืองที่ใหญ่ที่สุดทางใต้ของราชอาณาจักรและเป็นหัวเมืองเอก มีหน้าที่ในการป้องกันและรักษาราชอาณาจักรทางใต้ การบริหารบ้านเมืองของเจ้าพระยานนครศรีธรรมราชในช่วงเวลานั้น จึงเป็นหน้าที่ที่ได้มอบหมายจากราชธานีให้ปกครองดูแลหัวเมืองทางภาคใต้ เช่น เมืองพัทลุง เมืองถลาง เมืองพังงา เมืองไชย เมืองชุมพร เมืองสงขลา เป็นต้น นอกจากนี้ นครศรีธรรมราชยังมีหน้าที่กำกับดูแลปัตตานี แต่ไม่มีกำลังมากพอในการปราบปรามในยามที่ปัตตานีก่อกบฏ ต้องขอกำลังจากราชธานีและสงขลาบ่อยครั้ง

ราชธานีได้แผ่อำนาจมาปกครองหัวเมืองท้องถิ่นมากขึ้นในทุกด้าน และพยายามให้ศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่ราชธานี เพื่อสะดวกในการควบคุมอำนาจและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ลดบรรดาศักดิ์พระเจ้านครศรีธรรมราชเจ้าประเทศราช เป็นเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองเอก ต่อมาได้ตั้งเจ้าพัฒน์ บุตรเขยพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) อุปราชเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้นขึ้นเป็น “**เจ้าพระยาศรีธรรมมาไตรราชชาติเดโชไชยมไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพหุ เจ้าพระยานนครศรีธรรมราช**” สารตรา ณ วันอังคาร เดือน 8 แรม 11 ค่ำ จุลศักราช 1146 (พ.ศ. 2327) ปีมะโรง ๑๓๐๖ (ดูรายละเอียดสารตราตั้งในบทที่ 2)

จากสารตราตั้งเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (พัฒน์) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะผู้ที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไว้ว่า ต้องเลือกบุคคลที่มีความรู้และความสามารถมีผลงาน เพราะตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยนั้น เป็นตัวแทนของ

ราชธานีในการรักษาราชอาณาจักรต่างพระเนตรพระกรรณ เนื่องด้วยเมืองเหล่านั้นอยู่ห่างไกลราชธานีมาก การคมนาคมไปมาติดต่อกับราชธานีทำได้ลำบากเสียเวลาหลายวัน เจ้าเมืองต้องกลัวที่จะตัดสินใจเมื่อมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้น เพราะจะมัวรอให้ทางราชธานีเป็นฝ่ายวินิจฉัยสั่งการทุกเรื่องย่อมไม่ทันต่อเหตุการณ์

อาจสรุปได้ว่า อำนาจและหน้าที่ของเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชคือ การปกครองดูแลบ้านเมืองทั้งภายนอกและภายในให้สงบเรียบร้อยตามพระบรมราชโองการ ส่วนข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับการปกครองภายนอกเมืองนั้น แล้วแต่เหตุการณ์ภายนอกจะเป็นอย่างไร เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชจะต้องเป็นผู้จัดการดูแลและถ้าหากไม่สามารถปราบปรามให้เรียบร้อย ก็ต้องรีบแจ้งให้ทางกรุงเทพฯ ทราบโดยเร็ว

กฎพระบรมราชโองการ ในสารตราตั้งเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช (พัฒน์) ทำให้ทราบถึงอำนาจหน้าที่ของเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช ในการปกครองดูแลบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกให้เรียบร้อยตามพระราชกำหนดกฎหมายและพระอัยการต่าง ๆ ถ้ามีข้อสงสัยให้สอบถามมายังเมืองหลวง กำหนดความประพฤติของเจ้าเมืองให้มีใจเมตตา กรุณา เอื้ออาทร และไม่เบียดเบียนราษฎรให้เดือดร้อน ต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชควรชักชวนประชาชนให้ทำบุญทำทาน พังพระธรรมเทศนารักษาศีล 5 อยู่เสมอ คอยดูแลและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม สำรองตรวจตราบัญชีสักเลข อาวุธและกำแพงเมือง พร้อมทั้งออกลาดตระเวนทั้งบนบกและในทะเลตลอดเวลา ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับหัวเมืองที่อยู่ไกล ทรงมีรับสั่งว่า บรรดาเมืองประเทศราชปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกไม่ส่งบรรดาบ มีการจลาจลรบพุ่งกันอยู่เสมอ หัวเมืองที่สำคัญคือ สงขลาและตรัง ซึ่งเป็นหัวเมืองชายแดนต่อแดนกับเมืองไทรบุรีและปัตตานี ตลอดจนเมืองแขกอื่น ๆ นั้น ยังไม่ส่งบรรดาบ เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช จึงจะต้องคอยลาดตระเวนสอดแนม และถ้าหากทางเมืองนครศรีธรรมราชได้ข่าวเมืองแขกอื่น ๆ ไม่ตั้งอยู่โดยสุจริตหรือคบคิดจะมารุกรานให้จับกุมตัวมาส่งกรุงเทพฯ ถ้าหากไม่มีกำลังพอจะปราบปรามได้ ให้มีหนังสือแจ้งมายังกรุงเทพฯ เพื่อจะได้ส่งกองทัพไปช่วยให้ทัน ดังนั้น เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชจึงควรที่จะตรวจดูสารบัญชีเกี่ยวกับสักเลข เพื่อให้ทราบจำนวนเลกว่า มีอยู่เท่าใดเป็นจำนวนแน่นอน เพื่อว่า เวลาที่มีราชการเกณฑ์จะระดมและรวดเร็ว นอกจากการสักเลขแล้วให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช ส่งคนออกไปชักชวนผู้คนนอกเมือง ให้เข้ามาตั้งบ้านเรือนให้มากขึ้น และเมื่อได้บัญชีจำนวนคนที่แน่นอนให้รายงานมายังกรุงเทพฯ สำหรับการเตรียมตัวให้พร้อมถ้าเกิดสงครามนั้น เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชควรตรวจตราดูแลกำแพงเชิงเทินและซ่อมแซมให้แข็งแรงอยู่เสมอ ปืนใหญ่น้อย กระสุนดินประสิวและอาวุธต่าง ๆ ตลอดจนจวนเรือรบให้เตรียมพร้อมที่จะใช้ได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ ควรส่งกองออก

ลาดตระเวนทุกอ่าวไปจนถึงแดนหัวเมืองต่อกันกับเมืองอื่นทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะอาจมีโจรสลัดและญวนที่เล็ดลอดเข้ามาจับผู้คนในเขตเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งจะต้องปราบปรามให้เช็ดหลาบ ให้เจ้านครศรีธรรมราชและข้าราชการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ วัดพระมหาธาตุ เพื่อถวายความจงรักภักดี เมื่อถึงพระราชพิธีตรุษสารท ถ้าเจ้าเมืองละเลยหน้าที่ทำให้ราชการเสียหาย จะมีโทษจนถึงประหารชีวิต ดังนั้น การติดต่อระหว่างเมืองหลวงและเมืองนครศรีธรรมราช จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะให้ได้ทราบข่าวคราวอยู่เสมอ รวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราชยังต้องรวบรวมส่งส่วยอากรต่าง ๆ มายังเมืองหลวง โดยมีนายอากรคุมส่งมาทุกครั้งและให้แต่งตั้งไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายตามธรรมเนียมทุกปี

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดขึ้นกับสมุหพระกลาโหม ได้แก่ เมืองสงขลา เมืองพัทลุง เมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองชุมพร เมืองปะทิว เมืองคลองวาน เมืองกุย เมืองปราน เมืองถลาง เมืองตะนาวศรี เมืองมะริด เมืองกระ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมืองกาญจนบุรี เมืองไทรโยค เมืองเพชรบุรี รวมทั้งหมด 20 เมือง เมื่อมีราชการทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชที่จะต้องกราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบ เจ้าเมืองกรมการเมืองนครศรีธรรมราชก็จะมีหนังสือเรียกว่า “ใบบอก” แจ้งเข้ามายังสมุหพระกลาโหมเพื่อพิจารณาดูว่า สมควรจะนำขึ้นกราบบังคมทูลฯ หรือไม่ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีราชการสิ่งใดที่จะต้องเกณฑ์หรือแจ้งให้ทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชทราบ ก็จะมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งผ่านทางสมุหพระกลาโหม ให้มีหนังสือเรียกว่า “สารตรา” หรือ “ตรา” แจ้งออกไปยังเมืองนครศรีธรรมราช

2. การจัดระเบียบการปกครองโดยใช้ทำเนียบข้าราชการ

ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ราชธานีเริ่มเห็นความสำคัญของหัวเมืองภาคใต้หลังจากที่มีศึกพม่า และชาติตะวันตกเริ่มเข้ามามีอำนาจในแถบนี้มากขึ้น เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เป็นเมืองท่าค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศ อีกทั้งเมืองประเทศราชในเขตมลายูคือ ไทรบุรีมักเอาใจออกห่างไปเข้ากับพม่าบ้าง อังกฤษบ้าง ดังนั้นเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับพระราชอาณาจักร จึงควรปรับปรุงการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองใหญ่ให้มีประสิทธิภาพ โดยราชธานีได้มอบอำนาจและหน้าที่ให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองนครศรีธรรมราชมากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ และเมื่อพ.ศ. 2354 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ทรงชำระทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชอย่างเป็นระเบียบ

เมื่อปีมะแม ตรีศก จุลศักราช 1173 (พุทธศักราช 2354) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแต่งตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช เป็น**พระยานครศรีธรรมราช (น้อย)** และจากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73 จะเห็นว่า นครศรีธรรมราชใช้ทำเนียบข้าราชการเป็นหลักในการปกครองภายในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช แต่ในขณะที่เดียวกันราชธานีได้ลดความสำคัญของหัวเมืองนี้ลงไปบ้าง เช่น พิจารณาตั้งเจ้าเมือง ราชธานีได้มอบให้สมุหพระกลาโหมเป็นผู้แต่งตั้ง และลดกำลังเมืองนครศรีธรรมราชลง โดยแยกเมืองสงขลาแยกมาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และพ.ศ. 2334 ได้ให้เมืองสงขลากำกับหัวเมืองประเทศราชมลายูทางด้านอ่าวไทย (รายละเอียดในบทที่ 2)

พ.ศ. 2354 สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้จัดให้มีทำเนียบข้าราชการเป็นหลักในการปกครอง จึงได้รื้อฟื้นรูปแบบการปกครองภายในเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นใหม่ เพื่อให้เป็นระเบียบ เจ้าเมืองและกรมการเมืองมีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อราชธานีเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี และมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อชาวเมืองนครศรีธรรมราชไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน มีการแบ่งการปกครองภายในและภายนอกตัวเมืองอย่างชัดเจน โดยมีเจ้าเมืองทำหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชาทั้งหมด รองลงมาจะเป็นเจ้ากรมผู้ดูแลกรมใหญ่และกรมย่อย มีการแบ่งพื้นที่ในการปกครองท้องถิ่น จัดแบ่งกรม กอง ตำแหน่ง หน้าที่ ศักดินา และเครื่องยศ รวมทั้งรายได้ของข้าราชการไว้อย่างชัดเจนตามความสำคัญของหน้าที่และชนิดของงาน ส่วนการปกครองท้องถิ่นที่มีการแบ่งออกเป็นเมือง อำเภอ ตำบล แขวง และด่าน ตามลำดับความสำคัญของแต่ละท้องที่มีข้าราชการไปรักษาท้องที่เหล่านั้น ถ้าเป็นเมืองก็ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมือง ถ้าเป็นอำเภอก็ดำรงตำแหน่งเป็นผู้รักษาอำเภอ ถ้าเป็นตำบล แขวง และด่าน ตามลำดับ ซึ่งเมื่อรวบรวมจำนวนข้าราชการที่มีทั้งหมดตามทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว จะมีจำนวนถึง 424 ตำแหน่ง ซึ่งนับว่ามากสำหรับยุคสมัยนั้น

การปกครองในเมืองนครศรีธรรมราช โดยการชำระทำเนียบนามแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ การปกครองในตัวเมืองนครศรีธรรมราช และการปกครองท้องถิ่นของเมืองนครศรีธรรมราช ดังนี้

2.1 การปกครองภายในเมืองนครศรีธรรมราช

ประกอบด้วย ตำแหน่งบริหาร 3 ตำแหน่ง คือ จางวางเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช และอีก 2 ตำแหน่งเป็นฝ่ายปฏิบัติการคือ กรมการเมืองและกรม พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งแต่เพียง 2 ตำแหน่งเท่านั้นคือ จางวางเมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

◆ จางวางเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตำแหน่งคล้ายที่ปรึกษา เช่น การตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี จางวางเมืองนครศรีธรรมราช หลังจากหลุดลาออกจากตำแหน่งเจ้าเมือง เนื่องจากชราภาพ แต่เคยปฏิบัติราชการมีความชอบอยู่มาก จึงได้รับเกียรติให้ดำรงตำแหน่งนี้

◆ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเจ้าเมืองเอก ศักดินา 10,000 มีอำนาจสูงสุดในการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองในปกครองอื่น ๆ ที่ราชธานีมอบหมาย ขึ้นตรงกับสมุหพระกลาโหม โดยมีปลัดเมืองและยกกระบัตรที่ทางราชธานีแต่งตั้งมาร่วมกันว่าราชการปลัดเมืองมีอำนาจรองจากเจ้าเมือง แต่ยกกระบัตรเป็นเสมือนตำแหน่งผู้ตรวจราชการ ขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ (สุภาพรณ์ ตันศลาวัณย์, 2550: 62) ดังความในกฎกลาโหมที่ให้แก่พระยานครศรีธรรมราช พ.ศ. 2454 ว่า "...ประการหนึ่งให้พระยานครศรีธรรมราชว่าราชการบ้านเมืองพร้อมด้วยปลัดยกกระบัตร กรมการจงเป็นยุคตีเป็นธรรม ให้เป็นเอกจิตเอกฉันท์น้ำหนึ่งใจเดียวอย่าให้มีความฉันทาโทษาวิชา ถือเปรียบขัดแย้งกันให้เสียราชการแผ่นดินไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้..." (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173, 2514: 47)

◆ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตำแหน่งพิเศษ ถือศักดินา 1,000 มีหน้าที่ไม่จำกัดและขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองเท่านั้น เป็นตำแหน่งที่มีโอกาสก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งเจ้าเมืองคนต่อไป เพื่อให้ได้รับประสบการณ์งานราชการ ซึ่งมักจะเป็นบุตรของเจ้าเมือง เช่น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เดิมเป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) ผู้ช่วยราชการ แล้วเลื่อนเป็นพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เดิมก็เป็นพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ผู้ช่วยราชการ แล้วเลื่อนเป็นพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) เป็นต้น

◆ กรมการเมือง หรือ กรมการพระหลวงขุนหมื่น เป็นข้าราชการที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งแบ่งออกเป็น กรม กอง ตามหน้าที่และความสำคัญของงาน จำนวนข้าราชการในทำเนียบทั้งหมดมี 424 ตำแหน่ง ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 แบบ กรมใหญ่และกรมย่อย มีผู้ว่าราชการเมืองทำหน้าที่ดูแลการปกครองท้องถิ่นย่อย พวกอำเภอดำบด แขวางและด่านตามลำดับ

◆ กรม มีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับบัญชา เช่น กรมมหาดไทย กรมอาญา ฯลฯ และจะมีหน่วยย่อยลงมา เป็น "กอง" เช่น กองเรือตลาดตระเวน กองภูษามาลา ฯลฯ ส่วนมากจะเกี่ยวกับกำลังคน ความสำคัญของแต่ละกรม กอง จะดูได้จาก "ศักดินา" ของเจ้ากรม เพราะศักดินาสองก็จะมีความสำคัญและความรับผิดชอบสูง

กรมใหญ่ทั้งหมด 9 กรม และกรมย่อยสังกัดกับกรมใหญ่ประมาณ 13 กรม ดังนี้ คือ

1. กรมพระปลัด ออกพระศรีราชสงครามรามภักดี เป็นเจ้ากรม พระปลัดถือศักดินา 3,000 หลวงชัยสงคราม รองพระปลัด ถือศักดินา 1,000 เป็นกรมที่สำคัญ เจ้ากรมมีหน้าที่ช่วยเจ้าเมืองบริหารราชการ และเป็นตัวแทนเจ้าเมืองในบางครั้ง เช่น เจ้าเมืองมาราชการในกรุงเทพฯ เป็นต้น

2. กรมยกกระบัตร มีออกพระภักดีราชยกกระบัตร เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,600 มีผู้ช่วยราชการ 2 คน คือ ขุนพรหมภักดีราชและขุนทิพย์ เป็นตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ เป็นผู้ตรวจสอบการบริหารราชการของเจ้าเมือง แต่ในสมัยเจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) ไม่ค่อยมีบทบาท เพราะเจ้าเมืองใกล้ชิดกับราชธานีโดยตรง และยกกระบัตรมีหน้าที่พิจารณาดีความระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ

3. กรมมหาดไทย มีหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุข การรักษาความสงบเรียบร้อยของประชาชน พิจารณาความอาญาและการร้องทุกข์ของราษฎร และควบคุมกรมอาญาและกรมไชยสุนทรด้วย กรมมหาดไทยมีออกพระจำศรีสุนทร เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,600 หลวงอินทรเสนา รองมหาดไทย เป็นผู้ช่วยเจ้ากรม ถือศักดินา 1,000 และมีกรมย่อยขึ้นอยู่ในกรมมหาดไทยอีก 4 กรม

3.1 กรมมหาดไทยกลาง ออกหลวงไชยสุนทรอินทรเสนา มหาดไทยกลาง เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

3.2 กรมพระสุรัสวดีกลาง ทำหน้าที่เก็บ “ส่วย” สำหรับผู้ไม่สามารถเข้ารับราชการทหาร และพิจารณาความของพวก “ไพร่” มีออกหลวงพรหมเสนา พระสุรัสวดีกลาง เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400

3.3 กรมพระสุรัสวดีขวา ทำบัญชีเลขและทหาร ดูแลเรือลาดตระเวน เร่งรัดเครื่องราชบรรณาการ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองจากหัวเมืองประเทศราชให้ทันตามกำหนด พิจารณาดีความของราษฎรที่เมืองตวัน ออกพระเทพเสนาบดีศรีสมุหพระสุรัสวดีขวา เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400

3.4 กรมสัสดี ทำหน้าที่รักษาปิ่น ตรวจกำแพงเมือง เกณฑ์เรือ พิจารณาดีความทั้งแพ่งและอาญาของเมืองกลาง ลางคลี่ ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งและท่าทองออกพระไชยประยาบดี ศรีสมุหสัสดี เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400

4. กรมเมือง มีหน้าที่ดูแลรักษาความสงบภายในเมือง พิจารณาดีความนครบาล มีออกพระศรีราชวังเมือง เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400 ขุนเทพราช รองเมือง เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 800

5. กรมนา มีหน้าที่ดูแลการทำไร่ทำนาเก็บค่านา และผลประโยชน์ รักษาเสบียงอาหาร และพิจารณาดีความเกี่ยวกับที่นา มีออกหลวงพลพากราชมন্ত্রী เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400 ขุนธรณีสวน รองนา เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 800

6. กรมคลัง มีหน้าที่ควบคุมดูแลเก็บส่วย อากร จังกอบเรือที่ผ่านปากน้ำเมืองนคร และด่านคลองน้ำท่าวัง พิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินของหลวงและของประชาชนรวมทั้งคดีความที่เกาะสมุย เพราะเกาะสมุยขึ้นอยู่กับ กรมคลัง มีหลวงอินทรมนตรีศรีรัตนโกษา คลังนอก เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400 ขุนพิมลสมบัติ รองคลัง เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 800

7. กรมวัง มีหน้าที่เหมือนกรมวังของราชธานี ดูแลการจัดงานต่าง ๆ รวมทั้งพิพากษาคดีความของราษฎรเป็นการแบ่งเบาภาระและให้ความยุติธรรมไพร่ฟ้ากับประชาชนที่บริเวณหน้าวัง เพราะนครศรีธรรมราชเคยมีวังในสมัยพระเจ้าานครศรีธรรมราช (หนู) มีหลวงเทพมนตรี กรมวัง เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400 ขุนศรีวังยศ รองวัง เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 800 และมีกรมย่อยขึ้นอยู่กับกรมวังอีก 9 กรม คือ

7.1 กรมตำรวจขวา ออกหลวงโยธาพิชัย ตำรวจใหญ่ เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

7.2 กรมตำรวจซ้าย ออกหลวงโยธาเทพ ตำรวจใหญ่ เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

7.3 กรมแพ่งนอก พหลวงศรีราชสุภา กรมแพ่งนอก เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

7.4 กรมสรรพากร พหลวงวิจารณ์ภักดีสวภาค กรมสรรพากร เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

7.5 กรมลูกเธอ หลวงพิชัยราชรักษา เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

7.6 กรมช้าง หลวงพิไชยนาเคนทร์ กรมช้างกลาง เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

7.7 กรมทำยวัง ออกหลวงทิพรักษา เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

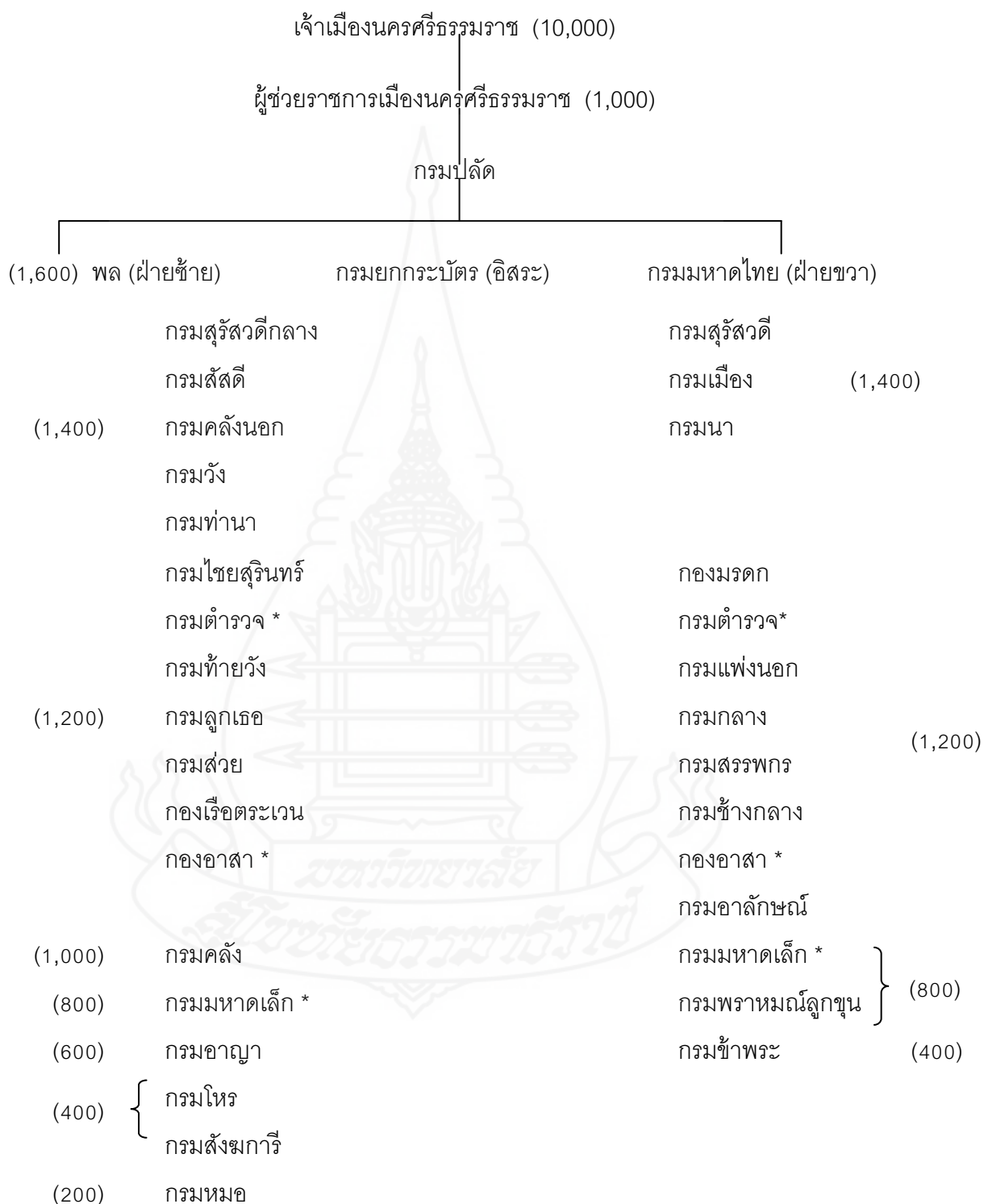
7.8 กรมส่วย ออกพระแสนสุรินทรสงคราม ครอบส่วย เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,200

7.9 กรมคลัง หลวงอินทริโกษา กรมคลัง เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,000

8. กรมกลาโหม ดูแลด้านการทหารและพิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับทหาร มีออกพระไกรพลแสน อธิบดีศรีสุรินทรเดโชไชยหลวงพล เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,600 ออกหลวงราชนายก เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 1,200 ออกหลวงภักดีสงคราม เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 1,200 และหลวงไชยพลบาล เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 1,200

9. กรมท่า ออกพระวิจิตสงครามรามภักดีศรีปลาวัน เป็นเจ้ากรม ถือศักดินา 1,400 หลวงณรงค์ชลธี เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 1,200 และออกหลวงราชทิวศรีสาลักษณ์ เป็นผู้ช่วย ถือศักดินา 1,200

กรม กอง หรือกรมการเมืองนครศรีธรรมราชจะมีการแบ่งซ้าย ขวา ฝ่ายซ้ายน่าจะเป็น ฝ่ายกลาโหมหรือทหาร ฝ่ายขวาน่าจะเป็นมหาดไทยหรือพลเรือน ตามลำดับโครงสร้าง

หมายเหตุ * คือ กรม กองที่มีทั้งซ้ายและขวา รวมทั้งหมด 36 กรม กอง

ที่มา: สุภาพรณ์ ตันศลาภิรักษ์ (2520: 65)

2.2 การจัดการปกครองท้องถิ่นในเขตหัวเมืองนครศรีธรรมราช

การจัดการปกครองท้องถิ่นในเขตหัวเมืองนครศรีธรรมราชจัดแบ่งออกเป็นเมือง อำเภอ ตำบล แขวงและด่าน ตามลำดับความสำคัญ

จากประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 46 (2512: 6-39) มีการแบ่งเมืองที่ขึ้นกับนครศรีธรรมราชเป็นฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา มีศักดินาของเจ้าเมืองและนายที่ นายแขวง นายด่าน ตั้งแต่ 1600, 1200, 1000, 800, 400, 300 และ 200 ตามลำดับความสำคัญ

การแบ่งฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวาในการปกครองท้องถิ่น ที่องที่ต่าง ๆ จะเป็นฝ่ายขวาขึ้นอยู่กับเมืองตรัง และฝ่ายซ้ายขึ้นอยู่กับเมืองท่าทอง แต่เมืองตรังขึ้นอยู่กับมหาไทย์ เมืองท่าทองและเกาะสมุยขึ้นอยู่กับกลาโหม การปกครองท้องถิ่นจึงเป็นการกระจายอำนาจ ให้น่วยของการปกครองท้องถิ่นและกรมต่าง ๆ ไม่เหมือนการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นการรวบอำนาจ (สุภาภรณ์ ต้นศลารักษ์, 2520: 75-76)

◆ เมือง ที่ขึ้นอยู่กับนครศรีธรรมราชมีผู้ปกครอง ที่เรียกว่า “ผู้รักษาเมือง” ได้แก่ เมืองตรัง เมืองท่าทอง และเมืองสมุย (เกาะสมุย) และเมืองที่สำคัญมาก ได้แก่ เมืองตรัง เมืองท่าทอง เพราะเจ้าเมืองหรือผู้รักษาเมืองมีศักดินา 1600 และเมืองที่รองลงมา ได้แก่ เกาะสมุย ซึ่งมีศักดินา 1200 และทั้ง 3 เมืองมีโครงสร้างการบริหารที่แบ่งออกเป็นกรม กอง และมีหัวเมืองขึ้นดังนี้

เมืองตรัง หลวงอุไทยธานี ผู้รักษาเมือง นา 1200 ฝ่ายขวา มีกรม กอง ต่าง ๆ 12 กรม กอง: กรมปลัด กรมยกระบัตร กรมมหาไทย์ กรมนครบาล กรมนา กรมคลัง กรมวัง กรมแพ่ง กรมสรรพากร กรมปืน* กรมช่างเกณฑ์กำปั่น* และกองตระเวน*³⁰ มีหัวเมืองขึ้นฝ่ายขวา 20 ตำบล ค่ายด่าน 2 ตำบล

เมืองท่าทอง หลวงวิสุทธิสงคราม ผู้รักษาเมือง นา 1600 ฝ่ายซ้าย มีกรม 10 กรม: กรมปลัด กรมยกระบัตร กรมมหาไทย์ กรมนครบาล กรมนา กรมคลัง กรมวัง กรมแพ่ง กรมสรรพากรและกรมสัสดี

เมืองเกาะสมุย หลวงเพชรศิริศรีสมุทรสงคราม หลวงสมุย นา 1200 ฝ่ายซ้าย มีกรม 6 กรม: กรมปลัด กรมยกระบัตร กรมมหาไทย์ กรมนครบาล กรมแพ่งและกรมสัสดี หัวเมืองขึ้นฝ่ายซ้าย 31 ตำบล ค่ายด่าน 5 ตำบล

³⁰*กรมทั้ง 3 พิเศษไปจากเมืองอื่น เพราะเมืองตรังเป็นเมืองท่าและฐานทัพของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

- ◆ อำเภอ มีผู้รักษาอำเภอ เป็นหัวหน้า มีเจ้าเมือง ปลัด สมุหบัญชี และ สรรวัตรแบ่งออกเป็นฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา

<u>ฝ่ายซ้าย</u>	<u>ฝ่ายขวา</u>	
เมืองปากพ่อง	เมืองไทยบุรี	} นา 1200
เมืองปรางบุรี	เมืองไชยบุรี	
เมืองอินทคีรี		
เมืองนาหมาก		
เมืองพิเชียร	เมืองอลอง	} นา 1000
เมืองกุลา		
เมืองฉวาง	เมืองลำพูน	} นา 800
เมืองเปียซัด	เมืองแก้วระวาง	
	เมืองร้อนทิบูล	
	เมืองขมาย	
	เมืองข้างซ้าย	
	เมืองตะพังวังตะมิทชะ	

- ♦ ตำบล ด่าน และแขวง ตามลำดับ ผู้รักษาตำบลเรียกว่า “นายที่” มีทั้งหมด 26 ตำบล ถือศักดินา 600 และ 400 ตามลำดับ

<u>ฝ่ายซ้าย</u>	<u>ฝ่ายขวา</u>	
ตรง	ร่อนสาม	}
เกาะเต่า	กลาย	
พิปูน	อี่ปัน	
แก้ว		
ถ่านาราก	ร่อนดินลมอตะมั่งแคะ	}
นบทีดำ	ร่อนกระหอร	
ละอาย	กำแพงกะแคะ	
เวียงสระ	ไชยคราม	
หัวหมากลำงาย	ร่อนเขาใหญ่	
กะเบียดละแวก	ลิซล	
ล้องห้วยมะนาว	สมุหละมัน	
นาเดือยทุ่งสง	กำโนน	
	นาบอน	
	โมคลาน	

นา 600

นา 800

- ◆ ผู้รักษาด่าน เรียกว่า “นายด่าน ถือกัศดินา 400 และ 300 ส่วนมากอยู่ตามริมน้ำ เพื่อเป็นที่พักเรือและเก็บส่วย อากรของเรือที่เข้ามาค้าขาย และรักษาความปลอดภัย

<u>ฝ่ายซ้าย</u>	<u>ฝ่ายขวา</u>	
ด่านป่อแพรง	ด่านปากน้ำปกาสัย	นา 400
	ด่านท่าหมาก	} นา 600
	ด่านกลาย	
	ด่านท่าสูง	
	ด่านมะยิง	
	ด่านปากพูน	
	ด่านปากนคร	
	ด่านปากน้ำพระยา	
	ด่านบางจาก	
	ด่านพื้ง	
	ด่านระโงะ	
	ด่านกะเตะ	
	ด่านถ้ำพระ	

- ◆ แขวง ผู้ปกครอง เรียกว่า “นายด่าน” กัศดินา 200 ขึ้นอยู่กับกรมลูกเธอ ฝ่ายซ้าย มี 6 แขวง คือ บ้านแพงทรา บ้านน้ำแคบ บ้านป่าคราม บ้านม่วง บ้านทอน และบ้านห้าม

ข้าราชการในสมัยนั้นไม่มีเงินเดือน แต่จะได้รับตราประจำตำแหน่งและเครื่องยศที่กำหนดไว้ในทำเนียบ ในฐานะที่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แทน ถ้าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระปลัดเจ้ากรมต่าง ๆ และผู้รักษาเมือง ก็จะกำหนดสิ่งที่จะได้รับไว้ในทำเนียบ ส่วนข้าราชการผู้น้อยจะไม่มีกำหนดไว้ในทำเนียบ แต่เข้าใจว่าคงจะได้รับค่าตอบแทนจากการทำงานตามหน้าที่ที่ตนปฏิบัติอยู่ หรือไม่ก็ได้ส่วนแบ่งจากภาษีอากร เพราะไม่ได้กำหนดว่าจะมีรายได้หรือผลประโยชน์จากที่อื่นใดเลย เช่น

“ออกพระศรีราชสงครามรามภักดี ปลัด ถือศักดิ์นา 3,000 ฝ่ายขวา ถือตรารูปโคยืนบนแท่น เครื่องประจำยศมีข้างพราย 1 ข้าง ข้างพัง 1 ข้าง จ้างลง 2 ธงทวน 4 นวม 6 แหวน 4 ปืนนกสับหลังข้าง 2 กระบอก หมวกม้า 2 เครื่องม้า 20 ปืนกระสุนนิ้วกึ่งบรรดาศักดิ์ 18 กระบอก ปืนนกสับบรรดาศักดิ์ 24 กระบอก ปืนนกสับเขลยศักดิ์ 18 กระบอก เสื้อพล 42 หอกเขน 30 ทวนเท้า 15 เรือพนัก 2 ลำ ...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73, 2496: 2-3)

สำหรับข้าราชการชั้นผู้น้อยที่ถือนักดินาต่ำกว่า 1,000 ลงมา บางตำแหน่งก็กำหนดผลประโยชน์ไว้ในทำเนียบ เช่น หลวงเทพอาญา นา 600 ฝ่ายซ้าย ถือตรารูปเรือศรีษะม้า มีม้า 1 เครื่องม้า 1 เสื้อ 1 ทวน 1 หมวก 1 ปืนกระสุนนิ้วกึ่ง 1 กระบอก หอกเขน 4 มีเรือพนัก 1 ลำ ได้รับพระราชทานอ่านฟ้องเป็นขุนศาลา ได้ว่าความกระทรวงอาญา (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73, 2496: 8) ขุนเสนาทิพย์ นา 400 มีปืนนกสับบรรดาศักดิ์ 1 กระบอก หอกเขน 2 ได้ว่าราชการ ณ ศาลากลาง พิจารณาเนื้อความพวกแพ่ง หรือขุนเสนาเทพ นา 400 มีปืนนกสับบรรดาศักดิ์ 1 กระบอก หอกเขน 2 ได้หมายความว่าราชฎีร้องฟ้องในกรมมหาดไทย” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73, 2496: 6) เป็นต้น

ตำแหน่งข้าราชการจะแบ่งออกเป็นฝ่ายขวา และฝ่ายซ้ายเหมือนกับทางราชธานี เช่น “ออกพระภักดีราช ยกกระบัตร์ นา 1600 ฝ่ายขวา ถือตรา มีข้างพลาย 1 ข้างพัง 1 ... หรือ สิริ กรมยกกระบัตร์ ฝ่ายขวา พระ 1 ขุน 2 รวม 3 คน (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73, 2496: 4) หลวงเทพอาญา นา 600 ฝ่ายซ้าย ถือตรารูปเรือศรีษะม้า มีม้า 1... ” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73, 2496: 8) เป็นต้น

นอกจากนี้ ภายในหัวเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชบางเมืองคือ เมืองตรังและเมืองท่าทอง ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ขึ้นจัดว่า มีการจัดการปกครองภายในหัวเมืองและแบ่งหน่วยราชการออกเป็นกรมต่าง ๆ เช่นเดียวกันกับภายในตัวเมืองนครศรีธรรมราชคือ มีตำแหน่งข้าราชการเรียงตามลำดับความสำคัญ ดังนี้ ผู้รักษาเมือง ปลัด ยกกระบัตร์ มหาดไทย นครบาล กรมนา กรมวัง กรมคลัง และสรรพากร สำหรับเมืองตรังมีกรมพิเศษอยู่อีกคนหนึ่งคือ กรมปืน ซึ่งแสดงว่าเมืองตรัง

เป็นเมืองสำคัญที่ขึ้นอยู่กับหัวเมืองนครศรีธรรมราชทางฝั่งทะเลตะวันตก สำหรับส่งเรือปืนออก ลาดตระเวนแขกสลัดและควบคุมหัวเมืองไทรบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 จึงต้องมีกรมปืนไว้ทำหน้าที่ระดมและเก็บรักษาปืน ซึ่งเป็นอาวุธที่สำคัญที่สุดใน ครั้งนั้น (สงบ ส่งเมือง, 2552: 177)

2.3 การปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองปริมณฑล

หัวเมืองทางภาคใต้แบ่งออกเป็นชายฝั่งทะเลตะวันออก ด้านอ่าวไทย และ ชายฝั่งทะเลตะวันตก ด้านทะเลอันดามัน

ในชั่วรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราชธานีได้มอบหมายให้นครศรีธรรมราชเมือง ใหญ่ที่สุดทางใต้ของราชอาณาจักรเป็นหัวเมืองเอก ทำหน้าที่ในการป้องกันและรักษา ราชอาณาจักรทางใต้ การบริหารบ้านเมืองของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในช่วงเวลานั้น จึงมีหน้าที่ที่ ได้มอบหมายจากราชธานีให้ปกครองดูแลหัวเมืองทางภาคใต้ เช่น เมืองพัทลุง เมืองกลาง เมือง พังงา เมืองไชย เมืองชุมพร เมืองสงขลา เป็นต้น ส่วนปัตตานีนั้น นครศรีธรรมราชมีหน้าที่กำกับ ดูแลก็จริง แต่ไม่มีกำลังมากพอในการปราบปรามเวลาที่ปัตตานีก่อการกบฏ ต้องขอกำลังจากราชธานี และสงขลาเสมอ

○ เมืองสงขลา

ปีชวล จัตวาศก สักราช 1144 เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ขึ้นเป็นเจ้า เมือง กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้กราบบังคมทูลให้เมืองสงขลากลับไปขึ้นกับเมือง นครศรีธรรมราชตามเดิม(ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, 2506: 39) เพื่อให้นครศรีธรรมราชมีกำลังคน มากพอที่จะรักษาพระราชอาณาเขตทางภาคใต้ให้เรียบร้อย จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 ระบุว่า ได้มีร่างตราถึงเมืองนครศรีธรรมราชให้ถอดพระยาสงขลา (เหยียง) ออกจากตำแหน่ง และ ให้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช เพราะพระยาสงขลา (เหยียง) ปฏิบัติงานบกพร่อง ไม่นำส่งเงิน หลวงตามกำหนด ไม่สามารถต่อเรือได้ตามที่ราชธานีต้องการ ไม่สามารถป้องกันการโจรสลัดที่เข้ามา ปล้นพวกเรือสินค้า อีกทั้งไม่สามารถยุติการทะเลาะวิวาทของพวกแขกเมืองตรังกานู หนองจิก และ ตานีได้ตามที่ได้รับอาสา เมื่อทำไม่สำเร็จก็มีได้รายงานกลับมายังราชธานีแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม นครศรีธรรมราชดูแลเมืองสงขลาได้เพียง 7 ปี จนกระทั่ง พ.ศ. 2337 เริ่มมีความบาดหมางกัน เนื่องจากพระยาปัตตานี (พ่าย) ยกทัพมาตีสงขลา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) และพระยาสงขลา (บุญฮุย) ร่วมกันตีทัพพระยาปัตตานี (พ่าย) แต่ถอยไป แต่พระยาสงขลา (บุญฮุย) ยกทัพไปตีเมืองปัตตานีและจับพระยาปัตตานี (พ่าย) ส่งมายังราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองสงขลาขึ้นเป็นเมืองโทขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ และเลื่อนยศพระยาสงขลา (บุญฮุย) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาพิไชยศรีสมุทรสงคราม รมภักดี อภัยพิริยปรากฏมพาทู ทั้งให้ยกเมืองสงขลาขึ้นเป็นเมืองชั้นโททางภาคใต้อีกเมืองหนึ่ง มีอำนาจในการดูแลปัตตานี กะลันตันและตรังกานู (คาบสมุทรมลายูตะวันออก) และให้นครศรีธรรมราชปกครองเมืองไทรบุรีและหัวเมืองชายทะเลด้านนอก (คาบสมุทรมลายูตะวันตก) ทั้งหมด ได้แก่ ไทรบุรี พัทลุง และตรัง)

การที่ราชธานีตั้งนครศรีธรรมราชและสงขลาให้มีอำนาจในการปกครองหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู โดยขึ้นตรงกับราชธานีทั้งสองฝ่าย ข้อดีสำหรับราชธานีคือ เป็นการคานอำนาจกันและกัน ราชธานีไม่ต้องคอยส่งคนออกมาสอดส่องกลัวเมืองในภาคใต้ก่อกบฏ แต่ข้อเสียคือ ทำให้เกิดความแตกแยก ไม่สามัคคีกันในระหว่างเมืองใหญ่ทั้งสองเมือง ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับเจ้าพระยาสงขลามีมาอย่างเนื่องตลอดหลายชั่วคน และเพิ่มความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ เป็นเหตุให้ราชธานีต้องยื่นมือเข้ามาไกล่เกลี่ยตลอดเวลา เหตุเกิดจากความต้องการที่จะแข่งขันชิงความเป็นใหญ่ในการควบคุมหัวเมืองมลายู

ต่อมา พระยาอะลันตันและพระยาตรังเกิดทะเลาะวิวาทกัน ราชธานีจึงได้โอนกะลันตันมาขึ้นกับนครศรีธรรมราชอีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นสอดคล้องกับ สงบ สงเมือง (2521: 300-301) ที่ระบุว่า ในช่วงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เป็นช่วงที่นครศรีธรรมราชตกต่ำมาก ตั้งแต่เมื่อพม่ายกทัพเข้ามาในพ.ศ. 2328 และโดนพม่าหลอกว่า กรุงเทพฯ เสียที่แก่พม่าแล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ได้ทิ้งเมือง และในพ.ศ. 2234 ปัตตานียกทัพมาตีสงขลา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ไม่ได้ยกทัพไปตีเมืองปัตตานี แต่กลับปล่อยให้เจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ไปตีเมืองปัตตานี แล้วนำพระยาปัตตานีเข้ามาถวายที่กรุงเทพฯ นับแต่นั้น สงขลาจึงไม่ได้ขึ้นกับนครศรีธรรมราชอีกเลย ในที่สุด นครศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กลับมามีบทบาทสำคัญมากมายในทุก ๆ เรื่อง

○ เมืองตรัง

ตรังเป็นเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก เหมาะกับการเป็นเมืองท่าและฐานทัพเรือ จึงเป็นเมืองที่สำคัญของนครศรีธรรมราช เดิมเมืองตรังแบ่งเป็น 2 เมืองคือ เมืองทางตะวันออกของแม่น้ำตรัง มีเหมืองแร่ดีบุกและเก็บมูลค้างคาวทำดินปืน ส่วนอีกเมืองคือ เมืองทางตะวันตกของแม่น้ำตรัง แต่ต่อมารวมกันเรียกว่า “เมืองตรังภูรา”

เมื่อปี 2347 ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) โปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองตรังขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ

ต่อมาปี 2354 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองตรังกลับมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช ภายใต้การปกครองของพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้เมืองตรังเป็นแหล่งเสบียงอาหารและฐานทัพเรือด้านชายฝั่งตะวันตก เพื่อป้องกันการรุกรานของพม่า พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จัดให้เมืองตรังเป็นเมืองท่าในการค้าขายกับต่างประเทศ และมีใช้เป็นฐานทัพเรือในสมัยรัชกาลที่ 3 ในการทำสงครามกับมลายูมากที่สุด นครศรีธรรมราชต้องทำการต่อเรือรบและเรือลาดตระเวนจำนวนมาก โดยให้เมืองตรัง เมืองสตูลเป็นที่ต่อเรือ กองทัพเรือขนาดใหญ่ที่เมืองตรังเป็นกองทัพที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ มีตั้งแต่เรือรบขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ และทางราชธานีได้มีตราออกมาบังคับให้นครศรีธรรมราชต่อเรือรบและเรือลำเลียงให้ทางราชธานีด้วย เพราะราชธานีเริ่มมีปัญหากับญวนจึงต้องเตรียมพร้อมไว้ก่อน โดยทางราชธานีได้ส่งเงินมาช่วยบ้างเล็กน้อยซึ่งไม่พอเพียงกับการลงทุนต่อเรือ

○ เมืองกลาง เมืองพัทลุงและเมืองพัังงา

พ.ศ. 2328 และพ.ศ. 2352 พม่ายกกองทัพเข้าตีหัวเมืองภาคใต้ทั้งทางบกและทางน้ำด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทยและสามารถยึดเมืองกลาง ซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางอำนาจทางฝั่งทะเลตะวันตกได้ บ้านเมืองถูกเผาทำลายสิ้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ หรือสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ยกทัพหลวงไปทางใต้ และให้มีตรารับสั่งออกไปถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ให้เกณฑ์กองทัพร่วมไปกับเจ้าพระยามรราชช่วยราชการเมืองกลาง กองทัพเมืองนครศรีธรรมราช มีพระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองคุมไปจากเมืองตรัง ซึ่งเป็นท่าเรือของนครศรีธรรมราชทางทะเลตะวันตก ยกไปตีจนพม่าแตกหนีไป

สมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ทรงพระดำริให้หลวงยกกระบัตรเมืองตะกั่วทุ่ง (พระวิเชียรภักดี) รวบรวมผู้คนที่จะจัดกระจายและเสียดินมาไว้ที่เมืองพังงา สร้างเป็นเมืองใหม่ขึ้น

จากเหตุการณ์นี้ ราชธานีจึงมีนโยบายในการป้องกันหัวเมืองทางภาคใต้ โดยให้นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางรวบรวมผู้คน กำจัด เสียดินอาหาร อาวุธ และมอบอำนาจให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีหน้าที่ป้องกันพม่าในภาคใต้ (ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดใน บทที่ 4 ความสัมพันธ์กับพม่า)

แม้จะมีปัญหาระหว่างหัวเมืองใกล้เคียงบ้าง ทักพม่ายกมาบ้าง และมีปัญหากับอังกฤษยุคล่าอาณานิคม เจ้าพระยานครศรีธรรมราชทุกคนในฐานะผู้นำท่ามกลางความขัดแย้งต่าง ๆ ได้นำพานครศรีธรรมราชและเมืองทางภาคใต้ผ่านวิกฤตต่าง ๆ มาด้วยดี

2.4 ขอบเขตอำนาจในการควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู

ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดินแดนในคาบสมุทรมลายูจดปลายแหลมอยู่ในอำนาจของสยาม ซึ่งเป็นเพียงอำนาจในนาม เพราะมลายูเข้ามาสวามิภักดิ์ สุโขทัยไม่ได้เข้ามาแทรกแซงการปกครองแต่ประการใด

ชวลีย์ ณ ถลาง (2541: 27) ได้บรรยายเหตุการณ์ในสมัยอยุธยา สรุปได้ว่า “...ความสัมพันธ์ของกรุงศรีอยุธยาและปัตตานีมีปัจจัยกำหนด ได้แก่ ความมั่นคงทางการเมืองของสยาม ผลประโยชน์ทางการค้าของปัตตานี และความสัมพันธ์ของปัตตานีและรัฐมลายูอื่น ๆ เมื่อใดที่กรุงศรีอยุธยาเข้มแข็ง และปัตตานีถูกแย่งการค้า หรือถูกบุกรุกจากรัฐมลายูอื่น ๆ ปัตตานีจะหันมาพึ่งสยาม แต่เมื่อใดสยามมีปัญหาจากการเมืองภายในหรือติดศึกสงคราม ปัตตานีมักปลีกตัวจากอำนาจของสยาม เช่น พ.ศ. 2172 รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ปัตตานีแข็งเมืองกรุงศรีอยุธยาต้องส่งกองทัพมาปราบจึงยอมสงบศึก โดยสัญญา “...จะส่งบรรณาการ ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง มาถวายโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะหาได้...” เมื่อปัตตานีมีพันธะเป็นเมืองขึ้น กรุงศรีอยุธยากับปัตตานีจะเกี่ยวข้องกันแค่ในเรื่องการค้า ปัตตานีมีอิสระที่จะปกครองตนเองอย่างเต็มที่...”

ต่อมาบางส่วนได้แยกออกเป็นรัฐมลายูอิสระ เหลือเพียงบางส่วนที่ตกเป็นหัวเมืองประเทศราชของสยาม ทำให้ความสัมพันธ์ของสยามกับมลายูเกี่ยวพันกันเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีเกดะห์หรือไทรบุรี ปะลิศ กัณฑ์ตันและตรังกานูเป็นหัวเมืองมลายูกลุ่มสุดท้ายที่อยู่ในอำนาจของสยามก่อนอังกฤษเข้าปกครอง

จดหมายเหตุลวงอุดมสมบัติ (2530: 3) กล่าวว่า “เมืองไทรบุรี เมืองปัตตานี เป็นเมืองขึ้นของไทยมาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่เมืองตรังگانูเพิ่งตั้งเมื่อครั้งกรุงธนบุรี แลมายอมเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพฯ เมื่อในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์นี้ ส่วนเมืองกลันตันนั้น เดิมเป็นเมืองขึ้นเมืองปัตตานี ต่อมา เมืองตรังگانูได้ไปเป็นเมืองขึ้น พึ่งแยกออกเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพฯ เมื่อในรัชกาลที่ 2”

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถ้าจะพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยและหัวเมืองมลายู อาจกล่าวได้ว่า ขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา โดยมีราชธานีเป็นผู้กำหนดนโยบายการปกครองหัวเมืองเหล่านั้น เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และสงขลาต่างก็มีอิสระในการปกครองดูแลภายในขอบเขตที่ราชธานีกำหนด เวลา (Vella) ได้กล่าวไว้ว่า เจ้าเมืองทั้ง 2 เป็นคนกลางระหว่างราชธานีกับหัวเมืองมลายู และกล่าวถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ในสายตาของชาวต่างประเทศว่า “อำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีมากจนชาวยุโรปส่วนใหญ่เข้าใจว่า เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองประเทศราชของไทย และเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคือ ราชา ซึ่งสามารถที่จะปกครองบ้านเมืองของตนเองโดยอิสระจากกรุงเทพฯ”

ซูลีพร วิรุณหะ (2548: 5-6) เขียนไว้ว่า “เนื่องจากความหลากหลายทั้งเชื้อชาติ สังคม ศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ ฯลฯ ประชาชนแถบนี้นับถือศาสนาอิสลาม แต่นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา ความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้ดินแดนแถบนี้มีความขัดแย้ง วุ่นวายอยู่ตลอดเวลา มีมุมมองที่ว่า ประชาชนชาวมุสลิมมีความรู้สึกที่ควรจะดำเนินชีวิตได้ตามความเชื่อทางศาสนาในดินแดนที่เป็นอิสลาม (darulsalam) จึงต้องการหลุดพ้นจากผู้นำที่ไม่ใช่ชาวมุสลิม ประเทศราชมลายูทั้งหลายต่างดิ้นรนที่จะเป็นอิสระมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ...“ความสัมพันธ์ของสยามกับมลายู จึงมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relation) ในรูปแบบรัฐบรรณาการ” ซูลีพร วิรุณหะ (2548: 17) ปัตตานีและไทรบุรีมีอิสระในการปกครองตนเอง เพียงแต่ยอมอ่อนน้อมต่อสยามเป็นบางเวลาคือ ยอมรับในอำนาจของสยาม เพราะสยามเป็นอาณาจักรใหญ่ที่มีกำลังคนมาก และเพื่อความอยู่รอด จึงได้ส่งเครื่องบรรณาการ ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองให้เป็นครั้งคราว และสยามถือว่า ปัตตานีและไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราช

ตั้งแต่สมัยอยุธยา ปัตตานีและไทรบุรีเป็นเมืองท่าที่สำคัญเมืองหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สินค้าส่งออกประเภท ดีบุก พริกไทย เครื่องเทศและของป่าต่าง ๆ มีพ่อค้าจากยุโรปและเอเชียเข้ามาค้าขายมากมาย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาทหรือกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ได้เสด็จยกทัพลงมาตีพม่าตั้งแต่เมืองไชยาลงมาจนถึงนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. 2328 ทรงเห็นว่า เป็นโอกาสเหมาะที่จะปราบปรามหัวเมืองมลายูเสียทีเดียว จึงให้ข้าหลวงเชิญรับสั่งออกไปยังเมืองปัตตานี เมืองไทรบุรี ให้แต่งทูตนำดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย แต่พระยาปัตตานี (สุลต่าน มุฮัมหมัด) ซัดขึ้นไม่ยอมอ่อนน้อม “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้พระยาราชวังสัน (แก่น) เป็นแม่ทัพเรือ ยกกำลังลงมาสมทบกับทัพของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งตั้งกองบัญชาการอยู่ที่เมืองสงขลา แล้วมีรับสั่งให้พระยาขลาใหม่ราชเสนาและพระเจ้าแสนยากร ยกทัพลงไปตีเมืองปัตตานีให้มาเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย โดยมีกำลังทัพจากเมืองพัทลุงและเมืองจะนะร่วมเสริมกำลังเข้าตีทางบก ฝ่ายพระยาราชวังสันนำเรือรบเข้าสู่ปากแม่น้ำปัตตานี เมื่อตีเมืองปัตตานีได้แล้ว ได้มีพระบรมราชโองการให้ยึดปืนใหญ่สำคัญสองกระบอกของเมืองปัตตานีกลับมาที่พระนคร เมื่อเดือน 11 พ.ศ. 2329 คือ “พญาตานี” หรือ “มหารานีปัตตานี” (Maha Rani Patani) ซึ่งทำด้วยสำริดขนาดใหญ่ (ปัจจุบันตั้งอยู่หน้ากระทรวงกลาโหม) กระบอกหนึ่ง ส่วนอีกกระบอก “ศรีนครี” ซึ่งเกิดพายุใหญ่พัดในทะเลระหว่างเดินทาง ได้กระแทกแตกกระจายจมลงสู่ท้องทะเลห่างจากปากแม่น้ำปัตตานีไม่มากนัก ในสงครามครั้งนั้น กองทัพไทยได้กวาดต้อนชายฉกรรจ์ที่เป็นทหารในกองทัพปัตตานี พร้อมด้วยลูกเมียและครอบครัวมาด้วยจำนวนหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานที่ดินให้อยู่และเป็นที่ทำกินด้านชานเมืองกรุงเทพมหานคร ด้านตะวันออกแถบมีนบุรีและหนองจอกสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน (สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, 2530: 226) (http://wbns.oas.psu.ac.th/shownews.php?news_id=63131) และ “ทรงแต่งตั้งให้ตงกูลัมมิเด็น ขึ้นเป็นเจ้าเมืองปัตตานี หนังสือกรียาอันมลายู-ปัตตานีกล่าวว่า ตงกูลัมมิเด็นได้รวบรวมผู้คนอพยพเข้าไปตั้งศูนย์กลางปกครองเมืองปัตตานี ในบริเวณเมืองโบราณ ที่บ้านประวัน อำเภอยะรัง และมอบหมายให้ ระตูปะกาลันเป็นพนักงานด้านภาษีอยู่ที่ตำบลตันหยงลูโละ ท้องที่อำเภอเมืองปัตตานี” (<http://www.baanjomiyut.com/76province/south/pattani/02.html>: 16/7/54)

ส่วนพระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกุลัมชะ) พระยาตรังกานู (มาไซ) และพระยาถลันตัน ต่างเกรงพระเดชานุภาพ ได้แต่งทูตนำดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายยอมเป็นเมืองประเทศราชแต่โดยดี

ในการตีเมืองปัตตานีครั้งนี้ หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญสุข) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลามีความชอบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนยศเป็นพระยาสุวรรณคีรีสมบัติ และทรงตั้งนายบุญเฮี้ยวผู้น้อง เป็นพระอนันตสมบัติ ผู้ช่วยราชการ แต่ให้เมืองสงขลาคงขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 หน้า 146)

เมื่อได้เมืองปัตตานี ไทรบุรี กลันตันและตรังกานู เป็นเมืองประเทศราชแล้ว ทรงเห็นว่า เป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจากราชธานี อีกทั้งชาวเมืองก็ต่างศาสนา ซึ่งยากกับการกำกับดูแล จึงโปรดให้เมืองทั้ง 4 อยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าเมืองเอกเพียงเมืองเดียวทางภาคใต้ อีกทั้งยังคงปกครองดูแลหัวเมืองมลายูมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หัวเมืองประเทศราชมลายูได้ก่อการกบฏขึ้น 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2334 เกิดกบฏปัตตานี และพ.ศ. 2351 ตรังกานูและยี่หรงก่อการกบฏขึ้น

พ.ศ. 2334 เมืองปัตตานีเป็นเหมือนหัวเมืองชั้นนอกของไทย พระยาปัตตานี (พ่าย) ได้คบคิดกับโต๊ะสาเหดยกชนนแขกสลัด ยกมาตีเมืองสงขลา ซึ่งขณะนั้นเป็นหัวเมืองชั้นของนครศรีธรรมราช และยังชักชวนพวกญวนในท้องเชียงสี่อ ร่วมเปิดศึกอีกด้วย แต่ญวนไม่เข้าร่วมและแจ้งข่าวมาทางกรุงเทพฯ (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 หน้า 147-149) พระยาสงขลาในตอนแรกไม่สามารถต้านทานกำลังได้ ต้องหนีไปอยู่ที่พัทลุง และขอกำลังจากนครศรีธรรมราชและกองทัพจากราชธานีมาช่วย เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ได้ข่าวว่ากองทัพแขกโต๊ะสาเหดยกมาตีสงขลา จึงเกณฑ์ทัพเมืองนครศรีธรรมราชมาช่วยพระยาสงขลา (บุญสุข) แต่เกิดความเข้าใจผิดเรื่องกองทัพญวน พระสุนทรภักษ์ (ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา) ไปห้ามไม่ทัน พวกทัพเมืองนครศรีธรรมราชจึงกลับไปบอกกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ว่าพวกญวนข่มเหงและผู้ช่วยราชการสงขลาก็ไม่ห้ามปราม เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) จึงขัดเคืองกับพระยาสงขลาและผู้ช่วยฯ

...พระยาสงขลาหนีไปอยู่ที่พัทลุง ทำให้พระศรีไกรลาส ซึ่งเป็นพระยาพัทลุง ตื่นตกใจกลัวทัพแขกไปด้วย จึงพากรมการเมืองและครอบครัวหนีเข้าป่า โดยมีได้รอดูท่าที่เสียก่อน เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงเกณฑ์ทัพยกมาช่วยจนทัพแขกแตกพ่ายไป แล้วแจ้งให้สมุหพระกลาโหม กราบบังคมทูลให้ทรงทราบ ทำให้ทรงพิโรธพระยาพัทลุง ดำรัสว่า ข้าศึกยังมีทันมาถึงเมืองก็แตกหนี และให้ข้าหลวงถือท้องตราออกไปถอดพระยาพัทลุงเสีย และลงพระราชอาญาจำคุกที่กรุงเทพฯ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งหลวงศักดิ์นายเวรมหาเด็ก ซึ่งเป็นบุตรพระยาพัทลุงคนก่อน ออกไปว่าราชการแทน... (พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, 2478: 181-182)

หลังจากตีพวกกบฏจนไปถึงเมืองปัตตานี พระยาสงขลาได้จับพระยาปัตตานี (พ่าย) ส่งมายังราชธานี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองสงขลามาชขึ้นกับกรุงเทพฯ และเลื่อนยศพระยาสงขลา (บุญฮุย) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาพิไชยคีรีสมุทรสงครามรามภักดี อนุรักษ์ิยปรากรมพาหุ และทรงแบ่งหัวเมืองประเทศราชมลายูด้านอ่าวไทยคือ ปัตตานี กลันตัน และตรังกานูให้สงขลาดูแล นครศรีธรรมราชเหลือเพียงเมืองไทรบุรีที่เป็นเมืองใหญ่เพียงเมืองเดียว ทำให้เจ้าเมืองทั้งสองเป็นอริกันมากขึ้น

ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงเมื่อพระยาตรังกานู (แยณา) กับดาตูปักตัน เจ้าเมืองยี่หริ่งได้คบคิดกับสลัดแขกเชื้อยะจากเมืองลานนจะยกมาตีสงขลา พ.ศ. 2351 ได้ยกทัพไปบุกกลันตัน เพื่อบังคับให้พระยากลันตัน (หลง มหะหมัด) ยกกองทัพมาร่วมด้วย แต่พระยากลันตันไม่ยอมและหนีออกจากเมืองไปตั้งหลักทางเหนือ และกลับมาพร้อมพระยาตามะหงง น้องชายยกทัพกลับมาตีเมืองคืน ศักราชครั้งนี้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ไม่จัดทัพออกไปช่วย สงขลาต้องทำไบบอกเข้ามาขอทัพจากราชธานี โดยมีเจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค บ้านแม่ลา) ออกมาเกณฑ์คนทางภาคใต้ไปช่วยสงขลาปรากฏครั้งนี้ จนสามารถตีเมืองยี่หริ่งและเมืองตรังกานูได้สำเร็จ การที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ไม่ส่งกองทัพออกไปช่วย ส่งผลเสียต่อการปกครองหัวเมืองทางภาคใต้เป็นอันมาก ทำให้เห็นถึงความแตกแยกของเมืองในภาคใต้ และทำให้ราชธานีสามารถเข้ามาปกครองได้โดยตรง โดยไม่ต้องอาศัยนครศรีธรรมราชเป็นตัวกลางอีกต่อไป

หลังเสร็จศึกแล้ว พระยากลันตัน (หลง มหะหมัด) มีไบบอกแจ้งกับเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ขอถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการ ขอเป็นเมืองประเทศราช ไม่ขอขึ้นกับเมืองตรังกานู แต่เจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ไม่สนใจ พระยากลันตัน (หลง มหะหมัด) จึงมีไบบอกมายังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ซึ่งราชธานีเห็นเป็นโอกาสดีที่จะได้ลดกำลังของเมืองตรังกานู จึงรับเมืองกลันตันเป็นเมืองประเทศราช และยกให้เมืองนครศรีธรรมราชกำกับดูแล ซึ่งในพงศาวดารเมือง กลันตันเขียนไว้ว่า มาเป็นประเทศราชตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประมาณพ.ศ. 2352 และในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 เลขที่ 6 พ.ศ. 2354 เมืองกลันตันได้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการมาถวายเป็นครั้งที่ 2 (สงบ ส่งเมือง, 2552: 226)

ใน พ.ศ. 2351 ระบุปะกาดัน เมืองปัตตานีเริ่มแข็งเมือง ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสงขลา (เถียนจ๋อง) จัดแบ่งเมืองปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมือง เมื่อปี พ.ศ. 2355 แล้วทูลเกล้าฯ ถวายรายชื่อเมืองที่แยกออกไป

ดังนี้คือ เมืองปัตตานี เมืองหนองจิก เมืองยะลา เมืองรามัน เมืองระแงะ เมืองสายบุรีและเมืองยะหริ่ง เพื่อสะดวกในการปกครอง แต่ละเมืองมีเจ้าเมือง ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากราชาธานีเป็นผู้ปกครอง โดยค่านิ่งว่า เมืองที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามมาก ก็ให้มีเจ้าเมืองที่นับถือศาสนาอิสลามปกครอง เมืองที่มีผู้นับถือศาสนาพุทธมาก ก็ให้มีเจ้าเมืองที่นับถือพุทธศาสนาปกครอง โดยให้อยู่ในการดูแลของเมืองสงขลา และโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอภัยสงครามกับพระยาสงขลา (เถียนจ๋อง) เป็นผู้เชิญตราตั้งออกไปพระราชทานแก่เจ้าเมืองทั้ง 7 หัวเมือง ดังนี้

1. เมืองปัตตานี	ต่วนสุหลง	เป็นพระยาปัตตานี
2. เมืองยะหริ่ง	นายพ่าย	เป็นพระยายะหริ่ง
3. เมืองสาย	นิเดะห์	เป็นเจ้าเมือง
4. เมืองหนองจิก	ต่วนนิ	เป็นพระยาหนองจิก
5. เมืองระแงะ	นิเดะห์	เป็นเจ้าเมือง
6. เมืองรามันห์	ต่วนมันโซร์	เป็นพระยาสายบุรี
7. เมืองยะลา	ต่วนยาลอร์	เป็นพระยายะลา

(http://www2.pattani.go.th/webptn/index.php?option=com_content&view=article&id=66%3A2011-01-20-06-58-42&catid=6&Itemid=7 เมื่อวันที่ 3 d.8, 57 14:27:39 GMT)

ส่วนการส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย ก็ให้ส่งไปให้พระยาสงขลาตรวจสอบ และแต่งตั้งกรมการเมืองเป็นผู้นำเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย ทุก ๆ 3 ปี (http://www.pocnara.go.th/narathiwat/general_nara/page1.htm เมื่อวันที่ 7 ก.ค. 2011 13:35:39 GMT)

ราชธานีมอบหมายให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชป้องกันและปราบปรามโจรสลัดแขกด้านอ่าวไทยและทะเลอันดามัน ดังกฎพระบรมราชโองการตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทุกฉบับ ดังนี้

“ถ้าถึงเทศกาล อ้ายสลัดศัตรูเหล่าร้ายจะเข้ามากระทำเบียดเบียน จับลูกค้ำวานิชเข้าขอบขันทีสีมา ก็ให้แต่งเรือรบเรือไล่ นายเรือไพร่พลรบ พลกรรเชียงสรรพไปด้วย ปืนใหญ่ น้อย กระสุนดินประสิ่ว เครื่องศาสตราวุธออกลาดตระเวนจงทุกอ่าวทุ่งบรรจบถึง แขวงอำเภอหัวเมืองต่อกัน จงกวาดขันทั้งกลางวันและกลางคืน พอได้ข่าวว่า อ้ายสลัดศัตรูและญวนเหล่าร้ายเล็ดลอดเข้ามาจับผู้คนประการใด ก็ให้ออกก้วสกัดติดตามรบพุ่ง แล้วให้บอกข่าวถึงหัวเมืองต่อกัน ให้แต่งเรือรบเรือไล่ออกช่วยกันก้วสกัดติดตามรบพุ่งจับกุมอ้ายสลัดและญวนเหล่าร้าย ให้เช็ดขาม ย่อท้อ อย่าให้อ้ายสลัดศัตรูญวนเหล่าร้ายเล็ดลอดเข้ามาจับกุมผู้คนเข้าขอบขันทีสีมาไปแต่คนหนึ่ง

ได้เป็นอันขาดทีเดียว และถ้าพระยานคร กรมการพนักงานประมาทละเมิดเสีย มิได้แต่งเรือรบเรือไล่ ออกลาดตระเวนโดยพระราชกำหนดนี้ อ้ายสลัดศัตร์ญวนเหล่าร้ายเล็ดลอดเข้ามาจับผู้คน ประการใด พระยานคร กรมการพนักงานจะมีโทษโดยพระราชกำหนด” (สงบ ส่งเมือง, 2552 หน้า 191)

มีข้อความในท้องตราของเจ้าพระยาอัครมหาเสนา (ปิ่น) ที่มีไปถึงพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) หลังจากพวกแขกสลัดเข้ามาจับกุมและฆ่าผู้คนในแขวงเมืองไชยา ซึ่งไม่ได้ อยู่ในความอารักขาและความรับผิดชอบของหัวเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปี 2363 ว่า

“ซึ่งอ้ายแขกสลัดล่วงเข้ามาฆ่าคนตายถึงแขวงเมืองไชยา ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าพระยานคร กรมการละเลยเสีย มิได้แต่งเรือและคนมาลาดตระเวนตรวจตราก้าวสกัดบรรจบให้ถึงกันตามท้องตรา... พระยานคร กรมการลวงพระราชอาญาผิดอยู่ ให้พระราชทานโทษภาคทัณฑ์ไว้ครั้งหนึ่งก่อน แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าพระยานคร กรมการละเลยเสีย มิได้แต่งเรือและคนออกลาดตระเวนให้อ้ายสลัดกำเริบ เล็ดลอดเข้ามาจับผู้คนดูจครั้งนี้ จะเอาตัวเป็นโทษ...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1182 (2363) เลขที่ 2)

○ เมืองไทรบุรี

เหตุการณ์เกี่ยวกับหัวเมืองขึ้นในแหลมมลายูที่สำคัญในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เนื่องมาจากเจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกูรัมชะ) ถึงแก่อนิจกรรมและมีบุตรชาย 10 คน บุตรที่แย่งกันเป็นเจ้าของคือ ตนกูปะแงรัน (บุตรคนที่ 2) กับตนกูปัสนู (บุตรคนที่ 3) ตนกูปัสนูฝักใฝ่กับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) พวกเขาตีพี่น้องและข้าราชการตลอดจนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) สนับสนุนตนกูปัสนู เพราะมีผู้นับถือมาก ต่อมาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ซึ่งเป็นผู้ดูแลปกครองเมืองไทรบุรีได้พาตนกูปะแงรันและตนกูปัสนูเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่กรุงเทพฯ ทรงพระราชดำริว่า ตนกูปะแงรันเป็นพี่ จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ตนกูปะแงรันเป็นพระยารัตนสงครามภักดีศรีสุลต่านมะหมัดฯ พระยาไทรบุรี และตนกูปัสนูเป็นพระยาอภัยนุราช ตำแหน่งรายามุดาออกไปว่าราชการเมืองสตูล ซึ่งเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองไทรบุรี

ดังข้อความของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร: คลังวิทยา, 2494, 655 – 659) ว่า เมื่อเสร็จสงครามพม่าที่เมืองถลางแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เป็นเจ้าพระยาไทรบุรี ปรากฏว่า เจ้าเมืองไทรบุรียังไม่พอใจ จึงมีหนังสือไปขอความอารักขาจากอังกฤษ ดังปรากฏหลักฐานเมื่อคราว ลอร์ด มินโต ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดีย เดินทางผ่านปีนังใน พ.ศ. 2353 เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้เขียนจดหมายขอความเห็นใจว่า อังกฤษเคยรับจะให้ความคุ้มครองเมืองไทรบุรีมาตั้งแต่สมัยบิดาตน (พระยาไทรบุรี โมกูรัมชะ) ขอให้เห็นแก่ไมตรีและทำตามสนธิสัญญานั้นเสีย

ดังนั้น เหตุการณ์ในระยะที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ดำรงตำแหน่งเป็น เจ้าเมืองปกครองบริเวณทางปักษ์ใต้ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2354 เหตุการณ์ที่สำคัญส่วนใหญ่เกี่ยวกับ หัวเมืองทางใต้โดยเฉพาะไทรบุรี ซึ่งจะนำไปไทยและอังกฤษเข้ามามีความสัมพันธ์กันต่อไป

ราชธานีต้องการขยายอำนาจไปยังเมืองเประ และควบคุมไทรบุรีให้มั่นคง เพราะ มีข่าวว่าเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้เอาใจออกห่างไปเข้ากับพม่าและอังกฤษ เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) และราชธานีจะจับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ในข้อหากบฏ แต่ เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) หันไปขอความช่วยเหลือจากอังกฤษที่เกาะหมาก ซึ่งขณะนั้น บริษัท อังกฤษก็ต้องการให้ไทรบุรีเป็นอิสระจากไทย เพราะไทรบุรีเป็นแหล่งเสบียงที่ดีของอังกฤษ อีกทั้ง เกิดกบฏที่ไทรบุรี ราชธานีจึงให้อำนาจกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะผู้สำเร็จ ราชการเมืองไทรบุรีและเมืองเประ จัดการแก้ไขปัญหาทั้งหมดให้เด็ดขาด

ความปรากฏทางพงศาวดารพม่าว่า ทางเมืองไทรบุรีเองนั้นเริ่มที่จะเอาใจออก ห่างจากไทย เพราะเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้ลอบเอาต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน และเครื่อง บรรณาการไปถวายพระเจ้าจักษ์กายแมง แต่จะเป็นปีใดไม่ปรากฏ นอกจากนี้ เกี่ยวกับทางด้านพม่า เมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. 1182 (พ.ศ. 2363) มีข่าวว่า พม่าเตรียมยกทัพมาตีไทย พม่าได้ชักชวน เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ให้เข้ากับพม่าและจะชวนให้ญวนยกเข้ามาตีไทยด้วย ให้เป็นศึก 3 ทาง ในคราวเดียวกัน ทางไทยเตรียมทัพใหญ่ 4 ทัพคือ กาญจนบุรี เพชรบุรี ถลาง และหัวเมืองปักษ์ใต้ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นแม่ทัพ ให้กองทัพเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา ไปตั้งต่อเรือรบที่เมืองสตูลและเป็นการคุมเมืองไทรบุรีด้วย เพราะได้ข่าวเรื่องเมืองไทรบุรีเอาใจออก ห่าง แต่พม่าไม่ได้ยกมาตามที่คาดการณ์ไว้ เพราะเกิดศึกกับอังกฤษเรื่องเมืองมณีปุระ และเมือง จิตตะกอง จนพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในเวลาต่อมา

รายงานของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney) ขณะอยู่ที่ปีนัง พ.ศ. 2361 ระบุว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) รับหน้าที่ในการปกครองดูแลหัวเมืองมลายูทางด้าน ชายฝั่งตะวันตก ราชสำนักให้ไทรบุรีแจ้งแก่เประให้ส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองมานานแล้ว แต่เประ เพิกเฉย ให้นครศรีธรรมราชและไทรบุรีเข้าปราบปรามเสีย ทำให้มีผลกระทบกับอังกฤษที่เพิ่งทำ สัญญาคำติบุกกับเประไม่ถึงเดือนเป็นอย่างมาก (พณิดา เขียมสุวรรณ, 2542: 39)

ต่อมา เมื่อเจ้าพระยาไทยบุรี (ปะแงรัน) ไม่ส่งต้นไม้ทอง ต้นไม้เงินมาถวายตาม ธรรมเนียม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราสั่งเกณฑ์กองทัพเมือง นครศรีธรรมราช ไชยา สงขลา พัทลุง ให้ยกกองทัพหัวเมืองปักษ์ใต้ลงไปตีเมืองไทรบุรีไว้ในอำนาจ เสียให้เด็ดขาด

กองทัพเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ติได้เมืองไทรบุรี เมื่อเดือน 3 แรม 3 ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ.1183 (พ.ศ.2364) หลังจากนั้น ได้ส่งกองทัพเรือลงไปตีเกาะลังกาวิ ซึ่งเป็นเกาะใหญ่ในแขวงไทรบุรี แล้วให้กวาดต้อนครอบครัวชาวเมืองไทรบุรีส่งเข้ามากรุงเทพฯ บ้าง เามาไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราชบ้าง เป็นการทอนกำลังเมืองไทรบุรีให้ลดน้อยลง แล้วจึงให้บุตร 2 คน คือ พระภักดีบริรักษ์ (แสง) เป็นผู้รักษาเมือง นายนุช มหาดเล็ก (บุตรคนรอง) เป็นปลัดคอยรักษาราชการที่เมืองไทรบุรี

เกี่ยวกับเหตุการณ์เมืองไทรบุรีครั้งนี้ ปรากฏว่า อังกฤษไม่ได้ให้ความช่วยเหลือไทรบุรีเลย ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงเรื่องยุ่งยากตามคำสั่งของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย ซึ่งทำให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ผิดหวัง ด้วยถือว่า อังกฤษไม่รักษาคำพูด แต่คนอังกฤษในเสตรทส์ เซตเติลเมนท์ส ก็พากันเห็นใจในโชคชะตาของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) แต่บางพวกยังต้องการให้อังกฤษเข้าช่วยไทรบุรีด้วย

เหตุการณ์ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เกิดการกบฏขึ้นหลายครั้ง โดยเฉพาะเมืองประเทศราชมลายูนั้นก่อปัญหาุ่นวายตลอดเวลา ทำให้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต้องมีภาระหนักในการป้องกันและปราบปรามหัวเมืองมลายูบ่อยครั้ง จนทำให้การค้ากับต่างประเทศที่กำลังรุ่งเรือง เป็นอันต้องหยุดชะงักลง อีกทั้งปัญหาที่บริษัทอังกฤษบนเกาะปีนังเข้าแทรกแซง จนทำให้เกิดปัญหากับเมืองไทรบุรีและเประ และช่วงนั้นได้มีการปล้นสะดมเรือสินค้า โดยพวกสลัดแขกอีกด้วย ทำให้การต่อเรือเพื่อการค้า ต้องเปลี่ยนมาเป็นการต่อเรือรบจำนวนมากแทน

นครศรีธรรมราชต้องทำการต่อเรือรบและเรือลาดตระเวนจำนวนมาก โดยให้เมืองตรัง เมืองสตูลเป็นที่ต่อเรือ กองทัพเรือขนาดใหญ่ที่เมืองตรังเป็นกองทัพที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ มีตั้งแต่เรือรบขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ และราชธานีได้มีตราออกมาบังคับให้นครศรีธรรมราชต่อเรือรบและเรือลำเลียงให้ราชธานีด้วย เพราะราชธานีเริ่มมีปัญหากับญวน จึงต้องเตรียมพร้อมไว้ก่อน โดยราชธานีได้ส่งเงินมาช่วยบ้างเล็กน้อย ซึ่งไม่พอเพียงกับการลงทุนต่อเรือ ดังจะกล่าวต่อไป

○ เมืองกลันตัน เมืองตรังกานู และเมืองยี่หริ่ง

...สำหรับเมืองกลันตันและตรังกานูนั้น เป็นหัวเมืองมลายูทางชายฝั่งทะเลตะวันออก เดิมเป็นเมืองขึ้นของปัตตานี ในปลายสมัยกรุงธนบุรี ๓ วันมาไซ เชื้อสายสกุลตานเมืองปัตตานีได้ตั้งตัวอยู่ที่ตรังกานู และได้ตีเอากลันตันมาเป็นเมืองขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ตรังกานู

และกลันตันได้มาสวามิภักดิ์กับไทย ต่อมา เมืองกลันตันเกิดขัดแย้งกับเมืองตรังกานู เนื่องจาก พระยาตรังกานู (เยนา) เจ้าเมืองตรังกานูและดาตูปักลัน เจ้าเมืองยี่หรีง ก่อการกบฏและยกมาตี สงขลา พ.ศ. 2351... (อุดม นิปริยาย, 2521: 109)

เมื่อกบฏเมืองตรังกานูและเมืองยี่หรีงยกมาตีสงขลา แต่เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช (พัฒน์) ไม่ส่งกำลังไปช่วย เนื่องจากตรังกานูอยู่ในความดูแลของสงขลา จึงนับว่า เป็นการเสียหาย ต่อความมั่นคงของชาติอย่างมาก ราชธานีได้ให้เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค บ้านแม่ลา) ยกทัพไปช่วย จนสำเร็จ แต่เมืองกลันตันไม่ยอมกลับไปเป็นเมืองขึ้นของตรังกานูอีก เนื่องจากพระยาตรังกานู (เยนา) คบคิดกับดาตูปักลัน เจ้าเมืองยี่หรีง ก่อกบฏจะยกมาตีสงขลา และได้เข้ายึดเมืองกลันตัน หลังจากพระยาปลัด (หลง มะหะหมัด) กับพระยาตำมะหงง (น้องชาย) รวบรวมผู้คนกลับมาชิง เมืองคืนได้ พระยาปลัด (หลง มะหะหมัด) มีใบบอกมาที่เจ้าพระยาสงขลา (บุญสุย) ขอเป็น เมืองประเทศราชขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ แทน เจ้าพระยาสงขลา (บุญสุย) ไม่ยอมจัดการให้พระยาปลัด (หลง มะหะหมัด) จึงขอให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช (พัฒน์) แจ้งเรื่องไปยังราชธานีแทน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองกลันตันขึ้นกับกรุงเทพฯ แต่ให้อยู่ในบังคับของเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเป็นการทอนกำลัง เมืองตรังกานูลงด้วย (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, เลขที่ 2/7 จ.ศ. 1179 (2354))

...ความยุ่งยากของเมืองกลันตันเป็นเรื่องการทะเลาะกันในเครือญาติของ พระยาปลัด (หลง มะหะหมัด) กับพระยามนตรี ผู้ที่เคยช่วยพระยาตรัง กานู (เยนา) กับดาตูปักลัน เจ้าเมืองยี่หรีงก่อการกบฏเมื่อพ.ศ. 2351 ราชธานีจึงโปรดให้ เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราช (น้อย) แต่งกรมการเมืองออกไประงับเหตุทะเลาะวิวาทระหว่าง พระยาปลัด (หลง มะหะหมัด) กับพระยามนตรี เหตุการณ์จึงได้สงบลง เป็นต้น... (อุดม นิปริยาย, 2521: 109 -110)

...พ.ศ. 2374 ช่วงเกิดกบฏแขก 7 หัวเมือง เป็นช่วงที่กองทัพนครศรีธรรมราชกับ กองทัพจากราชธานี นำโดยเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) หลังจากได้จัดการกับกบฏเมืองไทรบุรี เรียบร้อยแล้ว พระยา ปลัด (หลง มะหะหมัด) ได้ส่งกำลังมาช่วยพระยาปัตตานี (ตะวันสุหลง - หลานเขย) และพระยาตรังกานู (มะหะหมัด) ได้ส่งกองทัพเรือมาช่วยปัตตานี ในฐานะที่เป็นรัฐมลายู ด้วยกัน ต่อสู้กับกองทัพนครศรีธรรมราชและกองทัพจากราชธานี พระยาปัตตานี (ตะวันสุหลง) หนีไป อาศัยที่เมืองกลันตัน ทำให้กองทัพยกติดตามไปทันที ฝ่ายพระยาปลัด (หลง มะหะหมัด) กลัว บ้านเมืองเสียหาย จึงแต่งเจะหลงและเจะยามาขอไถ่เมืองกลันตันเป็นเงิน 3,000 เหรียญ และ

จ่ายให้แม่ทัพนายกองอีก 2,000 เหริยญ และยอมเป็นเมืองประเทศราชของไทยดั้งเดิม พร้อมส่งตัวพระยาปัตตานี (ตะวันสุหลง) ให้ด้วย เมืองกลันตันอยู่อย่างสงบมาตลอดเวลา 8 ปี... (อุดม นิบริยาย, 2521: 110 - 111)

...หลังปราบกบฏ 7 หัวเมืองปัตตานีและกลันตันเรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) แม่ทัพจากราชธานีได้มีหนังสือถึงพระยาตรังگانู (มะหะหมัด) ที่เคยช่วยเหลือกบฏ แต่พระยาตรังگانู (มะหะหมัด) ตอบว่า ป่วยอยู่ มิสามารถทำอะไรได้ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงเกรงว่า ถ้ายกทัพเข้าตีจะทำให้พระยาตรังگانู (มะหะหมัด) หนีไปเข้ากับอังกฤษ จึงได้ส่งไปบอกมายังกรุงเทพฯ เพื่อกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราถอดพระยาตรังگانู (มะหะหมัด) จากตำแหน่งเจ้าเมืองตรังگانู และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งต้นกูมา เป็นพระยาตรังگانู ต่อไป ส่วนพระยาตรังگانู (มะหะหมัด) ได้ย้ายไปอาศัยอยู่ที่กลันตันและถึงแก่กรรมใน 3 ปีต่อมา... (อุดม นิบริยาย, 2521: 112 - 114)

พ.ศ. 2381 พระยากลันตัน (หลง มะหะหมัด) ถึงแก่กรรม แต่ไม่มีบุตร ผู้ที่จะขึ้นสืบต่อได้มีแต่พระยาบาโงยกกับตุวันสะนิ (ปากแดง) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะผู้กำกับเมือง กลันตัน ได้มอบให้พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) บุตรคนที่ 2 ซึ่งเป็นผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชลงไปไกลเกลี้ยที่เมืองกลันตัน ผลปรากฏว่า ตุวันสะนิ (ปากแดง) เป็นที่นิยมชมชอบของประชาชนมากกว่า ทางญาติวงศ์ก็พร้อมใจกันยกให้เป็นพระยากลันตัน สืบแทนแต่โดยดี พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) จึงให้ตุวันสะนิ (ปากแดง) แต่งตั้งไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการให้พระยาบาโงยกกับตุวันมุสุ ผู้เป็นน้องและตุวันปะสา (บุตรพระยาบ้านทะเล) นำเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช โดยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้นำเข้าทูลเกล้าฯ ถวาย ณ กรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. 2381 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตุวันสะนิ (ปากแดง) เป็นพระวิชิตรภักดี พระยากลันตัน และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตุวันมุสุ เป็นราดามุดา ผู้ช่วยราชการเมืองกลันตัน ...แต่พระยาบาโงยกและตุวันปะสา นั้น ทรงไม่ไว้วางพระราชหฤทัย จึงไม่ได้แต่งตั้งดำรงตำแหน่งใด ๆ เพราะเหตุที่ทั้งสองเคยยกกองทัพเรือไปช่วยกบฏ 7 หัวเมือง เมื่อ พ.ศ. 2374 และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ขอพระราชทานพระยาบาโงยกและตุวันปะสามาอยู่ที่นครศรีธรรมราช เพราะเชื่อว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สาเหตุมาจากความขัดแย้งในวงศ์ตระกูลของพระยากลันตัน และไม่อยากที่จะให้ทั้ง 2 คน กลับไปสร้างปัญหาอีก แต่อย่างไรก็ตาม พระยาบาโงยกได้หลบหนีไปอยู่ที่ปาหัง เนื่องจากเกิดความอับอายต่อญาติวงศ์อย่างมาก และตุวันปะสาก็หาเรื่องวุ่นวายให้พระวิชิตรภักดี พระยากลันตัน (ปากแดง) อยู่เสมอ ๆ จนถึงกับรวบรวมพรรคพวกเข้าโจมตีบ้าน

พระยากลันตัน (ปากแดง) และทำหนังสือเข้ามายังกรุงเทพฯ กล่าวร้ายพระยากลันตัน (ปากแดง) ว่า เข้ากับพวกกบฏเมืองไทรบุรีและติดต่อกับอังกฤษที่ปีนัง เพื่อยกกลันตันเป็นเมืองขึ้นให้กับอังกฤษอีกด้วย (อุดม นิปริยาย, 2521: 112 - 113)

พ.ศ. 2381 หลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ตีเมืองไทรบุรีแล้ว ได้ส่งพระเส่หามนตรี (น้อยกลาง) ไปว่าราชการเมืองกลันตัน จนกระทั่ง พ.ศ. 2382 ตนอุประสาขอรับความผิดและขอกลับมารับราชการที่เมืองกลันตันอีกครั้ง ราชธานีได้มีท้องตราลงไปมอบให้พระยากลันตัน (ปากแดง) ให้แบ่งแขวงให้ตนอุประสาปกครอง 5 แขวง ส่วนพระยาบาโงยได้หนีไปอยู่ที่ตรังกานู (อุดม นิปริยาย, 2521: 117)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ป่วยตั้งแต่กลับมาจากราชธานี และเป็นหนักขึ้นในช่วงที่ยกทัพไปตีไทรบุรี จากนั้นอาการไข้ก็หนักมากจนถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2382 (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6, 2545: 196)

เมื่อปีฉลู ตรีศก จุลศักราช 1203 (พุทธศักราช 2384) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งพระเส่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็น**พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)**

โดยค่านึงว่า เมืองที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามมาก ก็ให้มีเจ้าเมืองที่นับถือศาสนาอิสลามปกครอง เมืองที่มีผู้นับถือศาสนาพุทธมาก ก็ให้มีเจ้าเมืองที่นับถือพุทธศาสนาปกครอง โดยให้อยู่ในการดูแลของเมืองสงขลา เพราะราชธานีได้เข้าไปแก้ปัญหาภฏเมืองไทรบุรีได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2382 และยกเมืองสตูลซึ่งเดิมขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นกับเมืองสงขลา โดยยกเมืองสงขลาให้มีบทบาท อำนาจและกำลังมากขึ้นจนเป็นหัวเมืองใหญ่อีกเมืองหนึ่ง พร้อมทั้งยกเมืองสตูลซึ่งแยกออกมาจากเมืองไทรบุรีไปขึ้นกับสงขลา และตั้งเมืองพังงาเป็นเมืองใหม่อีกเมืองหนึ่ง โดยให้ขึ้นตรงต่อราชธานี เพื่อเป็นการลดเนื้อที่และกำลังของเมืองนครศรีธรรมราชลงไปอีกด้วย

นอกจากนี้ ปัญหาขัดแย้งระหว่างไทยกับบริษัทยุโรปที่ทางหัวเมืองมลายูสามารถตกลงกันได้ด้วยดี และการคมนาคมติดต่อกันทำได้สะดวกขึ้น จึงไม่จำเป็นต้องให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนของราชธานีในการดูแลรักษาหัวเมืองทางภาคใต้ และที่สำคัญอำนาจท้องถิ่นได้แตกออกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย ไม่มีกำลังพอที่จะทำการใหญ่ได้ และราชธานีไม่สามารถพึ่งพาอำนาจท้องถิ่นได้เต็มเหมือนสมัยอยุธยาและธนบุรี

ในกฎและสารตราที่แต่งตั้งพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้น กล่าวถึงอำนาจและหน้าที่ของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคล้ายกับฉบับก่อน ๆ คือ ให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชดูแลปกครองชาวเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข เตรียมกำลังในการดูแลรักษาเมืองนครศรีธรรมราชและพระราชอาณาจักรให้พร้อม หมั่นบำรุงพระพุทธศาสนา และ

คอยตรวจตราดูแลเรื่องส่วยและเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย แต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีกำหนดกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องฝิ่น เพราะคนไทยในช่วงนั้น นิยมสูบฝิ่นกันมาก “... แม้แต่พระยาพัทลุงก็ติดฝิ่น ดังมีปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ดังนี้ “รับสั่งว่า พระยาพัทลุงเป็นคนสูบฝิ่น อ่อนเพลียอย่างนี้ จะตั้งแต่งเป็นเจ้าเมืองอย่างไรได้” ดังนั้น จึงมีกำหนดไว้ในสารตราว่า ฝิ่นนั้นถือเป็นของต้องห้าม การสูบฝิ่น กินฝิ่น ซื้อมือหรือขายฝิ่น ถือเป็นกบฏวิญญูหมาย ให้ทางเมืองนครศรีธรรมราชจัดการส่งตัวผู้กระทำผิดมาขังกรุงเทพฯ เพื่อจะได้ลงโทษให้เด็ดขาดต่อไป” (อริยา เสดียรสูต, 2514: 112)

พ.ศ. 2383 เมืองกลันตันมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันอีก ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นั้นได้เคยมีเรื่องวิวาทกันเองแล้ว พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) จึงส่งไปบอกเข้ามา ณ กรุงเทพฯ เมื่อทางกรุงเทพฯ ทราบข่าวจึงโปรดเกล้าให้มีท้องตราถึงพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ว่า ให้พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) มีหนังสือไปตักเตือนว่ากล่าวโดยให้กรมการถือไปถึงพระยาปลัดบ้าน และพระยาจางวางครั้งหนึ่งก่อน ดังนั้นพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) จึงมีหนังสือให้หลวงประเทศสงครามนำไปยังเมืองกลันตัน ทำให้พระยาจางวางรับว่าต่อไปการสิ่งใดจะปรึกษากับพระยาปลัดบ้าน แต่อย่างไรก็ตาม ภารกิจของพระยาจางวางกับพระยาปลัดบ้านแสดงว่า ทั้ง 2 ฝ่ายยังไม่ไว้ใจกัน

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระยาปลัดบ้านตนกูปะสา ไม่มีความสามัคคีกันและก่อเหตุวิวาทกันหลายครั้ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตนกูปะสาไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองหนองจิก และให้มีท้องตรามาถึงพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) พระยาสงขลา และพระยา กลันตันให้ทราบเรื่อง เมื่อจัดการบ้านเมืองเสร็จเรียบร้อย โดยการแยกตนกูปะสาไปอยู่หนองจิก ให้ไกลจากพระยาจางวางเสียแล้วเรื่องราวในเมืองกลันตันก็สงบเรียบร้อย และ พ.ศ. 2388 พระยาตานีป่วยถึงแก่กรรม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตนกูปะสาเป็นพระยาตานี ต่อจากนั้นปรากฏว่า พระยาตานีและพระยา กลันตันต่างกลับนับถือรักใคร่กันเหมือนเดิม

พ.ศ. 2384 เมื่อเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงรัน) ได้ทราบข่าวว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมจึงถือโอกาสแต่งตั้งบุตรชื่อ ตนกูดาอิ และหลานชื่อตนกูหมัดอาเก็บถือหนังสือมาที่เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา ในหนังสือนั้นมีใจความว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงรัน) ขอสารภาพผิดจึงจะขอพานบุตรหลานเข้ามารับราชการสนองพระเดชพระคุณที่เมืองไทรบุรีตามเดิม พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) และพระยาสงขลาพิจารณาแล้ว จึงได้ส่งหนังสือเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงรัน) ทั้ง 2 ฉบับ มาขังกรุงเทพฯ เพื่อนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยา

นครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) และพระยาสงขลา มีหนังสือตอบเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) โดยให้
 ตนภูดาอิ และตนภูหมัดอาเก็บถือหนังสือกลับไป หนังสือตอบนั้นมีใจความว่า เจ้าพระยาไทรบุรี
 (ปะแงร์น) ได้ทำความผิดต่อแผ่นดิน เมื่อรู้ลึกสำนึกกลัว ควรแต่งบุตรหลานมาเฝ้าทูลละอองธุลี
 พระบาทรับผิด ไม่ควรส่งมาแต่หนังสือเท่านั้น เมื่อเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ได้ข่าวเช่นนั้น
 จึงมีหนังสือแต่งให้ตนภูดาอิและตนภูหมัดอาเก็บเดินทางมากรุงเทพฯ ขอให้เสนาบดีนำความขึ้น
 กราบบังคมทูลของรับพระราชทานโทษที่ได้กระทำความผิดล่วงพระราชอาญาแต่ก่อน จะขอเป็น
 ข้าทูลละอองธุลีพระบาท รับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อไป

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราตอบพระราชทานโทษ
 ให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) และให้พาบุตรหลานมาอยู่ที่เมืองไทรบุรีดังเดิมได้ เจ้าพระยาไทรบุรี
 (ปะแงร์น) ตั้งตนภูอับดุลลาเป็นรายนามดา ตนภูดาอิเป็นพระอินทรวีไชย

ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน มิสเตอร์บอห์น่า เจ้าเมืองสิงคโปร์ได้มีจดหมายมาถึงไทย
 โดยขอให้ไทยยกโทษให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) เมื่อฝ่ายไทยได้รับหนังสือขอพระราชทานอภัยโทษ
 และได้พิจารณาเห็นว่า เรื่องราวเกี่ยวกับไทรบุรีนี้ก่อให้เกิดความยุ่งยากตลอดมาและตัวเจ้าพระยา
 ไทรบุรี (ปะแงร์น) ก็ชราภาพลงมากแล้ว คงจะไม่ก่อความลำบากให้แก่ไทยอีก ดังนั้น ในระยะ
 ปลายรัชกาลที่ 3 จึงเป็นระยะที่ไทยจัดการเรื่องเมืองไทรบุรีได้เรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง ต่อมา พ.ศ.
 2391 เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ถึงแก่อสัญกรรม ตนภูอับดุลลาจึงได้เป็นเจ้าพระยาไทรบุรีต่อมา

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราชมีการแข่งขันกันเสมอ
 พลเมืองส่วนใหญ่ในสงขลา มักจะเป็นชาวเมืองอื่น ซึ่งนิยมมาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินที่สงขลา
 เพราะการคมนาคมสะดวก เหมาะแก่การค้าขายกับเมืองพัทลุง และหัวเมืองชายทะเลอื่น ๆ ทำให้
 เจ้าเมืองและกรรมการเมืองของเมืองอื่น ๆ เช่น นครศรีธรรมราช หรือพัทลุงต่างต้องการได้คนของ
 ตนคืน ซึ่งบางครั้งทำให้เกิดการวิวาทกันกับสงขลาอยู่เนือง ๆ

นอกจากนี้ วิเทโศบายในการบริหารราชการแผ่นดินหัวเมืองภาคใต้ของ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ การจัดระเบียบดินแดนภาคใต้ โดยเฉพาะปัญหาเมือง
 ไทรบุรี กลันตัน การตกลงให้ชาวมลายูซึ่งเป็นที่ไว้ใจได้ปกครองนั้นดีกว่าไทยปกครอง เพราะอาจ
 ก่อให้เกิดความไม่พอใจ และเป็นโอกาสให้เกิดความยุ่งยากได้ในภายหลัง

แม้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระราชภารกิจ
 ทั้งด้านการปกครองและการติดต่อกับต่างประเทศมากมาย ทรงเอาพระทัยใส่ดูแลหัวเมืองขึ้นต่าง ๆ
 อย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองขึ้นในแหลมมลายู

สำหรับเมืองไทรบุรี ในปี 2398 เมื่อเจ้าพระยาไทรบุรีป่วยมาก เมืองไทรบุรีจึงมีหนังสือบอกมายังเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษ (น้อยกลาง) เมื่อทราบเรื่อง จึงมีหนังสือรายงานมาทางกรุงเทพฯ และจะขอยกให้ตนภูอาหมัดบุตรเจ้าพระยาไทรบุรีว่าราชการเมืองแทน แต่ระหว่างที่รอฟังคำสั่งจากกรุงเทพฯ เจ้าพระยาไทรบุรีถึงแก่สัญกรรม เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษ (น้อยกลาง) เห็นว่า จะไว้ใจมิได้ จึงแต่งตั้งให้หลวงภักดีโยธาไปฟังเหตุการณ์อยู่ที่เมืองไทรบุรี ก่อนที่จะตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบเรื่อง ตรัสว่า “ซึ่งเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษจัดให้หลวงภักดีโยธาไปฟังเหตุการณ์อยู่ ณ เมืองไทรบุรีนั้น ชอบด้วยราชการแล้ว” ต่อมากลางคืน มีหนังสือบอกมาที่เมืองนครฯ ว่า ให้ยกตนภูอาหมัดบุตรเจ้าพระยาไทรบุรีให้ว่าราชการต่อ แต่ในระหว่างที่ยังมิได้มีตราตั้งจากกรุงเทพฯ ออกมานั้น “ให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษดูแลทำนุบำรุงตนภูอาหมัดให้ว่าราชการรักษาบ้านเมืองตามอย่างธรรมเนียมก่อน ถ้าถึงปีเถาะ สัปตศก กำหนดส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองให้จัดให้รายนามุดาหรือพระอินทวิไชยศรีตะวัน กรมการอยู่รักษาเมือง ให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษพาตนภูอาหมัดคุมดอกไม้เงินดอกไม้ทองเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระยาไทรเจ้าเมือง”

หลังจากนั้น 1 ปี เมื่อ พ.ศ.2399 (จ.ศ.1218) กรุงเทพฯ ได้ทราบข่าวเรือรบอังกฤษ มาทำแผนที่อยู่หน้าเมืองตรังกานู และกลับคืน กรุงเทพฯ จึงมีหนังสือบอกมาที่เมืองนครศรีธรรมราช ให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษ (น้อยกลาง) มีหนังสือไปบอกพระยาภักดีโยธาให้สังเกตการณ์เกี่ยวกับการที่อังกฤษมาครั้งนี้ และได้ความประการใด ให้พระยาภักดีโยธารายงานมาที่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษ (น้อยกลาง) จะได้รายงานเหตุการณ์เข้ามายังกรุงเทพฯ แต่ในช่วงเวลาเดียวกัน ปรากฏว่า ภายในบริเวณหัวเมืองของไทย ซึ่งอยู่ใต้การปกครองเมืองนครศรีธรรมราช คือ เมืองไชยา กรมการราษฎรในเมืองนั้นกล่าวโทษพระยาไชยาเป็นความอาญาหลวงหลายราย เมื่อความทราบไปถึงกรุงเทพฯ จึงทรงพระราชดำริว่า “เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่กว่าหัวเมืองบ้กษได้ทั้งปวง พอจะไว้พระทัยต่างพระเนตรพระกรรณได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราออกไปถึงเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษ ให้ขึ้นมาช่วยพระยาเทพวรชุนหลวงสิทธิไชยเวรมหาดเล็กเป็นตระลาการ ชำระความพระยาไชยา...ถ้าพระยาไชยยังคือดั่งขัดตระลาการประการใดต่อไป ก็ให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาษเอาตัวพระยาไชยาจำตรวนส่งเข้าไป ณ กรุงเทพฯ แล้วให้ชำระเอาทรัพย์สินของ ซึ่งพระยาไชยากรมการเก็บริบเอาของราษฎรไว้มากนักน้อยเท่าใด ให้เร่งชำระเอากับบุตรภรรยาของพระยาไชยาส่งคืนแก่เจ้าของให้สิ้น”

ใน พ.ศ. 2400 (จ.ศ. 1219) พระยากระบี่งป่าสูถึงแก่กรรม กรุงเทพฯ จึงให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ลงไปจัดการบ้านเมืองให้เรียบร้อย ถ้าหากเห็นว่า บุตรหลานพระยากระบี่งป่าสูควรจะเป็นเจ้าเมืองต่อไป ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) แจ้งมาให้กรุงเทพฯ ทราบเรื่องราว

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษมีความสนใจกับบริเวณแผ่นดินใหญ่ของมลายูมาก ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบริเวณนั้นแบ่งออกเป็นรัฐย่อยๆ ซึ่งมักวิวาทกันเอง เหตุการณ์อีกประการหนึ่งที่ทำให้อังกฤษมาเกี่ยวข้องกับไทยคือ กรณีหัวเมืองแหลมมลายูเรื่องสงครามกลางเมืองในรัฐปะหัง เมื่อ พ.ศ. 2401 – 2406 และจากเหตุการณ์นี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักได้ดีว่า อังกฤษกำลังมีอำนาจมากขึ้น เพราะในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยมีอำนาจเหนือมลายูมากกว่าในรัชกาลใดๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเริ่มใน พ.ศ. 2394 เป็นต้นไป อังกฤษเริ่มขยายอิทธิพลในแหลมมลายูมากขึ้น ในเวลาเดียวกันอำนาจของไทยก็น้อยลงไปทุกที และต่อมา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยเริ่มสูญเสียดินแดนเหล่านี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปกครองบรรดาหัวเมืองต่างๆ อย่างใกล้ชิด บางครั้งเสด็จประพาสหัวเมืองอีกด้วย เช่น ในพ.ศ. 2402 เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรบรรดาเมืองบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก ซึ่งอาจนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ไทยได้เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ถึงเขตแดนมลายู ในระหว่างทางเสด็จพระราชดำเนินแวะเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2403 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จโดยทางชลมารคไปประพาส ณ เมืองปักษ์ใต้ฝ่ายทะเลฝั่งตะวันตก ตั้งแต่เมืองเพชรบุรีออกไปทุกเมืองตลอดถึงสงขลาและทรงแวะเมืองนครศรีธรรมราชคราวเสด็จกลับ

ต่อมา พ.ศ. 2406 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จหัวเมืองภาคใต้อีกครั้ง ได้เสด็จแวะเมืองชุมพร นครศรีธรรมราช สงขลา ตานี การเสด็จประพาสหัวเมืองทางใต้ของทั้ง 2 พระองค์ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับบรรดาหัวเมืองทางใต้เหล่านั้นแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน และเป็นไปโดยตรง ไม่ใช่ทางอ้อมคือ ฟังจากรายงานของทางสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราช หรือส่งข้าราชการไทยลงไปบ้างดังเช่นแต่ก่อนมาเพียงอย่างเดียว

เมื่อปีเถาะ นพศก จุลศักราช 1229 (พุทธศักราช 2410) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งพระเสน่หามนตรี (หนูพร้อม) เป็น **พระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)** (สงบ ส่งเมือง, 2544: 132 – 141) ซึ่งเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชคนสุดท้าย ในตระกูล ณ นคร

ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองประมาณ 34 ปี และถูกส่งมาอยู่ในกรุงเทพฯ 15 ปี เพื่อเป็นการลดอำนาจและบทบาทของตระกูล เพื่อโอนอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง แต่ได้กลับมามีบทบาทเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง พ.ศ. 2437 และได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม ณ นคร) พ.ศ. 2448

ใน พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้เปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ โดยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลทั่วประเทศ สำหรับหัวเมืองภาคใต้ โปรดให้รวบรวมเมืองต่าง ๆ และแบ่งออกเป็น 3 มณฑลคือ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลภูเก็ตและมณฑลชุมพร และแต่งตั้งพระยาสุขุมนันยวินิต (ปั้น สุขุม) ดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรก ประจำมณฑลนครศรีธรรมราช ทำให้อำนาจหน้าที่และบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะตัวแทนของราชธานีลดความสำคัญ คงอำนาจเฉพาะภายในตัวเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น อำนาจหน้าที่และบทบาทที่สำคัญส่วนมากขึ้นกับข้าหลวงเทศาภิบาลประจำมณฑล และราชธานีได้แยกเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นกับมณฑลอื่น เช่น เมืองตรัง เมืองกระบี่ ยกไปขึ้นกับมณฑลภูเก็ต เป็นต้น ทำให้อาณาเขตของเมืองนครศรีธรรมราชลดลงไปมาก จนในที่สุดมีความสำคัญเพียงเป็นจังหวัดใหญ่ที่สุดจังหวัดหนึ่งทางภาคใต้ของประเทศเท่านั้น

พ.ศ. 2414 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะตั้งบ้านเมืองเพิ่มขึ้นทางฝั่งทะเลตะวันตก จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิจิตรสงครามรามฤทธิเดช ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตเป็นผู้จัดการ และมีรับสั่งว่า "อย่าให้พระยานครศรีธรรมราชขัดขวางแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ ถ้าพระยานครศรีธรรมราชมีข้อขัดขวางจนพระยาวิจิตรสงครามรามฤทธิเดชจัดการบ้านเมืองไม่ได้ ก็จะตัดแบ่งเขตแดนเมืองนครศรีธรรมราชแยกออกขึ้นเสียดังเมือง เกียรติยศพระยานครศรีธรรมราชสุดถอยลงแล้ว ก็เหมือนพระยานครศรีธรรมราชทำลายวงศ์ตระกูลของพระยานครศรีธรรมราชลงเหมือนกัน" เหตุจากการที่พระยานครศรีธรรมราชเกิดเฉยเสีย ไม่ได้ไปรับเสด็จเมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินตามเมืองต่าง ๆ ลงไปทางใต้ถึงเมืองไทรบุรี จนเสด็จพระราชดำเนินกลับเข้ามาถึงกรุงเทพมหานครนั้น พระยานครศรีธรรมราช พระปลัด กรมการมีความผิดมาก

2.5 การบริหารราชการแผ่นดินแบบตะวันตก: มณฑลนครศรีธรรมราช

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กราบบังคมทูลขอให้เจ้าพระยามรราช (ซึ่งตอนนั้นเป็นพระวิจิตรวรสาสน์) ให้ไปเป็นข้าหลวงพิเศษตรวจการที่เมืองสงขลา และเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะได้จัดเตรียมการตั้งมณฑลเทศาภิบาลต่อไป

ช่วง พ.ศ. 2438 - 2439 พระยานครศรีธรรมราชซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช ได้เริ่มจัดการบ้านเมือง เช่น ตรวจการศาล ชำระความ ตรวจคนโทษ ในคุก ตรวจภาษีอากร สืบค้นหาเข้าขาออก ตรวจจัดการปราบปรามโจรผู้ร้าย ทำแผนที่ในเขตอำเภอ และตรวจผลประโยชน์ต่าง ๆ ในบ้านเมือง ต่อมา พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสหัวเมืองทางภาคใต้ ทรงเห็นความรุ่งเรืองก้าวหน้ากว่าเดิมอย่างมากมาย จึงโปรดเกล้าฯ ประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช แล้วพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนพระวิจิตรวรสาสน์เป็นพระยาสุทนต์ยวงศา ทรงตั้งให้เป็นตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ได้ทรงตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลราชบุรี มณฑลชุมพร และมณฑลภูเก็ต และจัดให้มีการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลพร้อมกันที่ในกรุงเทพฯ ปีละ 1 ครั้ง เริ่มใน พ.ศ. 2439 เพื่อให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเข้ามารายงานการปฏิบัติงานและปรึกษาความขัดข้องกับเจ้ากระทรวง และให้เสนอข้อคิดเห็นต่าง ๆ เพื่อจัดการกิจการในมณฑลของข้าหลวงเทศาภิบาลให้ก้าวหน้า

พ.ศ. 2439 สภากาบ้านเมืองนครศรีธรรมราชหลังจากการปฏิรูปการปกครอง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการหัวเมืองทางภาคใต้มีรายงานในหนังสือเทศาภิบาลว่า การปกครองหัวเมืองเหล่านี้จัดให้เรียบร้อยได้ง่าย เพราะพลเมืองเป็นคนว่าง่าย

- ◆ ด้านผลประโยชน์ของแผ่นดินนั้นปรากฏว่า ได้น้อยกว่าที่ควร ทั้งนี้เพราะรายได้ไปตกอยู่กับเจ้าภาษีนายอากร กระทรวงพระคลังจึงพยายามจัดการเลิกการผูกขาดภาษีอากรทุกอย่าง นอกจากบางอย่างซึ่งเลิกไม่ได้ และให้อยู่ในความรับผิดชอบของข้าหลวงเทศาภิบาลแต่ผู้เดียว

- ◆ การศาลนั้นมีข้าหลวงยุติธรรมและผู้ช่วยคอยดูแลชำระความตามเมืองต่าง ๆ
- ◆ มีการปรับปรุงทางด้านโยธา เช่น การโทรเลข มีโทรเลขจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองนครศรีธรรมราช มีเรือเมล์ เมื่อเวลามีราชการสำคัญจะได้ติดต่ออย่างรวดเร็ว

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงดูแลเฉพาะบริเวณหัวเมืองทางภาคใต้เท่านั้น แต่ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับหัวเมืองแหลมมลายูว่า เป็นเรื่องสำคัญและต้องปกครองอย่างดีที่สุด โดยทรงเห็นว่า ควรมีข้าหลวงใหญ่ซึ่งมีความสามารถในการปกครองและเป็นทีไว้วางพระราชหฤทัย ให้มีอำนาจเป็นผู้อำนวยการ อาจจะมีอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช และมีข้าหลวงรองอยู่ที่สงขลา หรืออาจจะแต่งตั้งข้าหลวง 3 คน ให้เป็นข้าหลวงฝ่ายทะเลตะวันตก บังคับหัวเมือง

ตลอดด้านทะเลหน้าอก คนหนึ่ง อีกคนหนึ่งอยู่ที่สงขลาดูแลตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราชลงไปถึงหัวเมืองแขก และคนที่สามดูแลตั้งแต่เมืองกำเนิดนพคุณถึงเมืองกาญจนดิษฐ์โดยทั้ง 3 คนพึ่งคำสั่งจากกรุงเทพ ฯ

ใน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเขียนรายงานเกี่ยวกับราชการมณฑลนครศรีธรรมราชโดยละเอียด และทรงวิจารณ์ไว้ว่า “หัวเมืองมณฑลนครศรีธรรมราชนี้เป็นหัวเมืองใหญ่ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันมาแต่เดิมว่าเป็นหัวเมืองบังคับยาก ด้วยเหตุว่า อยู่ห่างไกลไปมากกับกรุงเทพ ฯ ในครั้งนั้นเป็นการกันดาร ข้างในกรุงเทพ ฯ ไม่มีใครจะมีความรู้ในท้องที่ เพราะฉะนั้น ผู้ว่าราชการเมืองและกรรมการหัวเมืองเหล่านี้มักจะเลือกสรรแต่ผู้ซึ่งมีภูมิฉันทาอยู่ในท้องที่ ให้รับราชการสืบมาจน พ.ศ. 2438 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุโขมณีนวินิตแต่ยังเป็นพระวิจิตรวรสาสน์ตำแหน่งเลขาธิการในกระทรวงมหาดไทย เป็นข้าหลวงพิเศษออกไป” ต่อเมื่อพระวิจิตรวรสาสน์ได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการซึ่งเคยรับราชการมาก่อนก็ยังคงรับราชการต่อไป เช่น พระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) เป็นต้น ส่วนบรรดาข้าหลวงและกรรมการเมือง กรรมการอำเภอต้องจัดส่งข้าราชการในกรุงเทพ ฯ ออกไปผสมกับคนซึ่งข้าหลวงเทศาภิบาลเลือกจากที่เหล่านั้น ตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลนี้คุมเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง และต่อมาให้รวมเมืองแขก 7 เมืองด้วยคือ ยะหริ่ง สายบุรี ะแงะ ราชัน หนองจิก ยะลา และตานี

ผลที่ได้รับในระหว่างที่สำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช อาจสรุปคือ

1. การปกครอง ได้จัดการตั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และกรรมการอำเภอ ต่อมาตราเป็นพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ เช่น เมืองนครศรีธรรมราชแบ่งแขวงออกเป็น 10 อำเภอ ภายหลังเหลือ 9 เช่น อำเภอฉวาง อำเภอทุ่งสง อำเภอลำพูน อำเภอสิชล ฯลฯ กรรมการอำเภอเป็นผู้บังคับการฝ่ายธุรการ ปกครองกำนันผู้ใหญ่บ้านราษฎรในแขวงอำเภอตามพระราชบัญญัติในด้านความเป็นอยู่ของประชาชนนั้น บ้านเรือนสวยงามขึ้นกว่าแต่ก่อนมากมาย และประชาชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ในเวลานั้น เมืองนครศรีธรรมราชยังคงมีพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองผู้บังคับบัญชา และมีผู้ช่วยบังคับกรรมการอำเภอคือ ปลัดเมือง ส่วนข้าหลวงเทศาภิบาล เดินทางไปดูราชการที่เมืองนคร ฯ และสงขลาอยู่เสมอ

2. การศาล ศาลใหญ่ในมณฑลนครศรีธรรมราชมี 3 ศาล คือ ศาลมณฑล ศาลเมือง และศาลอำเภอ ส่วนศาลพิเศษนั้นมีข้าหลวงเทศาภิบาลและพระยานครศรีธรรมราชเป็นกรรมการ ดังนั้น หากมีคดีขึ้นถ้าหากศาลอำเภอและศาลเมืองตัดสินแล้วไม่เป็นที่พอใจ ให้ส่งมายังศาลมณฑลและอาจร้องอุทธรณ์ต่อข้าหลวงพิเศษได้

3. การคลัง เลิกผูกขาดภาษีอากรทุกชนิด เช่น ภาษีเงิน ภาษีสุรา ภาษียบ่อนเบี้ย ภาษีก่าน้ำ ภาษีผลประโยชน์ ภาษีตีบุก ภาษีรังนก ค่าธรรมเนียมเมือง ฯลฯ แก้ไขวิธีเก็บภาษีให้สะดวกขึ้น ซึ่งทำให้ได้ผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มขึ้นปีละมาก รวมถึง การค้าขายทุกประเภท และได้ส่งสินค้าออก เช่น ตีบุก คราม ยาสูบ ออกไปขายที่เมืองสิงคโปร์ ตรังกานู กัลันตัน และหัวเมืองแขกทั้ง 7 ด้วย นอกจากนี้ยังมีเรือไปจากสิงคโปร์มารับส่งสินค้าตามหัวเมืองมณฑลนครศรีธรรมราชเสมอ

4. ด้านโยธา เช่น ตัดถนนใหม่ ขุดคลอง สร้างตลาด สร้างโรงเรียน และเพื่อให้การติดต่อระหว่างกรุงเทพ ฯ กับเมืองต่าง ๆ รวดเร็วยิ่งขึ้น โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างสายโทรเลขติดต่อแบ่งเป็นสายเหนือ และสายใต้

5. ด้านศาสนา มีการปฏิสังขรณ์วัดพระบรมธาตุ ฯลฯ แต่ด้านการศึกษานั้นยังนับว่าอยู่ในขั้นที่ไม่น่าพอใจทรงกล่าวถึงการปฏิรูปในบริเวณมณฑลนครศรีธรรมราชว่า “เมื่อพิจารณาเหตุโดยการทิ้งปวงทั่วไป ข้าพพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่ามณฑลนครศรีธรรมราชได้จัดการเรียบร้อยเจริญได้รวดเร็ว ในบัดนี้นับได้ว่าเป็นมณฑลอย่างดีที่สุดมณฑลหนึ่ง”

ประมาณ พ.ศ. 2450 การปกครองแบ่งออกเป็น 18 มณฑล มณฑลนครศรีธรรมราชจัดเป็นมณฑลชั้นที่ 1 ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยในมณฑลมีข้าหลวงเทศาภิบาล เมือง มีผู้ว่าราชการเมือง อำเภอก มีนายอำเภอก ตำบล มีกำนัน หมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้าน

สรุป

ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ราชธานีพยายามให้ศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง เพื่อสะดวกในการควบคุมอำนาจและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดขึ้นกับสมุหพระกลาโหม เมื่อมีราชการทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชที่จะต้องกราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบ ในสมัยเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราช (น้อย) ได้จัดให้มีทำเนียบข้าราชการ เป็นหลักในการปกครองเพื่อให้เป็นระเบียบ เจ้าเมืองและกรมการเมืองหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อราชธานี เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี และมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อชาวเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน มีการแบ่งการปกครองภายในและภายนอกตัวเมืองอย่างชัดเจน จนถึงพ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้ปฏิรูปการปกครองใหม่ โดยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลทั่วประเทศ ทำให้อำนาจหน้าที่และบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะผู้แทนของราชธานีลดความสำคัญคงอำนาจเฉพาะภายในตัวเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับหัวเมืองมลายูนั้น เนื่องจากหัวเมืองมลายูเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ราชธานีจึงต้องการจะได้มาเป็นเมืองประเทศราชเช่นเดิม เนื่องจากหัวเมืองมลายูเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นความต้องการของไทยในเวลานั้น เช่น ทองคำ ดีบุก พริกไทย เป็นต้น และป้องกันการขยายอำนาจของพม่าและอังกฤษ ด้วยเหตุผลดังกล่าว เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงมีหน้าที่ในการรับสนองพระบรมราชโองการจากราชธานีในการกำกับหัวเมืองมลายูและรักษาผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากร และการป้องกันการขยายอิทธิพลของอังกฤษในแหลมมลายูอีกด้วย

บทที่ 4

บทบาทด้านการต่างประเทศ

สภาพทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายและอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้เมืองนครศรีธรรมราชมีบทบาททั้งด้านการเมืองและการเศรษฐกิจต่อราชธานี ทำให้หัวเมืองเอกทางใต้แห่งนี้ มีความสำคัญกับภารกิจด้านต่างประเทศด้วย

1. ความสัมพันธ์กับพม่า

ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พม่าได้ยกทัพเข้าตีทางภาคใต้ 2 ครั้ง ก่อนที่พม่าจะตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ในพ.ศ. 2438 พระราชพงศาวดารเขียนไว้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เสด็จปราบดาภิเษกได้ 2 ปี พระเจ้าปดุงแห่งราชวงศ์อลองพญา กษัตริย์พม่าได้ขอเป็นไมตรี เมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2327 แต่เพื่อไม่ให้เสียราชไมตรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ จึงได้ส่งข้าหลวงไปเจรจาที่ตำบลจันทบุรี ริมลำน้ำปาลอค ใกล้ด่านเจดีย์สามองค์ แต่มิได้ตกลงทำทางไมตรี แต่แท้ที่จริงเป็นกลลวงของพม่า เพื่อถ่วงเวลาให้ไทยจะได้ไม่กลับไปตีพม่า ในช่วงที่พม่ากำลังจะยกไปตียะไข่ (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 หน้า 414)

พ.ศ. 2328 พม่าต้องการที่จะมีทางออกทะเลด้านอ่าวเบงกอล พระเจ้าปดุงได้จัดให้มีศึกประชิดไทยแบ่งออกเป็น 9 ทัพ 5 เส้นทาง และได้ให้อะเต็งหูนเป็นแม่ทัพใหญ่ยกมาตีไทยทางใต้เพื่อตีเมืองกลาง มีเกงหูนแมงยี่อัครมหาเสนาบดีเป็นแม่ทัพ ลงมาตั้งทัพที่เมืองมะริด ให้ยี่หูนคุมทัพเรือยกมาตีไทยทางเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และข้ามเกาะไปตีเมืองกลาง³¹ เกงหูนแมงยี่ยกทัพบกจากเมืองมะริด เข้าตีเมืองกระบุรี ระนองและชุมพร ทัพทรัพย์สินเมืองชุมพร เมืองไชยา และเผาเมืองทิ้ง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) พอทราบข่าวศึก สามารถรวบรวมไพร่พลได้เพียง 1,000 คนเศษ ๆ และแจ้งข่าวศึกไปยังราชธานี แต่ไม่มีกองทัพจากราชธานีลงมาช่วย ทำให้ไม่สามารถต่อสู้กับพม่าได้ อีกทั้งพม่าออกอุบายนำเอาทหารไทยที่จับได้ที่เมืองไชยาไปร้องบอกแก่ทหารไทยว่า “บางกอกเสียแก่พม่าแล้ว จะต่อสู้อยู่ทำไม ชัดขึ้นจะฆ่าเสียทั้งเมือง แม้แต่เด็กเล็กก็ไม่ไว้ชีวิต” ทำให้ชาวเมืองนครศรีธรรมราชอพยพครอบครัวออกจากเมือง ปล่อยให้พม่าเข้ากวาดต้อน

³¹ จากประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 หน้า 366 พระยาถลางเพิ่งถึงแก่อนิจกรรม คุณหญิงจันทร์ ภรรยา กับนางมุก น้องสาวพร้อมด้วยกรรมการเมืองกลางได้เกณฑ์ไพร่พลจัดตั้งค่ายใหญ่ 2 ค่าย รบกับพม่าอยู่เดือนเศษ จนพม่าพ่ายแพ้ถอยไป

ผู้คนและทรัพย์สินต่าง ๆ ได้สะดวก³² จากนั้น พม่าได้เตรียมทัพจะยกไปตีเมืองพัทลุงกับเมืองสงขลา พระยาพัทลุง (ขุน ณ พัทลุง) กับกรมเมือง เมื่อทราบข่าวเมืองนครศรีธรรมราชแตกแล้วก็ไม่คิดสู้ แต่สาเหตุที่ราชธานีไม่ได้ส่งกองกำลังมาช่วย เพราะเพิ่งตั้งราชธานีใหม่ยังไม่มี ความมั่นคงเท่าที่ควร และมีศึกติดพันหลายด้าน ทำให้กำลังไม่เพียงพอ พม่าจึงสามารถตีเมืองได้หลายเมือง คือ ชุมพร ไชยา นครศรีธรรมราช ถลาง ตะกั่วป่าและตะกั่วทุ่ง แต่เมื่อสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จศึกที่ลาดหญ้าแล้ว ได้เสด็จยกทัพลงมาตีพม่าตั้งแต่เมืองไชยาลงมาจนถึงนครศรีธรรมราช ซึ่งมีพม่ารวมตัวกันอยู่ เพื่อที่จะเตรียมยกทัพไปตีสงขลาและพัทลุง เกงหูนแมงยีทราบข่าวทัพจากราชธานี จึงให้เนมโยคงนะรัต นายทัพหน้ายกพลขึ้นมาตีกองทัพจากราชธานี ที่เมืองไชยา แต่ยังไม่ทันได้ตั้งค่าย ทัพจากราชธานีบุกเข้าตีจนพม่าได้แตกพ่ายยับเยิน เกงหูนแมงยีเมื่อรู้ว่าทัพหน้าแตก รีบข้ามแหลมมลายูเข้ากระบี่ กลับพม่าไป

พ.ศ. 2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จผ่านพิภพได้ 2 เดือน (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 หน้า 416) พม่ายกกองทัพเข้าตีหัวเมืองภาคใต้ ทั้งทางบกและทางน้ำด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทย ตีได้เมืองชุมพร ระนอง ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง และสามารถยึดเมืองถลาง ซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางอำนาจทางฝั่งทะเลตะวันตกเมืองหนึ่งได้ บ้านเมืองถูกเผาทำลายสิ้น จนกลายเป็นเมืองร้าง ราษฎรต้องหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้เจ้าพระยายมราชเป็นแม่ทัพเรือไปเกณฑ์ทัพเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองขึ้นทั้งปวงไปช่วยเมืองถลาง ให้สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาเสนาณรงค์ หรือสมเด็จพระบรมราชาเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ ยกทัพหลวงไปทางใต้ ให้มีตรา รับสั่งออกไปถึงเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (พัฒน์) ให้เกณฑ์กองทัพร่วมไปกับเจ้าพระยายมราช ช่วยราชการเมืองถลาง (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 : 13) กองทัพเมืองนครศรีธรรมราชมีพระบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมืองคุมไปจากเมืองตรัง ซึ่งเป็นท่าเรือของนครศรีธรรมราชทางทะเลตะวันตก และกองทัพแขกมลายูยกจากเมืองไทรบุรีมาช่วยจำนวน 2,500 คน ยกไปตีจนพม่าแตกหนีไป (ไทยรบพม่า, 2494: 655 – 659)

สมเด็จพระบรมราชาเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ ทรงพระดำริว่า เมืองถลางพม่าก็เผาเสียแล้ว จะกลับไปตั้งใหม่ก็ไม่เป็นที่ไว้ใจได้ ด้วยกำลังที่จะรักษาบ้านเมืองอ่อนลงกว่าแต่ก่อน ถ้ากองทัพพม่ายกจู่มาอีกก็จะรักษาไว้ไม่ได้ หัวเมืองจะช่วยก็ไม่ทัน เพราะเมืองสงขลาเป็นเกาะ

³² จากประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 หน้า 366 กล่าวว่ ในพงศาวดารพม่ากล่าวไว้ว่า ทรัพย์สินสมบัติที่พม่าได้จากเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น เรือที่บรรทุกไปแตกล่มในทะเล ของจมน้ำหมด หาได้ถึงเมืองพม่าไม่

ได้ให้หลวงยกกระบัตรเมืองตะกั่วทุ่ง (พระวิเชียรภักดี) รวบรวมผู้คนที่จะจัดกระจายและเสียขวัญ มาไว้ที่เมืองพังงา สร้างเป็นเมืองใหม่ขึ้น เนื่องด้วยกลางอยู่ห่างไกลจากราชธานีมาก ทำให้กองทัพ ต้องเดินทางนาน และที่สำคัญต้องข้ามคาบสมุทรหลาย ทำให้เสียเวลาในการต่อเรือขึ้นมาใหม่ เพื่อลำเลียงทหารไปทางทะเล (จากประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 หน้า 427)

จากเหตุการณ์นี้ ราชธานีจึงมีนโยบายในการป้องกันหัวเมืองทางภาคใต้ โดยให้นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางรวบรวมผู้คน กำลัง เสบียงอาหาร อาวุธ และมอบอำนาจให้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีหน้าที่ป้องกันพม่าในภาคใต้ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อน ตำแหน่งพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) เป็นเจ้าพระยาไทรบุรี

พ.ศ. 2354 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ได้กราบถวายบังคมขอพระราชทาน ลาออกเพราะชราภาพ เกรงจะรับราชการได้ไม่เต็มที่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระบริรักษ์ ภูเบศร ผู้ช่วยว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชเป็นพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) แทน ทั้งให้เลื่อน เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีศรีโคกราชวงศ์ เหมสุวงศ์ลือชัยอนุไทยธิบดี อภัยพิริยปารกรมพาทู และ ให้พระบริรักษ์ภูเบศร ผู้ช่วยราชการ เป็นพระยาศรีธรรมราช ออกมาสำเร็จกิจทุกข์สุขของอาณา ประชาชนบุรี โดยขนมธรรมเนียมเมืองนครสืบไป...สำหรับเมืองกัณฑ์นั้น เมืองนครได้ทำนุบำรุง ชักนำให้เข้าเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ฟังพระบรมโพนธิสมภาร แต่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่อง ราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายอยู่ทุกปี ต่อไปให้พระยากัณฑ์จัดแจงส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองไปยังเมืองนคร ให้พระยานครส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการ เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายตามเดิม ...” (“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173, 2514: 16-17)

ราชธานีได้มอบหมายให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งเพิ่งรับตำแหน่งเจ้าเมือง มีหน้าที่ดูแลรักษาเมืองกลางและหัวเมืองตะวันตกทั้งหมด และได้ยกเมืองตรังมาเป็นเมืองขึ้นของ นครศรีธรรมราชอีกครั้ง เพื่อเป็นที่ต่อเรือและรวบรวมเสบียงสำหรับป้องกันพม่าและแขกสัดใน ทะเลตะวันตก ส่วนเมืองสงขลาให้ดูแลดูแลและละงู เพราะเห็นว่า ทั้งสองเมืองเป็นเมืองใหญ่คงจะ ดูแลได้ “...เมืองตรังภูรานัน เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองนครมาก่อน ให้ยกเมืองตรังภูรากลับมาขึ้นแก่ เมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม ให้พระยานครศรีธรรมราช จัดแจงหลวง ขุนหมื่น กรมการที่ สติปัญญาสัตย์ซื่อ มั่นคงลงไปเกลี้ยกล่อมแขกไทยมีชื่อ ให้เข้ามาตั้งบ้านเรือนทำไร่ นา ปลูกยุงฉาง รวบรวมเสบียงอาหาร ทำรมโรงไว้เรือรบ เรือไถรักษาปากน้ำเมืองภูราไว้... เลขสักเมืองตรังภูรากับ เลขสักจรสัดพลัดหลบหลีกละราชการเข้ามาแอบแฝงซุ่มซ่อนตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ ณ ที่ตรัง ภูรานัน ถ้ามีสมัครใจจะยอมอยู่ ณ ที่ตรังภูรา จะไปตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน ณ ที่สตูล ละงู กับ เมืองสงขลา ก็ให้ไปตามใจสมัคร...แต่ผู้ที่เป็นลูกหนีเมืองนคร เมืองสงขลา ถ้าจะอยู่เมืองตรังภูรา

กับเมืองนคร ก็ให้พระยานครชำระเอาเงินส่งให้แก่เจ้าหนี่ซึ่งอยู่ ณ เมืองสงขลา ถ้าไปอยู่ ณ ที่สุด
 ละงูกับเมืองสงขลา ก็ให้พระยาสงขลาชำระเอาเงินส่งให้เจ้าหนี่ ซึ่งอยู่ ณ เมืองนคร...” (“จดหมายเหตุ
 เหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173, 2514 : 14)

หลังจากศึกกลางแล้ว พ.ศ. 2363 พระเจ้าปดุงเสด็จสวรรคต เมื่อพระเจ้าจักรกกายแมง
 ราชันต์ดา³³ ขึ้นครองราชย์ในช่วงที่ประเทศไทยเกิดโรคคหิวตกรโรค ผู้คนล้มตายจำนวนมาก พม่า
 จึงเตรียมกองทัพหมายที่จะเข้าตี (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 หน้า 429) โดย
 ได้สมคบกับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) แต่ยังไม่ทันเรียบร้อย พม่ามีปัญหาภายในขัดแย้งกับ
 อังกฤษที่เป็นชาติมหาอำนาจตะวันตกแล้ว พม่าจึงไม่สามารถยกกองทัพลงมารุกรานเราได้อีก
 จนกระทั่งพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ พ.ศ. 2438

พ.ศ. 2367 หลังเกิดศึกกลาง 15 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ
 ให้สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่บ้านท่าเรือ เพราะมีการพบสายแร่ที่บ้านเกิดโฮ (อำเภอกะทู้) และที่บ้านทุ่ง
 คา (อำเภอเมืองภูเก็ต) มีการตั้งชุมชนใหม่รองรับความเจริญที่กำลังจะตามมา

2. ความสัมพันธ์กับอังกฤษ

ตั้งแต่สมัยอยุธยา อังกฤษพยายามจะหาเมืองท่าเพื่อการพาณิชย์และเป็นฐานทัพเรือ
 ต่อมา “...ในสมัยรัตนโกสินทร์ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light)³⁴ ได้พิจารณาว่า ควรเป็นที่เกาะปีนัง
 หรือเกาะหมาก ซึ่งอยู่ในเขตปกครองของไทรบุรี (Kedah) อีกทั้งสุดด่านแห่งไทรบุรี พระยาไทรบุรี
 อับดุลละ (โมกูรัมชะ) ต้องการแสดงไมตรีกับอังกฤษ เพื่อให้ช่วยปราบกบฏและคุ้มครองไทรบุรีจาก
 ไทยและพม่าด้วย จึงได้ทำสัญญายินยอมที่มัทราชให้บริษัท อินเดียตะวันออก ของอังกฤษ

³³ พระเจ้าจักรกกายแมงเป็นโอรสองค์ใหญ่ของพระมหาอุปราชาจันกาสุริยะ พระราชโอรส
 องค์ใหญ่ของพระเจ้าปดุง ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปก่อนแล้ว

³⁴ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) เคยเป็นนายทหารเรือแห่งราชนาวิกอังกฤษ แต่
 ภายหลังหันมาทำหน้าที่กัปตันเรือของบริษัท จูร์เดน ซัลลิวัน นำเรือแล่นไปมาค้าขายระหว่าง
 เมืองมัทราชกับหัวเมืองชายทะเลด้านฝั่งตะวันตกของไทยอยู่เป็นประจำ จนเกิดความสนิทสนม
 ชอบพอกับสุดด่านอับดุลละ (โมกูรัมชะ) เจ้าเมืองไทรบุรี ขณะนั้น ไทรบุรีกำลังถูกพวกญักที่เข้ามา
 ครอบครองแคว้นสลังอร์ ทำการคุกคาม สุดด่านอับดุลละจึงขอความช่วยเหลือจากฟรานซิส ไลท์
 ให้ช่วยป้องกันเมืองไทรบุรี โดยสุดด่านจะให้สิทธิพิเศษ ในการที่ฟรานซิส ไลท์ จะเข้ามาทำ
 การค้าในเมืองไทรบุรี ฟรานซิส ไลท์ จึงเสนอต่อบริษัทอินเดียตะวันออกให้ส่งผู้คนเข้ามาคุ้มครอง
 เมืองไทรบุรี (<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=646368> เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน
 2554) และมีความดีความชอบที่นำอาวุธมาขายไทย ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระยา
 ราชกัปตัน” ในสมัยธนบุรี

(English East India Company)³⁵ ผูกขาดสินค้าออกของไทรบุรี ได้แก่ พริกไทยดำ งาช้าง และ ดีบุก แต่เพียงผู้เดียว เมื่อปี 2315 โดยอังกฤษตอบแทนด้วยการส่งเรือรบเข้าคุ้มกันไทรบุรี และในปี 2329³⁶ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ได้ประกาศครอบครองเกาะปีนังหรือเกาะหมาก ในนาม บริษัทอินเดียตะวันออก” (ถนอม อานามวัฒน์, 254 : 112)

“...หลังจากที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จยกทัพไปปราบปรามพม่าที่ ภาคใต้ แล้วเลยไปตีเมืองปัตตานี พระยาไทรบุรีอับดุลละ (โมกูรัมชะ) (Sultan Abdullah) ได้ยอม ให้อังกฤษเช่าเกาะหมาก โดยที่เมืองไทรบุรีได้ร่างสัญญา โดยมีความประสงค์ที่จะให้อังกฤษช่วย ป้องกันศัตรูที่จะมาทำร้ายเมืองไทรบุรีทั้งหมด แต่อังกฤษแก้ร่างสัญญากลับมาว่า จะรับผิดชอบ เพียงศัตรูที่มาตีเกาะหมากเท่านั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเข้าใจว่า ไม่ได้มีการตกลงทำสัญญากัน แต่ปีมะเมีย อัฐศก พ.ศ. 2329 อังกฤษได้เข้าปกครองเกาะหมาก ต่อมาเมื่อพระ ยาไทรบุรีอับดุลละ (โมกูรัมชะ) ยอมอ่อนน้อมต่อไทยเหมือนเมืองตรังกานู ไทยยอมให้ไทรบุรีเป็น เมืองประเทศราชเช่นเดิมและไม่ได้เข้าเบียดเบียน พระยาไทรบุรีอับดุลละ (โมกูรัมชะ) จึงพยายาม ขอคืนเกาะหมากจากอังกฤษ แต่ไม่สำเร็จ และได้เกิดการรบกับอังกฤษ ปีกุน ตรีศก พ.ศ. 2334 แต่ แพ้อังกฤษและต้องทำสัญญาให้อังกฤษเช่าเกาะหมาก โดยเสียค่าเช่าปีละ 6,000 เหรียญ³⁷ และ พระยาไทรบุรีอับดุลละ (โมกูรัมชะ) อนุญาตให้อังกฤษจัดซื้อเสบียงอาหารในเมืองไทรบุรีสำหรับใช้ บริโภคบนเกาะหมาก โดยไม่ต้องเสียภาษีอากร และในปี 2343 ได้มีแขกสลัดข้ามมาตีเกาะหมาก

³⁵ บริษัท อินเดียตะวันออก ของอังกฤษ (English East India Company) เป็นกิจการ ธุรกิจกึ่งรัฐบาล กึ่งเอกชน โดยมีรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนโดยตลอดตั้งแต่ พ.ศ. 2143 เพื่อทำธุรกิจ การค้าแข่งกับชาติยุโรปในเอเชีย เมื่อบริษัทที่ก่อกัดตามมีความมั่นคงแล้ว จึงหันมาสนใจดินแดนใน คาบสมุทรมอินโดจีน

³⁶ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2329 (สุภาภรณ์ ต้นศลารักษ์, 2520: 182)

³⁷ “...แต่ฟรานซิส ไลท์ กล่าวว่า เพราะพระยาไทรบุรีอับดุลละมีความรุ่งเรืองทางการค้าของ เกาะปีนัง ซึ่งเป็นเหตุให้การค้าของไทรบุรีซบเซาลง พระยาไทรบุรีขอค่าเช่าเพิ่มอีก 4,000 เหรียญ แต่ฟรานซิส ไลท์ ไม่สามารถอนุญาตได้ ต้องขอจากบริษัทอินเดียตะวันออกก่อน พระยาไทรบุรีจึง เตรียมกองทัพจะมาตีเกาะปีนัง ฟรานซิส ไลท์ จึงยกกำลังไปตีทัพของพระยาไทรบุรีที่แม่น้ำไปไร (Prai River) ก่อน เมื่อพ.ศ. 2334 (สุภาภรณ์ ต้นศลารักษ์, 2520: 183)

ทำให้อังกฤษเข้าใจว่า พระยาไทรบุรี (ติยาอุติน)³⁸ (Tunky Diya' u' d-din) รู้เห็นเป็นใจด้วย จึงข่มขู่ขอเช่าแผ่นดินตรงข้ามเกาะหมาก ซึ่งอังกฤษเรียกว่า โปรวินซ์ เวลส์เลย์ (Province Wellesley) ในราคา 4,000 เหรียญ รวมเป็นปีละ 10,000 เหรียญ³⁹ (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2, 2505: 115-117) คาดว่า เกาะหมากต้องอาศัยอาหาร สำหรับเลี้ยงดูคนที่อพยพจากไทรบุรีที่เพิ่มขึ้น และเพื่อความปลอดภัยจากการปิดล้อม เมื่อมีการขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้น จึงจำเป็นต้องเข้ายึดครองดินแดนในส่วนนั้นเพิ่มขึ้น "...โดยที่ไทยในฐานะเมืองที่ปกครองไทรบุรี ไม่ได้รู้เห็นหรือยินยอมเลย ทั้งที่ไทรบุรีเป็นเมืองขึ้น⁴⁰ ที่ต้องถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการแก่ไทย 3 ครั้งต่อปี" (สงบ ส่งเมือง, 2552: 239) อังกฤษได้ตั้งฐานทัพเรือที่เกาะหมาก ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของช่องแคบมะละกา ทำประโยชน์ในการแข่งขันด้านการค้ากับฮอลแลนด์ได้เป็นอย่างดี สามารถขยายการค้าไปยังจีนและดินแดนบนแหลมมลายูทั้งหมดได้อีกต่อหนึ่งด้วย

รัฐบาลอังกฤษได้แต่งตั้งฟรานซิส ไลท์ เป็นผู้ว่าราชการเกาะหมากคนแรก และเปลี่ยนชื่อเป็นเกาะพรินซ์ ออฟ เวลส์ (Prince of Wales Islands) ทำหน้าที่ในการสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของเมืองต่าง ๆ ทางแหลมมลายูอย่างใกล้ชิด เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการเมืองและช่องทางทางการค้าเป็นสำคัญ เพราะขณะนั้น รัฐต่าง ๆ ของมลายูอยู่ใต้อิทธิพลของฮอลแลนด์

³⁸ พระยาไทรบุรีอัปดุลละ (โมกูรัมชะ) ถึงแก่กรรมในปี 2341 น้องชายชื่อ ตนกูติยาอุติน ได้ขึ้นปกครองไทรบุรี เป็นพระยาไทรบุรี (ติยาอุติน) และพ.ศ. 2346 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีพระราชโองการให้ปลดพระยาไทรบุรี (ติยาอุติน) แล้วโปรดเกล้าฯ ตั้งตนกูปะแงร์น เป็นเจ้าเมืองไทรบุรี

³⁹ ค่าเช่า 10,000 เหรียญเม็กซิกัน นับเป็นการผนวกดินแดนแบบใหม่ โดยการจ่ายค่าเช่ารายปี ซึ่งอังกฤษเริ่มจากไทรบุรีก่อน มีการชำระต่อกันมาจนถึงศตวรรษที่ 20 และยุติลงเมื่ออังกฤษคืนเอกราชให้แก่สหพันธรัฐมลายู พ.ศ. 2499 (ค.ศ.1956) นับเป็นการเช่าที่ยาวนานกว่า 150 ปี (สุภาภรณ์ ตันศลาภิรักษ์, 2520: 184)

⁴⁰ ในสมัยอยุธยา ไทรบุรีเป็นประเทศราชของไทย แต่หลังเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 จึงดำรงตนเป็นรัฐอิสระ อังกฤษได้ทำสัญญาและเข้าครอบครองเกาะหมากจากเจ้าพระยาไทรบุรีอัปดุลละ (โมกูรัมชะ) เป็นช่วงที่ไทยกำลังวุ่นวายในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ช่วงสงครามเก้าทัพกับพม่า ทั้งไทยและพม่าขอให้ไทรบุรีช่วย ในตอนแรกไทรบุรีคิดว่า พม่าจะชนะ จึงส่งอาวุธยุทโธปกรณ์ไปช่วยพม่า แต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยน ไทยสามารถรุกไล่พม่าออกไปจากเขตแดนได้ ไทรบุรีจึงส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวาย

○ อังกฤษมีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการ

2.1 ด้านการเมือง

อังกฤษเข้าเกาะหมากจากพระยาไทรบุรีอัปดุลละ (โมกูรัมชะ)⁴¹ และพระยาไทรบุรีอัปดุลละ (โมกูรัมชะ) บอกกับอังกฤษว่า เมืองไทรบุรีเป็นอิสระมิได้ขึ้นกับไทย เมื่ออังกฤษได้เกาะหมากแล้ว มาทราบภายหลังว่า เมืองไทรบุรีเป็นประเทศราชของไทยมาแต่เดิม จึงเกิดความลำบากใจในการเข้าเกาะหมากโดยมิได้บอกมาทางไทยเลย แต่ในเวลานั้น อังกฤษจำเป็นต้องพึ่งเสบียงอาหารจากเมืองไทรบุรี จึงพยายามสนับสนุนให้เจ้าพระยาไทรบุรีอัปดุลละ (โมกูรัมชะ) เป็นอิสระจากไทยและหันไปนิยมอังกฤษ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมืองนครศรีธรรมราชได้รับมอบหมายจากราชธานีให้เป็นผู้ติดต่อทำการค้ากับอังกฤษที่เกาะหมากโดยตรง และให้เมืองตรังเป็นเมืองท่าและฐานทัพเรือของนครศรีธรรมราช ขณะนั้นราชธานีเล็งเห็นว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) ไปฝึกฝึกับอังกฤษและพม่าอยู่เสมอ และจะทำเหมือนสวามิภักดิ์อยู่ก็ตาม จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยกทัพไปตีเมืองไทรบุรี เพื่อจะได้ปกครองไทรบุรีโดยตรง และเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) ได้หนีไปอาศัยอังกฤษที่เกาะหมาก ความสัมพันธ์เริ่มต้นระหว่างไทยกับอังกฤษจึงเริ่มต้นจากความไม่พอใจซึ่งกันและกัน เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้มีหนังสือไปขอตัวเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) จากนายโรเบิร์ต ฟิลลิปส์ (Robert Phillips) ข้าหลวงอังกฤษ ประจำปีนังด้วยถ้อยคำรุนแรงว่า ...ถ้าไม่ส่งเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษจะแตกร้างและการติดต่อทางการค้าจะหยุดลง... เมื่อฝ่ายอังกฤษไม่ได้ปฏิบัติตามที่ขอร้องไป แล้วยังส่งทหารจากเกาะหมากไปที่โปรวินซ์ เวลส์เลย์ (Province Wellesley) เพื่อดูแลชาวเมืองไทรบุรีที่ลี้ภัยและจับได้ทหารไทยที่รูกล้าเข้ามา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) คงคิดว่า ใช้ถ้อยคำรุนแรงไป จึงมิได้ทำอะไรตอบโต้ จนเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) ได้ใจ ส่งพรรคพวกเข้ามาก่อความวุ่นวายที่ไทรบุรีเสมอ ๆ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงทำหนังสือไปถึงอังกฤษให้ควบคุมดูแลเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) และชาวเมืองไทรบุรีที่ลี้ภัยไม่ให้ก่อความวุ่นวาย

“ต่อมาได้เกิดความวุ่นวายขึ้นในหัวเมืองประเทศราชของไทยอีกเมือง เนื่องจากเจ้าเมืองคนเก่าถึงแก่กรรมและได้เกิดการแย่งชิงตำแหน่งเจ้าเมืองขึ้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ยกกองทัพไปช่วยฝ่ายรายามูดา ที่อยู่ฝ่ายไทย จนได้รับการแต่งตั้งเป็น

⁴¹ บิดาของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน)

พระยาเประ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้อังกฤษตกใจมาก เพราะกลัวว่า ไทยจะขยายอำนาจลงไปอีก ซึ่งจะเป็นการขัดผลประโยชน์ของอังกฤษในแหลมมลายู ทำให้อังกฤษต้องส่งทูตเข้ามาเพื่อเจรจากับไทย...” (อุดม นิปรีายาย, 2552: 294)

เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2365 มาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquis Hastings) ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษที่เบงกอลได้แต่งตั้งให้นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด⁴² (John Crawford) เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทย เมื่อเดือนพฤษภาคม ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

1. ขอให้ไทยแก้ไขการเก็บภาษีอากรลดหย่อนให้แก่พ่อค้าอังกฤษที่จะเข้ามาค้าขายกับเมืองไทย
2. เกี่ยวกับการขอคืนเมืองให้แก่เจ้าพระยาไทรบุรี

มาร์ควิส เฮสติงส์ ได้มีคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษรถึงนายจอห์น ครอว์ฟอร์ด เกี่ยวกับการค้าว่า รัฐบาลกำชับไม่ให้มาขอที่ดิน แม้แต่เพียงที่ตั้งสถานีการค้าก็ไม่ให้ขอ ด้วยเกรงเจ้าของเมืองจะเกิดความสงสัยว่า จะมาตั้งป้อมปราการอย่างฝรั่งเคยทำแต่ก่อน ส่วนการที่จะขอร้องให้แก้ไขลดหย่อนภาษีอากรนั้น ถ้าได้ ก็เป็นการดี ถ้าไม่ได้ตามประสงค์ ก็ให้ทูตมุ่งหมายเพียงแต่ทำความคุ้นเคยเป็นไมตรีกันไว้ ในระหว่างสองรัฐบาล พอมีเหตุการณ์อย่างใดให้มีหนังสือไปมาพูดจาถึงกันได้ แลให้คิดอ่านขอหนังสืออนุญาตของรัฐบาลไทยแลถวายให้พวกลูกค้าอังกฤษไปมาค้าขายได้โดยสะดวก ถ้าในขั้นต้นได้เพียงเท่านี้ก่อน ก็เป็นพอแก่ความประสงค์ ไว้เมื่อการค้าขายติดต่อกันเข้าจนเกิดผลประโยชน์แลเห็นด้วยกันทั้งสองฝ่ายแล้ว จึงไว้คิดการอย่างอื่น เช่น ทำหนังสือสัญญา เป็นต้น ต่อไป... ส่วนเรื่องทำแผนที่นั้น รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียก็เคลงอยู่แล้วว่า บางทีไทยจะรังเกียจ จึงได้มีข้อกำชับในคำสั่งว่า ให้ระวังอย่าให้รัฐบาลเจ้าของเมืองสงสัยว่า มาทำแผนที่เพื่อความคิดร้าย ส่วนเรื่องเมืองไทรบุรีนั้น... ควรพูดกับไทยอย่างไร ให้นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด บริรักษารือกับเจ้าเมืองเกาะหมาก แต่กำชับมาว่า อย่าทำให้อังกฤษต้องเข้าไปได้รับความลำบาก อยู่ระหว่างไทยกับพวกมลายูเมืองไทรบุรี...” (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, 2505: 130-131)

⁴² จอห์น ครอว์ฟอร์ด หรือจดหมายเหตุไทยเรียกว่า กะระผัด นั้น เดิมเป็นหมอยาอยู่ที่เบงกอล ต่อมารับราชการอยู่ที่เกาะหมาก 3 ปี เป็นผู้ช่วยนายสแตมฟอร์ด ราฟเฟิลส์ (Stamford Raffles) อยู่ที่เกาะชวา อังกฤษเห็นว่า จอห์น ครอว์ฟอร์ดรู้ภาษามลายูและชำนาญทางหัวเมืองแถบนี้ จึงแต่งตั้งให้เป็นทูตเข้ามา

จากบันทึกของห้างสเตอร์ทส์เซ็ทเทิลเมนต์⁴³ เล่ม 87 หน้า 201-232 ที่จอห์น ครอว์ฟอร์ด เขียนถึง ยอร์จ สวินตัน หลังจากเข้าพบเจรจากับพระยาสุริยวงศ์โกษา พระคลัง เสนาบดีผู้รับผิดชอบเรื่องชาวต่างด้าว “...พระยาสุริยวงศ์⁴⁴ กล่าวว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ส่งสาส์นเข้ามากราบทูลว่า เจ้าเมืองไทรบุรีแข็งเมือง ไม่ยอมอ่อนน้อมและขัดคำสั่งไม่ยอมเชื่อฟัง เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้รับคำสั่งให้ยกพลไปตั้งตีพม่า และได้มีหมายไปยังเจ้าเมืองไทรบุรีให้จัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์และสรรพเสบียงมาส่งให้ แต่เจ้าเมืองไทรบุรีมิได้จัดให้ดังประสงค์ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงได้ยกพลเข้าล้อมเมืองไทรบุรี และบังคับให้มอบสิ่งที่ต้องการโดยเร็ว ช่วงเวลาดังกล่าวได้เกิดข้อพิพาทระหว่างสยามกับมาเลย์ขึ้น ทำให้มีการบาดเจ็บ ล้มตาย เสียเลือดเนื้อทั้งสองฝ่าย เจ้าเมืองไทรบุรีได้หลบหนีไปอยู่ปีนัง จอห์น ครอว์ฟอร์ด ให้ความเห็นว่า ไทรบุรีค่อนข้างยากจน ไม่สามารถจัดหาข้าวของและเครื่องบรรณาการที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเรียกร้องมาได้บ่อยครั้งและกล่าวว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ทำตามอำเภอใจ สร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชนและเจ้าเมืองไทรบุรีอยู่เสมอ แต่เจ้าเมืองไทรบุรีไม่สามารถนำความฟ้องผู้ใดได้... อีกทั้งจดหมายที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีไปถึงเจ้าเมืองเกาะพริ้นซ์ ออฟ เวลส์ ขอให้ส่งตัวเจ้าเมืองไทรบุรีคืนมาไม่ว่าจะเป็นหรือตายก็ตาม⁴⁵... จอห์น ครอว์ฟอร์ด กล่าวว่า อาณานิคมเกาะพริ้นซ์ ออฟ เวลส์ มีไทรบุรีอยู่ด้วย เมื่อมีศึกมาจึงทำให้เกิด

⁴³ พ.ศ. 2369 อังกฤษ ได้รวมเอารัฐมะละกา ปีนัง และสิงคโปร์ จัดตั้งเป็นเขตการปกครอง สเตอร์ทส์เซ็ทเทิลเมนต์ ขึ้น และในปี 2375 ได้ย้ายศูนย์การบริหาร สเตอร์ทส์เซ็ทเทิลเมนต์ จากปีนัง มาไว้ที่สิงคโปร์ ประกอบกับมีชาวจีนอพยพเข้ามาขายแรงงานเป็นอันมาก ทำให้มีกำลังในการผลิตสูงขึ้น และสิงคโปร์ได้ประกาศเป็นเมืองปลอดภาษี จึงทำให้สิงคโปร์เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ต่อมา พ.ศ.2410 บริษัท อินเดียตะวันออก ได้ตัดสินใจเลิกกิจการค้าและได้โอนกิจการของสเตอร์ทส์เซ็ทเทิลเมนต์ไปขึ้นกับกระทรวงอาณานิคม ในลอนดอน ทำให้ดินแดนของรัฐทั้ง 3 กลายเป็นรัฐในอารักขาของอังกฤษ

⁴⁴ พระยาสุริยวงษ์มนตรี (ดิศ บุนนาค) จางวางมหาดเล็ก เลื่อนขึ้นเป็นตำแหน่งจตุสดมภ์ที่พระคลัง ในตำแหน่งที่ว่างอยู่ ให้ทันการจัดรับรองกับทูตอังกฤษในครั้งนี้ และได้เลื่อนเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ในรัชกาลที่ 4 (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1, 2505: 125-126)

⁴⁵ กรณีนี้ วินสแตปได้เขียนวิจารณ์ไว้ว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้รู้ตัวเองว่าเขียนข้อความรุนแรง แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยังได้ส่งคนไปเจรจากับฝ่ายอังกฤษว่า ถ้าหากเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) และไม่ยอมรับความช่วยเหลือจากพม่าและรัฐมลายูอื่น ๆ แล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) อาจจะถูกอนุญาตให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) กลับมาใช้อำนาจดั้งเดิม (อุดม นิบริยาย, 2552: 296)

การระส่ำระสาย และมีผลกระทบทางด้านอุตสาหกรรม การผลิต การคมนาคมขนส่ง ทำให้เสียบึง และสินค้าจากไทรบุรีชะงักลง จึงใคร่ขอให้พระยาไทรบุรีได้รับอำนาจคืนดังเดิม และอยากให้มีสยามหันมาตั้งกฎว่า ไทรบุรีจะต้องส่งเครื่องบรรณาการปีละเท่าไร รัฐบาลอังกฤษจะเป็นผู้จัดการให้ ถ้ากลัวว่าบรรดาเจ้าเมืองมลายูจะไม่เชื่อตรง และเพื่อป้องกันความบาดหมางระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับเจ้าเมืองน้อยใหญ่ของมลายู พระยาสุริยวงศ์ได้ให้ข้อสังเกตว่า เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (น้อย) และเจ้าเมืองไทรบุรีต่างก็เป็นขุนนางของสยามเหมือนกัน ถ้ามีข้อวิวาทบาดหมางกัน ทั้งสองจะต้องมาแก้คดีที่เมืองหลวง และให้กรรมการสอบสวน เจ้าเมืองไทรบุรีเป็นผู้รู้และเข้าใจในจารีตประเพณีของชาติ ถ้าต้องการเมืองคืนจะต้องมาแก้คดีด้วยตนเอง⁴⁶ ซึ่งจอห์น ครอว์ฟอร์ด มีความเห็นส่วนตัวว่า เจ้าเมืองไทรบุรีรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่ออิทธิพลของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เพราะเป็นผู้มีศักดิ์นาสูงกว่าและเป็นชาวสยามโดยกำเนิด จึงไม่มีอะไรเป็นที่หวังได้...” (เอกสารของครอว์ฟอร์ด, 2515: 25-29)

การเจรจาประสพความล้มเหลว จอห์น ครอว์ฟอร์ด ได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ วันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2365 เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังไม่ทรงเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากอังกฤษ และการที่อังกฤษต้องการให้ไทยออกไปจากเมืองไทรบุรี และคืนเมืองให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) นั้น ย่อมตกลงกันไม่ได้ ในการเจรจาครั้งนี้ ไทยเพียงแต่อนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษเข้ามาค้าขายได้ตามธรรมเนียม “...ถ้าอังกฤษให้ไทยซื้อหาเครื่องศัตราวุธจากอังกฤษได้สะดวก เป็นข้อตอบแทน ไทยก็จะลดภาษีให้พ่อค้าอังกฤษที่มาค้าขาย เพราะเป็นช่วงที่ไทยกำลังเตรียมที่จะรบกับพม่า แต่อังกฤษกลัวว่า พม่าจะเข้าใจว่า อังกฤษให้กำลังไทยไปรบ อีกทั้งอังกฤษให้ไทยสัญญาว่า ต้องไม่เอาศัตราวุธไปทำร้ายเมืองที่อังกฤษเป็นมิตรด้วย ไทยจึงคิดว่า อังกฤษเข้ามาเพื่อประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว” (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 (2551: 445)

ถนอม อานามวัฒน์ (2540: 117-118) “...จากจดหมายเหตุของนายโรเบิร์ต ฟิลลิปส์ ข้าหลวงอังกฤษ ประจำปีนัง ที่มีถึงข้าหลวงใหญ่ที่เบงกอล ระบุว่า เครื่องราชบรรณาการที่ไทรบุรีส่งให้ไทยนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ครั้งหนึ่ง... ทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พยายามรักษาผลประโยชน์ รายได้ รวมทั้งฐานะทางการเมืองและการปกครองของตนไว้อย่างมั่นคง และมีผลกระทบไปถึงผลประโยชน์ของอังกฤษ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างอังกฤษ

⁴⁶ “...โดยไทยให้เหตุผลว่า เรื่องเมืองไทรบุรีเป็นคดีระหว่าง “ข้าทูลละอองธุลีพระบาท” คือเจ้าพระยาไทรบุรีกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ถ้าเจ้าพระยาไทรบุรีมาฟ้องร้องก็จะว่ากล่าวให้โดยยุติธรรม...” (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 (2551: 445)

กับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) และที่สำคัญตามธรรมเนียมของไทยนั้น เมื่อเกิดสงคราม เมืองประเทศราชมีหน้าที่จัดส่งกำลังพลและยุทโธปกรณ์ไปช่วยต่อต้านข้าศึก ไม่สามารถกะเกณฑ์ล่วงหน้าได้ว่า ประเทศราชจะต้องส่งยุทโธปกรณ์จำนวนเท่าไรในแต่ละปี...”

การเจรจาเกี่ยวกับเรื่องไทรบุรีในครั้งนี้ ทำให้จอห์น ครอบฟอร์ด ทราบว่า ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กระทำต่อไทรบุรีนั้น เป็นการปฏิบัติตามคำสั่งของราชธานี ที่ให้ยกทัพลงไปเพื่อจับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ในข้อหากบฏ ที่เอาใจฝักใฝ่ต่อพม่า แต่จอห์น ครอบฟอร์ด เจรจากับไทยแทนเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) และกล่าวหาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของราชธานีในการดูแลรักษาเมืองไทรบุรี มีส่วนอย่างมากที่ทำให้การเจรจาครั้งนี้ประสบความสำเร็จ เพราะหลังจากที่จอห์น ครอบฟอร์ด กลับไปแล้วนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้รับคำสั่งจากราชธานีให้ติดต่อกับผู้ว่าการเกาะหมาก เพื่อให้ส่งตัวเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ให้ทางฝ่ายไทยในข้อหากบฏ แต่ทางผู้ว่าการเกาะหมากไม่ยอมส่งให้ โดยให้เหตุผลว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) เป็นมิตรกับอังกฤษและซอลีภัย ซึ่งอังกฤษต้องให้ความช่วยเหลือตามจารีตของอังกฤษ แต่ความจริงอังกฤษต้องการให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) เป็นอิสระจากไทย เพื่อให้ไทรบุรีเป็นรัฐกึ่งอิสระระหว่างไทยกับ โปรวินซ์ เวลส์เลย์ เพื่อให้หัวเมืองมลายูต่าง ๆ หนีไปพึ่งพาทองอังกฤษและต่อต้านไทย อังกฤษทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นกับการที่เจ้าหน้าที่ของไทยที่อยู่ไทรบุรีถูกทำร้ายบ่อยครั้ง

ต่อมา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้เจ้าหน้าที่ไทยที่ไทรบุรีคิดภาษีสินค้าขาออกที่ชาวอังกฤษซื้อจากไทรบุรี บริษัทอังกฤษที่เกาะหมากอ้างว่า เมื่อพระยาไทรบุรีอัปดุลละ (โมกูรัมชะ) ให้อังกฤษเช่าเกาะหมากนั้น สัญญาว่า จะไม่เก็บภาษีสินค้าพวกอาหารที่บริษัทอังกฤษนำไปบริโภคที่เกาะหมาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ตอบกลับไประยะว่า เมืองไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของไทย ไม่เคยให้พระยาไทรบุรีอัปดุลละ (โมกูรัมชะ) ไปทำสัญญากับอังกฤษโดยพลการ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นผู้ดูแลและปกครองเมืองไทรบุรียอมตามสัญญานั้นไม่ได้ “...ข้าหลวงใหญ่เมืองกัลกัตตาได้ออกคำสั่งให้ผู้ว่าการเกาะป็นัง ยอมรับว่า ไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของไทยและห้ามเข้าก้าวก่ายกิจการของไทรบุรี ส่วนเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) นั้น จะอยู่ภายใต้การอารักขาของอังกฤษและต้องปฏิบัติตามกฎหมายของอังกฤษด้วย และให้เลิกล้มความคิดที่จะทำสงครามกับนครศรีธรรมราชและประเทศไทยเสีย บริษัทอนุญาตและให้สิทธิแก่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ที่จะเดินทางออกไปจากเกาะหมากได้ แต่ต้องไม่นำพรรคพวกและอาวุธเข้ามาในเขตเกาะหมาก” (อุดม นิปริยาย, 2552: 297)

อังกฤษได้ยุติความพยายามไปช่วงหนึ่ง อาจเป็นเพราะว่า อังกฤษไม่ยากที่จะมีปัญหาทำศึกกับไทย อีกทั้งกองทัพของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในขณะนั้นเข้มแข็งมาก รัฐบาลอังกฤษที่เบงกอลให้การยอมรับว่า เมืองไทรบุรีเป็นเมืองขึ้นของไทยและไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องภายในของไทรบุรี

พ.ศ. 2366 ต้นปีมะแม เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ขอความมีภักดีกับพม่า พร้อมด้วยพระยาปลิศ พระยาเประ พระยาสลางอ และพระยาปัตตานี ให้ช่วยเอาเมืองไทรบุรีคืน พระเจ้าจักรายแมงได้ประทานเครื่องยศมา 5 สำหรับ เพื่อตอบแทน เจ้าเมืองอังกฤษที่เกาะหมากจึงได้ทำหนังสือถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) แนะนำว่า “...การที่มีศาสนา ภาษาและประเพณีแตกต่างกัน ไม่มีประโยชน์อะไรเลยที่ไทยซึ่งนับถือพุทธศาสนาจะเข้าไปปกครองชาวมลายู ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามในเมืองไทรบุรี...” เพื่อไม่ให้เกิดความวุ่นวายบริษัทอังกฤษรับจะเป็นฝ่ายเจรจากับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) และขอให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ลงไปที่เมืองไทรบุรี เพื่อปรึกษากัน แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยังติดดูแลผู้คนที่ยังทำนาอยู่และเห็นว่า อังกฤษหาเหตุที่จะเข้าแทรกแซงไทรบุรี จึงได้ตอบปฏิเสธไปว่า “...ถึงแม้พม่าจะทำอย่างไร ไทยก็ไม่กลัว...” (สงบ ส่งเมือง, 2552: 244) จึงส่งขุนอักษรไปเกาะหมากเมื่อเดือน 4 ปีมะแม พ.ศ. 2366 “...เจ้าเมืองเกาะหมากจึงให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) พบกับขุนอักษร แล้วร่างหนังสือถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ใจความว่า ให้ไทยยอมคืนเมืองไทรบุรีให้เจ้าพระยาไทรบุรีปกครอง และปล่อยเชลยที่มาจากเมืองไทรบุรีคืนทั้งหมด แล้วให้รับว่า จะไม่รบกวณกะเกณฑ์ใด ๆ แก่เมืองไทรบุรีอีกต่อไป ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองก็ไม่ต้องส่งเข้ามาถวายเช่นเดิม ให้เจ้าพระยาไทรบุรีเสียเงินส่วยให้กรุงเทพฯ แทน เป็นจำนวนเงินปีละ 2,000 เหรียญทุกปี ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สัญญาว่า จะให้กรุงเทพฯ ยอมตาม โดยเจ้าเมืองเกาะหมากจะเป็นผู้ดูแลให้เจ้าพระยาไทรบุรีส่งส่วยไม่ให้ขาด⁴⁷ แต่ยังไม่ทันที่ขุนอักษรจะกลับมา อังกฤษเกิดวิวาทขาดไมตรีกับพม่า เจ้าเมืองเกาะหมากจึงให้ขุนอักษรรีบกลับมาแจ้งกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้รีบตกลง (จากประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11, 2551: 447-448)

⁴⁷ “...คณะทูตกำลังเดินทางมุ่งสู่ราชสำนักแห่งกรุงสยาม พร้อมด้วยของกำนัลและเครื่องราชบรรณาการหลากหลาย ที่พิเศษสุดก็คือ ได้จัดแจงสรรหาเครื่องศาสตราวุธส่งไปกำนัลด้วย ฉะนั้น เราจึงหวังว่า คงจะไม่ได้ได้รับความยากลำบากอันใดในอันที่จะเข้าใกล้เกลี้ย กรณีไม่ลงรอยกันระหว่างพระเจ้ากรุงสยามและเจ้าเมืองไทรบุรี โดยเราจะเป็นผู้ทำหน้าที่ไกลเกลี้ย ทั้งนี้ หวังว่า เราคงจะไม่ทำให้รัฐไทรบุรีต้องยุ่งยากลำบากใจ ที่เราได้สอดมือเข้าไปยุ่งเกี่ยวในกิจการภายในของรัฐนั้น ข้อที่เราถูกขอร้อง ซึ่งจะช่วยให้ไทรบุรีได้เป็นอย่างดีก็คือ หัวหน้าคลังสินค้าของเราอาจส่งสิ่งของที่จะใช้ตกแต่งเป็นเครื่องราชบรรณาการหรือสิ่งของใด ๆ ก็ได้เล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อแสดงถึงความเคารพและการอยู่ใต้อาณัติไปให้เจ้าเมืองไทรบุรีใช้จัดส่งไปทูลเกล้าฯ ถวายพระเจ้ากรุงสยามให้ตรงเวลาทุกครั้งไป ซึ่งเรื่องนี้ เราก็มีช่องทางจะทำให้สำเร็จอยู่แล้ว เพราะเรามีสัญญาที่จะต้องจ่ายค่าเช่าซื้อเกาะปิ้งอยู่กับเจ้าเมืองไทรบุรี อยู่ในมือของเราแล้ว” (เอกสารของครอว์ฟอร์ด, 2515: 13-14)

เดือนมีนาคม พ.ศ. 2366 เมื่ออังกฤษประกาศสงครามกับพม่า จึงหันมาขอความช่วยเหลือจากเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อย) เรื่องเรือลำเลียง แต่เจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อย) ไม่ให้ความร่วมมือและกำลังเตรียมจัดทัพยกไปตีสลังงอที่อยู่ใต้เมืองเประ ซึ่งเป็นประเทศราชของไทย แต่อังกฤษกลัวเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อย) ขยายเขตแดนไปในรัฐมลายูอื่น ๆ จะทำให้มีผลกระทบกับการค้าและผลประโยชน์กับอังกฤษ อังกฤษจึงได้ส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney)⁴⁸ เข้ามาเจรจาและการทำสนธิสัญญาเบื้องต้น (Preliminary Treaty) กับเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อย) ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2369 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะกล่าวต่อไป

เมื่อเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อย) ไม่ให้ความร่วมมือ จอห์น ครอว์ฟอร์ด ได้มีหนังสือถึงเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เมื่อเดือน 6 ปีกอก เกี่ยวกับที่อังกฤษและพม่าเกิดการรบและอังกฤษต้องการให้ไทยเข้าร่วมด้วย และได้ให้พ่อค้าอังกฤษเอาเครื่องศัตราวุธเข้ามาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ และถ้าไทยต้องการสิ่งใดสำหรับรบกับพม่า ก็ขอให้แจ้งไป อังกฤษจะจัดการให้ทุกอย่าง ซึ่งหนังสือฉบับนี้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ พร้อมกับใบบอกของเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อย) เมื่อเดือน 7 ปีกอก พ.ศ. 2367 (จากประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 (2551: 449)

จากประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 (2551: 442-443) กล่าวถึงจดหมายเหตุเก่า ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มาจากเมืองอังกฤษว่า... อังกฤษต้องการที่จะให้ไทยเข้าช่วยรบกับพม่า ด้วยเหตุ 3 ประการ คือ

1. พม่ามีกำลังมาก และไทยกับพม่าทำศึกกันมานาน คงมีความแค้นกันอยู่ ถ้าไทยยกทัพไปตีพม่าทางหนึ่ง อังกฤษก็จะสามารถเข้าตีพม่าอีกทางได้ง่าย
2. การที่อังกฤษจะตีเมืองอังวะ ซึ่งเป็นราชธานีนั้น เป็นไปได้ยาก เนื่องจากเมืองอังวะอยู่ไกลทะเล ต้องยกทัพไปทางลุ่มน้ำอิระวดี อังกฤษต้องการเรือและช้าง ม้า เป็นพาหนะมากมาย ซึ่งจะต้องพึ่งไทยในเรื่องนี้
3. อังกฤษและไทยมีปัญหาเรื่องเมืองไทรบุรี เนื่องจากเจ้าพระยาไทยบุรี (ปะแงรัน) ไปอาศัยอยู่ที่เกาะหมาก อังกฤษต้องการที่จะให้เจ้าพระยาไทยบุรีกลับไปครองเมืองเช่นเดิม เพื่ออังกฤษจะได้ครอบครองมลายูไว้ทั้งหมด และไทยจะไม่แผ่อำนาจไปทางมลายูข้างใต้อีก อังกฤษ

⁴⁸ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ หรือที่ในพระราชพงศาวดารเรียกว่า “กัปตันหันแตรบารนี่” (สาวิตรี สุวรรณสถิตย์, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ 2, 2525: 127)

จึงคิดจะยกเมืองของพม่าที่ติดกับเขตแดนไทยให้กับไทย⁴⁹ แลกกับการคืนเมืองของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน)

จอห์น ครอบว์ฟอร์ด ผู้ว่าราชการสิงคโปร์ ได้มีหนังสือมากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2367 ซึ่งเป็นปลายรัชกาลที่ 2 จากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 ฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับอังกฤษและไทยในตอนต่อมว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงทราบฯ อังกฤษเกิดรบกับพม่าเป็นแน่แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เตรียมกองทัพ และมีท้องตราสั่งให้ตรวจตราหน้าด่านตลาดชายแดนที่ติดกับพม่า...” แต่ยังมีทันทีที่จะได้ตกลงเป็นยุติว่า ไทยจะทำอย่างไรในการสงครามคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงพระประชวร แล้วเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 8 แรม 11 ค่ำ ปีมอก พ.ศ. 2367

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษเริ่มนโยบายแย่งชิงก้าวไม่ประนีประนอมเช่นในสมัยรัชกาลที่ 2 อังกฤษไม่ต้องการให้ไทยขยายอำนาจเข้าไปในรัฐมลายูอื่น ๆ ที่อังกฤษมีผลประโยชน์ยกเว้นไทรบุรี และเมื่ออังกฤษทำสงครามกับพม่า รัฐบาลอังกฤษที่เกาะหมากได้ส่งทูตคือ ร้อยโทเจมส์ โลว์ (James Lows)⁵⁰ ซึ่งขณะนั้นดูแลหัวเมืองแถบภาคใต้ฝั่งตะวันตก มาพบเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพื่ออธิบายเรื่องสงคราม ที่อังกฤษกำลังเป็นต่อในการรบกับพม่า อังกฤษต้องชวนไทยให้ช่วยรบกับพม่า ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากอังกฤษเห็นว่าไทยคงต้องการจะปราบปรามพม่าเช่นกัน เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) คิดว่า ร้อยโทเจมส์ โลว์ จะมาเจรจาเรื่องเมืองไทรบุรีอีก จึงไม่ให้เข้าพบที่เมืองนครศรีธรรมราช และให้รออยู่ที่เมืองตรัง แล้วส่งพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ผู้ช่วยราชการไปพบและรับหนังสือของผู้ว่าการเกาะหมากเท่านั้น และเมื่อได้รับหนังสือแล้วทราบว่าเป็นเรื่องอะไร เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงทำใบบอกเข้ามาที่ราชธานี โดยยังไม่ตอบหนังสือกลับไปยังเกาะหมาก

⁴⁹ อังกฤษคิดว่า ถ้าทำสงครามชนะพม่าแล้วจะคืนตะนาวศรี เมืองมฤทให้แก่ไทย แต่เป็นแผ่นดินตอนใน ส่วนชายทะเลที่สามารถทำการค้าขายได้จะเก็บไว้เอง ซึ่งไทยไม่พอใจมาก เพราะเมืองตะนาวศรีและเมืองมฤทเป็นของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเลที่สำคัญ ถ้าอังกฤษเอาไปเสียก็จะไม่มีประโยชน์อะไรแก่ไทย (จดหมายเหตุสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, 2530: 16)

⁵⁰ ผู้ริเริ่มการพิมพ์หนังสือในประเทศไทย เป็นชาวอังกฤษ ชื่อ ร้อยโทเจมส์ โลว์ ผู้ซึ่งเห็นความสำคัญของภาษาไทย ได้เริ่มศึกษาเรียนรู้ภาษาไทยและหล่อตัวหนังสือไทยขึ้นที่เมืองเบงกอลเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2371 แล้วส่งไปใช้ในราชการที่สิงคโปร์ จากนั้นได้ใช้พิมพ์แบบเรียนไวยากรณ์ไทย สำหรับให้ข้าราชการอังกฤษได้ศึกษา นับเป็นหนังสือภาษาไทยเล่มแรกในโลก

โรเบิร์ต ฟูลเลตัน (Robert Fullerton) ผู้ว่าการเกาะหมากคนใหม่ ได้ทำหนังสือมาสอบถามเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เรื่องขอกำลังและเรือลำเดียวไปช่วยรบ แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มิได้ตอบกลับ เนื่องจากยังไม่มีคำสั่งจากราชธานี

พ.ศ. 2367 ลอร์ด แอมเฮิสต์ (Lord Amherst) ข้าหลวงใหญ่ของบริษัทยักษ์อังกฤษที่เบงกอลได้แต่งตั้งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ เป็นทูตมาเจรจากับไทย เมื่อเดินทางมาถึงเกาะหมากจึงทราบว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กำลังประชุมทัพที่เมืองไทรบุรี เพื่อยกทัพไปตีเมืองเประและเมืองสลังงอ ซึ่งจะกระทบกระเทือนไปถึงผลประโยชน์ทางการค้าของบริษัทอังกฤษในบริเวณคาบสมุทรมลายูทั้งหมด โรเบิร์ต ฟูลเลตัน (Robert Fullerton) ผู้ว่าการเกาะหมากจะใช้กำลังกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) และส่งเรือปืนมาปิดปากน้ำเมืองตรัง... และส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ เดินทางมาเจรจากับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เกี่ยวกับปัญหาเมืองเประและสลังงอ รวมทั้งสอบถามความเห็นเกี่ยวกับปัญหาไทรบุรี ปัญหาการทำสัญญาทางการค้าและการทำสงครามของอังกฤษและพม่า เพื่อเป็นแนวทางให้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ เสร็จโดยตรงกับไทยที่กรุงเทพฯ (สงบ ส่งเมือง, 2552: 245-246)

“...โรเบิร์ต ฟูลเลตัน ได้มีจดหมายลงวันที่ 9 เมษายน 2368 ถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) แจ้งว่า บัดนี้รัฐบาลอังกฤษได้ครอบครองอาณานิคมฮอลันดาเรียบร้อยแล้ว เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2368 อังกฤษมีสิทธิตามเงื่อนไขข้อตกลงกับรัฐบาลฮอลันดา ที่จะรับมอบทรัพย์สินและสิทธิของฮอลันดาที่เคยมีมาในหัวเมืองมลายูต่าง ๆ ฉะนั้นเมืองเประและเมืองสลังงอจึงมีความสัมพันธ์กับอังกฤษเช่นเดียวกับ ฮอลันดา อังกฤษไม่ยอมรับสิทธิการครอบครองเมืองเประของไทย ถ้าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จะกระทำกรวด ที่เป็นการรุกรานเมืองสลังงอแล้ว อังกฤษจะรักษาสัญญาป้องกันศัตรูภายนอกให้กับเมืองสลังงอ รัฐบาลอังกฤษกลัวไทยจะขยายอิทธิพลลงไปถึงยะโฮร์และสิงคโปร์ จะทำให้อังกฤษขาดผลประโยชน์มหาศาลจากการค้าดีบุกในดินแดนของมลายู...” (สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 203)

“...แต่สาเหตุที่พระยาสลังงอวิวาทกับพระยาเประ (สุลต่านอับลาลาห์) นั้นเนื่องมาจากพระยาสลังงอยกทัพมายึดปากน้ำเมืองเประ และยึดดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการที่พระยาเประให้คนคุมเข้ากรุงเทพฯ พระยาเประจึงมีใบบอกมายังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้ไปช่วยขับไล่กองทัพเมืองสลังงอ แต่มีข่าวลือว่า เจ้าพระยา

นครศรีธรรมราช (น้อย) จะยกทัพไปตีเกาะหมาก โรเบิร์ต ฟูลเลตัน⁵¹ จึงทำหนังสือแจ้งมายัง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ว่า อังกฤษจะทำสงครามกับไทย ถ้าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จะยกทัพไปรุกรานประและสลังอ... (อุดม นิปรีาย, 2552: 299-300)

พระยาประ (สุลต่านอับดุลลาห์) ส่งรายนามดาชิลมุดาศรีเสลาปะดูกา มหารายาซีเลีย และปะดูกาศรีนารา ขุนนางประเข้าขอความช่วยเหลือจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่เมืองไทรบุรี ให้ส่งกองทัพมาปราบปรามเมืองสลังอที่มารุกราน เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้นำจดหมายของพระยาประ (สุลต่านอับดุลลาห์) เป็นหลักฐานส่งให้โรเบิร์ต ฟูลเลตัน พร้อมขออนุญาตนำเรือ 30 – 40 ลำผ่านเกาะหมากไปเมืองประ เพื่อส่งคณะของรายนามดาชิลมุดาศรีเสลาปะดูกา กลับและนำดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการดีบุกที่จะส่งให้กลับไทย และชี้แจงว่า ที่จัดขบวนเรือพร้อมอาวุธก็เพื่อป้องกันสลังอลอบโจมตี แต่โรเบิร์ต ฟูลเลตัน ตอบปฏิเสธ รัฐบาลอังกฤษที่เบงกอลให้พยายามรักษาเมืองประและสลังอให้เป็นอิสระ แต่ให้หลีกเลี่ยงการทำสงครามกับไทย เพราะต้องการให้ไทยช่วยรบกับพม่า แต่โรเบิร์ต ฟูลเลตัน ทำนอกเหนือคำสั่ง ด้วยการส่งจดหมายขู่ว่า จะทำสงครามกับไทยถ้าไม่หยุดการระรานเมืองสลังอ” (สุภาภรณ์ ต้นศลารักษ์, 2520: 204)

อังกฤษพยายามที่จะแสดงบทบาทของตนเองในฐานะผู้นำของรัฐมลายู เพราะการเจรจาของอังกฤษกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เกี่ยวกับเมืองไทรบุรี อังกฤษมักจะเสนอสิ่งที่เกินอำนาจของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรีจะทำความตกลงได้ เพราะข้อเสนอดังกล่าว ของอังกฤษส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะก้าวก่ายกิจการภายในของไทย

พ.ศ. 2368 ร้อยเอกเฮนรี เบอรันั้น เดินทางเข้าพบเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) “...ร้อยเอก เฮนรี เบอรันั้น ทราบว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไม่สามารถทำสัญญาหรือข้อตกลงใด ๆ กับชาวยุโรปได้โดยพลการ แต่ต้องผ่านความเห็นชอบของราชธานี จึงกล่าวว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จะมีปัญหาเกี่ยวกับอังกฤษได้ ถ้าส่งกองทัพไปตีเมืองประและสลังอ เนื่องจากบริษัทอังกฤษเป็นผู้รับช่วงสิทธิตามสนธิสัญญาต่อฮอลันดาในเมืองประและสลังอ ทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เห็นชอบด้วย...” (สงบ ส่งเมือง, 2552: 104) เพราะ

⁵¹ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (Walter F. Vella) ได้วิจารณ์โรเบิร์ต ฟูลเลตัน ว่า เป็นเจ้าเมืองที่ชอบรุกรานและต้องการขยายอำนาจการควบคุมของอังกฤษทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนด้านการเมืองเหนือคาบสมุทรมลายู ซึ่งอังกฤษพยายามที่จะควบคุมดินแดนแถบนี้ (อุดม นิปรีาย, 2552: 300)

อังกฤษไม่ได้ยอมรับว่า เมืองเประเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาก่อน เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงคิดที่จะรักษาผลประโยชน์เรื่องไทรบุรีของไทยไว้ก่อน และพยายามที่จะไม่กระทบกับอังกฤษ

ต่อมาไม่นาน เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้ทำสัญญาร่วมกันเรียกว่า “สนธิสัญญาเบื้องต้น” (Preliminary Treaty) เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2368 ที่เมืองนครศรีธรรมราช สนธิสัญญานี้มีความสำคัญ 12 ข้อ ข้อความต่าง ๆ เป็นแนวทางในการที่จะใช้เจรจาระหว่างไทยและบริษัทอังกฤษที่กรุงเทพฯ ต่อไป แต่ข้อความที่เกี่ยวกับนครศรีธรรมราชและเมืองมลายูมี 2 ข้อ คือ

1. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สัญญาว่าจะไม่ส่งทหารเข้าไปในเมืองเประหรือสลังงอ และบริษัทอังกฤษจะไม่เข้ายึดครองเมืองเประ หรือเข้าแทรกแซงในการปกครองของเมืองเประ และจะป้องกันไม่ให้เมืองสลังงอเข้ามาก่อความไม่สงบในเมืองเประ และจะช่วยระงับการวิวาทระหว่างเมืองสลังงอกับเมืองนครศรีธรรมราชอีกด้วย

2. บริษัทอังกฤษประกาศว่า จะไม่เข้าแทรกแซงการปกครองเมืองไทรบุรี ถ้าเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้กลับมาครองเมืองไทรบุรีอีก สภาของเกาะปีนัง (Penang Council) สัญญาว่าจะบังคับให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ส่งดอกไม้ทองเงินให้แก่ไทยสามปีครั้ง และส่งเงินให้แก่ไทยอีกปีละ 4,000 ดอลลาร์ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สัญญาว่า ถ้าพระมหากษัตริย์ไทยยินยอมให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) กลับมาครองเมืองไทรบุรีอีก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จะถอนเจ้าหน้าที่ไทยทั้งหมดกลับจากเมืองไทรบุรี และจะไม่โจมตีเมืองไทรบุรีโดยทางบกหรือทางเรือ

ส่วนข้อตกลงอื่น ๆ ได้กำหนดเกี่ยวกับการร่วมมือกันปราบปรามโจรสลัด และเกี่ยวกับการเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้าที่กรุงเทพฯ ซึ่งจะไม่นำมากล่าวในที่นี้

ผลของการเจรจาระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ คือ การทำข้อตกลงเบื้องต้นไว้แก่กัน เพื่อเป็นแนวทางในการเจรจาระหว่างไทยกับร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ที่กรุงเทพฯ ในปี 2369 และยังมีปัญหาขัดแย้งระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับบริษัทอังกฤษที่เกาะปีนัง เกี่ยวกับปัญหาเมืองไทรบุรีและเมืองเประชั่วคราวด้วย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ออมชอมให้แก่ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ เป็นอย่างมาก ทั้งในปัญหาเกี่ยวกับเมืองเประและเมืองไทรบุรี

สำหรับปัญหาที่เกี่ยวกับเประ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้สัญญาว่าจะไม่ส่งกองทัพบุกทัพเรือเข้าไปในเมืองเประ "...เพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พิจารณาแล้วว่า เดิมเมืองเประไม่ได้เป็นประเทศราชของไทยมาก่อน แต่ได้เข้ามาสวามิภักดิ์เพราะเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวง) ใช้กำลังบังคับเอามาตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงเป็นการสวามิภักดิ์โดยจำยอม ซึ่งอาจก่อปัญหาที่จะกระทบกับอังกฤษได้ในภายหน้า" (อุดม นิบริยาย, 2552: 302)

ส่วนที่เกี่ยวกับเมืองไทรบุรี เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถือว่า ปัญหาเกี่ยวกับเมืองไทรบุรีเป็นปัญหาภายในของไทย และไม่ต้องการให้บริษัทอังกฤษเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในข้อตกลงเบื้องต้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีเจตนาที่จะยุติปัญหาขัดแย้งระหว่างไทยกับบริษัทอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองไทรบุรี และเมืองเประด้วยเหมือนกัน จึงได้ยินยอมให้ถึงเพียงนั้น

ในขั้นการทำข้อตกลงเบื้องต้น ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้มีโอกาสนำข้อตกลงนี้ไปเสนอต่อข้าหลวงใหญ่ที่เบงกอล แล้วข้าหลวงใหญ่ที่เบงกอลอนุมัติให้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ เดินทางเข้ามาเจรจากับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง

ผลของสัญญานี้ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา กล่าวว่า ทำให้การรุกรานของไทยต่อสลังงอโดยมีเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นผู้นำนั้น ถูกจำกัดให้หมดไป (อารียา เสถียรสุต, 2514: 89)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยอมอมชอบกับอังกฤษ เพราะเห็นว่า อังกฤษกำลังเป็นต่อกับพม่าเรื่องการรบและกำลังมีอิทธิพลในรัฐมลายูมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ก็ไม่ต้องการปล่อยเมืองเประให้เป็นอิสระ เนื่องจากดินแดนของเมืองเประมีมาก และได้ส่งทูตเข้าไปเจรจาให้ความช่วยเหลือกับพระยาเประ ที่ยังหวังพึ่งไทยให้ขับไล่และป้องกันเมืองสลังงอโจมตี แต่โรเบิร์ต ฟูลเลตัน คิดว่า อังกฤษจะไม่เข้าครอบครองรัฐมลายูอื่น ๆ แต่ถ้าไทยรุกรานเมื่อใด อังกฤษจะเข้าป้องกันทันที และส่งนายแอนเดอร์สัน (Anderson) เข้าไปเจรจาเป็นการภายในกับสุลต่านอิราฮิมของเมืองสลังงอ เพื่อรื้อฟื้นสัญญาการค้าและการป้องกันที่สลังงอทำไว้กับฮอลแลนด์ เมื่อพ.ศ. 2361 เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2368 เมืองเประจึงเริ่มเอาใจออกห่างไปเข้ากับอังกฤษ เพราะคิดว่า อังกฤษมีอำนาจพอที่จะช่วยป้องกันการรุกรานจากรัฐมลายูอื่น ๆ และจากไทยด้วย จากจดหมายที่พระยาเประส่งถึงโรเบิร์ต ฟูลเลตัน ระบุว่า เประจะส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง พร้อมเครื่องราชบรรณาการหรือไม่นั้น ให้โรเบิร์ต ฟูลเลตัน เป็นผู้ตัดสินใจ" (สุภาภรณ์ ต้นศลารักษ์, 2520: 205-206)

หลังจากการตกลงทำสนธิสัญญาเบื้องต้นกับเจ้าพระยาานครศรีธรรมราช (น้อย) แล้ว ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ได้ออกเดินทางจากเกาะหมาก เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2368 โดยเป็นทูตเชิญอักษรสาส์นมาเจรจากับไทยที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2368 เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) เดินทางมาสมทบภายหลัง⁵²...” อังกฤษหวังว่า เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย)

⁵² จากจดหมายของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี จากนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2369 ถึงเลขาธิการแห่งรัฐบาล เกาะเกาะพริ้นซ์ ออฟ เวลส์ ว่า “...เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) เดินทางไปพร้อมด้วยไม่ได้ เนื่องจากบุตรคนโปรดป่วย และให้บุตรชายชื่อ พ่อเผือกกับหลวง วุฒิชัยนี้ร่วมเดินทางไปด้วย... เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) ได้นำรายงานการเจรจา ได้ตอบระหว่างผู้สื่อข่าวของท่านที่ส่งไปปิ่นงุดได้ตอบกับสุลต่านไทรบุรีฉบับหนึ่งให้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ดู ในรายงานนั้น ได้กล่าวหาร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ว่า มาครั้งนี้ เพื่อสืบข่าวสถานการณ์เมือง นครศรีธรรมราช เพื่อให้รัฐบาลอังกฤษได้เข้าครอบครองแคว้นแถบนี้ ทำให้เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) ระแวง และได้ส่งคนชาติอื่นที่อาจจะพูดหรือส่งข่าวบอกเราให้หลบไปอยู่นอกแคว้นทั้งหมด เหลือแต่คนไทยไว้... ท่านผู้ครองแคว้นนี้มีอำนาจเต็มในกิจการทุกเรื่องและ ดำเนินงานเอง แม้แต่ในเรื่องไร้สาระที่สุดก็ตาม โดยมี “ท่านปลัด” ซึ่งกล่าวกันว่า เป็นตำแหน่ง ลอย แต่ไม่มี “ยกกระบัตร” หรือขุนนางอื่น ยกเว้นกรณีที่คุณครองแคว้นเดินทางไปนอกประเทศ เสนาบดีกับบุคคลอื่น 1-3 คน จะได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการของรัฐบาล ว่ากันว่า ภรรยาของ เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) (ท่านผู้หญิงอิน – เป็นราชินีกุล ณ บางช้าง ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 ทรงเรียกว่า “พี่อิน”) เป็นพระญาติสนิทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวกันว่า เป็นผู้ มีอิทธิพลมาก ท่านต้องคอยปรึกษาภรรยาเป็นส่วนใหญ่ และมีคณะกรรมการ 3-4 คน จากราชธานี มาเป็นที่ปรึกษา แต่ท่านไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก... เมืองนครศรีธรรมราชอยู่บนที่ราบกว้างมาก มีการปลูกข้าวเต็มไปหมด ส่วนเหมืองดินบุกนั้น ว่ากันว่า ไม่มีแร่เหลืออีกแล้ว การค้าขายก็คั่งมี นิดหน่อยกับราชธานี ซึ่งผู้ครองนครควบคุมเสียเกือบหมด ทิวทั้งเมืองไม่มีบ้านเป็นตึกสักหลัง มีแต่ วัดหรือเจดีย์ที่สร้างด้วยอิฐหลายแห่ง ส่วนมากประึกหักพังเกือบทั้งนั้น บ้านของเจ้านครเองก็ทำด้วย ไม้กระดาน หลังคามุงกระเบื้อง ตั้งอยู่ภายในป้อมปราการที่เป็นกำแพงสูง ๆ เก่า ๆ ทุุดโหมม ไม่มี ปืนตั้งอยู่แห่งใดเลย แทบไม่เห็นปืนคาบศิลาในเมืองนี้เลย คิดว่า เจ้านครได้ส่งกองทหารและ สรรพวุธไปที่ไทรบุรีหมด มีผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย กล่าวกันว่า ผู้ชายไปทำนาอยู่ข้างในหมด ทำให้เชื่อ ว่า เจ้านครทิ้งกองทัพเรือและผู้คนไว้บนฝั่งตรงกันข้าม และจากสภาพที่บรรยายมาทำให้คิดว่า อาณาจักรไทรบุรีเป็นที่พึงปรารถนาของเจ้านครมากกว่าที่คาดไว้...” (สาวตรีสุวรรณสถิตย์ (แปล), 2525: 127-130)

จะสามารถทำให้การเจรจาที่กรุงเทพฯ บรรลุผล นายดับบลิว. เอ. คลับบี้ ได้มีจดหมายถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ว่า ...ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่า ถ้าหากเพื่อนของข้าพเจ้าได้ช่วยเจรจา เป็นตัวกลางให้ที่กรุงเทพฯ แล้ว สัมพันธภาพอันยั่งยืนของประเทศเราทั้งสองก็คงจะตั้งอยู่ได้สืบไป ...” (สุภาภรณ์ ตันศลาภรักษ์, 2520: 205-222)

ในระหว่างอยู่ที่กรุงเทพฯ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ได้ชวนไทยร่วมรบกับพม่าหลายครั้ง “...แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดการจะทำหนังสือสัญญา แต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลัง และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้กราบทูลว่า อังกฤษมาขอทำสัญญาถึง 2 ครั้งแล้ว ถ้าหากไทยไม่ตกลงทำสัญญา อาจทำให้ไทยลำบากภายหลัง ทั้งนี้ เพราะอังกฤษเริ่มมีอาณาเขตใกล้เคียงกับไทยมากขึ้นทุกที ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตกลงพระทัยดำเนินการเจรจากับร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี...” (อารียา เสถียรสุต, 2514: 90)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้คณะผู้เจรจาฝ่ายไทยประกอบด้วย กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ผู้กำกับราชการกรมพระคลัง เจ้าพระยาอภัยภูธร เจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เจ้าพระยาธรรมา เจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยาอมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พระยาเทพอรชุน พระยาพิพัฒน์โกษา (ทัต) พระยาโชฎีกาพรเสนา พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) เป็นต้น (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1188 (2369) เลขที่ 6 ข) “...สำหรับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นั้น ต้องรับภาระหนักกว่าบุคคลอื่นทั้งหมด เพราะต้องทำหน้าที่เป็นทั้งผู้เจรจาโดยตรง เป็นคนติดต่ออย่างไม่เป็นทางการกับเบอร์นีและเป็นคนคอยพูดชักจูงให้คณะผู้เจรจาฝ่ายไทยคนอื่น ๆ เห็นด้วยตามข้อเสนอของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ซึ่งเป็นการเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาว่า เข้าด้วยกับทางฝ่ายบริษัทอังกฤษ นอกจากนี้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยังเป็นผู้ที่ทำการติดต่อให้คำปรึกษาแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรมหาศักดิบาลเสด็จอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้การเจรจาดังกล่าวได้และดำเนินไปด้วยดีโดยตลอด...” (สงบ ส่งเมือง, 2552: 249)

ผลของการเจรจาครั้งนี้ ไทยตกลงทำสนธิสัญญาที่เรียกว่า “สนธิสัญญาเบอร์นี (Burney Treaty)”⁵³ กับอังกฤษฉบับแรก เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2369 สัญญามีใจความเกี่ยวกับการพาณิชย์ 6 ข้อ เรื่องทางเมืองมลายู 3 ข้อ และเรื่องอื่น ๆ อีกรวม 14 ข้อ

⁵³ สนธิสัญญาเบอร์นี คือ สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ฉบับแรกที่ไทยได้ทำกับประเทศตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

หัวข้อที่สำคัญเกี่ยวกับมลายูคือ

ข้อ 12 ไทยสัญญาจะไม่เกี่ยวข้องของเรื่องการค้าขายกับเมืองกลันตันและตรังกานูกับอังกฤษ แต่ทั้ง 2 เมืองยังเป็นเมืองประเทศราชของไทย และอังกฤษสัญญาจะไม่ก่อความไม่สงบที่เมืองทั้งสอง

ข้อ 13 อาจถือได้ว่า เป็นชัยชนะของไทยเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทรบุรี เพราะอังกฤษต้องยอมรับรองสิทธิอันถูกต้องของไทยเหนือไทรบุรีอย่างเป็นทางการ ไทยจะไม่เก็บภาษีปากน้ำลำคลองและไม่ตั้งค่าย แต่จะเก็บจังกอบพอดสมควร และจะปล่อยเชลยชาวไทรบุรีที่ต้องการกลับไปอยู่ไทรบุรี และอังกฤษจะไม่ให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงริน) อยู่ที่เกาะหมาก เมืองไทรบุรี เมืองประเวศ เมืองสลังงอ เมืองพม่า ถ้าอังกฤษไม่ทำตามสัญญา ให้ไทยเรียกเก็บภาษีชาวเปลือก ข้าวสารได้ดังเดิม

ข้อ 14 อังกฤษและไทยให้สัญญาว่าจะให้พระยาเประถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองแก่ราชธานีดังเดิม และอังกฤษจะดูแลไม่ให้สลังงอมารบกวนประเวศ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1188 เลขที่ 15)

หนังสือสัญญานี้ ฉบับหนึ่งให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นำไปเก็บไว้ที่เมืองไทรบุรี ส่วนอีกฉบับหนึ่งให้ร้อยเอกเฮนรี เบอริ่ง นำไปไว้ที่เมืองเบงกอล

นอกจากสนธิสัญญาระหว่างไทยอังกฤษแล้ว ยังมีข้อตกลงซึ่งปรากฏในจดหมายเหตุอีกคือ ไทยยอมให้อังกฤษเช่าเกาะปีนังและดินแดนตรงข้ามเกาะหมาก ซึ่งอังกฤษเรียกว่าปรอวินส์ เวลเสสลีย์ (Province. Wesley) โดยให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ทำหนังสือสัญญากำหนดเขตแดนข้างฝั่งนั้นกับเจ้าเมืองปีนังด้วย (จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, (2505: 24)

สงบ ส่งเมือง (2552: 109) มีความเห็นสอดคล้องกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรีและเมืองประเวศ ซึ่งยอมมองเห็นปัญหาความขัดแย้งกับบริษัทอังกฤษที่เกาะหมากและประเทศราชมลายูอื่น ๆ เพราะบริษัทอังกฤษไม่ยอมที่จะให้ไทยขยายอำนาจลงไปเขตมลายูมากกว่าที่มีอยู่ ซึ่งขัดกับความคิดของราชธานี เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงตกลงทำสัญญาเบื้องต้นกับร้อยเอกเฮนรี เบอริ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ และจัดการให้ร้อยเอกเฮนรี เบอริ่ง ได้เจรจากับรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ

อุดม นิบริยาย สรุปเกี่ยวกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในช่วงนี้ว่า “...เป็นช่วงที่เกิดปัญหาห่วงวายเป็นหัวเมืองประเทศราชมลายูมากที่สุด บริษัท อินเดียตะวันออกของอังกฤษเข้าแทรกแซงปัญหาเมืองไทรบุรี เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นบุคคลสำคัญในการแก้ไขปัญหาคั้งนี้ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการตกลงทำ

เรียกว่า “สนธิสัญญาเบอร์นี (Burney Treaty)” จนเป็นผลสำเร็จ เพราะการทำ “สนธิสัญญาเบื้องต้น” (Preliminary Treaty) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นผู้วางแนวทางการเจรจาให้อังกฤษยอมรับอำนาจอธิปไตยของไทยในเมืองไทรบุรี และเป็นที่ยอมรับว่าการขยายอิทธิพลของอังกฤษได้ชั่วระยะเวลาหนึ่งทีเดียว แม้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จะประสบกับความเข้าใจผิดของขุนนางและข้าราชการที่กรุงเทพฯ บ้าง ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถูกกล่าวหาว่า ยอมเสียผลประโยชน์ให้อังกฤษใน “สนธิสัญญาเบื้องต้น” (Preliminary Treaty) เพื่อให้อังกฤษสนับสนุนการชิงราชบัลลังก์⁵⁴ นับเป็นความอคติซึ่งไม่น่าจะเกิดขึ้น เพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ปฏิบัติหน้าที่ตามนโยบายของราชธานี และยังถูกไทรบุรีและอังกฤษกล่าวหาว่า ชอบกระทำโดยพลการ ดังนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงกลายเป็นคนกลางที่ถูกกลุ่มคนสองฝ่ายกล่าวหาตลอดเวลา แต่ช่วงสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีอำนาจในการปกครองหัวเมืองมลายูนั้น เป็นที่ยอมรับกันทั่วว่า นครศรีธรรมราชมีอำนาจและบทบาทในหัวเมืองมลายูมากที่สุด และทำให้อังกฤษยอมรับอำนาจอธิปไตยของไทยในหัวเมืองมลายูและจำกัดการขยายอิทธิพลของอังกฤษได้ชั่วระยะเวลาหนึ่งด้วย...” (อุดม นิบริยาย, 2552: 311) และคิดว่า “การเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในครั้งนี้มีเหตุผล 2 ประการ คือ เป็นคนกลางในการเจรจาระหว่างราชธานีและร้อยเอกราชเบอร์นี และอีกประการหนึ่งคือ เพื่อพิสูจน์ว่า การกระทำหรือการเจรจาระหว่างร้อยเอกราชเบอร์นี ที่นครศรีธรรมราช เป็นสิ่งถูกต้อง” (อุดม นิบริยาย, 2552: 302)

หลังจากที่แลกเปลี่ยนสนธิสัญญากันเรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้จัดการปกครองดูแลเมืองไทรบุรี โดยมอบให้บุตร 2 คน คือ พระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) เป็นผู้รักษาเมือง และพระเสนานุชิต (นุช) น้องชายเป็นผู้ช่วย ในระยะแรกเหตุการณ์ยังคงสงบเรียบร้อยดี แต่ในบางครั้งเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) และพวกก่อเหตุวุ่นวาย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงขอให้ทางอังกฤษช่วยดูแลให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ปฏิบัติตามสัญญาอย่างเคร่งครัด

⁵⁴ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถูกกล่าวหาว่า มีแผนร่วมกับอังกฤษเข้ายึดอำนาจอธิปไตย เพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีสิทธิในราชบัลลังก์ในฐานะที่เป็นราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสิน แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระกรมพระราชวังบวรรมหาศักดิพลเสพทั้งสองพระองค์ ทรงทราบเจตนารมณ์ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ดีอีกด้วย (อุดม นิบริยาย, 2552: 5)

“โรเบิร์ต ฟูลเลตัน ผู้ว่าราชการการเกาะหมากได้ปฏิบัติตามสนธิสัญญาด้วยการออกคำสั่งย้ายเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) ไปอยู่มละกา แต่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) แอบหนีมาอยู่ที่โปรวินซ์ เวลส์เลสเลย์ เมื่อปี 2372 และได้รับการสนับสนุนจากตนกูเด็น รวบรวมกำลังเข้าโจมตีไทรบุรี เมื่อพ.ศ. 2374 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต้องยกกองทัพลงมาปราบปราม ซึ่งเป็นช่วงที่นายอิบเบตสัน ได้มาเป็นผู้ว่าราชการการเกาะหมากคนใหม่ ซึ่งได้แสดงท่าทีเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกกบฏอย่างรุนแรง และได้ส่งเรือรบจากเกาะหมากไปปิดล้อมชายฝั่งและปากน้ำไทรบุรี เพื่อไม่ให้พวกกบฏได้รับความช่วยเหลือ ทำให้พวกกบฏแพ้อย่างรวดเร็ว แต่ข้าหลวงใหญ่ที่อินเดียไม่เห็นด้วยกับการกระทำนี้ เพราะในสนธิสัญญาเบอร์นีไม่ได้กำหนดให้ใช้อำนาจร่วมกับไทย” (อุดม นิปริยาย, 2552: 308)

“สำหรับกรณีเมืองเประ สนธิสัญญาเบอร์นีตกลงว่า ไทยและอังกฤษตกลงที่จะให้พระยาเประตัดสินใจเองเรื่องจะส่งเครื่องราชบรรณาการแก่ไทยต่อหรือไม่ แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ส่งทูตไปพยายามที่จะเจรจาให้เประส่งเครื่องราชบรรณาการต่อไป ซึ่งอังกฤษมองว่า ไทยไม่ปฏิบัติตามข้อตกลง โรเบิร์ต ฟูลเลตัน ผู้ว่าราชการการเกาะหมากจึงได้ส่งร้อยโทเจมส์ โลว์ เป็นทูตเข้าเจรจากับพระยาเประ เพื่อสัญญาว่าจะช่วยขับไล่ไทยที่มาแทรกแซงเมืองเประ ซึ่งพระยาเประได้ทำสัญญาตกลงด้วย และจะไม่ส่งเครื่องราชบรรณาการให้กับไทยอีกเช่นกัน ทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไม่พอใจมาก เมื่อร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี เดินทางมานครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2370 เพื่อแลกเปลี่ยนสนธิสัญญาที่ทำสัตยาบันกันแล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงถือโอกาสเจรจาขอให้สัญญาที่ร้อยโทเจมส์ โลว์ ทำกับพระยาเประนั้นเป็นโมฆะ แต่โรเบิร์ต ฟูลเลตัน ได้แสดงหลักฐานต่าง ๆ ประกอบข้อเท็จจริงต่อรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย จนได้รับความเห็นชอบ ทำให้ไทยไม่สามารถเข้าไปข้องเกี่ยวกับเมืองเประได้อีกต่อไป และเประเองก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอังกฤษไปในที่สุด” (อุดม นิปริยาย, 2552: 309)

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตนกูปะแงร์นเป็นพระยาไทรบุรี และทรงแต่งตั้งตนกูปัสนูเป็นพระยาอภัยนุราช ตำแหน่งรามูดา (ผู้ว่าราชการการเมือง) ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) เป็นเจ้าพระยาไทรบุรี

ต่อมาเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) เกิดแตกร้างกับพระยาอภัยนุราช (ตนกูปัสนู) ผู้เป็นรามูดา ในเรื่องผลประโยชน์ โดยรามูดาขอเอาที่วาลามูดาเป็นบ้านส่วย เจ้าพระยาไทรบุรีไม่ยอม ต่างฝ่ายก็ทำเรื่องราวกราบบังคมทูลฟ้องร้องกันขึ้นมากลางเมือง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพัทลุงเป็นข้าหลวงออกไปไกลเกลี้ย แต่ทั้งสองไม่ยอมสมานฉันท์กัน จึงให้ย้ายพระยาอภัยนุราชไป

เป็นรายนามูดาเมืองสตูล ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองไทรบุรี และทรงตั้งตวนกูอิบราฮิมเป็นรายนามูดาเมืองไทรบุรีแทน เรื่องก็สงบกันไป พระยาอภัยนุราชจึงขาดจากเมืองไทรบุรี มาอยู่ใต้บังคับบัญชาของเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่นั้น

เรื่องในครั้งนั้น พ.ศ. 2356 เกี่ยวกับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) และพระยาอภัยนุราช (ตวนกูปีศนุ) ซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) เกรงว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งเป็นผู้กำกับเมืองไทรบุรีจะหาเหตุเอาไทรบุรีเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช จึงขอให้อังกฤษมาเจรจากับไทย ให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) พันอำนาจเมืองนครศรีธรรมราช โดยถือว่า เมืองไทรบุรีเป็นประเทศราชอันอยู่ใกล้ชิดกับเขตแดนของอังกฤษ แต่ผู้ว่าการเกาะหมากไม่มีอำนาจที่จะมาเจรจากับกรุงเทพฯ จึงได้แจ้งเรื่องไปยังบริษัทอังกฤษที่อินเดีย และได้ส่งจอห์น ครอว์ฟอร์ด เป็นทูตเข้ามาเจรจาตามที่ได้กล่าวมาแล้ว (สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวร, 2494: 129)

ตอนต้นปี 2381 หัวเมืองมลายูเกิดกบฏพวกเจ้าพระยาไทรบุรี ครั้งที่ 2 ตวนกูมะหะหมัดสหัส ตวนกูอัปดุลละ หลานเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) ซึ่งหนีไปเป็นโจรสลัดได้มาตีไทยในช่วงที่ไทยไม่ระวังตัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดกองทัพใหญ่จากกรุงเทพฯ โดยมีพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) ยกออกไปยังเมืองสงขลา

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้เกณฑ์คนจากเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง โดยให้พระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) เจ้าเมืองไทรบุรีออกไปปราบทางเมืองปะลิส เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ติดต่อกับอังกฤษ โดยมีเจตหมายถึง นาย Bonham ผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์ เพื่อขอความช่วยเหลือ นาย Bonham มีหนังสือตอบว่า ได้นำเรือมาช่วยรักษาปากน้ำเมืองไทรบุรีถึง 4 ลำ และขอให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยกกองทัพไปปราบปรามก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ ยังกล่าวว่า อังกฤษได้ให้ความร่วมมือในการออกหมายจับแขกในเขตแดนอังกฤษ ซึ่งเป็นแขกที่ร่วมมือในการตีเมืองไทรบุรีอีกด้วย

2.2 ด้านการค้า

อังกฤษขยายการค้าขายทางตะวันออกให้มากขึ้น เพื่อแสวงหาวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรม พร้อมกับแสวงหาตลาดขายสินค้าควบคู่กันไปด้วย ภายใต้ชื่อ “บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ”⁵⁵ (English East India Company) ซึ่งเป็นกิจการธุรกิจกึ่งรัฐบาลกึ่งเอกชน

⁵⁵ เมื่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษตั้งตัวเป็นปีกแผ่นมั่นคงที่กัลกัตตาได้แล้ว ก็เริ่มให้ความสนใจต่อดินแดนในคาบสมุทรอินโดจีนเป็นลำดับต่อมา

โดยรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนมาตั้งแต่ พ.ศ. 2143 เพื่อทำการค้าธุรกิจแข่งขันกับชาติยุโรปอื่น ๆ ในเอเชีย กอรปกับช่วงนั้นศูนย์กลางการค้าที่สิงคโปร์เจริญรุ่งเรืองมาก บรรดาพ่อค้าต่างก็มีความเห็นว่า ที่เกาะหมากก็ไม่แน่ว่าจะด้อยกว่า ถ้าสามารถเจรจากับไทยในเรื่องผลประโยชน์ได้สำเร็จ

อ้างจากจดหมายของกรมการเมือง ถึงคณะกรรมการว่าด้วยกิจการของบริษัทสหพ่อค้าอังกฤษในอินเดียตะวันออก (The United Company Of Merchants of England) จดหมายเบงกอล ที่รับไว้เล่ม 86 ... "กรุงสยามนอกจากจะมีสินค้าปลีกย่อยนานาชนิดแล้ว สินค้าประเภทน้ำตาลและพริกไทย ที่หวังจะซื้อไปจำหน่ายในตลาดยุโรปและเอเชียตะวันตก รวมทั้งเกลือสำหรับจำหน่ายให้เกาะทางอินเดีย ไม้สักก็มีราคาถูกและมีปริมาณมากพอที่จะนำไปจำหน่ายแก่เมืองอาณานิคมของอังกฤษ... การค้าในกรุงสยามส่วนใหญ่ตกอยู่ในกำมือของชาวจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พวกชาวจีนเหล่านี้เป็นผู้นำสินค้าที่ผลิตไปจำหน่ายยังเมืองท่าของชาวยุโรปในแถบช่องแคบมะละกา แล้วนำสินค้ายุโรปและอินเดียกลับมาจำหน่าย เราหวังที่จะส่งเสริมให้มีการประกอบการค้าเสรีขึ้น จะได้มีตลาดสินค้าประเภทขนสัตว์ ฝ้ายและเหล็กที่ยังไม่ได้ถูกลงเฝ้าเบงกอล ฯลฯ เพราะระบบการติดต่อค้าขายของสยามยังมีปัญหาและข้อบกพร่องอีกมาก การทำการค้าระหว่างสยามกับเกาะพริ้นซ์ออฟเวลส์และบริษัทสหพ่อค้าอังกฤษจึงยังมีไม่มาก... ชาวอังกฤษเดินทางเข้ามาค้าขายกับสยามมีจำนวนมาก อุปสรรคที่สำคัญที่มองเห็นขณะนี้คือ ผลอันเกิดจากการแต่งตั้งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรียอมหมายถึงว่า การไปมาค้าขายในโอกาสต่อไปต้องดำเนินไปในรูปแบบถาวร และตามแบบฉบับที่กำหนดขึ้น เพื่อปลดเปลื้องภาระของพ่อค้าชาวอังกฤษให้เหลือน้อยที่สุด และจะเป็นหลักประกันของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า การดำเนินงานจะมีรายได้เข้าสู่ราชการ เพื่อเป็นการตอบแทนการที่รัฐบาลได้ให้ความคุ้มครองแก่พ่อค้าได้มากน้อยเท่าใด เกี่ยวกับเรื่องนี้ เราเห็นว่า อาจจะสำเร็จ โดยการแสวงหาวิธีการเรียกเก็บอากรขาเข้าแบบเดียวกับที่พวกจีนใช้กันอยู่ ซึ่งควรจะเรียกเก็บในอัตราต่ำ และควรหลีกเลี่ยงอย่าให้พวกเจ้าพนักงานชาวพื้นเมือง สอบถามรายละเอียดของสินค้าที่นำเข้ามา และเพทุบายต่าง ๆ ที่ทำให้เราต้องรับผิดชอบ หากตรวจพบ... ในการคัดเลือกตัวแทน จึงได้เสนอ จอห์น ครอว์ฟอร์ด จากหน่วยแพทย์ของเบงกอลให้ทำหน้าที่ทูต เนื่องจากเห็นว่า คู่เคยในเรื่องกริยาขนมธรรมเนียมประเพณี และความรู้ในเรื่องการค้าพาณิชย์ของประเทศในย่านคาบสมุทรตะวันออก มีความสามารถ มีการตัดสินใจที่แน่วแน่ เป็นบุคคลที่เหมาะสมกับหน้าที่นี้ ด้วยความฉลาด สุขุม รอบคอบจนประสบความสำเร็จได้... 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2364" (เอกสารของครอว์ฟอร์ด, 2515: 1-11)

ลักษณะการค้าของไทยแต่โบราณถือว่า การค้ากับต่างประเทศเป็นการค้าของรัฐ ต้องดำเนินการผ่านพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐ เนื่องจากผลกำไรจากการค้าดังกล่าวจะนำมาใช้ในกิจการต่าง ๆ ของรัฐ ซึ่งแตกต่างจากวิธีการค้าขายของชาวตะวันตก ซึ่งเป็นระบบการค้าเสรี อังกฤษต้องการที่จะค้าขายกับไทย แต่ไม่ได้รับความสะดวก เนื่องจากวิธีการผูกขาดสินค้าบางชนิดที่จะค้าขายได้แต่กับรัฐอย่างเดียว ทำให้เสียโอกาสในการแสวงหาสินค้าที่ต้องการในราคาที่พอใจได้ ทั้งการกำหนดราคาสินค้าขาเข้า ขาออกที่ไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน รัฐจะซื้อสินค้าที่ต้องการใช้ในราชการก่อน จึงจะขายกับผู้อื่นได้ พ่อค้าอังกฤษจะเสียภาษีสูงกว่าพ่อค้าชาติอื่น ๆ โดยเฉพาะจีน นอกจากนี้จะเสียภาษีต่ำแล้ว ยังได้รับสิทธิพิเศษอื่น ๆ อีก

อังกฤษจึงคิดจะเปิดการเจรจา เพื่อนำน้ำวให้ไปเข้าสู่ระบบการค้าเสรี เพื่อได้มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนน่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุด มาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquis Hastings) ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษที่เบงกอลได้แต่งตั้งให้นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด⁵⁶ เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทย จนถึงการส่งคณะทูตร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี นั้นเอง

การเจรจาไม่ประสบความสำเร็จ เพราะจอห์น ครอว์ฟอร์ด ไม่ยอมที่จะเสียผลประโยชน์ใด ๆ และต้องการที่จะได้รับความสะดวกและผลประโยชน์จากไทยฝ่ายเดียว เช่น ต้องการลดภาษีขาเข้าจาก 8 % เป็น 6 % โดยไทยจะยอมตามนั้นถ้าอังกฤษกำหนดจำนวนเรือที่เข้ามาค้าขายไม่เกิน 4-5 ลำต่อปี แต่จอห์น ครอว์ฟอร์ด ไม่สามารถกำหนดได้ เพียงแต่บอกว่า ถ้าไทยยอมลดภาษีตามที่เสนอ จะมีเรือเข้ามาค้าขายจำนวนมากแน่นอน และจอห์น ครอว์ฟอร์ด ได้ขอให้อังกฤษได้ค้าขายอย่างเสรี โดยขอให้รัฐยกเลิกสินค้าผูกขาด ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้

⁵⁶ จอห์น ครอว์ฟอร์ด หรือจดหมายเหตุไทยเรียกว่า กะระพีคั้น นั้น เดิมเป็นหมอยาอยู่ที่เบงกอล ต่อมารับราชการอยู่ที่เกาะหมาก 3 ปี เป็นผู้ช่วยนายสแตมฟอร์ด ราฟเฟิลส์ (Stamford Raffles) อยู่ที่เกาะชวา อังกฤษเห็นว่า จอห์น ครอว์ฟอร์ด รู้ภาษามลายูและชำนาญทางหัวเมืองแถบนี้จึงแต่งตั้งให้เป็นทูต

สรุป

ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พม่าได้ยกทัพเข้าตีทางภาคใต้ 2 ครั้งคือ พ.ศ. 2328 และ พ.ศ. 2352 ก่อนที่พม่าจะตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษพ.ศ. 2438 ทำให้ราชธานีต้องมึนโยบายในการป้องกันหัวเมืองทางภาคใต้ โดยให้นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางรวบรวมกำลัง เสี่ยงอาหาร อาวุธ และมอบอำนาจให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีหน้าที่ดูแลรักษาเมืองกลางและหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกทั้งหมด อีกทั้งยกเมืองตรังให้มาเป็นเมืองขึ้นของนครศรีธรรมราชอีกครั้ง เพื่อใช้เป็นสถานที่ต่อเรือรบและรวบรวมเสบียงสำหรับป้องกันพม่าและแขกสลัดในทะเลตะวันตก

ส่วนอังกฤษเข้ามามีบทบาทในการล่าอาณานิคมแถบเอเชีย เพื่อแสวงหาวัตถุดิบ ป้อนโรงงานอุตสาหกรรม พร้อมกับแสวงหาตลาดที่จะขายสินค้าควบคู่กันไปด้วย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีบทบาทสำคัญที่สุด เนื่องจากเป็นระยะเวลาที่ประเทศตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษกำลังขยายอิทธิพลอย่างกว้างขวางในแหลมมลายู ทำให้เกิดความขัดแย้งกับราชอาณาจักรสยาม เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้แสดงความสามารถและแสดงเจตนาที่จะพยายามยุติปัญหาข้อขัดแย้งสำคัญ ๆ ระหว่างไทยกับอังกฤษในเรื่องหัวเมืองมลายู เพราะเป็นผู้ที่รู้เห็นและเข้าใจสถานการณ์ปัญหาความยุ่งยากในหัวเมืองมลายูเป็นอย่างดี ถ้าไทยขยายอำนาจลงไปอีก อังกฤษที่เกาะป็นังก็คงจะไม่ยินยอม หากความขัดแย้งเหล่านี้เกิดขึ้น อาจนำความเสียหายมาสู่ประเทศชาติได้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อรักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะการเจรจาทางการทูตกับเฮนรี เบอร์นี โดยทำข้อตกลงเบื้องต้นที่เมืองนครศรีธรรมราชด้วยความสามารถและความรอบคอบเป็นอย่างดี เพื่อเป็นแนวทางในการเจรจาให้อังกฤษยอมรับอำนาจของไทยในหัวเมืองไทรบุรี จนสามารถชะลอการขยายอิทธิพลของอังกฤษในประเทศไทยได้

เรื่องราวและเหตุการณ์ในอดีตที่มีความสำคัญต่อความอยู่รอดของประเทศ เป็นบทเรียนที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการแก้ปัญหาบ้านเมืองในปัจจุบัน

บทที่ 5

บทบาทด้านเศรษฐกิจ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า เมืองนครศรีธรรมราชมีทั้งสถานภาพเป็นเมืองเอก เมืองประเทศราช และเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจระหว่างราชธานีและหัวเมืองทางใต้ เศรษฐกิจของนครศรีธรรมราช จึงมีลักษณะที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย ในที่นี้ จะกล่าวถึงเศรษฐกิจในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นแบบพอเพียงที่ผสมกับระบบการตลาดและการส่งออก

1. ภูมิหลังด้านเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจโดยรวมขึ้นอยู่กับเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การทำหัตถกรรมเพื่อการค้าขายในครัวเรือน เริ่มตั้งแต่การปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์น้ำ ทอผ้า เครื่องนุ่งห่ม ปั้นหม้อ ติ่มมัด สานตะกร้า ฯลฯ สำหรับใช้ในครัวเรือน เมื่อเหลือก็นำมาขายหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่นบ้าง และรัฐจะได้รับผลประโยชน์จากผลผลิตส่วนเกินในรูปของส่วยสาอากร อีกทั้งการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นการค้าแบบผูกขาดโดยรัฐบาลกลาง ดังนั้น การค้าภายในเมืองนครศรีธรรมราชจึงเป็นการค้าในเชิงแลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภค หรือมีการซื้อขายกันบ้างเล็กน้อย จึงอนุมานได้ว่า เป็นการค้ากับรัฐบาลกลางเสียมากกว่า สินค้าประเภทต่าง ๆ ของนครศรีธรรมราชส่วนมากจะเป็นของหลวง เช่น งาช้าง ดีบุก รังนก พริกไทย ฯลฯ โดยมากนครศรีธรรมราชจะซื้อของจากราชธานี เช่น ข้าว เนื้อ เกลือ เป็นต้น

นครศรีธรรมราชเป็นทั้งแหล่งผลิตและเมืองท่า โดยเฉพาะช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ความต้องการของราชธานี การเข้ามาของอังกฤษที่สเตรทส์เซ็ทเทิลเมนต์ (The Straits Settlements) รวมถึงบทบาทของผู้อพยพชาวจีนที่หลังไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชอย่างมาก ทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองอื่น ๆ ต้องปรับตัวเพื่อรับกับความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

นครศรีธรรมราชตั้งอยู่กึ่งกลางของคาบสมุทรไทยและคาบสมุทรมลายู ทำให้การติดต่อกับเมืองอื่น ๆ สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ เป็นเมืองที่สามารถเชื่อมการค้าทางทะเลกับอินเดียและจีนมาแต่โบราณ การค้ากับต่างประเทศรุ่งเรืองมากขึ้นในสมัยอยุธยา เมื่อบริษัท ดัตช์ อีส

อินเดีย (Vereniging Oost Indische Compagnie-VOC)⁵⁷ ของฮอลันดาได้เข้ามาขอตั้งสถานี การค้า และทำสัญญาการค้ากับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชโดยตรง เมื่อ พ.ศ. 2154 โดยฮอลันดา ขอสิทธิพิเศษไม่เสียภาษี ในการซื้อพริกไทยดำและดีบุก ซึ่งมีราคาถูกลงมาก⁵⁸ “...ซึ่งเป็นระบบ ผูกขาดการค้าและกีดกันประเทศอื่น เช่น อังกฤษ ฯลฯ กับราชอาณาจักรสยาม รวมถึงการค้าใน คาบสมุทรมลายูและกลุ่มหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เมืองท่าต่าง ๆ ได้รับผลกระทบทางลบอย่างรุนแรง ต่อมาพ่อค้าชาวจีนที่เดินทางเข้ามาตั้งรกรากและจัดระบบการค้าในแถบนี้ใหม่ บทบาททางการค้าของราชสำนักและเจ้าเมือง พ่อค้าในท้องถิ่นต่าง ๆ และการล่าอาณานิคมของ อังกฤษ ทำให้เกิดการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจมากขึ้นในเขตคาบสมุทรมลายู ในขณะเดียวกัน ระบบผูกขาดของดัตช์เริ่มอ่อนแอ เนื่องจากขาดบุคลากรในการบริหารเมืองท่าต่าง ๆ จึงมีการ ปรับเปลี่ยนเพื่อรับสถานการณ์ใหม่ ๆ และความสำเร็ของพ่อค้าชาวอินเดียและอาเมเนียบนฝั่ง โคโรมันเดล ที่พ่อค้าชาวอังกฤษเรียกว่า “Country Trade” หรือการค้าข้ามมหาสมุทรอินเดีย เนื่องจากบริษัท อินเดียตะวันออก (English East India Company) ได้รับผลประโยชน์จากอังกฤษ มากมาย สามารถทำกำไรได้สูง จึงมีการค้ากับเมืองท่าต่าง ๆ เพื่อค้าผ้าและโลหะ แต่ที่สำคัญคือ “ฝิ่น” และสิ่งเสพติดต่าง ๆ (Narcotic Trade) มีการส่งฝิ่นจากเบงกอลเข้ามาขาย และอินเดีย ต้องการที่จะซื้อหมาก พืช และสีเสียด แต่ภายหลังการค้าแบบ country Trade ได้เปลี่ยนเป้าหมาย ในการแลกเปลี่ยนค้าประเภท ดีบุก ฝรั่ง พริกไทย ปลิงทะเล และฝิ่น โดยมีศูนย์กลางการค้าที่รีเออา ชูลู ในฟิลิปปินส์ และตรังกานู” (พนิตา เขียมสุวรรณ, 2542: 29 -32)

⁵⁷ บริษัท ดัตช์ อีส อินเดีย (Vereniging Oost Indische Compagnie-VOC) ฮอลันดา มีเมืองท่าสำคัญบนเกาะชวาและสุมาตราตะวันออก ทำการค้าสำเภากับจีนและญี่ปุ่น ผ่านทาง ชายฝั่งเวียดนาม กัมพูชา สยามและเมืองแถบคาบสมุทรมลายู (นครศรีธรรมราช สงขลาและ ปัตตานี) ไปสิ้นสุดทางตะวันตกของชวาที่เมืองบันเตน (Banten) ส่วนเส้นทางตะวันออกจากญี่ปุ่น ไปมะนิลา (พนิตา เขียมสุวรรณ, 2542: 30)

⁵⁸ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 – 2231) การจัดส่งดีบุกของนครศรีธรรมราช ขอความในสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฮอลันดา เมื่อ 22 สิงหาคม 2207 มีความว่า บริษัท ดัตช์ อีส อินเดียจะได้สิทธิในการทำการค้าเสรี ปราศจากการขัดขวางรบกวนและข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้นใน กรุงสยาม ลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) โอแจนซาลังค์ (กลาง) กับที่อื่น ๆ ในพระราชอาณาเขต และใน พ.ศ. 2231 ในการต่อสัญญา ระบุว่า ดีบุกของนครศรีธรรมราชเป็นดีบุกหลวงทั้งหมด พระราชทานให้บริษัท ดัตช์ อีส อินเดีย ซื้อได้ตามราคา ห้ามผู้อื่นซื้อ (พนิตา เขียมสุวรรณ, 2542: 24)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราชธานีพยายามขยายอำนาจมาเพื่อควบคุมการปกครองในหัวเมืองต่าง ๆ ให้ขึ้นตรงกับรัฐบาลกลาง และเพื่อเพิ่มรายได้ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งอยู่ในช่วงฟื้นฟู ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุด และนครศรีธรรมราชก็เป็นศูนย์กลางการค้าที่เก่าแก่มายาวนาน เป็นตัวกลางในการรับสินค้าและส่งสินค้าออกที่สำคัญ เมืองหนึ่ง มีทั้งส่วนที่เป็นผลประโยชน์ของราชธานีที่ได้รับจากหัวเมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการ ภาษีอากร รายได้จากการค้าของหลวง และสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคหลายชนิดที่ราชธานีเกณฑ์เอามาจากเมืองนครศรีธรรมราช สิ่งของที่ส่งมาบรรณาการกรุงเทพฯ มีทั้งของป่าหายาก ข้าว ทรัพยากรจำพวกแร่ธาตุต่าง ๆ ฯลฯ เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของราชธานี ในบันทึกของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ซึ่งเดินทางเข้ามาทำสัมพันธไมตรีกับไทย ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับหัวเมืองประเทศราชทางใต้ไว้ในหนังสือ *The Kingdom And People of Siam* เล่ม 1 และเล่ม 2 ว่า ภาคใต้ของสยามอุดมสมบูรณ์ไปด้วย ดิบบุก ทองคำ เกลือและข้าว รวมทั้งของป่าและสัตว์ป่าหายาก เช่น ไม้มะริด กรักซี หวาย กระเจง ไก่ป่า จิวห้า หมูป่าและช้าง เป็นต้น และในบันทึกของร้อยโทเจมส์ โลว์ (James Lows) ชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามาช่วง พ.ศ. 2367 ได้บันทึกเรื่องราวไว้ในหนังสือ *Factory records, Straits Settlements vol. 98* เรื่อง *Journal of Public Mission to Raja of Ligor* ได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของภาคใต้ไว้ว่า

...ที่นี้ (กลาง) มีน้ำสมบูรณ์ดี ทุกหุบเขามีธารน้ำเล็ก ๆ และลำธารที่เชิงเขาก็มีน้ำพุมาก ...ชายฝั่งทะเลและอ่าวเล็กอ่าวน้อยมีปลาตัวงาม ๆ ชุกชุมและเป็นที่ยอาศัยกำบังคลื่นลมได้ดีมาก จนพวกชาวประมงสามารถประกอบอาชีพของตนได้ทุกฤดูกาล... กลางมีดินที่อุดมสมบูรณ์มาก สามารถปลูกเครื่องเทศและพริกไทยได้ดี รวมทั้งผลไม้เมืองร้อนทั้งหมด... ดิบบุกนับเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งของเมืองกลางและเมืองท่าอื่น ๆ ของสยามที่อยู่ทางตอนใต้และตอนเหนือของสยาม... จะพบว่า เกาะกลางในสมัยนั้น ผลิตดิบบุกได้ปีละ 500 ตัน และยังมีแหล่งดิบบุกอีกหลายแห่ง คือ พิตตอง (Pittong) ท่าเกวียน (Ta kre-an) บ้านนาใน (Ban Na Nai) ภมรา (Karma) พังงา (Phoonga) ฯลฯ”

จากรายงานราชการของมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 113-129 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้รับรายงานว่ามีการค้าขายในพื้นที่อย่างกว้างขวาง

“การสินค้าในเมืองนครศรีธรรมราช จำนวน ศก 116 เจริญขึ้นมาก แต่ยังไม่สมแก่เป็นเมืองใหญ่ และมีราษฎรมาก เหตุที่ทางน้ำทางบกไปมากันดานนัก ที่ดินยังว่างอยู่ มีต้นผลไม้ก็มาก...

...ที่ดินริมเขาจากกลางถึงเมืองเพียง 400 เส้น เปนที่ดีปลูกผลไม้ได้ทุกอย่าง ทูเรียน มังคุด ลางสาด พริกไทย ยาสูบ พลู่ เปนต้นไม้ทั้งสิ้น ปลูกแล้วไม่ต้องรดน้ำหรือทำร่องเหมือนสวนกรุงเทพฯ เกือบจะได้ว่า ขึ้นเอง ทูเรียนเวลาน่าฤดู ขายพันธุ์ละ 1 เหรียญ มังคุดร้อยละ 3 อัฐู ลางสาด อัฐู 1 ก็ได้ตั้ง 1000 ผล...”

เมื่ออังกฤษได้ขยายอิทธิพลทางการค้าจากอินเดียมาป็นัง มะละกา สิงคโปร์ และตั้ง
 สเตรทส์เซ็ทเทิลเมนต์ส (The Straits Settlements) ขึ้น ที่สิงคโปร์ พ.ศ. 2410 โดยการนำของ
 เซอร์ สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Sir Stamford Raffles) อังกฤษได้ใช้แรงงานของพวกชาวจีนอพยพที่
 เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในกิจการเหมืองแร่ดีบุกในคาบสมุทรมลายู เหมืองแร่ทองคำในบอร์เนียว ฯลฯ

พณิตา เขียมสุวรรณ (2542: 33) มีความเห็นว่า ความสัมพันธ์ของประเทศสยาม
 กับราชสำนักสยามนั้น มีปัญหา สุลต่านหัวเมืองมลายูไม่ต้องการส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองและเครื่องราช
 บรรณาการ จึงพอใจที่จะอยู่กับอังกฤษ เพราะได้รับผลประโยชน์และการคุ้มครองให้พ้นจาก
 อำนาจของสยามได้ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทนำทัพลงไปปราบศึกพม่า ทรง
 ทำให้ปัตตานี ไทรบุรี กันตันและตรังกานู ยอมสวามิภักดิ์ได้สำเร็จ และทรงมองเห็นว่า เศรษฐกิจ
 ของเมืองในแถบนี้สามารถนำความเจริญ รุ่งเรืองให้แก่ราชอาณาจักรได้ และเมื่อปราบกบฏ
 ปัตตานีได้สำเร็จ ด้วยความสามารถของเจ้าเมืองสงขลา (บุญสุข) ราชธานีจึงโปรดยกเมืองสงขลา
 ขึ้นเป็นเมืองโท และเลื่อนบรรดาศักดิ์พระยาสงขลาเป็น “เจ้าพระยา” เพื่อลดอำนาจและ
 ความสำคัญของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช โดยมอบหมายให้สงขลาดูแลหัวเมืองด้านอ่าวไทยคือ
 เมืองปัตตานีและตรังกานู ส่วนนครศรีธรรมราชดูแลด้านมหาสมุทรอินเดียคือ ตรังและไทรบุรี การที่
 ราชธานีทำเช่นนี้ อาจมองได้ว่า สงขลามีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการค้ากับจีน ความเจริญเติบโต
 ของสงขลาจะทำให้ราชธานีได้ผลประโยชน์อย่างมากมาย และเพื่อคานอำนาจกับเมือง
 นครศรีธรรมราช ซึ่งราชธานีเห็นว่า อ่อนแอลง ทำให้ราชธานีต้องส่งคนมาเพื่อช่วยเหลือ อีกทั้งราชธานี
 มองว่า สามารถเข้าจัดการกับเมืองประเทศราชมลายู และหัวเมืองภาคใต้ได้ โดยไม่ต้องพึ่งพา
 นครศรีธรรมราชอย่างแต่ก่อน เมืองในแถบภาคใต้ก็พร้อมที่จะสวามิภักดิ์กับราชธานี เพื่อความเป็นใหญ่
 เทียบเท่านครศรีธรรมราชอยู่แล้ว

เมื่อปี 2347 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ชัดแย้งกับพระยาสิงห์ เจ้าเมืองตรัง ราชธานี
 เห็นเป็นโอกาสที่จะควบคุมเมืองตรังให้ขึ้นกับราชธานีโดยตรง จึงได้ถอนอำนาจของนครศรีธรรมราช
 ทำให้เศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชถดถอย เนื่องจากเมืองตรังเป็นเมืองท่าที่เชื่อมต่อกับมหาสมุทร
 อินเดีย เป็นประตูเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชด้านชายฝั่งตะวันตก เป็นเมืองท่าของ
 นครศรีธรรมราชที่ส่งออกข้าว งาช้าง และดีบุกไปยังอินเดีย และราชธานีได้มอบเมืองตรังให้ขึ้นกับ
 เมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2347 – 2354 หลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ขึ้น
 ปกครองนครศรีธรรมราชแล้ว เมื่อปี 2355 รัชกาลที่ 2 ทรงโปรดให้โอนกันตันและตรังจากเมือง
 สงขลาขึ้นมาขึ้นกับนครศรีธรรมราช ทรงตรัสถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ว่า “...บอกเข้าไป
 แต่เมืองนคร...สินค้าซึ่งจะเอาไปใส่สำเภामืองนครฯ นั้น อย่าเอาไปใส่เลย แต่สินค้าซึ่งค้างอยู่

เมืองนครนั้นให้ไล่ไปเถิด แล้วตรัสชมว่า พระยานครทำการกว้างขวาง ชักเอากำปั่นเข้ามารับข้างได้ ถึงสองลำ สามลำ แล้วเมืองแขกทั้งปวงก็ขอบพอนับถือกันเป็นผู้ใหญ่ได้ พระยาสงขลาทำราชการ คับแค้น หากกว้างขวางเหมือนเมืองนครไม่...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174 เลขที่ 10)

นครศรีธรรมราชอยู่ติดทะเลและเป็นเมืองท่าขนาดใหญ่ ราชธานีได้มอบอำนาจการปกครองดูแลหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช และราชธานีทำการส่งเสริมอาชีพและกิจกรรมบางอย่าง เช่น การทำเกษตรกรรม การทำนา เพราะมีพื้นที่สำหรับทำนาจำนวนมาก การต่อเรือ และการค้าทางหัวเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น โดยราชธานีสามารถรวบรวมผลผลิตได้จากการเกณฑ์แรงงาน และส่วยสาอากร เพื่อนำผลผลิตที่ได้ออกจำหน่าย แปรสภาพผลผลิตและสิ่งของเป็นเงินตรา สามารถนำมาใช้ในการบูรณะบ้านเมืองต่อไป ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์บ้านเมืองอยู่ในสภาพขาดแคลน ทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่มีต่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ซึ่งกราบบทูลขอพระราชทานเพิ่มเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการวังหน้าว่า “เงินเก็บมาได้แต่ส่วยอากรก็พอใช้ทำนุบำรุงแผ่นดิน เหลือก็ได้เอามาแจกเบี้ยหวัดก็ไม่พอ ต้องเอาเงินกำไรตกแต่งสำเภามาเพิ่มเติมเข้าอีกก็พอใช้ไปได้ปีหนึ่ง ๆ เงินคงคลังที่สะสมไว้ก็ยังมี” (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, 2503: 295)

ปัญหาดังกล่าวคงปรากฏมาเรื่อยจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชพงศาวดารกล่าวถึงปัญหาเรื่องจัดการจัดหารายได้ของรัฐที่ไม่พอเพียงในการจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการว่า “เงินหลวงได้ในปีหนึ่ง ๆ บางทีก็พอเบี้ยหวัด บางปีก็ไม่พอ ต้องลดอัตราเบี้ยหวัดลง บางปี 3 ส่วน บางปีส่วน 1 บ้าง บางปีก็ต้องลดถึงกึ่งหนึ่งก็มี บางปีก็พระราชทานผ้าลายแจกเพิ่มในเบี้ยหวัดบ้าง” (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, 2505: 722)

2. ราชธานีกับเมืองนครศรีธรรมราช

การปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ความสำคัญกับราชธานีมาก ราชธานีจึงได้พยายามรวบรวมอำนาจด้านต่าง ๆ จากหัวเมืองมาไว้ให้มากที่สุด สินค้าบางอย่างต้องขายให้กับราชธานีเท่านั้น บางอย่างสามารถขายได้เอง แต่รายได้ทั้งหมดต้องส่งราชธานี สินค้าส่งออกมากที่สุด ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้แก่ ช้าง ซึ่งทำให้มีรายได้สูงและได้รับการสนับสนุนจากราชธานี โดยพระราชทานเงินออกมาให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือกำปั่น บรรทุกช้างออกไปจำหน่ายต่างประเทศ โดยเฉพาะที่อินเดีย เป็นการเพิ่มรายได้ให้กับราชธานี

เป็นอย่างมาก เพราะราชธานีไม่ได้ลงทุนอะไรนอกจากออกเงินค่าต่อเรือกำปั่นเท่านั้น แต่เงินจากการขายช้างเข้าท้องพระคลังหลวงทั้งหมด ส่วนเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ข้าวสาร ข้าวเปลือก ผ้า เป็นต้น ราชธานีจะเรียกเมื่อจำเป็นเท่านั้น อาทิ การทอผ้าเพื่อใช้ในพระราชพิธี

2.1 ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ บรรดาหัวเมืองต้องจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเข้าไปถวายฯ ยังราชธานี ในจำนวนเท่า ๆ กัน คือ อย่างละ 6 ต้น (ยกเว้นพังงา แคว้อย่างละ 2 ต้น) ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพังงา เมืองพัทลุง เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองมลายู (ซึ่งส่งผ่านสงขลา)

“อนึ่งเมืองนครเป็นเมืองเอก ถึงงวดปีแล้ว ให้จัดแจ่มแต่งดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ ส่งเข้าไปทูลกระหม่อมถวาย ปีละ 2 งวด ตามบุราณราชประเพณี สืบมาก่อนจนทุกปีอย่าได้ขาด” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174 (พ.ศ. 2355) เลขที่ 16) เพราะนครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ ราชธานีคงเกรงที่จะก่อกบฏจึงได้ให้ส่งเครื่องบรรณาการปีละ 2 ครั้ง จะได้แน่ใจว่ายังจงรักภักดีอยู่หรือไม่

เจ้าเมืองและกรมการเมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่ที่จะต้องจัดหาดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการ เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายทุกปี ๆ ละ 2 ครั้ง เพื่อเป็นเครื่องแสดงว่ายังมีความภักดีต่อราชธานียู่ “ดังปรากฏข้อความอยู่ในมาตรา 9 ของพระอัยการกบฏศึก กฎหมายตราสามดวงเล่ม 4 ว่า “มาตราหนึ่ง เมืองปากใต้ฝ่ายเหนือ ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร ให้มาอ่อนน้อมนำดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการมาถวายตามราชประเพณีแต่ก่อน ถ้าเมืองใดมิทำตามประเพณี แข็งบ้านเมืองไว้เป็นจลาจลในแผ่นดินท่านไซ้ ท่านว่าโทษถึงตาย” (สงบ ส่งเมือง, 2552: 180)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการสามารถสะท้อนสภาพเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชและเมืองบริวารได้เป็นอย่างดี

ในช่วงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เป็นช่วงที่นครศรีธรรมราชและเมืองต่าง ๆ มีศึกสงคราม ทำให้สิ้นเปลืองกับการเตรียมพร้อมทั้งกำลังคน อาวุธยุทโธปกรณ์และเสบียงอาหาร จึงไม่สามารถจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการได้

อย่างไรก็ตาม ในช่วงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เริ่มมีหลักฐานการส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย โดยนครศรีธรรมราชเป็นผู้รวบรวมจากบรรดาเมืองประเทศราชมลายู ได้แก่ เมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน เมืองเประ เป็นต้น

“หมื่นวิสุทธิล่ำม (เมืองนครฯ) นำหลวงไปภูผา แยกเมืองกัณฑ์ คุมดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ เข้าไปทูลเกล้าฯ ครบตามบอกแล้ว ได้ให้พระราชทานเงินตรา เสื้อผ้าแก่แขกผู้คุมเอาดอกไม้ทองเงินเข้าไป... ไห่ 40 คน ๆ ละ 2 บาท เป็นเงินซึ่งหนึ่ง ให้พระราชทานออกไปแก่พระยากัณฑ์ ผ้าปุม 2 ผืน แพรกะบวนจีน 2 ม้วน ข้าวสาร 5 เกวียน เกลือ 100 เกวียน...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1173 เลขที่ 6/ก)

“พระยาไทร พระยากัณฑ์ แต่งให้ราญามีชื่อ คุมดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ สิ่งของพระยากัณฑ์ถวายนอก ดอกไม้ทองเงิน เข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายพระยานคร แต่งให้หลวงภักดีสมบัติฯ คุม... เข้าไปส่ง แลนำ ราญามีชื่อ ผู้คุมดอกไม้ทองเงินของถวาย เข้าไป ณ กรุง...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1180 เลขที่ 8)

**ตารางเครื่องราชบรรณาการที่เมืองประเทศราชมลายูส่งผ่านนครศรีธรรมราช
เพื่อทูลเกล้าฯ ถวาย ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)**

	เมืองประเทศราช	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง	เครื่องราชบรรณาการ	ของที่พระราชทานกลับคืน
1.	เมืองไทรบุรี			
	พ.ศ. 2356	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่นายไพร่ ผู้คุม (ตามสมควร) พระราชทาน เจ้าพระยาไทรบุรี
		ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	
	พ.ศ. 2359	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน
	พ.ศ. 2361	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่นายไพร่ ผู้คุม (ตามสมควร)
	พ.ศ. 2368	ประมาณ 400 เหรียญ	ไม่ทราบจำนวน	
2.	เมืองกลันตัน			
	พ.ศ. 2354	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่ผู้คุม (ไพร่ 40 คน) เงินคนละ 2 บาท เป็นเงิน 20 ตำลึง หรือ 1 ชั่ง ให้พระยาก กลันตัน: ผ้าปูม 1 ผืน แพร กระบวนจีน 2 ม้วน ข้าวสาร 5 เกวียน เกลือ 10 เกวียน
	พ.ศ. 2360	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่ผู้คุม (นายไพร่ 60 คน) เงินคนละ 2 บาท เป็น เงิน 1 ชั่ง 10 ตำลึง และเสื้อ กระบวนเงินทอง 1 ตัว ผ้าปูม 1 ผืน เงินตรา 5 ตำลึง ให้พระยากกลัน ตัน: เสื้อญี่ปุ่นลายทอง ฟันขาว 1 ตัว ข้าวสาร 15 เกวียน เกลือ 15 เกวียน
3.	เมืองเปรัก			
	พ.ศ. 2368	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน

ที่มา: พณิตา เคี่ยมสุวรรณ (2542: 63)

พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 98) ให้ข้อสังเกตว่า “เมืองประเทศราชมลายู จะได้รับพระราชทานสิ่งของกลับไปเกือบทุกครั้ง แต่สำหรับเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ตะกั่วป่า ฯลฯ ไม่ได้รับพระราชทานคืน อาจเป็นไปได้ว่า เมืองเหล่านี้ต้องเสียภาษีให้รัฐพร้อมเครื่องบรรณาการ เพื่อแสดงความจงรักภักดี แต่เมืองประเทศราชมลายูแค่เพียงการยอมรับในอำนาจของรัฐ เหมือนการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันและกัน”

2.2 การเก็บส่วยและภาษีอากรต่าง ๆ

“อนึ่ง ส่วยสาอากรซึ่งขึ้นในท้องพระคลังหลวง ... ณ เมืองนครแขวงหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนครเป็นจำนวนมากน้อยเท่าใด ถ้าถึงงวดถึงจำนวนจะได้ส่ง ก็ให้พระยานนครศรีธรรมราช ว่ากล่าวแก่กรมการ พนักงาน ให้ว่ากล่าวเร่งรัดแก่นายอากร ให้เร่งคุมส่วยของหลวงเข้าไปส่งยังเจ้าจำนวน ณ กรุง จงทุกงวดทุกจำนวน อย่าให้ส่วยของหลวงค้างเกินล่วงงวด ล่วงจำนวนไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355) เลขที่ 16

“ส่วยสาอากร” หรือภาษีอากรเป็นรายได้ที่สำคัญของราชธานีที่ได้จากหัวเมืองเพื่อนำมาใช้จ่ายในการบริหารประเทศทางด้านต่าง ๆ เช่น การก่อสร้าง การชูดคลอง และการทำสงคราม เป็นต้น การเก็บภาษีอากรที่ราชธานีมอบหมายให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และกรมการเมืองเป็นผู้จัดเก็บรวบรวมให้ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ตามกฎพระบรมราชโองการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทุกฉบับ ในบางครั้งนครศรีธรรมราชได้รับพระบรมราชานุญาตให้นำส่วยสิ่งของต่าง ๆ ที่จัดเก็บได้ไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ และเจ้าพระยานนครศรีธรรมราชมีหน้าที่เร่งรัด ตักเตือนเมืองต่าง ๆ ให้จัดส่งให้ตรงเวลา (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 เล่มที่ 1)

ตามทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช หน้าที่ในการจัดเก็บภาษีอากรภายในเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหน้าที่โดยตรงของหน่วยงาน 3 หน่วยคือ กรมสรรพากร กรมคลัง และครอบครัว⁵⁹

ชนิดของภาษีอากรที่จัดเก็บในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แยกออกเป็น 4 ประเภท คือ จังกอบ อากร ส่วย และฤชา⁶⁰ ซึ่งมีวิธีการเก็บและอัตราในการเก็บในสมัยรัชกาลที่ 2 ดังนี้ คือ

⁵⁹ “ครอบครัว” มีหน้าที่ควบคุมไพร่ส่วย ทำส่วยดีบุก จึงทำให้เข้าใจว่า เป็นผู้เก็บรวบรวมรายได้จำพวกส่วยในหัวเมืองนครศรีธรรมราช

1. จังกอบ เก็บสินค้าเมื่อผ่านด่านในอัตราร้อยละสิบ กับเก็บค่าเบีกร่องเรือ
กำปั่นตามขนาดปากเรือวาละ 12 บาท

2. อากร มีอากรค่านา อากรสวนสมพัทสร ค่าน้ำ อากรตลาด อากรเตาสูรา
อากรบ่อนเบี้ย ซึ่งไม่ได้กำหนดไว้ตายตัวว่าจะเก็บในอัตราเท่าใดแน่นอน

3. ฤชา คือ ค่าธรรมเนียม มีกำหนดเรียกจากการต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลทำเพื่อ
ประโยชน์ของราษฎรบางคนเฉพาะตัว เช่น ค่าตรา ค่าโฉนด และค่าธรรมเนียมความ เป็นต้น
(จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 เลขที่ 3)

4. ส่วย ส่วยแบ่งได้ 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- ส่วยรายปี ไพร่ส่งต้องส่งส่วยในอัตราที่รัฐกำหนด ซึ่งจะแตกต่างกันไปใน
แต่ละพื้นที่ เป็นเงินที่ไพร่ทางหัวเมือง เสียแทนเข้าเวรกับราชการ ซึ่งเสียปีละ 18 บาท และเงิน
บังคับเรียกจากจีน ซึ่งได้รับการยกเว้นไม่ต้องเกณฑ์เข้ารับราชการอีกคนละ 50 สตางค์ต่อปี เงินนี้
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **เงินผูกปีจีน** นอกจากนั้น ส่วยยังหมายถึงสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งให้ทางหัวเมือง
นครศรีธรรมราชหรือหัวเมืองอื่น ๆ จัดหาส่งเข้ามาแทนเข้ารับราชการอีกด้วย เช่น ส่วยดีบุก พืชผล
ทางการเกษตร ฝัาแงู หัตถกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

- ส่วยสีผึ้ง มีหลักฐานใช้ในงานพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช สีผึ้งมีความสำคัญทางกิจการศาสนา มาก โดยเฉพาะในการหล่อเทียน และเป็นสินค้า
ส่งออกด้วย

- ส่วยดีบุก ราษฎรทางใต้แถบนครศรีธรรมราช สงขลา ภูเก็ต พังงา ฯลฯ
ส่วนมากเป็นไพร่ส่วยดีบุก เพราะไม่ต้องการถูกเกณฑ์แรงงาน แต่ส่งส่วยเป็นดีบุกแทน รัฐใช้ดีบุก
เป็นสินค้าส่งออก และแลกเปลี่ยนอาวุธและสินค้าอื่นได้

ภาษีอากรที่เก็บได้เป็นจำนวนมากจากหัวเมืองนครศรีธรรมราชคือ ส่วย
ดีบุก และอากรรังนกแต่ไม่สามารถรวบรวมสถิติออกเป็นตัวเลขได้

- ส่วยบรรณาการ ส่วยที่เจ้าเมืองต่าง ๆ และหัวเมืองประเทศราช ต้องจัด
เข้ามาถวาย เพื่อแสดงความจงรักภักดีตามที่รัฐกำหนด เช่น หัวเมืองใหญ่อย่างนครศรีธรรมราชส่ง
ปีละ 2 ครั้ง หัวเมืองประเทศราชมลายู ส่งปีละ 3 ครั้ง ฯลฯ

⁶⁰ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานภาษีอากรบางอย่าง “**ลัทธิธรรมเนียม
ต่าง ๆ เล่ม 2**” หน้า 145

- ส่วนเกณฑ์ในกรณีพิเศษ เพื่อใช้ในกิจการบางอย่าง เช่น งานโสกันต์ งานพระเมรุ งานก่อสร้าง งานสงคราม ฯลฯ ส่วยที่ได้จากการเกณฑ์มี 2 ประเภทคือ ส่วยที่เป็นสิ่งของ และเงินอากรส่วย

○ ส่วยที่เป็นสิ่งของ

ส่วยเกณฑ์โดยทั่วไป

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2354	ภายในเมืองนครฯ	ผ้าขาวมั่งขลา 5 กุลี ดีบุก 36 บิค หนัก 1 ภารา 9 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2356	เมืองท่าทอง ภายในเมืองนครฯ ภายในเมืองนครฯ	ผ้าตาโถงยาว 6 แขน กว้าง 6 คืบ จำนวน 50 ผืน ดีบุกหนัก 21 ภารา 52 ชั่ง ผ้ายกทอง 4 ผืน (ราชสำนักได้จัดส่งทองคำ 2 หีบใหญ่ หนัก 1 หาบ มาให้ ผ้ายกสำหรับ 2 ผืน) เครื่องถมเป็นชั้นตรง 1 ใบชั้น น้ำพวยลอย 4 ใบ พวยลอย 4 คัน ถาดส่องพระ พักตร์ 1 ใบ ดินสอศิลา 200 แ่ง ช้าง 4 เชือก	ส่งราชสำนัก นำไปแลกซื้อสินค้าอื่น ส่งราชสำนัก จำหน่าย
2357	ภายในเมืองนครฯ ภายในเมืองนครฯ เมืองพัทลุง	ดีบุกไม่ระบุจำนวน กรักชื้ออย่างดี 2 หาบ กรักชื้ออย่างดี 2 หาบ	นำไปแลกซื้อสินค้าอื่น ส่งไปเป็นเครื่องราช บรรณาการเมืองปากกิ่ง

ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 101 - 102)

ส่วยเพิ่มเติม เพื่อใช้ในงานพิธีต่าง ๆ

ปี	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2360	ซีผึ้ง 5 หาบ ผ้าขาวสบง 450 ผืน พวนสลาเปตยาว 20 วา 30 ขด ผ้าลาย 100 ผืน ชั้นหนัก 12 หาบ น้ำมันยาง 1,200 ทะนาน หวายสะเดียงยาว 20 วา 1,000 ขด เชือกหนังช้างยาว 20 วา 80 ขด พวนพัศเดา 3 เกลียว ยาว 20 วา 50 ขด ไม้พลอง 5-6 ศอกใหญ่ 60 อัน ไม้จันทนา 80 ท่อน หนั่งผืนเขียว... 50 ผืน ขมิ้น 2 เกวียน กรักขนุน 300 ท่อน หวายพัศเดา 100 ขด กรักชี 80 ท่อน	ใช้สำหรับจะทำการ พระบรมศพพระราชวัง บวรสถานมงคล
2364	ผ้าขาวสบง 300 ผืน	ถวายพระกฐิน

ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 106)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีหน้าที่ในการเรียกเกณฑ์ส่วยสิ่งของจากราษฎร เพื่อส่งให้ครบและทันกำหนดเวลา ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 การเก็บส่วยสิ่งของได้ลดลง เนื่องจากการค้าสำเภาเริ่มน้อยลง และเปลี่ยนเป็นการส่งเงินตราแทนระบบไพร่

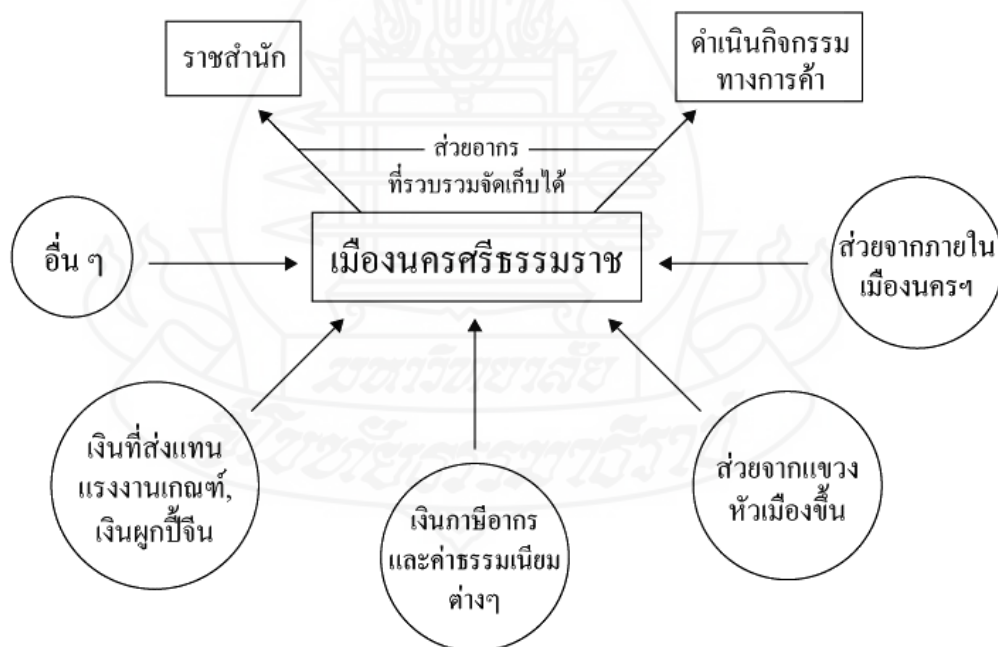
○ **เงินอากรส่วย** เงินค่าธรรมเนียมภาษีและเงินจากไพร่ส่งแทนการถูกเกณฑ์จากชาวเมืองนครศรีธรรมราช รวมทั้งชาวจีนที่เข้ามาอาศัย

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2354	ชาวจีนในเมืองนครฯ	เงินค่าผูกปิ่น จำนวน 10 ตำลึง เป็นอย่างน้อย	ส่งเข้ากรุงเทพฯ และหักแจกจ่ายเป็นค่าแรงรับจ้าง ค่อมเอาเหล็กหมั่นเรือจากกรุงเทพฯ เมืองนครฯ ละละ 10 ตำลึง
2356	ไม่ปรากฏ	เงินอากรรังนกและเงินอากรเตาสูรา (โดยประมาณ) จำนวน 15 ชั่ง หรือ ประมาณ 3,000-4,000 เથીญ	นำไปซื้อสินค้าต่าง ๆ (ตามพระราชประสงค์)
2357	เมืองนครฯ	เงินอากรรังนกจำนวน 27 ชั่ง 17 ตำลึง 6 สลึง 640 เบี้ย	ส่งราชสำนักและนำไปซื้อสินค้าต่าง ๆ (ตามพระราชประสงค์)
	เมืองสตูล	เงินอากรรังนกปีละ 152 ชั่ง	ส่งราชสำนักและนำไปซื้อสินค้าต่าง ๆ (ตามพระราชประสงค์)
2359	เมืองไทรบุรี	เงินอากรรังนกไม่ระบุจำนวน	เก็บไว้ที่เจ้าเมืองนครฯ ไว้รับรองใช้จ่ายในราชการ แจกจ่ายให้ราษฎรที่จัดส่งส่วย นอกเหนือจากส่วยที่เรียกเกณฑ์ปกติ
2360	ไม่ปรากฏ	เงินอากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช	ส่งราชสำนักและนำไปซื้อสินค้าต่าง ๆ
	เมืองไทรบุรี	เงินอากรรังนกไม่ระบุจำนวน	จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก
2362	ไม่ปรากฏ	อากรบ่อนเบี้ยและอากรเตาสูรา ไม่ระบุจำนวน	จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก
		เงินอากรรังนกไม่ระบุจำนวน	จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2363	เมืองไทรบุรี	เงินอากรรังนกและเงินส่วยเล็กที่เหลืออยู่ในเมืองนครฯ	จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก
	ไม่ปรากฏ		จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก
2382	ภายในเมืองนคร ไทรบุรี กลันตันพัทลุง ตรัง	เงินภาษีฝิ่นไม่ระบุจำนวน	ส่งให้เมืองสงขลารวบรวมจัดส่งราชสำนัก

ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542 : 108 - 110)

บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะตัวแทนของราชธานีในการเร่งรัด ติดตาม เรียกเก็บส่วยจากราษฎรถือว่า มีความสำคัญมากต่อราชธานี เพราะส่วยที่ได้มีจำนวนมาก และเป็นสินค้าที่สำคัญ เมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวกลางในการรับและส่งส่วย รวมถึงการนำส่วยออกจัดจำหน่ายตามที่ได้รับมอบหมายจากราชธานี ในขณะที่เมืองอื่น ๆ ทำหน้าที่เพียงนำส่งราชธานีเท่านั้น จึงเป็นไปได้ว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก

ภาพที่ 5.1 แสดงการเคลื่อนไหวของส่วย โดยผ่านศูนย์กลางที่เมืองนครศรีธรรมราช

ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 121)

2.3 รายได้จากการค้าของหลวงทางหัวเมืองนครศรีธรรมราช

สินค้าของหลวง หมายถึง สินค้าที่ทางราชการกำหนดไว้ว่าเป็นของหลวง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มี 3 ชนิด คือ รังนก ผ่าง ดิบุก พริกไทย เนื้อไม้ ผลแร่ ตะกั่ว รง และงาช้าง (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2 หน้า 134-136) ซึ่งต้องนำมาขายให้แก่พระคลังสินค้าเพียงแห่งเดียว จะไปขายให้ผู้อื่นไม่ได้จะมีความผิด ส่วนผู้ส่งสินค้าพวกนี้ไปขายต่างประเทศ จะต้องมาซื้อจากพระคลังสินค้าไปจำหน่าย

สินค้าของหลวงที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและกรมการเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้จัดการส่งออกเพื่อส่งออกไปขายต่างประเทศ ได้แก่ ช้าง งาช้าง ดิบุก และรังนก แต่รายได้ทั้งหมดจะต้องจัดส่งเข้ามายังราชธานี สินค้าที่ส่งออกมากได้แก่ ช้าง ซึ่งเป็นสินค้าที่มีความต้องการมากจึงมีราคาสูงและขายได้กำไรดี โดยเฉพาะขายให้ประเทศอินเดีย โดยพระราชทานเงินออกไปให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือกำปั่นที่เมืองตรังสำหรับบรรทุกช้างไปจำหน่ายต่างประเทศ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179 (2360) เลขที่ 2) เป็นประจำเกือบทุกปี

ของหลวงชนิดอื่น คือ ดิบุก รังนก งาช้าง ไม่มีหลักฐานระบุว่าส่งออกไปต่างประเทศทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชมากนักน้อยเป็นจำนวนเท่าใด แต่คงไม่มากนัก เพราะของหลวงดังกล่าวส่วนมากจะต้องส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ก่อน หรือไม่ก็ทางราชธานีจะเป็นฝ่ายให้ข้าหลวงออกไปนำเอาไปขายที่เกาะปีนัง เพื่อซื้อผ้าและสิ่งของอื่น ๆ กลับมา (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 (2357) เลขที่ 1)

2.4 เครื่องอุปโภค บริโภค ที่ราชธานีเกณฑ์จากหัวเมืองนครศรีธรรมราช

ราชธานีสามารถจะเกณฑ์เอาสิ่งของต่าง ๆ จำพวกเครื่องบริโภคและอุปโภคได้จากเมืองนครศรีธรรมราช เช่น ผ้า ไม้ เซื่อก เป็นต้น เครื่องอุปโภค เช่น ข้าวเปลือก ข้าวสาร เป็นต้น นอกจากนี้ ราชธานีได้เกณฑ์ให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชต่อเรืออันเป็นพาหนะที่ลำค้ำยทางน้ำให้แก่ราชธานีอีกด้วย (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 (2356) เลขที่ 6) ราชธานีผู้เกณฑ์จะเกณฑ์แต่ครั้งก็เมื่อราชธานีมีความจำเป็นจริง ๆ เนื่องจากราชธานีเกรงว่าไพร่พลราษฎรหัวเมืองจะได้รับความสะดวกดีแล้วเป็นเหตุให้ไพร่พลเหล่านั้นหลบหนีราชการไปอยู่เสียดตามป่าเขาและต่างเมืองทำให้เสียกำลังคน

“...สำหรับรายการเกณฑ์สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค จากหัวเมือง นครศรีธรรมราชเท่าที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุ มีดังนี้ คือ

(1) เมื่อปี 2356 ราชธานีได้จัดพระราชพิธีคเชนทร์ศวันาน⁶¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้เกณฑ์ให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชทอผ้าตาโถง 50 ผืน ขนาดกว้าง 6 คืบ ยาว 6 แขน (ประมาณ 1 วา) เพื่อใช้ในขบวนแห่ข้างต้นม้านั้นในพระราชพิธี (จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175 (2356) เลขที่ 2)

(2) เมื่อ พ.ศ. 2360 กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์เสด็จสวรรคต ในงานพระบรมศพครั้งนั้น ราชธานีได้เกณฑ์เอาสิ่งของเครื่องอุปโภคจากทางหัวเมืองนครศรีธรรมราช หลายอย่างคือ ชี้นึ่งหนักห้าหาบ เชือกพวนยาว 20 วา 30 ขด แฉงลายสองยาว 3 วา กว้าง 5 ศอก 100 ผืน ชันหนัก 12 หาบ น้ำมันยาง 1200 ทะนาน หวายสายเสดียงยาว 20 วา 1,000 ขด เชือกหนังยาว 20 วา 30 ขด เชือกพวน 3 เกลียว ยาว 20 วา 50 ขด ไม้พลองขนาดกำหนึ่งยาว 5-6 ศอก 60 อัน หนังผืน 50 ผืน ขมิ้นสองเกวียน กรักขนุน 300 แก่น หวายพิศเดา 100 ขด กรักซีท่าแล้ว 80 ท่อน เป็นต้น (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179 (2360) เลขที่ 4)

(3) เมื่อ พ.ศ. 2364 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชศรัทธา จะบำเพ็ญพระราชกุศลทอดพระกฐิน จึงเกณฑ์ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จัดทำผ้าสบง ส่งเข้ามาถวาย 300 ผืน (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1183 (2364) เลขที่ 3)

⁶¹ พระราชพิธีคเชนทร์ศวันานคือ พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก เป็นพิธีของพราหมณ์พฤติบาศ ได้ทำในเดือนห้าครั้งหนึ่ง เดือนสิบครั้งหนึ่ง เป็นกระบวนเรื่องคชกรรมกรของหมอช้างว่าทำเพื่อให้เจริญสิริสวัสดิมงคลแก่ช้าง ซึ่งเป็นราชพาหนะและเป็นกำลังแผ่นดิน และบำบัดเสนียดจัญไรให้ผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ในกรช้างทั้งปวงด้วย แต่การพระราชพิธีนี้ เฉพาะเหมาะแก่คราวที่ควรจะทำประกอบกรอื่น ๆ หลายอย่างคือ เป็นต้นว่า เมื่อทำการจะให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ช้างม้า ก็ต้องรดน้ำมนต์ช้าง ม้า จึงปลุกเกยขึ้น แล้วจัดให้ช้างม้าเดินมาเป็นขบวน พราหมณ์และราชบัณฑิตซึ่งเป็นผู้จะพรมน้ำมนต์นั้นคอยอยู่บนเกย เมื่อขบวนผ่านก็จะพรมไปจนตลอดขบวน จะได้ทอดพระเนตรตรวจตราพระราชพาหนะทั้งปวงปีละสองครั้งด้วย อนึ่ง ธรรมเนียมพราหมณ์ใหญ่ ก็ต้องตระเตรียมให้พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธและพลทหารให้พร้อมมูลอยู่ เมื่อมีราชการศึกสงครามอันใด ก็จะได้จับจ่ายเกณฑ์ไปโดยง่ายโดยเร็ว

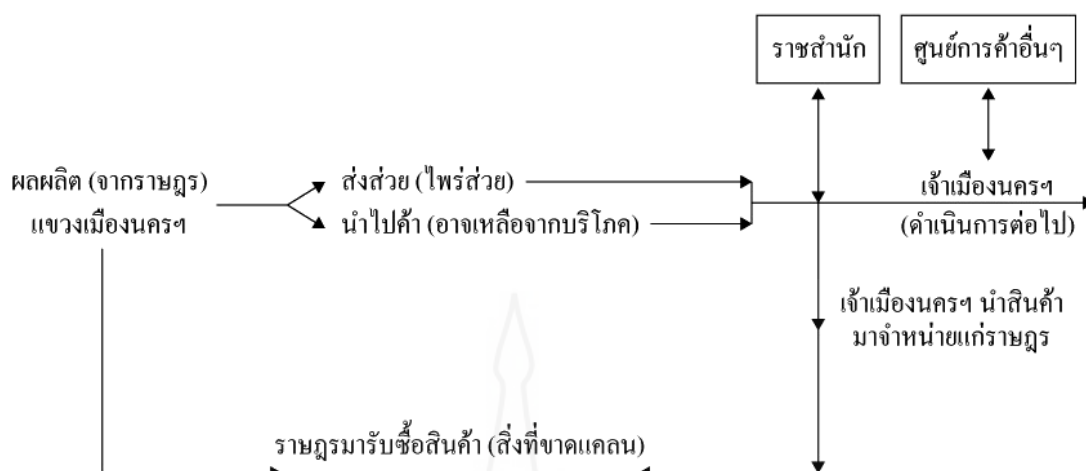
(<http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=rattanakosin25&date=17-03-2007&group=2&gblog=21> โดย: กัมม์ วันที่ 17 มีนาคม 2550 เวลา:13:41:20 น.)

2.4.1 การค้าของเมืองนครศรีธรรมราช

1) การค้าภายในเมืองนครศรีธรรมราช สินค้าต่าง ๆ ของชาวเมืองนครศรีธรรมราชที่เหลือจากการบริโภค จะนำออกมาทำการแลกเปลี่ยน หรือซื้อขายกันเองภายในท้องถิ่นและเมืองใกล้เคียง ส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตจากการประกอบอาชีพการประมง กสิกรรม การหาของป่า และการฝีมือ เป็นต้น ซึ่งไม่มีหลักฐานที่อื่นมากนัก แต่จากวรรณกรรมท้องถิ่นจะสะท้อนให้เห็นภาพการค้าขายภายในเมืองได้พอสมควร “มองเศรษฐกิจและสังคมเมืองนครศรีธรรมราชจากวรรณกรรม”, วิมล คำศรี (2534: 208)

ลูกสาวเหอ	ลูกสาวชาวบ้านกลาง
ร่างเล็กเอวบาง	ปลูกร้านขายของ
ปิ่นข้ายผ้า	ปิ่นหน้าขายทอง
ปลูกร้านขายของ	นั่งขายแต่ทองแดง
	ฯลฯ
น้ำมากปากนัง	สองฝั่งสองคลอง
ทำเรือยาวเข้าได้	คนทำยหมันขายของ
น้ำมากปากคลอง	เรือนองเรือน้อยเรือใหญ่
มีทั้งเรือไฟเรือกำปั่น	จอดกันเรียงรายสองฝ่ายสองฝั่ง
น้ำมากปากนัง	เขาตั้งด่านภาษี
เขาตั้งด่านภาษี	เสียค่าภาษีเพราะมีโรงด่าน
อำเภอปากนัง	เขาตั้งกงสุล
มีที่ว่าการ	เขาตั้งศาลตัดสิน
ความแพ่งอาญา	ไม่ว่าไทยจีน
ตั้งศาลตัดสิน	มาอยู่ที่เรือนจำ
ถัดไปประทก	เขายกโรงหน้า
ผู้คนอยู่คร่ำ	หยุดที่สำนั
โรงศาลอุดร	หัวนอนโรงพัก
ยึดที่สำนั	ที่พักพวกพล
บั้งจิมริมคลอง	เขาจองถนน
ตามแถวถนน	มีคนค้าขาย
เจ้าขุนมูลนาย	มากมายมั่งมี
พิลึกตึกกว้าน	โรงร้านโรงสี

ฯลฯ

ภาพที่ 5.2 แสดงการซื้อขาย - ขาย สินค้าภายในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช

ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 140)

(1) การซื้อสินค้าจากราษฎร

เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนในการจัดซื้อสินค้าจากราษฎรให้ราชธานี โดยเฉพาะสินค้าที่เป็นของหลวง เช่น ช้าง งาช้าง ดีบุก ฝรั่ง ผักไทย ฯลฯ ซึ่งราคาจะกำหนดโดยราชธานี เช่น ราชธานีต้องการหนึ่งแพะสำหรับทำกลองแขก ได้มีท้องตราให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจัดการซื้อหา “... ต้องพระราชประสงค์หนึ่งแพะที่ดี สำหรับจะทำขอและกลองแขกเป็นอันมาก จัดหาหนึ่งแพะที่กรุงเทพพระมหานครได้ดีไม่ จึงผ่านมายังเมืองนครฯ จัดซื้อหนึ่งแพะที่ดีส่งเข้าไปเมืองนครฯ 30 ผืน ส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพฯ... เร่งรัดจัดซื้อส่งเข้าไปให้ครบทันกำหนดอย่าให้เนิ่นช้า... จะเป็นราคาผืนละเท่าใด ให้บอกเข้าไปให้แจ้ง จะได้พระราชทานเงินราคาให้...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176 เลขที่ 4)

(2) การจำหน่ายสินค้าให้ราษฎร

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช เป็นผู้ดำเนินการจำหน่ายสินค้าให้กับราษฎร คาดว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราชอาจได้รับผลประโยชน์ในการทำหน้าที่เป็นผู้จำหน่ายสินค้าได้ เพราะราคาสินค้าที่นำมาจำหน่ายนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้กำหนดราคาเองได้ แต่สินค้าที่ราษฎรซื้อนั้น จะถูกกำหนดโดยราชการเสมอ ซึ่งเป็นราคาที่ถูกลงมาก สินค้าที่นำมาจำหน่าย ได้แก่ ข้าว เกลือ เนื้อ เสื้อผ้า เป็นต้น

เมื่อครั้งแผ่นดิน ราษฎรทำนาได้ผลผลิตน้อย เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาช ได้ขอรับพระราชทานข้าวจากราชธานี เพื่อนำไปจำหน่ายแก่ราษฎร ดังท้องตราตอบกลับ เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาช พ.ศ. 2359 ดังนี้

“...ณ มรสุม ปีกฎ... นี้ ณ กรุงฯ แผ่นดินน้อย อาณาประชาราษฎรทำมาหาได้เต็มภูมิไม่ ข้าวในนาเสียส่วนหนึ่ง ได้สองส่วนเหมือนกันทุกแห่ง แลหัวเมืองปากใต้นี้ก็ทำให้พระราชทานข้าวหลวงออกมาก็หลายครั้ง ข้าวก็หาพอกันรับพระราชทานไม่ จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานข้าวสารจากฉางหลวง 100 เกวียน ออกมาให้พระยามนตรีศรีธรรมาช จำหน่าย เอาทุนส่งเข้าไป กำไรนั้นให้พระราชทานแก่พระยามนตรี และราคาข้าวสาร ณ กรุงฯ ทุกวันนี้ เป็นแต่เกวียนละ 3 ตำลึง ข้าว 100 เกวียน คิดเป็นเงิน 15 ชั่ง ให้จำหน่ายตามราคาข้าว ณ เมืองนครเขวียนหนึ่งเป็นเงิน 8 ตำลึง ถ้าพระยามนตรีคิดจำหน่าย ข้าวได้เพียงเกวียนละ 8 ตำลึง เป็นข้าวแต่ 37 เกวียน 50 ถัง เป็นเงิน 15 ชั่ง พอครบทุนหลวง หักค่าใส่โหยสทิท เขวียนละ 10 บาท เป็นเงิน 12 ชั่ง 10 ตำลึง ข้าวแต่ 31 เกวียน 25 ถัง ยังเหลือข้าวสารอยู่ 31 เกวียน 25 ถังนั้น พระราชทานให้แก่พระยามนตรี ถ้าพระยามนตรีคิดเสียค่าใส่โหยสทิทน้อย ลงไปถึงเกวียนละ 10 บาท ก็คงออกเศษได้แก่พระยามนตรี ให้พระยามนตรีจัดเรือแลคนเข้าไปรับเอาข้าว 100 เกวียนออกมาจำหน่าย ส่งแต่ทุนเข้าไป ณ กรุงฯ...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178, เลขที่ 4)

2.4.2 การค้าขายกับเมืองอื่น ๆ

ส่วนมากเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาช (น้อย) จัดทำตามคำสั่งของราชธานี เพื่อผลประโยชน์ของราชธานีมากกว่า เช่น จัดซื้อพริกไทยที่ไชยา ส่งให้ราชธานี นำออกไปขายยังต่างประเทศ เป็นต้น (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1181 เลขที่ 10) ซึ่งเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาช (น้อย) ได้ประโยชน์บ้าง เมื่อทางราชธานียกผลกำไรบางครั้งตอบแทน ระบบการค้ามี 2 รูปแบบ คือ

1) ดำเนินการค้าโดยตรง

พินดา เตียมสุวรรณ (2542: 142) กล่าวไว้ว่า “เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาช (น้อย) มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการค้า ดินบุกซึ่งราชธานีมีความต้องการที่จะนำดินบุกไปแลกซื้อสินค้าปิ่นที่เกาะหมาก ดังนั้นจึงมีความต้องการที่จะการค้าดินบุกกับเมืองกลาง และเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาช (น้อย) มีความพยายามที่จะเข้าไปดูแลเมืองกลาง แต่ไม่มีหลักฐานว่า ราชธานีอนุญาตหรือไม่ แต่การซื้อขายสินค้าพื้นเมืองต่าง ๆ ภายในฝั่งทะเลตะวันออกด้วยกันนั้น มนตรีศรีธรรมาชได้มีการติดต่อซื้อขายโดยตรงอย่างแน่นอน โดยไม่เกี่ยวกับราชธานี แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน”

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ดำเนินการค้าส่วนตัว โดยมีผลประโยชน์ร่วมกับราชธานี เช่น หนังสือกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ถึงพระยานครศรีธรรมราช พ.ศ. 2355 ว่า “...อนึ่ง สำเภานครบอกเข้าไปว่า จัดแจงจะให้กลับออกไปเมืองจัน ณ ปี... ขอรับพระราชทานสินค้าในลันเกล้าฯ ... เหมือนอย่างทุกครั้ง แล้วจะขอรับพระราชทานข้าวสารเสียบึง 40 เกวียน ครั้งพระยาโกษา กราบทูลฯ เห็นสินค้าจะไปทันสำเภา จึงมีพระโองการตรัสว่าให้ไปปรึกษาลันเกล้าฯ และข้าวสารเสียบึง 40 เกวียน นั้น มีพระโองการตรัสว่า จะพระราชทานให้ แลหาว่ารายสินค้าเงินพระโกษา ให้หลวงทองชื้อ อ่านกราบทูลฯ ตามหาว่า

...อนึ่ง พระยาภักดีจันง กราบทูลฯ ตามข้อความ... บอกเข้าไปแต่เมืองนครฯ จึงมีรับสั่งว่า สินค้าซึ่งจะเอาไปใส่สำเภาเมืองนครฯ นั้น อย่าเอาไปใส่เลย แต่สินค้าซึ่งค้างอยู่เมืองนครนั้น ให้ใส่ไปเปิด แล้วตรัสชมว่า พระยานครทำการค้ากว้างขวาง ชักเอากำปั่นเข้ามารับข้างได้ถึงสองลำ สามลำ แล้วเมืองแขกทั้งปวงก็ชอบพอนับถือกันเป็น ผู้ใหญ่ได้...

...อนึ่ง... ให้ท่านพระยานครจัดคนออกไป ณ เกาะหมาก ชื้อเลื่อมเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย...

...อนึ่ง ของในกรม ซึ่งจะฝากสำเภานครนั้น ครั้นจะจัด ณ กรุงเทพฯ ส่งออกไปเห็นจะไม่ทันสำเภา ให้ท่านพระยานครจัดปะโลงตามแต่จะได้ แล้วบอกราคาเข้าไป จึงจะคิดเงินส่งออกมาครั้งหลัง” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174, เลขที่ 10)

2) เป็นตัวกลางในการรับซื้อและจำหน่ายสินค้า

ตั้งแต่อดีต นครศรีธรรมราชดำเนินการค้าขายกับต่างประเทศมาโดยตลอด เนื่องจากเป็นเมืองท่าใหญ่เมืองหนึ่ง แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นครศรีธรรมราชเป็นเสมือนศูนย์กลางในการซื้อขาย แลกเปลี่ยนสินค้าไปยังเมืองต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เช่น สินค้าพวกช้างและดีบุกเมื่อส่งไปขายที่เกาะหมากแล้ว ได้ซื้อสินค้า ปืน ผ้า เครื่องแก้ว ฯลฯ โดยผ่านท่าเรือที่เมืองตรัง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ได้รับผลประโยชน์จากค่าธรรมเนียมสินค้า ค่าธรรมเนียมท่าเรือ ฯลฯ เช่น พ.ศ. 2356 ราชธานีได้ส่งข้าหลวงออกมาจัดซื้อผ้าลายอย่าง พระกระบวนและสิ่งของต้องพระประสงค์ที่เกาะหมาก ข้าหลวงจะแวะที่นครศรีธรรมราช เพื่อรับเงินจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ไปเพื่อซื้อของ และเจ้าพระยานครศรีธรรมราชจะต้องดูแลความสะดวกและความปลอดภัยตลอดระยะเวลาการเดินทางด้วย ดังท้องตรานี้ “...ให้พระยานครศรีธรรมราช จัดเอาเงินอากรวังนซึ่งเหลือจากตบแต่งกำปั่น กับเงินอากรเตาสุรา... ซึ่งค้าง 15 ชั่ง คิดให้ได้เงินเหรียญสักสามพันเหรียญเศษสี่พัน ถ้าเงินเหรียญไม่ครบ ให้จัดเอาดีบุกช่วยจำนวนปีมะแมส่งวอก... หน้า 21 ภาว 52 ชั่ง และสินค้าซึ่งจะจำหน่ายได้ ณ เมืองเกาะหมาก คิดบรรจบให้ครบ

ส่งให้หลวงสุรินทรทรามาตย์ ...แต่งกรมการที่สัจซื้อ มั่นคงคุมเอาเงินลงไปด้วย ข้าหลวงจะได้จัดซื้อสิ่งของ ณ เมืองเกาะหมาก และให้จัดช้าง และคนจ่ายเสบียงอาหารให้แก่ข้าหลวงมีชื่อป้องกันลงไปส่ง ณ เมืองตรัง แล้วให้จัดเรือและนายท้าย นายใบ โพร่ ลูกเรือให้มั่นคง สรรพไปด้วยปืนใหญ่น้อย กระสุนดินประสิว ให้ข้าหลวงลงไป ณ เมืองเกาะหมาก อย่าให้เป็นเหตุการณ์ใดถ้าข้าหลวงสุรินฯ ... จัดซื้อผ้าลาย... ได้มากเท่าใด ให้เจ้าพระยาไทรจัดแจงแต่งเรือและคนป้องกันส่งขึ้นมาถึง ณ เมืองตรัง และให้พระยานครศรีธรรมราช จัดช้างและคนลงไปรับข้าหลวงมีชื่อ ณ เมืองตรัง อย่าให้ขัดสนได้ แล้วจัดเรือและคนส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพฯ โดยเร็ว...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175 เลขที่ 11)

พ.ศ. 2355 ราชธานีส่งเกลือออกมาให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ช่วยจัดจำหน่าย ดังหนังสือว่า “...แล้วเห็นว่า เรือออกมาเปล่า จึงให้บรรทุกเกลือในกรม ออกมา 20 เกวียน ให้ท่านพระยานครช่วยจำหน่าย ถ้าจำหน่ายเกลือได้เงินแล้วให้ส่งเข้าไปโดยเร็ว... เงินในกรมฝืดเคืองนัก...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174, เลขที่ 14)

พ.ศ. 2356 มีท้องตราจากราชธานีให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ดูแลให้พระยาถลาง ซื้อข้าวและช้างจากเมืองไทรบุรี ว่า “...พระยาวิเชียรภักดี (เจ้าเมืองถลาง) จะขอจัดซื้อข้าว ณ เมืองไทรไปเจือจานไพร่พลเมืองถลาง เป็นกำลังทำไร่นา ... และข้าว... ณ เมืองไทรบุรีทุกวัน...ให้พระยานครคิดอ่านมีหนังสือแต่งกรมการถือลงไปถึงเจ้าพระยาไทรด้วย ถ้าพระยาวิเชียรภักดีแต่งเรือและคนลงไปจัดซื้อช้าง ณ เมืองไทรเมื่อใด ก็ให้เจ้าพระยาไทรจัดแจงข้าวให้แก่พระยาวิเชียรภักดีไปเจือจาน เป็นกำลังเมืองถลางบ้าง...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1185, เลขที่ 5) และราชธานีมีท้องตราถึงเมืองไทรบุรี มิให้เก็บภาษีค่าธรรมเนียมพระยาวิเชียรภักดีด้วย (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175, เลขที่ 7)

นอกจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะเป็นผู้จัดซื้อแล้ว ยังต้องคอยดูแลการจัดจำหน่าย ให้เหมือนเป็นผู้ค้าเองด้วย ดังท้องตราที่ว่า “...ให้พระยาไชยาแต่งกองช้างเข้าไปรับเอาช้างหลวงเกณฑ์กำปั่น ณ กรุง ออกมาเลี้ยงปรกปรือพิทักษ์รักษาไว้ ณ เมืองไชยา... ถ้าพระยานครจะเอาช้างลงกำปั่น ณ ปักญ ก็ให้มีหนังสือไปถึงพระยาไชยากรมการ ให้คุมช้างมาส่งให้พระยานคร ณ เมืองตรัง ให้ทันจำหน่ายลงกำปั่นอย่าให้ขัดสน...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176, เลขที่ 12)

ในการค้าของนครศรีธรรมราชที่มีเมืองตรังเป็นเมืองท่าใหญ่ที่สำคัญนั้น นครศรีธรรมราชต้องคอยสอดส่องรักษาความปลอดภัยทางทะเลจากพวกโจรสลัดอีกด้วย เมื่อ พ.ศ. 2356 ราชธานีได้มีท้องตราถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้ดูแลพวกแขกสลัดที่เข้า

ปล้นเรือสินค้า ว่า “...ทุกวันนี้ แยกสลัดปลอมเป็นลูกค้าเข้ามา ณ แขวงเมืองนครฯ เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองไชย เมืองชุมพร ถ้าเห็นลูกเรือพร้อมมูล เป็นพวกกันไป 2-3 ลำ มากกว่านี้เห็นจะทำมิได้ ก็บอกว่าเป็นเรือลูกค้ามาแต่เมืองไทร เมืองกลันตัน เมืองตรังگانู หาทำอันตรายผู้ใดไม่ ถ้าเห็นเปลี่ยนไปแต่ลำเดียว ผู้คนน้อยเบาบาง ก็เข้าจู่โจมตีเรือ เก็บเอาทรัพย์สิ่งของ จับเอาผู้คนไปเนือง ๆ ... เจ้าพระยาไทรบุรี พระยากลันตัน พระยาตรังگانูและศรีตะวันกรมการทั้งปวง คบหากันเป็นสลัดศัตรู เทียวตีเรือลูกค้าวานิช จับกุมเอาผู้คนชุกชุมขึ้น... แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ให้เจ้าพระยาไทรบุรี พระยากลันตัน พระยาตรังگانู... ห้ามปรามไพร่บ้านพลเมืองจะกวดขัน... ถ้าแลเป็นเรือลูกค้าเมืองไทร เมืองกลันตัน เมืองตรังگانูจะเข้ามาค้าขายไปมากิจการสิ่งใด ก็ให้มีหนังสือเจ้าพนักงาน เจ้าท่าปิดตราเป็นสำคัญมา สำหรับเรือ ถ้าจะไปเมืองใดก็ให้มีหนังสือไปถึงกรมการเมืองนั้น จงทุกลำ ถ้าไม่มีหนังสือเป็นสำคัญมา สำหรับเรือ ก็ให้พระยานครศรีธรรมราช จับตัวแกนายเรือ ลูกเรือ จำจงให้มันคง ส่งตัวเข้าไป ณ กรุงฯ จะได้เอาตัวเป็นโทษ...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175, เลขที่ 21)

พ.ศ. 2363 ท้องตราถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้นำเงินอากรรังนก ที่เหลือจากการจัดซื้อเครื่องแก้ว และเงินเลขช่วยมอบแก่หมื่นสนิท นายมี ซึ่งคุมสินค้าของกรมพระคลังสินค้าไปจำหน่ายที่เกาะหมาก และให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จัดคน ช้างและเรือให้เหมือนทุกครั้ง (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1182 เลขที่ 7)

ภาพที่ 5.3 แสดงการซื้อ-ขาย สินค้าระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับต่างประเทศ
ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 161)

2.4.3 การผลิตเพื่อการค้าของเมืองนครศรีธรรมราช

สภาพภูมิประเทศของนครศรีธรรมราชเป็นที่ราบและสันทรายชายฝั่งทะเลที่ราบเชิงเขาและหุบเขาเหมาะกับการทำไร่ ทำนา เพาะปลูกผลไม้ สวนยางและทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย ทำให้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่อุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร เทือกเขาที่สำคัญคือเทือกเขานครศรีธรรมราชที่ยาวที่สุดในภาคใต้ ตามแนวยาวของคาบสมุทร และภูเขาบรรทัด อันเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำหลายสาย เทือกเขาเหล่านี้ทำให้ความเป็นอยู่และอาชีพของประชากรแตกต่างกัน และจำแนกได้ 4 เขต

1. พื้นที่ราบริมฝั่งทะเลด้านตะวันออกตอนบนเป็นพื้นที่ลาดจากภูเขา นครศรีธรรมราชไปจดทะเลด้านอ่าวไทย เหมาะในการทำสวนยางพารา สวนผลไม้และการประมง
2. พื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งทะเลด้านตะวันออกตอนล่าง หรือที่เรียกกันว่า เขตลุ่มน้ำปากพนัง เพราะมีแม่น้ำปากพนัง ที่มีต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาบรรทัดไหลผ่านเป็นที่ราบลุ่ม ที่มีบริเวณกว้าง เหมาะในการทำนา เพาะปลูกพืชผัก
3. พื้นที่ราบเชิงเขาด้านตะวันตก เหมาะแก่การทำเหมืองแร่ เลี้ยงสัตว์ สวนยางพาราและสวนผลไม้
4. พื้นที่เชิงเขาตอนกลาง บริเวณนี้เป็นป่าดงดิบและเป็นต้นน้ำลำธาร ของนครศรีธรรมราชหลายสาย เหมาะในการทำสวนผลไม้ กาแฟและสวนยางพารา นครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์
 - แร่ธาตุส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณภูเขา นครศรีธรรมราช เช่น ดินบุก วุลแฟรม เหล็ก ยิบซั่ม แปะไรท์ ซีไรท์ บอลเคลย์ พลวงและหินปูน เป็นต้น
 - ป่าไม้ มีพื้นที่ป่าไม้ประมาณร้อยละ 30 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นป่า เขตภูเขา ป่าที่ราบ และป่าชายเลน
 - สัตว์น้ำ บริเวณฝั่งทะเลด้านตะวันออกอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำ เหมาะกับการทำประมง

1) การส่งเสริมการทำนาและพืชผลทางการเกษตรอื่น ๆ

เมืองนครศรีธรรมราชมีที่ราบกว้างใหญ่ มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน ทำให้เหมาะที่จะเป็นพื้นที่ทำนา เป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญในแถบนี้

จากตำนานเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวถึงที่ “นา” เมืองนครไว้ว่า “... พญาให้ทำนาดอนแล้ว และแต่งคนให้ไปตั้งบ้านสร้างป่า เป็นนาทุกตำบล...” และ “...สร้างป่าเป็นนา สร้างนาทุ่งเสน สร้างนาท่าทอง สร้างนาไชยคราม สร้างนากะนอม สร้างนาสะเพียง สร้างนาตระชน สร้างนากลองและให้นายรัก นายราช นายเขียว ไปอยู่สร้างนาเมืองไชยา สามนี้ ตาขุน ศรีพล และ นางอาม นายไธ นายพรหม สองนี้ตาขุนเทพให้ไปสร้างเมืองชุมพร นายศรีนายใส สองนี้ตาขุนเทพ อยู่สร้างนาบางสะพาน นายญอดอยู่สร้างนาเวียงนะ...”

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชแสดงให้เห็นถึงการขยายที่ทำนา ซึ่งอาจ เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจการค้าที่กำลังขยายตัวในบริเวณนี้ก็เป็นได้ ทำให้นครศรีธรรมราช รวยล้นด้วยแหล่งปลูกข้าวขนาดใหญ่ และมีหลักฐานชาวต่างชาติเกี่ยวกับ “ข้าว” ที่ นครศรีธรรมราช เช่น จากบันทึกของจีน ในหนังสือ Tao - I Chih - lioh ที่รวบรวมโดยวังต้าหยวน

(Wang Ta-yuan) เมื่อพ.ศ. 1892 ความว่า “เมืองตามพรลิงค์กับเมืองชาลีโฟไลอัน (Shalifoliaian)⁶² อยู่ติดต่อกัน เมืองตามพรลิงค์นี้มีภูเขาไม่สูง มีที่ราบเนิน มีนามาก เพราะปลูกทำนาเหลือเกิน แล้วเก็บไว้กิน พอของใหม่ออกมา เก็บไว้กินทีหลัง พลเมืองประหยัด อากาศไม่หนาว ไม่ร้อน ผู้หญิงผู้ชายไว้ผมยาวม้วนกลม ๆ ข้างหลัง นุ่งโสร่งดำ ใส่เสื้อขาว ใช้ผ้าสีเขียวคลุมหัว ... ราษฎรเอาน้ำเค็มมาต้มเป็นเกลือ เอาข้าวเม็ดเล็ก ๆ มาทำเป็นเหล้า หัวหน้าปกครองและเป็นผู้ผลิตเงินและของใช้ชั้นดี เช่น เงิน รูปหอมไม้จันทร์ ไม้กฤษณา...”⁶³ (ประชุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2523: 150-151)

ในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2314 ฟรังซิส อังรี ตูรแปงได้ระบุว่า เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองหนึ่งในสิบเมืองที่สำคัญของราชอาณาจักรสยามและยังเป็นแหล่งผลิตข้าวและผลไม้ที่ทำให้เมืองนี้ร่ำรวย (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ, 2542: 19)

การทำนาได้ผลิตผลจำนวนมากเป็นผลดีกับประเทศ เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของประชาชนทุกคน การส่งเสริมให้ทำนาทำให้มีผลผลิตสูง นอกจากชาวบ้านจะมีฉางไว้เก็บข้าวแล้ว ทางราชธานีได้สร้างฉางหลวงไว้เพื่อซื้อข้าวที่เกินบริโภคจากราษฎรมาเก็บไว้ใช้ยามจำเป็นอีกด้วย ราชธานีได้มีสารตราออกมาแจ้งให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชให้ประชาชนทำนาให้เต็มท้องที่ ดังปรากฏในกฎการตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เมื่อปี พ.ศ. 2454 ดังนี้ “...อนึ่งข้าวเป็นกระดูกราชการ ถ้าถึงเทศกาลทำนา ให้พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ตักเตือนว่ากล่าวแก่อาณาประชาราษฎรให้ชักชวนกันทำไร่นาจงเต็มภูมิให้ได้ผลเมล็ดข้าวจงมาก จะได้เป็นกำลังราชการและทำบุญให้ทานเป็นการกุศลสืบไป...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 (2354) เลขที่ 1) และในช่วงที่เกิดสงครามกับพม่าจนเสียเมืองถลางนั้น ราชธานีได้ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สนับสนุนให้มีการทำนา เพื่อเก็บข้าวให้เต็มฉาง เพื่อเป็นเสบียงในการต่อสู้กับพม่า แม้นนครศรีธรรมราชจะสามารถผลิตข้าวได้ปีละมาก ๆ แต่ก็มียามที่ขาดแคลน เพราะฝนตกหนักหรือฝนแล้ง ต้องขอข้าวจากฉางหลวงที่กรุงเทพฯ ไปช่วยเหลือเช่นกัน อาทิ ในปี 2359 และปี 2363 (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 (2359) เลขที่ 4 และ จ.ศ. 1182 (2363) เลขที่ 3) ทั้งนี้เพราะการแปรปรวนของดินฟ้าอากาศคือ ถ้าปีใดฝนแล้ง หรือฝนตกหนัก ก็จะเกิดภาวะขาดแคลนข้าวทันที เนื่องจากข้าวที่ปลูกไว้เสียหายเสียเป็นส่วนมา (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 (2359) เลขที่ 4 และ จ.ศ. 1182 (2363) เลขที่ 3)

⁶² ประชุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ เข้าใจว่าเป็นชื่อเดียวกับ โฟโลอัน (Foloan) ที่เจาจูกั๋วบันทึกไว้ (2523: 150)

⁶³ นายณรงค์ รัชวงศ์ เป็นผู้แปลข้อความภาษาจีน จากจดหมายเหตุจีน

พ.ศ. 2352 หลังจากเสียเมืองกลางแก่พม่า นอกจากจะส่งเสริมให้ทำนาในเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ยังโปรดให้พระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) ลงไปจัดการปรับปรุงเมืองตรังให้เจริญขึ้น เกลี่ยกล่อมให้ผู้คนเข้าไปตั้งบ้านเรือน และทำไร่นาปลูกยุงฉางรวบรวมเสบียงอาหารขึ้นไว้ที่เมืองตรังอีกแห่งหนึ่งด้วย (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 (2354) เลขที่ 2/6)

นอกจากนั้น ราชธานียังมีตราออกไปเมื่อพ.ศ. 2360 ว่า ให้พระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) ว่ากล่าวสนับสนุนให้ราษฎรในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองตรังทำนาปรังเก็บข้าวขึ้นไว้ในฉางเตรียมไว้ให้ได้เป็นจำนวนมากอีกด้วย เพราะทรงเกรงว่า พม่าจะยกกองทัพลงไปตีหัวเมืองภาคใต้ จะได้ข้าวเหล่านั้นเป็นเสบียงอาหารสำหรับไพร่พลในกองทัพที่เตรียมไว้ต่อสู้กับพม่า

พระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) เอาใจใส่ในการทำไร่นาของอาณาประชาราษฎรเป็นอย่างดี และแจ้งปริมาณน้ำฝนที่จะใช้ทำนาความเจริญงอกงามของต้นข้าวที่ปลูกไว้แล้วให้ราชธานีทราบอยู่เสมอ ๆ จากใบบอกจากเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2354 ว่า “ด้วยน้ำฝนแล้งราษฎรทำนาเสียเป็นอันมาก ขัดสนด้วยข้าวปลาอาหาร... (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1177 เลขที่ 2)

แม้บางครั้งฝนตกมากเกินไป น้ำทะเลก็อาจไหลเข้าท่วม ไร่ นาได้รับความเสียหาย ดังท้องตรา พ.ศ. 2363 ว่า “ณ เมืองนครฯ ฝนตกหนักน้ำทะเลทะลักท่วม ไร่ นาได้รับความเสียหาย ซึ่งทำให้ในท้องนาเสียเป็นอันมาก จะขอข้าวออกไปแจกจ่ายให้แก่ราษฎรรับพระราชทานพอเป็นกำลังราชการ...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1182, เลขที่ 3)

สุภาภรณ์ ตันศลาภักษ์ (2520: 99 – 100) กล่าวว่า “แม้ราชธานีได้ให้เจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) ส่งเสริมชักชวนให้ชาวเมืองทำนาให้มาก ๆ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 ว่า ราชธานีเคยเกณฑ์ข้าวจากเมืองนครศรีธรรมราชเป็นพิเศษ อาจเนื่องจากการทำนาที่เมืองนครศรีธรรมราชอาจพอแค่เลี้ยงตัวเอง หรือแจกจ่ายแก่เหมืองที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น เมืองกรากูงา หรือเมืองพังงา เป็นต้น และในบางปีที่เกิดฝนแล้งหรืออุทกภัยไร่ นาได้รับความเสียหาย พระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) จะขอข้าวจากทางกรุงเทพฯ ไปแจกจ่ายแก่ชาวเมือง เช่น พ.ศ. 2359 เกิดฝนแล้งทำนาได้ผลผลิตน้อย ทางกรุงเทพฯ ก็ไม่สามารถแบ่งปันมาได้ ต้องซื้อข้าวจากเกาะหมากพระราชทานแก่เมืองนครศรีธรรมราช 20 – 30 เกวียน และพ.ศ. 2363 เมื่อเกิดน้ำท่วมไร่ นาชาวเมืองนครศรีธรรมราช ได้โปรดฯ พระราชทานข้าวให้เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น เจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) จึงให้เจ้าพนักงาน กรรมการทำการรังวัดนา เพื่อเรียกเก็บ “ค่านา” ซึ่งโดยมากเสียเป็นข้าวที่เรียกว่า “หางข้าวค่านา” และนำมาเก็บไว้ในยุ้งฉาง เพื่อใช้ในยามขาดแคลนหรือยามสงคราม”

นครศรีธรรมราชมีฉางข้าวประจำเมือง เพราะข้าวมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของชาวเมืองนครศรีธรรมราชมากที่สุด เพราะเกิดภาวะขาดแคลนข้าวขึ้นบ่อย ๆ ทางหัวเมืองนี้ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 เล่มที่ 4) นอกจากนี้ ข้าวยังเป็นเสบียงอาหารที่ต้องเตรียมไว้สำหรับในยามสงครามในสมัยนั้นอีกด้วย บางครั้งได้ซื้อข้าวจากราษฎรมาเก็บไว้ฉางข้าวประจำเมือง เมื่อได้ข้าวมากเกินที่บริโภค "...แม้แต่ตามบ้านเรือนราษฎรที่เป็นชาวนา ผู้ผลิตข้าวก็มีฉางสำหรับเก็บข้าว ซึ่งเรียกกันว่า "เรือนข้าว" อยู่ประจำทุกบ้านสำหรับเก็บข้าวเปลือกไว้กินเป็นเวลาหลาย ๆ ปี เพราะชาวบ้านเหล่านั้นทราบดีถึงภาวะข้าวยากมากแพ่ง ซึ่งเกิดขึ้นบ่อย ๆ ว่า สร้างความเดือดร้อนให้แก่พวกเขาเพียงใด..." (สงบบ สงเมือง, 2552: 185)

นอกจากนครศรีธรรมราชมีฝนแล้งติดต่อกันหลายปีแล้ว และการเกิดกบฏทางประเทศราชหลายครั้ง ทำให้ต้องเกณฑ์ไพร่พลไปปราบปรามบ่อย ทำให้การทำงานและการเกษตรมีปัญหา บางครั้งราชธานีต้องงดเก็บค่านาเมืองนครศรีธรรมราชที่ค้างทบบมาหลายปี แต่เมื่อมีการเก็บภาษีค่านาที่เมืองนครศรีธรรมราช ก็อาจหมายความว่า ราษฎรมีฐานะมากพอที่จะเสียภาษีได้ ซึ่งอาจจะเป็นการค้าขายกันในท้องถิ่น หรือขายผ่านเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นได้

2) การเลี้ยงสัตว์และการประมง

สัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญของนครศรีธรรมราชคือ ช้าง ซึ่งคงมีมากและทำรายได้ให้นครศรีธรรมราชไม่น้อย จากเพลงกล่อมเด็ก วรรณกรรมพื้นบ้าน (วิมล คำศรี, 2525: 226) ได้กล่าวถึงการคล้องช้างของชาวบ้านว่า

ไปเขาเหอ	ไปตัดหวายเอามาคล้องช้าง
ทำห่วงให้กว้างกว้าง	คล้องช้างในภูเขาเขียว
ช้างนี้สีหำร้อย	ไม่เหมือนช้างน้องน้องตัวเดียว
คล้องช้างในภูเขาเขียว	ตัวเดียวเปรียบวลิงโลด

มีการส่งช้างเป็นส่วยแก่ราชธานี และจำหน่ายไปยังเกาะหมากและอินเดียนมากที่สุด มีท้องตรา พ.ศ. 2355 เมื่อพบช้างเผือกที่เมืองนครศรีธรรมราช ราชธานีมีคำสั่งให้สร้างโรงช้างขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช "...ช้างเมืองนครนั้น ให้พระยานนครศรีธรรมราช พิเคราะห์ ถ้าเห็นว่า เป็นช้างมีตระกูล ต้องลักษณะอยู่แล้ว ก็ให้จัดแจงทำโรงช้างพิทักษ์รักษาปรนปรีอไว้ให้ดี..." (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1174 เลขที่ 13)

พ.ศ. 2356 เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาภรณ์ได้มีใบบอกมายังราชธานี เพื่อขอช้างไปจำหน่ายที่เกาะหมากว่า “ได้จัดแจง กลาสีคนงานและตกแต่งเครื่องสำหรับกำปั่น หลวง ณ เมืองตรัง ไว้พร้อม... จะบรรทุกช้าง ดีบุก ไปจำหน่าย ณ เมืองเทศ แต่ต้นมรสุม ขอ พระราชทานนายกำปั่นออกไปแต่กรุงเทพฯ...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1175 เลขที่ 16)

3) การต่อเรือ

ด้วยภูมิประเทศของนครศรีธรรมราชซึ่งมีแม่น้ำใหญ่ ปากน้ำลึก และ กว้างทางฝั่งทะเลตะวันออก ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองท่าใหญ่ มีทางออกติดกับทะเล 2 ด้าน ชาวเมืองมีความชำนาญในการต่อเรือมาตั้งแต่อดีต เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาภรณ์ (น้อย) เป็นผู้ มีความชำนาญทางด้านนี้ ราชธานีจึงสนับสนุนให้ต่อเรือรบ เรือพาณิชย์ เรือลำเลียงและเรือมาด เป็นจำนวนมาก

ราชธานีได้ส่งเสริมให้การต่อเรือรบและเรือลาดตระเวน เพื่อป้องกัน และรักษาราชอาณาจักร ช่วยคุ้มครองป้องกันการโจมตี และปล้นสดมภ์เรือสินค้าจากพวกแขก สลัดได้ เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาภรณ์ (น้อย) ต่อเรือเป็นจำนวนมากที่เมืองตรังและเมืองสตูลเพื่อ ป้องกันพม่า และใช้เป็นกองทัพเรือสำหรับควบคุมหัวเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2364 – พ.ศ. 2366 ได้ต่อ เรือรบเป็นจำนวนมากถึง 150 ลำ มีตั้งแต่เรือรบขนาดย่อมไปจนถึงเรือรบขนาดใหญ่ที่ต้องใช้ กวรรเชียง 2 ชั้น เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาภรณ์ (น้อย) มีกองทัพเรือขนาดใหญ่มากอยู่ที่เมืองตรัง ประกอบด้วย ขบวนเรือทั้งหมดประมาณ 300 ลำ ซึ่งเข้าใจว่า เป็นกองทัพเรือที่มีขนาดใหญ่มากที่สุดแห่งหนึ่ง

นอกจากนี้ ราชธานียังได้เกณฑ์ให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชต่อ เรือให้แก่ราชธานีอีกด้วย เช่นในปี 2356 เกณฑ์ให้ ต่อเรือลำเลียง 12 ลำ และเรือรบขนาดกลาง อีก 1 ลำ เป็นต้น

เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาภรณ์ (น้อย) ได้ต่อเรือพระที่นั่งอมรมนสวรรค์ เป็นเรือกำปั่น เพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้เป็นเรือพระที่นั่งรบ จึงทรงโปรด ให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาภรณ์ (น้อย) ต่อเรือรบเป็นตัวอย่างให้ใช้ได้ทั้งในลำคลอง และในทะเล สำหรับลำเลียงทหารไปรบทางทะเล เพื่อป้องกันข้าศึกที่เข้ามารุกราน ซึ่งเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมาภรณ์ (น้อย) ได้ต่อเรือปากปลาทำยกกำปั่นแปลง โดยให้คนแจวสองข้างตลอดลำ ปากกว้าง 9 ศอก 1 คืบ ยาว 11 วา ขึ้นถวายเป็นตัวอย่าง (พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 3-4 หน้า 93)

...เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือขึ้นที่หน้าบ้านลำหนึ่ง พระราชทานชื่อว่า “มหาพิไชย ฤกษ์” แล้วเกณฑ์เสนาบดี เจ้าสัว เจ้าภาษี นายอากร ต่อคนละลำบ้าง ได้มีการต่อเรือดังกล่าวเป็น จำนวน 30 ลำ⁶⁴ ราคาลำละ 30 ชั่ง (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2521: 292 – 293)

การส่งเสริมการค้าต่อเรือ เพื่อเป็นการส่งเสริมการค้าทั้งภายในและ ภายนอกประเทศ ราชธานีได้อาศัยนครศรีธรรมราชให้เป็นธุระในการขาย เช่น เหล็ก ผ้า เป็นต้น ส่วนนครศรีธรรมราชนั้นก็ใช้เรือเดินทางเข้ามาซื้อของจากราชธานีด้วยเช่นกัน จุดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 กล่าวไว้ว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ขอรับพระราชทานสินค้าในวังหลวงและวังหน้าออกไป จำหน่ายที่เมืองจีน และจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ได้กล่าวว่า เมื่อตอนที่ตน เดินทางเข้ามา มีเรือสินค้าจากนครศรีธรรมราชออกไปขายสินค้าที่เมืองจีนด้วย

การส่งเสริมการค้าต่อเรือทางเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น ราชธานีมี ตราออกไปให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต่อเรือกำปั่นบรรทุกข้างเท่านั้น ที่ราชธานีส่งเสริมโดยการ ออกเงินทุน เพราะราชธานีเห็นว่า หัวเมืองนครศรีธรรมราชมีรายได้ไม่เพียงพอที่จะลงทุนต่อเรือกำปั่น โดยไม่ทำให้ข้าราชการและชาวเมืองเดือดร้อน เช่น พ.ศ. 2360 มีรับสั่งให้กรมการเมือง นครศรีธรรมราชต่อกำปั่นที่เมืองตรัง บรรทุกข้างออกไปจำหน่ายเมืองเทศ พร้อมทั้งพระราชทาน เงินค่าต่อเรือ” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179, เลขที่ 2)

4) การเหมืองแร่

ดีบุก เป็นสินค้าผูกขาดของหลวง เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้ดำเนินการซื้อดีบุกจากราษฎร เพื่อส่งต่อไปให้กับราชธานี เพื่อนำไปแลก ซื้อขายกับสินค้า ประเภท ต่าง ๆ โดยเฉพาะปิ่น กับเกาะหมาก ดีบุกที่ราษฎรส่งเป็นส่วยให้กับราชการในช่วงต้น ๆ นั้นมีเป็น จำนวนมากเช่นกัน ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ราษฎรมักจ่ายเป็นเงินให้กับราชการ เพราะดีบุกมี ราคาและมีความต้องการมากขึ้น

⁶⁴ พระราชทานชื่อเรือเหล่านั้นว่า ไชยเฉลิมกรุง, บำรุงศาสนา, อาสาผู้สมร, ขจรจบแดน, แล่นเลยลม, อุดมเดชะ, ชนะชิงชัย, บรรลัย์ข้าศึก, พิลึกเลอสรวง, ทลวงกลางรณ, ประจัญโจมทัพ, จับโจมทัพ, บินอรรณพ, ตลบส่องคลื่น, ฟืนชลเขียว, เทียวอุทก, กระทบงาม, ทรามคระนอง, ผยองสมุทร, ประมุขเมืองพาล, บำราญปรปักษ์, จักรอมเรนทร์, ตะเวนวารี, ตริเพชรฆาต, พรหมาศน์นารายณ์, ลอยชายเข้าเมือง, กระเดื่องบุญฤทธิ์, พาณิฆิเชก, เฉกเทพดาสุวรรณค์, เหมันตมวงคล โดยปลูกโรงไว้เรือที่คลองบางกอกใหญ่ หน้าวัดสังข์กระจาย (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2521: 293)

5) การจัดหาของป่า

ส่วนใหญ่จะจัดถวาย เป็นของนอกบรรณการและนอกส่วยแก่ราชธานี ตามพระราชประสงค์มากกว่า (พณิตา เขียมสุวรรณ, 2542: 174) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พ.ศ.	รายการของป่าที่จัดส่งถวายฯ ตามพระราชประสงค์
2354	- เสือเป็น ๆ มาทอดพระเนตร 2 ตัว
2355	- วานรเผือกจากแขวง จังหวัด เมืองขึ้น
2357	- ไม้แก้วลายงาม ๆ สำหรับจะทำคันทันกระจับปี 3 คู่, คันทันซอก 3 คัน - ไม้บงที่แก่งดีสำหรับทำระมะขนาด (ไม้ลูกระนาด) 2 สำหรับ, ไม้แก้วลายดี ๆ เป็นคันทัน 2 คัน, ไม้มะริดเป็นหุ่นกลองแขก 2 คู่ และหนังแพะ ฯลฯ
2363	- มหาหงส์ย่างไฟ, ย่างดำอย่างดี

ที่มา: พณิตา เขียมสุวรรณ (2542:175)

2.4.4 ระบบเศรษฐกิจกับกำลังคน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บ้านเมืองมีปัญหากับการขาดแคลนกำลังคนที่จะเป็นแรงงานอย่างมาก มีการหลบหนีของไพร่อกจากระบบการเกณฑ์แรงงาน จึงทำให้รัฐมีปัญหาค่าควบคุมแรงงานซึ่งส่งผลต่อการแสวงหารายได้ของรัฐ รวมไปถึงระบบภาษีและส่วยสาอากรด้วย เพราะการจัดเก็บรายได้ของรัฐเป็นในรูปแบบสิ่งของและผลผลิตต่าง ๆ มากกว่าจะได้รับเป็นตัวเงิน

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่มีการปกครองแบบ “ศักดินา” จึงมีชนชั้นในสังคม 4 ชั้น ได้แก่

1. ระดับสูงสุดคือ เจ้าเมือง ศักดินา 10,000
2. ระดับที่สองคือ กรมการเมืองคือ ขุนนาง ข้าราชการ ซึ่งถือศักดินา 1,600 – 200 ตามลำดับ
3. ระดับที่สามคือ ไพร่ หรือ เลก ที่ต้องสังกัดมูลนาย ไม่มีศักดินา
4. ระดับที่สี่คือ ทาส ไม่มีศักดินา

ประชาชนส่วนใหญ่อยู่ระดับที่สามคือ ไพร่ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการผลิต มีหน้าที่จัดส่งผลประโยชน์ให้รัฐในรูปแบบของแรงงานและสิ่งของ เพื่อแลกกับความคุ้มครองจากชนชั้นปกครอง เพราะเจ้าเมืองและขุนนางเป็นตำแหน่งที่ไม่มีเงินเดือน สิ่งตอบแทนที่จะได้รับจากรัฐคือ แรงงานเกณฑ์จากไพร่ในสังกัด ส่วย และค่าธรรมเนียมต่าง ๆ อีกทั้งบรรดาเจ้านายและขุนนางผู้มีอำนาจได้ช่องสุ่มผู้คนเพื่อรวบรวมผลผลิต ของป่า ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดมาทำการค้าส่วนตัว ปัญหานี้ทำให้รัฐขาดรายได้ไปไม่น้อยเลย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ว่า “...เจ้าแลขุนนางแต่งเข้าไปตั้งช่องสุ่มผู้คนอยู่ในป่าสำหรับหาของป่าต่าง ๆ มาส่งส่วย ทาสลูกหนี้ คนใดหนีเข้าช่องแล้วเอาตัวไม่ได้ เพราะนายช่องมีเจ้านาย มีอำนาจแข็งแรง” (นันทนัท ชีวศิริธรรม, 2540: 26)

กฎหมายตราสามดวงระบุชัดเจนว่า ไพร่หลวง ไพร่สมและทาส มีสิทธิที่จะจ่ายเงินแทนการเข้ารับราชการได้ ดังนี้ “...โบราณราชประเพณี มาแต่ก่อน เลขไพร่หลวง เลขไพร่สมต่อ ๆ มา เป็นสองจำพวก พวกไพร่หลวงรับราชการ ปีหนึ่ง 3 เดือน เดือนหนึ่งตำลึงกึ่ง (6 บาท) ปีหนึ่ง 4 ตำลึงกึ่ง (18 บาท) ไพร่สมรับราชการ ปีละเดือน ๆ ตำลึงกึ่ง (6 บาท) ทาษรับราชการ ปีละ 8 วัน เป็นเงินปีละ หกสลึง เป็นธรรมเนียมมาถึงปี ก็ได้บอกเกณฑ์ไปจากจำนวนสักทุกหมู่ ทุกกรม...” (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 193)

ในระบบไพร่ ชายและหญิงตามกฎหมายต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย และต้องตั้งหลักปักฐานเป็นหลักแหล่ง เพื่อสะดวกในการเกณฑ์แรงงานและการเก็บส่วยสาอากร ไพร่⁶⁵ มี 2 รูปแบบ และมีภาระที่จะต้องเสียภาษีให้รับตามที่กำหนดไว้ คือ

1. ไพร่หลวง
2. ไพร่สม

พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 194) กล่าวถึงหลักฐานที่ว่า “...นครศรีธรรมราชและหัวเมืองภาคใต้ ราษฎรส่วนใหญ่เป็น “ไพร่ส่วย” แทบทั้งสิ้น เพราะมีการจัดส่งผลผลิตและเงินภาษี ตลอดจนค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ผ่านเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช รัฐบาลก็พอใจที่จะได้รับเป็นสิ่งของ เพราะเมืองภาคใต้และเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ห่างไกลมาก การเกณฑ์แรงงานไม่สะดวก และมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เป็นที่ต้องการของตลาด เช่น ดิบุก พริกไทย งาช้าง ฝาง ช้าง ฯลฯ และต้องระแวงระวังภัยสงคราม ต้องมีการเตรียมผู้คนยามศึก จึงไม่นิยมเกณฑ์แรงงานไพร่

⁶⁵ ไพร่หลวงจะถูกเกณฑ์แรงงานและเสียภาษีมากกว่าไพร่สม ในสมัยรัชกาลที่ 1 ไพร่รับราชการปีละ 4 เดือน รัชกาลที่ 2 เหลือปีละ 3 เดือน เพื่อที่ไพร่จะได้มีอิสระในการประกอบอาชีพส่วนตัวเพิ่มขึ้น (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 93)

จากหัวเมืองภาคใต้ มาใช้ที่กรุงเทพฯ แต่ให้ส่งเป็นส่วยแทน” ในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 มีการค้าสำเภากับจีน ส่วยที่ได้จึงเป็นของสำคัญสำหรับราชธานีเพื่อเป็นสินค้าออก และจะมีการเกณฑ์แรงงานไพร่ก็เป็นบางช่วงเท่านั้น เช่น การขอแรงงานช่างฝีมือเฉพาะด้าน เป็นต้น

นอกจากชาวเมืองแล้ว ยังมีผู้อพยพ และเชลยที่กวาดต้อนมาด้วย ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174 เลขที่ 3 กล่าวถึงเลกต่างเมืองที่อพยพมาและเชลยศึกว่า “อนึ่ง ซึ่งบอกเข้าไปว่า เลกต่างเมืองที่หนีมาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ เมืองนคร โดยเอาตัวมาค้าถึง 400 เศท...” จากการที่นครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ เลกต่างเมืองได้อพยพมาตั้งหลักปักฐานทำมาหากินจำนวนมาก

ชาวจีนที่เข้ามาอาศัยจะนิยมอยู่ตามตลาด เพื่อติดต่อกับค้าขายกับเจ้าเมือง นครศรีธรรมราช เป็นพวกที่ทำการค้าเก่งและอยู่นอกระบบไพร่ จึงมีฐานะดีกว่าพวกไพร่ จากเอกสารของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ให้การต้อนรับพวกชาวจีนมากกว่าชาติอื่น และเสียภาษีเพียงครึ่งเดียวจากที่กำหนดไว้ตามเมืองท่าต่าง ๆ และบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวซ์ (Bishop Jean-Baptiste Pallegoix) ได้ประเมินจำนวนคนต่างชาติที่เข้ามาอาศัยในนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ 3 ว่า ประมาณ 15,000 คน (แต่อาจเขียนผิด น่าจะ 150,000 คนและคนจีนประมาณ ไม่น้อยกว่า 10,000 คน (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 198)

“การสักเลก” เริ่มต้นในสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2317 เพื่อใช้ควบคุมกำลังคน โดยพระราชกำหนดเก่าเขียนไว้ว่า “สักนามเมืองและชื่อมูลนายไว้ในข้อมือ ไพร่ฟ้าประชากร ข้าท้าวไพร่พล ทิ้งปวงดังนี้ เพื่อจะทำราชการทั่วหน้ากัน... เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบจำนวนไพร่พลให้ถูกต้อง ส่วนไพร่ที่ไม่ได้ถูกสักเรียกว่า “ไพร่ข้อมือขาว” หรือไพร่ที่หนีการสักข้อมือและยังไม่มีสังกัด จะถูกลงโทษ สำหรับนครศรีธรรมราช มีหลักฐานชัดเจนว่ามีการสักเลกไพร่พลเมือง นครศรีธรรมราชและบรรดาหัวเมืองบริวารที่ขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช ได้ทำกันตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาตามที่ปรากฏในกฎการตั้งเจ้าพัฒนา พ.ศ. 2327... การสักเลกจะสักเฉพาะชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ 18 ปีทุกคน ไพร่พวกนี้สามารถทำมาหากินมีอิสระในการผลิตหรือนำผลผลิตมาซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ และอาจเป็นแรงงานอิสระภายใต้ระบบไพร่ที่ยังคงสังกัดมูลนายได้” (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 201-202)

“...ประการหนึ่ง ให้ตรวจสอบสารบาญชีเลข คงสักจำนวนปีเถาะ (ประมาณ พ.ศ. 2327) เบญจศกมโรงจศอเป็นเลขหมวดใด กองใด และเลขหัวเมือง หน้าที่บรรดาแว่นแคว้น แขวงจังหวัดขึ้นแก่เมืองนครฯ เป็น จำนวนเลขมากน้อยเท่าใด ให้คัดบาญชีมาอ่านจงเนือง ๆ ให้จะเจนจำนวนเลขไว้จงมั่นคง มีราชการจะได้กะเกณฑ์สะดวก...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1146 เลขที่ 2/ก)

การสักเลกพลเมือง เมื่อถึงกำหนดครบปีจะต้องสักเลขใหม่ ขึ้นทะเบียน สังกัดกรมกองต่าง ๆ พร้อมทั้งตรวจนับเลกไพร่ทั้งเก่าและใหม่ เพื่อแจ้งจำนวนเข้ามายังกรุงเทพฯ ซึ่งจำนวนดังกล่าว มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เนื่องจากมีการอพยพเข้า ออก เพื่อเลี้ยงการสัก เลกไปทำงานราชการ เช่นเมื่อปี 2355 เจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้มีสาตราแจ้งจำนวนเลกต่าง เมือง ที่เข้ามาอาศัยอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชจำนวน 400 คนเศษ แต่ในปีเดียวกัน เลกไพร่ นครศรีธรรมราชประมาณ 800-900 คนเศษ หนีไปอยู่เมืองพัทลุงและเมืองสงขลา เจ้าเมืองทั้งสอง เอาตัวมาค้าและทำการสักเลกไพร่ แล้วลงทะเบียนไว้เพียง 13 คน และ 6 คนตามลำดับ ซึ่ง อาจเป็นการซ่อนไว้เพื่อซ่อนสุ่มจำนวนคนก็เป็นได้

เฉพาะหัวเมืองทางภาคใต้ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาได้อธิบายไว้ว่า "...หัว เมืองทางปักชำได้นั้น ระยะเวลาทางไกล ไปมาลำบากแก่ตัวเลข จึงให้สักเป็นเลขคองเมือง เมื่อถึง กำหนดสักเลขแล้ว ทางกรุงก็จะแต่งข้าหลวงออกมาสักเลข ทางหัวเมืองฝ่ายใต้ เจ้าเมือง กรมการ ข้า พระโยม สงฆ์ ไพร่ส่วย กองนอก ในพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล รับหวังว่าวชำระจำหน่าย เลขสักเก่า บวกเลขสักใหม่ ขึ้นทะเบียนหางว่าว เกณฑ์ส่วย และโย ราบีตเสรีจ ตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อนมาทุกเมือง..." (ถนงค์ นุ่นทอง. 2525: 146 -147)

สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เลกไพร่สมจะช่วยทำงานที่ เกี่ยวกับการค้า การต่อเรือ และการจัดหาสิ่งของมาส่งแทนส่วย เป็นต้น เลกไพร่ส่วย จะต้องส่ง ส่วยสิ่งของและเงินตรา ตามอัตราที่เจ้าเมืองกำหนด ซึ่งมากกว่าเลกไพร่อื่น ๆ เช่น เลกบุตรหมื่น เลกขุนหมื่น เลกเสมียน เลกทนาย เลกทาส ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นบริวารที่ทำงานให้กับมูลนายที่ สังกัด ซึ่งจะเสียภาษีน้อยกว่าเลกสมที่ส่งเป็นส่วย และเลกไพร่สมมีเป็นจำนวนราษฎรส่วนใหญ่ ของเมือง (พณิตา เอี่ยมสุวรรณ 2542 : 207) กล่าวว่า ประเภทของเลกไพร่ในสังกัดอื่น ๆ มีอีก มากมายที่คงส่งส่วยให้หลวง เช่น เลกเจ้าเมือง-กรมการเมือง เลกโยม-สงฆ์ เลกข้าราชการ เลกข้าเจ้า ทั่วไป เลกป่าวราชการ เลกบุตรจีน ตลอดจนเลกกองทุนบำรุงพล ฯลฯ เพียงแต่ไม่มีหลักฐานแสดง ให้เห็นมากนัก (นอกจากที่นครศรีธรรมราชแล้ว จะมีเพียงหลังสวนที่กล่าวถึงการส่งส่วยของเลกไพร่ เหล่านี้) เข้าใจว่าการส่งส่วยของเลกไพร่เหล่านี้มีทั่วไปในเมืองนครศรีธรรมราช และคงส่งกันใน จำนวนไม่มากนัก เลกไพร่ต่างก็มีหน้าที่รับราชการ และเมื่อยามว่างก็ทำไร่ ทำนา หาของป่า ฯลฯ ส่วนหนึ่งก็เพื่อจ่ายส่วยให้กับรัฐ บางครั้งก็ต้องเก็บเป็นเงินแทน

นอกจากชาวเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว พวกที่ผ่านมาเพื่อทำการค้า จะต้องเสียภาษี เช่น ค่าภาษีปากเรือ ค่าภาษีสินค้า ค่าธรรมเนียม และเครื่องราชบรรณาการ ต่าง ๆ และยังมีผู้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ถาวรในแถบนี้ เพื่อทำการค้า เช่น พวกมลายู ลาว

มอญ เขมร พม่า จีน ฯลฯ ในบรรดาพวกผู้อพยพทั้งหมด ยกเว้นจีน ได้มีการสักข้อมือเพื่อขึ้นทะเบียนสังกัดกรมกอง เพื่อเข้ารับราชการ รวมทั้งเวลามีราชการทัพ กลุ่มเหล่านี้จะถูกเลือกก่อนชาวเมืองนครศรีธรรมราช บางพวกเป็นเชลยที่กวาดต้อนมา บางพวกเข้ามาโดยสมัครใจ ทำให้ต้องมีการเข้มงวดเพื่อป้องกันการก่อความไม่สงบ พวกเชลยที่กวาดต้อนมาส่วนมากจะไปเป็นทาส สังกัดของเจ้าเมือง กรมการเมือง ยกกระบัตร เป็นต้น แรงงานพวกนี้มักจะเป็นช่างฝีมือ พวกเครื่องจักสาน เครื่องเงิน เครื่องถม ฯลฯ ส่วนพวกชาวจีน พวกนี้จะไม่ได้อยู่ในระบบศักดินา แต่จะถูกควบคุมเพื่อเรียกเก็บผลประโยชน์ให้มากที่สุด จึงใช้วิธี “ผูกปี่ข้อมือจีน”⁶⁶ โดยเฉพาะชาวจีนที่เป็นแรงงานอิสระ และทำให้ตรวจสอบจำนวนชาวจีนยากพอควร ...การผูกปี่ข้อมือจีน เป็นการจัดเก็บรายได้ทางหนึ่งของนครศรีธรรมราช เนื่องจากมีประชากรจีนอยู่มาก และไม่ต้องการถูกเกณฑ์แรงงาน จึงยอมเสียเงินให้คนละ 1 ตำลึงต่อปี ส่วนลูกหลานชาวจีนที่เกิดที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น มีหลักฐานการส่งส่วยของเลขบุตรจีนให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชอยู่บ่อย จึงทำให้เข้าใจว่า น่าจะถูกจัดให้เป็นไพร่พลเมืองชาวนครศรีธรรมราช ...เงินผู้ปี่ข้อมือจีนนอกจากจัดส่งให้กับราชธานีแล้ว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้นำมาใช้ในกิจการทางเศรษฐกิจ เช่น ใช้จ่ายค่าแรงงานขนสินค้าจากกรุงเทพฯ มานครศรีธรรมราช ตามท้องตราถึงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2354 ว่า ให้ใช้เงินค่าผูกปี่จีนที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เก็บได้ จ่ายเป็นค่าแรงงานในการจัดส่งเหล็กดิบทางเรือ จากกรุงเทพฯ มาเมืองนครศรีธรรมราช ถึงลำละ 10 ตำลึง” ที่มา: พณิตา เขี่ยมสุวรรณ (2542: 209-213)

⁶⁶ การผูกปี่ข้อมือจีน จะมีลักษณะคล้ายการสักเลกไพร่ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนสังกัดหน่วยงานราชการ เพื่อการเกณฑ์แรงงานรับใช้ราชการ ปีละ 1 เดือน ต่อคน แต่ส่วนใหญ่คนที่ผูกปี่ข้อมือมักจะยอมจ่ายเงินทดแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน คนละ 1 ตำลึงต่อปี เป็นเงินภาษีของชาวต่างชาติที่เข้ามาทำงานภายในเมืองนครศรีธรรมราช และถือเป็นรายได้สำคัญของรัฐ เพราะพวกชาวจีนนิยมประกอบอาชีพค้าขายและรับจ้างเป็นแรงงาน มากกว่าทำการเพาะปลูกอย่างอื่น (พณิตา เขี่ยมสุวรรณ, 2542 : 211)

ตารางการควบคุมกำลังคนกับการพัฒนาของสภาพเศรษฐกิจ

จำนวนประชากรแต่ละช่วงสมัยของเมืองนครศรีธรรมราช เฉพาะบริเวณตัวเมือง (โดยประเมิน)			จำนวนและราคาประเมินของส่วยสา อากร ที่เรียกเก็บได้ในแต่ละช่วงสมัย (เฉพาะส่วยตีบูก, กรักซี, เครื่องหัตถกรรม, ส่วยทอง และเงินส่วย)
สมัย	ชาว นครศรีธรรมราช	ชาวต่างชาติ เฉพาะชาวจีน	
1. เจ้าเมืองนครฯ (พัฒน) (พ.ศ.2327-2354)	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ
2. เจ้าเมืองนครฯ (น้อย) (พ.ศ. 2354-2382)	ประมาณ 30,000 - 40,000 คน	ประมาณ 10,000 คน	* ส่วยตีบูก (รวม) 22 ภาวรา 61 ชั่ง และ ไม่ระบุจำนวนอีกจำนวนหนึ่ง * ส่วยกรักซีอย่างดี (รวม 4 ทาบ) * ส่วยเครื่องหัตถกรรมประเภทผ้าขาว ผ้ายกทอง และอื่น ๆ จำนวนหนึ่ง * ส่วยทอง ไม่ปรากฏ * เงินส่วย: ค่าผูกปี่ข้อมือเงินประมาณ 10 ตำลึง

ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ, 2542: 216 - 217

เศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกิดจากนโยบายของราชธานี และความเปลี่ยนแปลงในภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และคาบสมุทรมาลายู นโยบายของราชธานีในการที่จะแผ่อำนาจลงมาปกครองภาคใต้อย่างใกล้ชิด ไม่กระทบเพียง การเมือง แต่ต่อเนื่องมายังเรื่องเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชและหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดด้วย ใน สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน) และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ราชธานีสนับสนุน นครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองใหญ่ให้สามารถป้องกันการบุกรุกของพม่าและโจรสลัด แต่ ในขณะเดียวกันได้ยกสงขลาขึ้น เพื่อทานอำนาจของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเสมือน ผู้แทนของราชธานี (พนิดา เอี่ยมสุวรรณ 2542: 222-223) มีความเห็นว่า “เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นนักการเมืองที่ฉลาด กลับช่วยโอกาสขยายอิทธิพลและอำนาจของตน ในเมืองบริวารและหัวเมืองมาลายูฝั่งตะวันตก เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการเรียก เก็บส่วยสำคัญหลายชนิด เช่น รังนก แร่ตีบูก และปลิงทะเล เป็นต้น การขยายอิทธิพลในช่วง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เท่ากับเป็นการวางรากฐานให้แก่ตระกูล ณ นคร ในเมืองบริวาร

เกือบทั้งหมด” ซึ่งนับว่า เป็นการกล่าวหาที่รุนแรง ที่จริงแล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้กระทำการขยายอำนาจและขยายอาณาเขตทุกอย่างตามคำสั่งของราชธานี และการเก็บส่วยสาอากรก็เป็นเรื่องสำคัญ ที่จะทำให้ประเทศและเมืองนครศรีธรรมราชมีรายได้ที่ควรจะได้ เพื่อใช้ในการทำนุบำรุงบ้านเมือง และราชธานีได้แบ่งปันส่วนรายได้ให้เป็นความดีความชอบของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นของนครศรีธรรมราช ทำให้ปริมาณส่วยสาอากรมีปริมาณเพิ่มขึ้นอีกด้วย

ส่วนการค้าทั้งภายในและภายนอกของนครศรีธรรมราช แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. การค้าในเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครเป็นคนกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า ระหว่างราชสำนักกับราษฎรและต่างประเทศ
2. เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นคนกลางในการรับซื้อ และการขายไปของหัวเมืองทางภาคใต้ด้วย
3. นครศรีธรรมราชส่วนใหญ่จะซื้อของจากราชธานีมากกว่า นำไปขายให้กับราชธานี
4. เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีหน้าที่เป็นคนกลางในการดำเนินการค้ากับต่างประเทศแทนราชธานี

ส่วนการเกษตรกรรมทั้งหลายของนครศรีธรรมราช เพื่อการบริโภคในท้องถิ่น ถ้าเหลือแล้ว จึงนำออกขายหรือแลกเปลี่ยนกันเป็นส่วนใหญ่ และบางส่วนผลิตเพื่อใช้เป็นส่วยส่งให้กับราชธานี โดยผ่านเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช บางส่วนจะผลิตหรือจัดหาตามพระราชประสงค์เท่านั้น เช่น หาเสื่อ ฯลฯ

ปัจจัยที่สำคัญและขาดไม่ได้คือ กำลังคน นอกจากชาวเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ยังมีพวกเชลย พวกผู้อพยพทั้งชาวจีน ชาวมลายู และเชลยที่กวาดต้อนมา เพื่อเป็นแรงงาน ล้วนมีผลต่อเศรษฐกิจเมืองนครศรีธรรมราชทั้งสิ้น เช่น แรงงาน จากการสักเลก พวกไพร่หลวงต้องโดนเกณฑ์แรงงานปีละ 4 เดือน และต่อมาลดเหลือ 3 เดือน ต่อปี ส่วนไพร่สมอย่างน้อยปีละ 1 เดือน จะทำให้พวกไพร่มีเวลาทำมาหาเลี้ยงชีพในช่วงเวลาที่เหลือได้ และปริมาณส่วยสาอากร ที่เก็บจากชาวเมืองนครศรีธรรมราช ผู้อพยพ ฯลฯ

เมื่อ “ระบบเหมาเมือง” ของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเริ่มมีความสำคัญขึ้น ช่วงสมัยรัชกาลที่ 3-4 กิจการเหมืองแร่ มีความเจริญก้าวหน้ามาก เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการส่งส่วย “ดีบุก” มาเป็นการผูกขาดเก็บภาษีอากรแบบ “เหมาเมือง” ตลอดจนมีการทำสนธิสัญญากับต่างชาติ ธุรกิจการค้าดีบุกขยายตัวอย่างกว้างขวาง คนจีนพากันหลั่งไหล เข้ามาทำเหมือง จนกลายเป็นชนกลุ่มใหญ่ในภูเก็ตจนถึงปัจจุบัน จากการที่ราชธานีอนุโลมให้เจ้าเมืองผูกขาดภาษี

อาคารหลายประเภท และเจ้าเมืองต่าง ๆ ก็ลงทุนทำธุรกิจเป็นของตนเองอีกด้วย “...ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายตะวันตกเร่งขยายพื้นที่ ในการทำเหมืองแร่ โดยมีข้อกำหนดว่า ถ้าผู้ว่าราชการเมืองคนใดสามารถขยายพื้นที่เหมืองแร่ใหม่ นอกจากจะได้ผูกขาดอาคารตีบุกเขตนี้แล้ว ยังได้สิทธิปกครองเขตพื้นที่นั้นด้วย ทำให้เกิดการแย่งชิงกัน ระหว่างเมืองต่าง ๆ เช่น ผู้ว่าเมืองหลังสวนขัดขวางคนของผู้ว่าเมืองระนองที่เข้ามาทำเหมืองแร่ ตีบุก ในแขวงเมืองชุมพร โดยอ้างว่าเป็นพื้นที่ปกครองของผู้ว่าเมืองหลังสวน แต่เจ้าเมืองระนอง กลับยืนยันว่า ได้รับพระบรมราชานุญาตจากส่วนกลางแล้ว เป็นต้น และปี พ.ศ. 2416 เจ้าเมืองพังงา เสนอกับราชธานีจะขอไปทำภาษีตีบุกในเมืองปากลาว เขาสตอ ซึ่งอยู่ในเขตเศรษฐกิจของ นครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ได้ทัดทาน แต่ส่วนกลางอนุญาต ทำให้มี ปัญหาเดือดร้อนไปทั่ว (พิศมัย นันทแสง, 2536: 29-30)

หลังสนธิสัญญาเบาริง การค้าผูกขาดของรัฐ เช่น ข้าวและตีบุก กลายเป็นสินค้าออก ที่สำคัญ และการเปิดคลองสุเอซ ซึ่งทำให้ระยะทางจากยุโรป กับเอเชียสั้นลง พื้นที่เพาะปลูกใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขยายมากขึ้น ความต้องการสินค้าเพิ่มขึ้นทำให้เศรษฐกิจภาคใต้ของไทย เริ่มต้นตัว เมื่อการผลิตเพิ่มขึ้น ความต้องการแรงงานก็เพิ่มขึ้นตาม แรงงานอพยพจากจีนเริ่มเข้ามา มากขึ้น ทางราชธานีจึงเริ่มก่อสร้างถนนสายไทรบุรี – สงขลา เพื่อสะดวกในการลำเลียงสินค้า ดังพระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า

“... ณ ปีจอ จัตวาศก จุลศักราช 1224 (พ.ศ. 2405) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริ พร้อมด้วยท่านเสนาบดีเห็นว่า ระยะทางแต่เมืองสงขลาไปเมืองไทรบุรีควรทำให้ เป็นทางหลวง ราษฎรจะได้ไปมาง่าย...”

ถนนสายนี้จึงได้เริ่มสร้าง พ.ศ. 2405 ปีเดียวกับที่คลองสุเอซเปิดใช้ สินค้าที่ผ่าน เส้นทางนี้ ได้แก่ ของป่า โค กระบือ สินค้าพื้นเมือง มีหลักฐานว่า โค กระบือที่นำไปขายไทรบุรีมี ประมาณ 7 พันตัว/ปี สำหรับสิงคโปร์มีการติดต่อซื้อขายกับนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง เป็นสินค้าประเภท ข้าวสาร เป็ด ไก่ โค กระบือ และสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นเสบียงอาหาร (พิศมัย นันทแสง, 2536: 36-37)

รัชกาลที่ 5 ทรงมีนโยบายเกี่ยวกับหัวเมืองภาคใต้ในการยกเลิกการผูกขาดของระบบ เจ้าเมือง และตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง การขยายตัวของเศรษฐกิจบริเวณหัวเมืองภาคใต้ ฝั่งทะเล ตะวันตก เริ่มโดดเด่นมากยิ่งขึ้น ราชธานียิ่งสนใจที่จะปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการปกครองและ โครงสร้างเศรษฐกิจมากขึ้น ในขณะที่ พระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) บ่ายเบี่ยงในการส่งค่านา เข้ากรุงเทพฯ ชำบ้าง เงินค่านาของหลวงตกค้างเป็นจำนวนมาก ขัดขวางไม่ให้นำหลวงเสนาจาก

กรุงเทพฯ เข้าประเมินจำนวนนาในแขวงเมืองนครศรีธรรมราชบ้าง ทำให้ราชธานีต้องมีสารตราถึงพระยานนครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ว่า “...พระยากระบัตร์ พระเส่หามนตรี กรมการเมืองนครศรีธรรมราชได้จัดกรมการกำกับเสนาออกเดินประเมินนาจำนวนปีจอ... แต่สายเดียว เงินค่านาของหลวงก็จะตกค้างช้าเกินกำหนด ผิดจากท้องตราและพระราชบัญญัติ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ออกมาแต่ก่อน ขอให้เจ้าเมือง กรมการเมือง จัดกรมการกำกับเสนาแยกกันเป็น 4 สาย จะได้เร่งชำระเรียกเงินค่านาส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ให้ทันเทศการ...”

การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากกลุ่มผู้นำเดิมมาเป็นนายทุนเอกชนชาวจีน ซึ่งมีรากฐานมาจากกลุ่มเจ้าภาษี นายอากรเดิม พวกนี้เข้ามามีบทบาทในการลงทุนผลิตและค้าขาย เช่น กิจการโรงสีข้าว เหมืองแร่ดีบุก กิจการเดินเรือ รวมทั้งจัดนำเข้าและส่งออกด้วย

สรุป

เมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญในทางเศรษฐกิจกับราชธานีมาตลอด ความเปลี่ยนแปลงทางการค้าในคาบสมุทรมลายูกับการล่าอาณานิคมของอังกฤษ ทำให้เกิดผลกระทบต่อขบวนการผลิต และเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการอพยพของคนจีนในแถบหัวเมืองภาคใต้ กอปรกับนโยบายของราชธานีในการแผ่อำนาจลงมาปกครองดินแดนแถบนี้ ทำให้ผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราช เปลี่ยนแปลงไป ในช่วงแรกราชธานีได้กำหนดนโยบายที่จะสนับสนุนนครศรีธรรมราชให้เข้มแข็งพอที่จะควบคุมหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายูให้ได้ แต่ก็พยายามคานอำนาจ โดยการสนับสนุนให้สงขลามีบทบาททางการค้าแข่งกับนครศรีธรรมราช เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม ราชธานีมองเห็นศักยภาพทางเศรษฐกิจของหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตก ราชธานีจึงได้เปลี่ยนเป็นระบบให้ชาวจีนแข่งขันประมูลเป็นเจ้าภาษีนาอากร เก็บภาษีรังนก ดีบุก และอื่น ๆ ทำให้ราชธานีได้ผลประโยชน์มากกว่าเดิม ต่อมา เมื่อนำระบบเหมืองเข้ามาใช้ พวกคนจีนต่างก็เริ่มเขยิบฐานะขึ้นเป็นเจ้าเมือง มีการค้าเป็นของตนเองมากขึ้น บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงลดลงตามลำดับ

บทที่ 6

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช ได้วิวัฒนาการต่อมาในบริบทที่ฝ่ายราชธานีได้พยายามลดอำนาจหน้าที่และบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชตามความเหมาะสมของเหตุการณ์และโอกาส แต่ราชธานียังคงมอบให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนของราชธานีในด้านต่าง ๆ อาทิ การเก็บรวบรวมภาษีอากรและผลประโยชน์ที่หัวเมืองนครศรีธรรมราชจะต้องส่งเข้ามายังท้องพระคลังหลวงในกรุงเทพฯ การป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อยภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การปราบปรามโจรผู้ร้าย แหกสลัด และพวกลักลอบค้าฝิ่น การป้องกันและรักษาราชอาณาจักรทางภาคใต้ การป้องกันการรุกรานจากพม่า และการควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู

ระหว่างพ.ศ. 2327 - 2435 เป็นระยะเวลาที่หนึ่งศตวรรษ ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ทั้ง 4 ท่าน ได้บริหารบ้านเมือง เมืองนครศรีธรรมราชถูกลดฐานะจากเมืองประเทศราชมาเป็นหัวเมืองเอก และแยกเมืองสงขลา ปัตตานี ไทรบุรี ตรังกานู ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แต่ยังคงตั้งไม่เงินตั้งไม่ทองมาทูลเกล้าฯ ถวาย และเมื่อดูจากสำเนาฎีกาจากกล่าวได้ว่า ราชธานีได้กระจายอำนาจจากส่วนกลางไปยังหัวเมืองทางภาคใต้ เพื่อให้มีหน้าที่ปกครองดูแลบ้านเมืองทั้งภายนอกและภายในให้สงบเรียบร้อยตามพระบรมราชโองการ ส่วนข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับการปกครองภายนอกเมืองนั้น แปรเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์ภายนอก เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจะต้องเป็นผู้จัดการดูแลและถ้าหากไม่สามารถปราบปรามให้เรียบร้อย ก็จำเป็นต้องรีบแจ้งให้กรุงเทพฯ ทราบโดยเร็ว

ในส่วนที่เกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดิน ราชธานีได้โปรดให้ชำระทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นใหม่ในปี 2354 เพื่อให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนำไปเป็นหลักในการปรับปรุงการปกครองภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราชให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้น และทำเนียบข้าราชการเป็นหลักในการปกครอง มีการแบ่งการปกครองภายในและภายนอกหัวเมืองอย่างชัดเจน โดยเจ้าเมืองเป็นผู้บังคับบัญชาทั้งหมด รองลงมาจะเป็นเจ้ากรมผู้ดูแลกรมใหญ่และกรมย่อย แบ่งพื้นที่ในการปกครองท้องถิ่น ในแต่ละกรม เจ้ากรมเป็นผู้บังคับบัญชา ขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองอีกต่อหนึ่ง เจ้าเมืองจึงมีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาของข้าราชการทั้งหมดภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราช

ส่วนการปกครองท้องที่ได้แบ่งออกเป็นเมือง อำเภอ ตำบล แขวง และด่าน ตามลำดับ ความสำคัญของแต่ละท้องที่มีข้าราชการไปรักษาท้องที่เหล่านั้น ถ้าเป็นเมืองก็ดำรงตำแหน่งเป็น ผู้ว่าราชการเมือง ถ้าเป็นอำเภอก็ดำรงตำแหน่งเป็นผู้รักษาอำเภอ ถ้าเป็นตำบล แขวง และด่าน ตามลำดับ ซึ่งเมื่อรวบรวมจำนวนข้าราชการที่มีทั้งหมดตามทำเนียบข้าราชการเมือง นครศรีธรรมราชแล้ว จะมีจำนวนถึง 424 ตำแหน่ง ซึ่งนับว่ามากสำหรับสมัยนั้น

ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) โปรดให้ยกหัวเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช บางเมืองคือ เมืองสงขลา และเมืองตรังมาขึ้นตรงต่อราชธานี แล้วโปรดให้ยกหัวเมืองประเทศราช มลายูบางเมืองคือ เมืองปัตตานี และเมืองตรังกานู เมืองกลันตัน ซึ่งเดิมขึ้นอยู่กับเมือง นครศรีธรรมราชไปขึ้นกับเมืองสงขลา จึงนับได้ว่า ราชธานีได้ลดอำนาจหน้าที่ของหัวเมือง นครศรีธรรมราช ในฐานะที่เป็นตัวแทนของราชธานีในการรักษาราชอาณาจักรทางภาคใต้ลงไป อย่างมาก พร้อมทั้งโอนอำนาจมาไว้ที่ส่วนกลางคือ ราชธานี และในขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริม สนับสนุนให้เมืองสงขลา มีอำนาจ หน้าที่เช่นเดียวกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อช่วยเหลือ หัวเมืองนครศรีธรรมราชในการรักษาราชอาณาจักรทางภาคใต้ อีกเมืองหนึ่ง และเพื่อถ่วงดุลย์ อำนาจของหัวเมืองนครศรีธรรมราชไม่ให้มีมากเกินไปตลอดภัยต่อราชธานีด้วย

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และตอนต้นรัชกาลของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชธานีมีความจำเป็นจะต้องส่งเสริมให้เจ้าเมือง นครศรีธรรมราชมีอำนาจหน้าที่และบทบาทสำคัญขึ้นอีก เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว ได้เกิด เหตุการณ์และเรื่องราวจากศัตรูภายนอก ซึ่งราชธานีจำเป็นจะต้องกระทำเช่นนั้น กล่าวคือใน พ.ศ. 2352 พม่ายกกองทัพลงไปตีได้เมืองถลาง ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่สุดและมีหน้าที่ดูแลรักษา หัวเมืองอื่น ๆ อยู่ทางฝั่งตะวันตกของภาคใต้ บ้านเมืองเสียหายยับเยินมาก จนไม่สามารถที่จะตั้ง เมืองถลางขึ้นใหม่ได้ในระยะเวลา 3-4 ปี ต้องหันมาจัดรวบรวมผู้คนชาวเมืองถลาง และหัวเมือง ชายฝั่งตะวันตกอื่น ๆ คือ เมืองตะกั่วป่า และตะกั่วทุ่งขึ้นที่พังงา ต่อมาราชธานีได้โปรดให้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นผู้ดูแลรักษาหัวเมืองถลาง และหัวเมืองชายฝั่งตะวันตก อื่น ๆ แทนเมืองถลางชั่วคราว และในคราวนั้น ได้โปรดให้ยกเมืองตรังกลับมาขึ้นกับเมือง นครศรีธรรมราช เพื่อเป็นที่รวบรวมเสบียงอาหาร ผู้คนและเรือรบเตรียมไว้สำหรับป้องกัน การรุกรานจากพม่า และการโจมตีของพวกแขกสลัดทางฝ่ายทะเลตะวันตกอีกด้วย

ราชธานีมีนโยบายให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนของราชธานี เพื่อดำเนินการ ขยายอำนาจของไทยลงไปทางเมืองเประ และควบคุมหัวเมืองไทรบุรีให้มาใกล้ชิดกับไทยยิ่งกว่า แต่ก่อน เนื่องจากราชธานีสืบทราบมาว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ในขณะนั้น ได้เอาใจออก ห่างจากไทยไปฝักใฝ่กับพม่าและบริษัทอังกฤษ เพื่อตั้งเอาอำนาจของชาติทั้งสองมาถ่วงดุลอำนาจ

ของไทยในเมืองไทรบุรี ราชธานีจึงมีความจำเป็นต้องมอบอำนาจและหน้าที่ให้แก่เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) ผู้กำกับหัวเมืองประเทศราชมลายู ไทรบุรี และเมืองกลันตัน มีอำนาจและหน้าที่ในการจัดการกับปัญหาเมืองไทรบุรีมากขึ้นกว่าเดิม พ.ศ. 2364 ราชธานีได้โปรดให้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะผู้กำกับเมืองไทรบุรี ยกกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช ลงไปรักษาเมืองไทรบุรีไว้ให้คงขึ้นกับไทย และจับตัวเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ในข้อหาเป็นกบฏ ต่อราชธานี ทั้งไม่ยอมส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง ตามกำหนดเวลา และขัดรับสั่ง แต่เจ้าพระยา ไทรบุรี (ปะแงรัน)หนีไปได้ และไปขอความช่วยเหลือจากบริษัทอังกฤษที่เกาะปีนังให้มาเจรจากับไทย เพื่อให้ไทยยินยอมให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) กลับมาครองเมืองไทรบุรีอีก ทั้งนี้ บริษัทอังกฤษมีความเต็มใจที่จะให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เนื่องจากบริษัทอังกฤษต้องการให้เมืองไทรบุรีเป็นอิสระจากไทย ต่อมาในปี 2365 พวกแขกชาวเมืองไทรบุรีได้จัดรวบรวมสมัครพรรคพวกได้ประมาณ 2,000 คน จะก่อการกบฏต่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ผู้กำกับเมืองไทรบุรี แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งขณะนั้นประจำอยู่ในเมืองไทรบุรีทราบข่าวเกี่ยวกับการกบฏล่วงหน้า จึงสามารถปราบพวกกบฏลงได้ เมื่อปัญหาเมืองไทรบุรี ลุกลามขยายออกไป ประกอบกับเกิดจากปัญหาภายนอกคือ บริษัทอังกฤษที่เกาะปีนัง และปัญหา ภายในคือ พวกชาวเมืองไทรบุรีก่อการกบฏ ราชธานีจึงได้มอบอำนาจให้แก่เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะผู้ควบคุมดูแลเมืองไทรบุรี ให้มีอำนาจสิทธิขาดในการจัดการแก้ไข ปัญหาภายในเมืองไทรบุรีแทนราชธานี โดยโปรดให้ตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็น ผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรีและเมืองเประในปีนั้น

บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการ เมืองไทรบุรีและเมืองเประมีมากมาย แต่ที่สำคัญมี 2 ประการ คือ

1. ดำเนินการติดต่อและเจรจากับบริษัทอังกฤษ จนในที่สุดบริษัทอังกฤษยอมรับว่า หัวเมืองไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของไทย และไม่สนับสนุนช่วยเหลือเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เจ้าเมืองไทรบุรีคนก่อนให้กลับมาครองเมืองไทรบุรีอีก

2. สามารถรักษาเมืองไทรบุรีไว้ได้ ไม่เสียให้แก่พวกกบฏชาวเมือง ทั้งยังสามารถปราบกบฏเมืองไทรบุรีลงได้ถึง 2 ครั้ง เมืองไทรบุรีจึงยังคงขึ้นอยู่กับไทย

นอกจากนี้ ราชธานีได้มอบหมายให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ขยายอำนาจ ไทยลงไปยังเมืองเประอีกด้วย แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สามารถควบคุมให้เมืองยอม สวามิภักดิ์ต่อไทยได้เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากถูกขัดขวางจากบริษัทอังกฤษที่เกาะปีนัง ในระยะต่อมา ไทยจึงต้องยินยอมปล่อยให้เมืองเประเป็นอิสระ อยู่นิติพิพลของอังกฤษในราว ๆ ปี 2369 เพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นศัตรูกับบริษัทอังกฤษ

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้รับมอบหมายจากราชธานีให้มีหน้าที่ในการดูแลรักษาราชอาณาจักรทางภาคใต้ที่สำคัญ 2 เรื่อง คือ

1. การป้องกันการรุกรานจากพม่า ปัญหาเกี่ยวกับการรุกรานของพม่าในช่วงแรกคือ ตั้งแต่ตอนต้นรัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 2 มีผลโดยตรงต่อหัวเมืองนครศรีธรรมราชเพียง พ.ศ. 2328 พม่ายกกองทัพลงไปตีหัวเมืองนครศรีธรรมราชได้ เกือบกวาดต้อนผู้คนทรัพย์สินในเขตหัวเมืองนครศรีธรรมราชไปได้บ้างไม่มากนัก เนื่องจากเรือที่บรรทุกทรัพย์สินเหล่านั้น ได้ล่มเสียในบริเวณอ่าวไทย (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า: หน้า 578) และกองทัพกรุงเทพฯ ได้ยกไปช่วยขับไล่พม่าออกไปได้ในตอนหลัง หลังจากปี 2328 แล้ว พม่าไม่ได้รุกรานภาคใต้ของไทยลงไปถึงหัวเมืองนครศรีธรรมราชอีก อย่างไรก็ตาม หัวเมืองนครศรีธรรมราชก็ยังคงต้องทำหน้าที่เป็นผู้ป้องกันการรุกรานของพม่าต่อมาอีก เนื่องจากหัวเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองใหญ่ที่สุด ราชธานีได้มอบหมายให้มีหน้าที่ป้องกันการรุกรานจากพม่าโดยตรง ครั้นหลังเสียเมืองถลางให้แก่พม่าในปี 2352 ราชธานีได้มอบหน้าที่ในการดูแลรักษาหัวเมืองชายฝั่งตะวันตก และทำการลาดตระเวนสืบข่าวความเคลื่อนไหวของพม่าทางภาคใต้ ให้เป็นหน้าที่ของหัวเมืองนครศรีธรรมราชอีกหน้าที่หนึ่งด้วย แต่ก็ไม่ได้ทำการสู้รบกับพม่าโดยตรง เพราะหลังจากปี 2352 แล้ว พม่าไม่ได้ยกกองทัพลงไปรุกรานหัวเมืองภาคใต้ของไทยอีก ปัญหาเกี่ยวกับพม่าทางหัวเมืองนครศรีธรรมราช จึงนับได้ว่าสิ้นสุดลงหลังจากปี 2352 เป็นต้นมา

2. การดูแลควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายู ที่อยู่ในกำกับเมืองนครศรีธรรมราช หัวเมืองมลายูเหล่านี้ได้สร้างปัญหายุ่งยากให้แก่ไทยมาตั้งแต่แรกๆ ที่ไทยได้มาเป็นเมืองประเทศราชในสมัยรัชกาลที่ 1 ปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนมากเป็นในลักษณะของการก่อการกบฏ แล้วยกกองทัพเข้ามาตีเมืองสงขลา เพื่อเกือบกวาดเอาผู้คนและทรัพย์สินเงินทอง เช่น ในปี 2334 และปี 2351 ปัญหาที่เกิดขึ้นในระยะดังกล่าว จึงแก้ไขได้ง่ายไม่ยุ่งยากซับซ้อนเท่ากับปัญหาที่เกิดขึ้นในระยะหลัง ต่อมาในปี 2364 ราชธานีได้โปรดให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และผู้กำกับหัวเมืองไทรบุรี และเมืองกลันตันในขณะนั้นยกกองทัพลงไปตีเมืองไทรบุรี เพื่อจับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เจ้าเมืองไทรบุรีในข้อหาแข็งเมืองเป็นกบฏต่อไทย เอาใจไปฝากฝังกับพม่าและบริษัทอังกฤษ แต่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้หลบหนีไปอาศัยบริษัทอังกฤษที่เกาะปีนัง ปัญหาเกี่ยวกับเมืองไทรบุรีจึงได้ขยายออกกลายเป็นปัญหาใหญ่โตและยุ่งยากมากขึ้น เพราะบริษัทอังกฤษได้เข้าแทรกแซงโดยตรง ประกอบกับได้เกิดปัญหา กบฏขึ้นภายในเมืองไทรบุรี สร้างความหนักใจให้แก่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรีเป็นอย่างมาก แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ก็ได้พยายามหาทางแก้ปัญหาดังกล่าวในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบริษัท

อังกฤษได้สำเร็จในปี 2369 โดยสนับสนุนให้นายเฮนรี เบอริ่ง ทูตของบริษัทอังกฤษเข้ามาเจรจากับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ซึ่งบริษัทอังกฤษยอมรับว่า ไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของไทย อังกฤษจะไม่แทรกแซงในปัญหาเกี่ยวกับเมืองไทรบุรีอีกต่อไป ส่วนปัญหาเกี่ยวกับกบฏเมืองไทรบุรีนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สามารถแก้ไขได้เฉพาะปัญหาเฉพาะหน้าคือ สามารถปราบพวกแขกกบฏลงได้ทุกครั้ง

ช่วงพ.ศ. 2327 - 2435 สถานภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการเข้ามาของพ่อค้าอังกฤษ และการอพยพของชาวจีนที่เริ่มเข้ามาตั้งรกราก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในขบวนการผลิต การลงทุน และเครือข่ายการค้า อีกทั้งนโยบายในการขยายอำนาจการปกครองหัวเมืองภาคใต้ให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลทั้งด้านการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช เพราะนครศรีธรรมราชจำต้องสนองต่อนโยบายของราชธานีในทุกเรื่อง

สมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อนิจกรรม ราชธานีได้นำการเก็บภาษีเป็นระบบเจ้าภาษีนายอากู เรียกว่า "ระบบเหมาเมือง" มาใช้ ทำให้พวกชาวจีนเขยิบฐานะมากขึ้น และราชธานีมองเห็นว่า ได้รับผลประโยชน์มากกว่าที่ให้ตัวเจ้าเมืองต่าง ๆ รับผิดชอบ จึงลดบทบาทของเจ้าเมือง หันไปสนับสนุนพวกคนจีน จนส่งผลให้คนจีนเป็นเจ้าของกิจการใหญ่ ๆ หลายอย่าง

หลังจากการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 บทบาททางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชได้ถูกกลดลง จนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของราชธานี และเมื่อราชธานีสามารถรวบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางทั้งหมดได้ ระบบเศรษฐกิจที่อิสระของนครศรีธรรมราชก็สิ้นสุดลง พร้อมกับการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเข้ามาแทนที่

สถานการณ์ทางใต้ช่วงเวลานั้น รอดพ้นวิกฤตได้ ด้วยความสามารถของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแต่ละท่าน โดยเฉพาะช่วงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) อำนาจและผลประโยชน์ต่าง ๆ เป็นตัวชี้วัดความสามารถที่ดี ท่านพยายามสร้างผลประโยชน์ให้กับราชธานี ดำเนินการและสนองนโยบายตามที่ราชธานีต้องการ ทั้งเรื่องการค้าและการต่างประเทศ อีกทั้งดูแลรักษาพระราชอาณาจักรจนได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก

การปกครองทางภาคใต้ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคล จึงเกิดการแข่งขันสูงทั้งนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง และเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มากมายทั้งบนบกและในทะเล ทำให้เป็นที่หมายปองทั้งของราชธานี พม่า และอังกฤษ การที่เจ้าเมืองต่าง ๆ สามารถพาเมืองผ่านวิกฤตมาได้ ล้วนเป็นความสามารถอันชาญฉลาดส่วนบุคคลทั้งสิ้น

ครั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า ระบบการปกครองของภาคใต้ยังหละหลวม มีอิสระในการปกครองตนเองมากเกินไป กอปรกับอังกฤษได้ขยายอิทธิพลอยู่เหนือราชอาณาจักรไทย ทั้งตอนเหนือและตอนใต้แถบหัวเมืองมลายู เป็นการล่อแหลมอย่างมาก จึงมีพระราชดำริให้แก้ไขปรับปรุงการปกครองหัวเมืองทางใต้โดยเร็ว และได้จัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชเมื่อพ.ศ. 2439

รัชกาลที่ 5 ทรงมีนโยบายเกี่ยวกับหัวเมืองภาคใต้ในการยกเลิกการผูกขาดของระบบเจ้าเมือง และตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง โปรดฯ ให้มีท้องตราให้เจ้าพระยานครฯ (หนูพร้อม) เข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ เรื่องการขยายพื้นที่หัวเมืองฝั่งตะวันตกว่า ให้จัดการหัวเมืองที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชให้เรียบร้อย เช่น ตะกั่วป่า พังงา ตรัง กระบี่ และเมืองปะกาไสย โปรดเกล้าฯ ให้พระวิจิตรสงครามฯ ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต เข้าเฝ้าและให้ชักชวนไทย จีน แขกให้มาตั้งบ้านเรือนในเขตเมืองที่เคยขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช และห้ามไม่ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ขัดขวาง

การขยายตัวของเศรษฐกิจบริเวณหัวเมืองภาคใต้ ฝั่งทะเลตะวันตก เริ่มโดดเด่นมากยิ่งขึ้น ราชธานียังสนใจที่จะปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการปกครองและโครงสร้างเศรษฐกิจมากขึ้น ในขณะที่ พระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) บ่ายเบี่ยงในการส่งค่านาเข้ากรุงเทพฯ ชำบ้าง เงินค่านาของหลวงตกค้างเป็นจำนวนมาก

ด้วยสาเหตุดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชบัญชาให้นำพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) พร้อมครอบครัวและข้าทาสบริวารเข้ามาในกรุงเทพฯ ๓ นานประมาณ 15 ปี จึงโปรดเกล้าฯ ให้กลับออกไปจัดการปรับปรุงการปกครองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง เมื่อพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ออกไปถึงเมืองนครฯ แล้วได้รายงานกรุงเทพฯ ว่า การที่จะจัดการปรับปรุงอย่างรวดเร็วให้เหมือนกับกรุงเทพฯ ๓ นั้นยังทำไม่ได้ เพราะชาวเมืองนครฯ ไม่มีการศึกษาดีพอดังเช่นคนในกรุงเทพฯ ๓ ต้องค่อยเป็นค่อยไป

เป็นที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) บุตรของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) ซึ่งมีสิทธิ์จะขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชคนต่อไป ได้รับการศึกษาอบรมมโนสัจตามจารีตประเพณีของราชสำนักในกรุงเทพฯ ๓ นโยบายกระชั้นอำนาจแบบผ่อนปรนของราชธานีถูกมองว่า การให้ไปรับตัวบุตรหลานเข้ามาศึกษาที่กรุงเทพฯ ๓ เพื่อปลูกฝังธรรมเนียมราชสำนัก มีนัยเพื่อสร้างความจงรักภักดีต่อราชสำนัก ทั้งนี้ ราชสำนักตระหนักดีว่า หากเปรียบเทียบกับเจ้านายฝ่ายเหนือในช่วงสมัยเดียวกัน เจ้านายฝ่ายใต้มีความรู้ ความสามารถ และชาญฉลาดในการบริหารราชการแผ่นดินอย่างชำนาญการ โดยบุคคลในสายเลือดของตระกูล

ณ นคร แม้ต่อมา เมื่อไม่มีตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานตำแหน่งที่ได้รับการไว้วางพระราชหฤทัย และส่งเสริมให้ก้าวหน้ามาโดยตลอด อาทิ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ต่อมาได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรีในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นหลักฐานชัดเจนที่แสดงถึงนโยบายของราชธานีต่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและทายาทในตระกูล ณ นคร

ส่วนด้านเศรษฐกิจ เมื่อ "ระบบเหมาเมือง" ของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเริ่มมีความสำคัญขึ้น จากการที่ราชธานีอนุโลมให้เจ้าเมืองผูกขาดภาษีอากรหลายประเภท และเจ้าเมืองต่าง ๆ ก็ลงทุนทำธุรกิจเป็นของตนเองอีกด้วย "...ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายตะวันตกเร่งขยายพื้นที่ในการทำเหมืองแร่ และมีข้อกำหนดว่า ถ้าผู้ว่าราชการเมืองคนใดสามารถขยายพื้นที่เหมืองแร่ใหม่ นอกจากจะได้ผูกขาดอากรดีบุกเขตนี้แล้ว ยังได้สิทธิปกครองเขตพื้นที่นั้นด้วย ทำให้เกิดการแย่งชิงกันระหว่างเมืองต่าง ๆ เช่น ผู้ว่าเมืองหลังสวนขัดขวางคนของผู้ว่าเมืองระนองที่เข้ามาทำเหมืองแร่ดีบุก ในแขวงเมืองชุมพร โดยอ้างว่า เป็นพื้นที่ปกครองของผู้ว่าเมืองหลังสวน แต่เจ้าเมืองระนองกลับยืนยันว่า ได้รับพระบรมราชานุญาตจากส่วนกลางแล้ว เป็นต้น และพ.ศ.2416 เจ้าเมืองพังงาได้เสนอกับราชธานีจะขอไปทำภาษีดีบุกในเมืองปากลาว เขาสตอ ซึ่งอยู่ในเขตเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ได้ทัดทาน แต่ส่วนกลางอนุญาต ทำให้มีปัญหาเดือดร้อนไปทั่ว (พิศมัย นันทแสง, 2536: 29-30)

หลังสนธิสัญญาเบาริง การค้าผูกขาดของรัฐ เช่น ข้าวและดีบุก กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ และการเปิดคลองสุเอซ ซึ่งทำให้ระยะทางจากยุโรปกับเอเชียสั้นลง พื้นที่เพาะปลูกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขยายมากขึ้น ความต้องการสินค้าเพิ่มขึ้นทำให้เศรษฐกิจภาคใต้ของไทยเริ่มตื่นตัว เมื่อการผลิตเพิ่มขึ้น ความต้องการแรงงานก็เพิ่มขึ้น แรงงานอพยพจากจีนเริ่มเข้ามามากขึ้น ทางการราชธานีจึงเริ่มก่อสร้างถนนสายไทรบุรี — สงขลา เพื่อสะดวกในการลำเลียงสินค้า ดังพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า

"... ณ ปีจอ จัตวาศก จุลศักราช 1224 (พ.ศ. 2405) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ พร้อมด้วยท่านเสนาบดีเห็นว่า ระยะทางแต่เมืองสงขลาไปเมืองไทรบุรีควรทำให้เป็นทางหลวง ราษฎรจะได้ไปมาง่าย..."

ถนนสายนี้จึงได้เริ่มสร้างเมื่อพ.ศ. 2405 ปีเดียวกับที่คลองสุเอชเปิดใช้ สินค้าที่ผ่านเส้นทางนี้ ได้แก่ ของป่า โค กระบือ สินค้าพื้นเมือง มีหลักฐานว่า โค กระบือที่นำไปขายไทรบุรีมีประมาณ 7 พันตัว/ปี สำหรับสิ่งคโปรคมีมีการติดต่อซื้อขายกับนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง เป็นสินค้าประเภท ข้าวสาร เบ็ด ไก่ โค กระบือ และสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นเสบียงอาหาร (พิศมัย นันทแสง, 2536: 36-37)

พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสหัวเมืองทางภาคใต้ ทรงเห็นความรุ่งเรืองก้าวหน้ากว่าเดิมอย่างมาก จึงโปรดเกล้าฯ ประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช แล้วพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนพระวิจิตรวรสาสน์เป็นพระยาสุโขมนัถวินิต ทรงตั้งให้เป็นตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากกลุ่มผู้นำเดิมมาเป็นนายทุนเอกชนชาวจีน ซึ่งมีรากฐานมาจากกลุ่มเจ้าภาษี นายอากรเดิม พวกนี้เข้ามามีบทบาทในการลงทุนผลิตและค้าขาย อาทิ กิจการโรงสีข้าว เหมืองแร่ดีบุก กิจการเดินเรือ รวมทั้งจัดนำเข้าและส่งออก

หลังจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 การปกครองบ้านเมืองจึงเป็นระเบียบเรียบร้อย และได้ผลสมตามความมุ่งหมาย ประเทศไทยมีความก้าวหน้า การปกครองเป็นปึกแผ่นและมั่นคง ผลที่ตามมาคือ การคลังและการศาล เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเล็งเห็นการณ์ไกลว่า การรักษาพระราชอาณาจักรด้วยการปกครองหัวเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นเรื่องสำคัญมากในระยะที่ต่างประเทศกำลังมีอิทธิพลในบริเวณใกล้เคียง และมีท่าทีจะรุกรานเมืองไทย การปกครองแบบเดิม ซึ่งหละหลวมและไม่มีความสัมพันธ์ภายในประเทศดีพอ อาจจะทำให้ไทยสูญเสียเอกราชแก่บรรดาประเทศเหล่านั้น

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยการปกครองแบบจารีตประเพณีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ปกครองบ้านเมืองด้วยดีมาตลอด แม้บางครั้งจะมีเรื่องราวเหตุการณ์ที่กรุงเทพฯฯ จะต้องส่งกำลังลงไปปราบปราม หรือจัดการเหตุการณ์บริเวณหัวเมืองทางภาคใต้ ซึ่งมักเป็นภาระหน้าที่สำหรับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ที่จะต้องร่วมมือปราบปรามตลอดเวลา การปฏิรูปการปกครองมีผลทำให้อำนาจและความสำคัญของเจ้าเมืองนครฯ ลดลง และเปลี่ยนสถานะความสำคัญไปอยู่ที่ข้าหลวงเทศาภิบาลและการกำหนดนโยบายจากเมืองหลวง หลังจากนั้น ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ก็มีได้สับต่อกันทางเชื้อสายอีกต่อไป เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีจึงเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนสุดท้ายก่อนสมัยปฏิรูปการปกครอง และต่อมาเป็นสมัยการปกครองแบบเทศาภิบาล ซึ่งมีข้าหลวงเทศาภิบาลและกรุงเทพฯฯ มีนโยบายที่จะดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง เพื่อให้การปกครองประเทศไทยเป็นปึกแผ่นและมั่นคงอย่างแท้จริง อันถือได้ว่า เป็นรากฐานการปกครองในปัจจุบัน

จากการวิจัยและศึกษาเรื่องเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในความสัมพันธ์กับราชธานีหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายู (พ.ศ.2327 -2435) อาจแบ่งออกเป็น 5 หัวข้อคือ

1. การปกครองช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ราชธานีต้องอาศัยเจ้าเมืองแต่ละเมืองปกครองโดยตรง โดยมีการแต่งตั้งจากราชธานี เช่น การตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ให้ออกไปดูแลปกครองหัวเมืองทางใต้ ถ้าเมื่อใดเจ้าเมืองมีความสามารถเข้มแข็งก็สามารถปกครองบ้านเมืองและบรรดาหัวเมืองทางใต้ให้สงบราบคาบ หากเจ้าเมืองอ่อนแอหรือเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนเจ้าเมืองและเปลี่ยนถ่ายอำนาจ บรรดาหัวเมืองทางใต้มักก่อเหตุวิวาทหรือก่อการกบฏขึ้น

2. เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ยังมีบทบาทในด้านการต่างประเทศ โดยเฉพาะเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ช่วงปลายรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 เมื่ออังกฤษส่งผู้แทนมาเจรจากับไทย เพื่อชวนไทยรบพม่า และเรื่องเมืองไทรบุรี เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีบทบาทสำคัญในการเจรจา มีจดหมายโต้ตอบกับผู้แทนของอังกฤษเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พยายามรักษาไมตรีระหว่างไทยและอังกฤษ แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามรักษาผลประโยชน์ของไทยด้วย อาจกล่าวได้ว่า ในด้านการต่างประเทศ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นผู้มีบทบาทเด่นที่สุดคนหนึ่งในสมัยการปกครองแบบจารีตประเพณีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จนเกิดการทำสนธิสัญญาเบื้องต้นระหว่างนครศรีธรรมราชกับอังกฤษ

3. ในการวิจัยครั้งนี้ ได้กล่าวถึงบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในระยะนั้น และเป็นที่น่าสนใจว่า บรรดาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ปกครองเมืองช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์กว่า 100 ปี ล้วนมาจากบุคคลในตระกูล ณ นคร จากหลักของทฤษฎีการเป็นผู้นำ (Leadership) และทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) นั้น จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนับว่า เป็นจักรกลสำคัญในการดูแลหัวเมืองในบังคับให้ไปตามวิถีทางอันควรเพื่อรักษาผลประโยชน์ของไทยไว้ด้วยความสามารถของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ทำให้นครศรีธรรมราชมีความสำคัญมากที่สุดในการปกครองดูแลและควบคุมหัวเมืองขึ้นหลายเมืองทางภาคใต้และหัวเมืองมลายู และเนื่องจากความหลากหลายทั้งเชื้อชาติ สังคม ศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ ฯลฯ ทำให้ดินแดนแถบนี้มีปัญหาความขัดแย้ง รุนแรงอยู่ตลอดเวลา อีกทั้งต้องปกป้องผลประโยชน์ของประเทศจากการล่าอาณานิคมและการรุกรานของต่างชาติอีกด้วย

4. ปัญหาเรื่องหัวเมืองมลายู ซึ่งอยู่ใต้การปกครองของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะเมืองไทรบุรี ในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ปกครอง เป็นเรื่องที่น่าสนใจให้ ลึกซึ่งลงไปกว่านี้ ความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นเสมือน เงื่อนไขของความขัดแย้งทางการเมือง เจกเช่นปัญหาของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่กลายเป็น ปัญหาเรื้อรังมานานนับสิบปี และทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ฤถึงเวลาแล้ว ที่จะให้พื้นที่เหล่านี้เป็นเขต ปกครองพิเศษ เพื่อให้ผู้ปกครองสามารถบริหารจัดการปัญหาของตน

5. ทรัพยากรธรรมชาติที่มีมากมาย เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการแย่งชิงอำนาจ กัน เป็นเรื่องที่ควรศึกษา ให้ลึกซึ่งต่อไป

ผู้วิจัยมีความเห็นที่จะเสนอแนะว่า ควรมีผู้ศึกษาวิจัยเปรียบเทียบ การเมือง การ ปกครองระหว่างสงขลากับนครศรีธรรมราช ในความสัมพันธ์กับราชธานีช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ก่อน การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ต่อไป.

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- “กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1-5” (2506) พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา
- “จดหมายเหตุลวงอุดมสมบัติ พร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวง
ราชานุภาพ” (2530) กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร
- “จดหมายเหตุกรุงธนบุรี. จ.ศ. 1138” เลขที่ 6/ก ชื่อ “กฎตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. 1138”
- “จดหมายเหตุเจมส์โลว์” (2544) กรมศิลปากร 2542 (รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช 10
มิถุนายน ร.ศ. 113 – 5 ตุลาคม ร.ศ. 129) มุลินธิทักษิณคดีศึกษา
- “จดหมายเหตุรายวันการเดินทางสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์ Journal
du voyage de Siam” (2516) บาทหลวงเดอ ซัวซีย์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร ก้าวหน้า
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146” (พ.ศ. 2327) เลขที่ 1/2 ร่างตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช ให้
ถอดพระยาสงขลาออกจากตำแหน่ง
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173” (2514) มุลินธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” (2481) พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพ นางสาวพร้อม ณ นคร
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 15 มีนาคม 2481 โรงพิมพ์พิมพ์ศรี
- “ประชุมจารึกภาคที่ 2” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงราชานุภาพ ตำนานพุทธเจดีย์
- “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2 (ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ 2)” (2470) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระยาราชานุวงศ์ (เล็ก บุนนาค) พระนคร โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ
- “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2” (2504) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเนื่อง ชยางกูร ณ
อยุธยา ต.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 20 พฤศจิกายน 2504 กรุงเทพมหานคร
- “ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 3 และภาค 4 ตอนต้น)” (2506) กรุงเทพมหานคร
องค์การคำคุรุสภา
- “ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 46” (2512) พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา
- “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62” (2512) เรื่องทูตฝรั่งเศสยกกรุงรัตนโกสินทร์ พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา
- “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73 ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราช ครั้งรัชกาลที่ 2” (2496) พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานศพคุณพริ้ง ณ นคร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 10 สิงหาคม 2496
พระนคร โรงพิมพ์พานิชกิจ

- “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 (จดหมายเหตุวันลิต)” (2516) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพ นางเจิม
ลูประสงค์ ณ เมรุวัดราชฎาภิเษก นนทบุรี 2 ธันวาคม 2516) กรุงเทพมหานคร
- “ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6” (2551) สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร กรุงเทพมหานคร
- “ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11” (2551) สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร
- “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1” (2503) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระนคร องค์การค้า
คุรุสภา
- “พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1” (2478) ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์ พระราชทาน
แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ พระนคร
โรงพิมพ์พระจันทร์
- “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1” (2505) พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรุงเทพมหานคร องค์การค้าคุรุสภา
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (2545) “เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์” พิมพ์
ครั้งที่ 5 หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977)
- รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (2505) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก
เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส 27 กุมภาพันธ์ 2505 พระนคร โรงพิมพ์รุ่งเรื่องรัตน์
- สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม 6 (2506) พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา
- “เอกสารของครอว์ฟอร์ด” (2515) แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์การศาสนา
เฉลิม อยู่เวียงชัย (2521) “ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช สมัยกรุงธนบุรี” รายงานการสัมมนา
ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1 วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร
กรุงสยามการพิมพ์
- ชวลีย์ ณ ถลาง (2541) “ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ชุมพล คชวงศ์ (2521) นครศรีธรรมราช สมัยรัตนโกสินทร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช
วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร บริษัท เอ.พี. กราฟิค ดีไซน์ และการพิมพ์
- ชวลีพร วิรุณหะ (2548) ความรู้ 3 จังหวัดภาคใต้ ผ่านมุมมองประวัติศาสตร์ โครงการตลาดวิชา
มหาวิทยาลัยชาวบ้าน ชุด 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ชวลีพร วิรุณหะ (2551) *บุหงารายา : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู กรุงเทพมหานคร ศักดิโสภณาการพิมพ์*
- ณรงค์ นุ่นทอง (2520) “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิต เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ 2439 – 2449)” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ณรงค์ นุ่นทอง (2525) “นครศรีธรรมราชในอดีต” กรุงเทพมหานครการพิมพ์
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม (2521) “นครศรีธรรมราชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1 วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานครการพิมพ์
- ดำเนิน เลขะกุล (พลโท) (2521) “นครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย (พ.ศ 1700 – 2000)” รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1 วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานครการพิมพ์
- ถนอม อานามวัฒน์ (2540) *เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) อาจหาญถึงขั้นทำรบอังกฤษ วารสารประวัติศาสตร์*
- เถิง พันธุ์เถิงอมร (2521) “ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา” *วารสารวิชา ฉบับพิเศษ 2, 3 และ 4* (มีนาคม – พฤษภาคม 2521 และ มิถุนายน – สิงหาคม 2521) วิทยาลัยครู นครศรีธรรมราช
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม (2535) “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับต่างเมือง” ในเอกสารการ สัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา สงขลา สถาบันทักษิณคดีศึกษา
- นงคราญ ศรีชาย (2544) “นครศรีธรรมราช” ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 *ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช* วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร เอ.พี. กราฟฟิค ดีไซน์ และการพิมพ์
- นัตตา อิศรเสนา ณ อยุธยา (2552) *ราชวงศ์จักรีกับวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงโพยม เสนีณรงค์ฤทธิ์ (โพยม ณ นคร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 15 สิงหาคม 2552 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ประชาชน*

- นันทน์ ชีวดิธรรม (2540) “ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- นิจ หิฎฐีระนันท์ (2521) “นครศรีธรรมราชในด้านการตั้งถิ่นฐานมนุษย์” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1 วิทยาลัยครุศึกษานครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานครสยามการพิมพ์
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550) *กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์นิพนธ์* พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพมหานคร มติชน
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2529) “การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองของนครศรีธรรมราชระหว่างปลายอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช ชุดที่ 4 วิทยาลัยครุศึกษานครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานครสยามการพิมพ์
- ประกิต สะเพียรชัย (2539) “การบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ. 2325-พ.ศ.2435)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ (2536) เมือง 12 นักขัตต ศิลปากร ปี 36, ฉ.1 (ม.ค. - ก.พ.): 67-68
- ประไพพิศ วรวิวัฒน์ชัย (2534) *การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองภาคใต้ : การโอนอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง พิมพ์ในวโรกาส พลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงนำคณาจารย์และนักเรียนนายร้อยพระเจ้าจุลจอมเกล้าฯ ทัศนศึกษาภาคใต้* ฝั่งตะวันออก 23 - 26 พฤษภาคม 2534
- ปิยนาด บุนนาค (2533) “การเมืองระหว่างองค์การของรัฐ : ศึกษาเฉพาะกรณีความขัดแย้งที่สำคัญระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ในสมัยปฏิรูป (พ.ศ. 2435 - 2453)” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พนิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542) “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325 - 2439” วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พิศมัย นันทแสง (2536) “ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439 - 2476” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

- เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ (2522) “นโยบายการปกครองเมืองสงขลา ในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – 2439)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ภาคพิศ อยู่คงดี (2544) “นครศรีธรรมราชระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23 (ร่วมสมัยสุโขทัย-อยุธยา)” ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร บริษัท เอ.พี. กราฟิค ดีไซน์และการพิมพ์
- ภูวดล ทรงประเสริฐ (2529) “วิวัฒนาการของนายทุนจีนในนครศรีธรรมราช”, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช ชุดที่ 4, วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์
- มนตรี ศรีบุษบา(2529) “ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชในอดีต” ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช ชุดที่ 4 นครศรีธรรมราช วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานครการพิมพ์
- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2528) *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับ หอหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 1, 2 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*
- ยงยุทธ ชูแว่น และคณะ (2550) *คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม กรุงเทพมหานคร นครรัฐศาสตร์ ประเสริฐศรี, ภาวะผู้นำ พ.ศ.2544, กรุงเทพฯ : Diamond In Business World, 2544*
- วิเชียร ณ นคร (2531) “การศึกษานิทานพื้นบ้านในจังหวัดนครศรีธรรมราช” ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช
- วิมล ดำศรี (2534) “เพลงร้อง เพลงเรือ เมืองนครศรีธรรมราช” ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด นครศรีธรรมราช ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช
- วิมล ดำศรี (2525) “มองเศรษฐกิจและสังคมเมืองนครศรีธรรมราชจากวรรณกรรม” ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช ชุดที่ 2 วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานครการพิมพ์
- ศุภการ สิริไพศาล (2548) “ความสำคัญของหัวเมืองปักษ์ใต้ต่อราชอาณาจักรสยามสมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์” *วารสารปริชาติ* 17, 2 (ตุลาคม 2547 – มีนาคม 2548): 28
- สงบ ส่งเมือง (2544) *การตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวพร้อม ณ นคร ณ เมรุวัดท่าโพธิ์วรวิหาร 24 พฤศจิกายน 2544 โรงพิมพ์ ไทน์พรีนติ้ง*

สงบ ส่งเมือง (2552) ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงโพยม เสนีณรงค์ฤทธิ์ (โพยม ณ นคร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 15 สิงหาคม 2552 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ประชาชน

สงบ ส่งเมือง (2518) “ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5 (2515) “ตำนานภาชีอากรบางอย่าง “ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ” กรุงเทพมหานคร บรรณสาคร

สมโชติ อ๋องสกุล (2525) “ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับหัวเมืองใกล้เคียง ศึกษาเฉพาะกรณีความสัมพันธ์ทางการปกครอง ระหว่างนครศรีธรรมราชกับปัตตานี” ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช ชุดที่ 2 วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานคร การพิมพ์

สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (แปล) (2525) เจ้าพระยานคร (น้อย) กับเฮนรี เบอร์นี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช ชุดที่ 2 วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานคร การพิมพ์

สุภาภรณ์ ตันศลรักษ์ (2520) “บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลาง และหัวเมืองภาคใต้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แสงไสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พัฒน์, “ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 – 2394)”

อริยา เสถียรสุด (2514) “เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – 2435)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อุดม นิปรียาย (2552) *เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับอังกฤษ ในปัญหาหัวเมืองมลายู สมัย
รัชกาลที่ 3* พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงโพยม เสนีณรงค์ฤทธิ์
(โพยม ณ นคร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
15 สิงหาคม 2552 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ประชาชน

อุดม นิปรียาย (2521) “นครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายู ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – 2394)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์ (2529) “ระบบเหมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2393 - 2436”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

http://wbns.oas.psu.ac.th/shownews.php?news_id=63131

<http://www.baanjomut.com/76province/south/pattani/02.html>: 16/7/54

http://www.pocnara.go.th/narathiwat/general_nara/page1.htm เมื่อวันที่ 7 ก.ค. 2011

13:35:39 GMT

[http://www2.pattani.go.th/webptn/index.php?option=com_content&view=article&id=66%
3A2011-01-20-06-58-42&catid=6&Itemid=7](http://www2.pattani.go.th/webptn/index.php?option=com_content&view=article&id=66%3A2011-01-20-06-58-42&catid=6&Itemid=7) เมื่อวันที่ 3 d.8, 57 14:27:39 GMT

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เมือง 12 นักซ์ตร

ภาคผนวก ก
เมือง 12 นักษัตร

เมื่ออาณาจักรความลายุเสื่อมลง เมืองนครศรีธรรมราชภายใต้การนำของ พระยาศรีธรรมโศกราชได้ขึ้นมาเป็นใหญ่ทางการปกครอง เมื่อก่อสร้างพระมหาธาตุเจดีย์บรมจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ตามตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ได้กล่าวว่า พระยาศรีธรรมโศกราชได้ปรึกษามุขอำมาตย์เสนาบดีเรื่องการบริหารปกครองบ้านเมือง เป็นเหตุให้เกิดการปกครองในรูปแบบ “เมือง 12 นักษัตร” เมืองเหล่านี้ถือเป็นเมืองขึ้นหรือถือเป็นเมืองบริวารที่ตั้งขึ้นใหม่ก็ได้ แต่ละเมืองมีอิสระปกครองตนเองในลักษณะที่มีการยืดหยุ่นตามความเหมาะสม และมีการออกตราประจำเมืองโดยใช้รูปสัตว์ประจำปีนักษัตรมาเป็นสำคัญ ตามคติโบราณของจีนเพื่อความสามัคคีถือเป็นเครือญาติพี่น้อง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการปกครอง

ในฐานะที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองศูนย์กลางอย่างเมืองพระยามหานคร จึงกำหนดให้เจ้าเมืองในหัวเมือง 12 นักษัตรเดินทางเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง หรือส่งส่วยสาอากรเป็นประจำทุกปีถือเป็นธรรมเนียมสืบต่อมา เป็นโอกาสที่จะได้พบปะปรึกษาข้อราชการต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ในการปกครองบ้านเมืองไปพร้อม ๆ กันอีกทางหนึ่งด้วย ทำให้บรรดาเมือง 12 นักษัตรต่างคุ้นเคยใกล้ชิดและมีความสงบสุขเรื่อยมา

ปี 12 นักษัตริย์ มีมาแต่โบราณ ไม่ทราบแน่นอนว่ากำเนิดเมื่อไร แต่จากหลักฐานที่นำเชื่อถือมี 2 ทาง คือ

1. เริ่มจากพวกกรีก ตูรกี จากจารึกภาษาตุรกีโบราณมีการกล่าวชื่อปีนักษัตริย์
2. กำหนดจากนักปราชญ์ชาวจีน โดยการคิดชื่อปีกับตัวอักษรก่อน จากนั้นจึงมีผู้ประดิษฐ์เพิ่มเติม โดยกำหนดให้มีสัตว์ประจำชื่อปี และเป็นเหตุให้คนเรียกชื่อสัตว์นั้นมาจนทุกวันนี้

จากนิทานปรัมปราของจีนที่พยายามอธิบายกำเนิดปี 12 นักษัตริย์ ทำให้ทราบเรื่องราวหลายอย่าง เช่น

- ชาวจีนโบราณเชื่อว่า ประเทศจีนเป็นศูนย์กลางของจักรภพโลก เป็นศูนย์กลางของจักรวาลของอำนาจ
- การสร้างเมืองบิรวารแตกกระจายออกไปโดยรอบปริมาตร เป็นจักรวรรดิอย่างเมือง 12 นักษัตริย์
- แสดงให้เห็นระบบการตั้งเมืองลูกหลวง หลานหลวงของไทย ลาว จีนที่มีความคล้ายกัน
- จีนเชื่อว่ามนุษย์ทุกเผ่าล้วนเป็นพี่น้องกัน โดยเฉพาะพวกที่ใช้ 12 นักษัตริย์

สาเหตุของการที่จีนใช้ชื่อสัตว์มาเรียกเป็นปีนักษัตริย์นั้น อาจจะมีเหตุผล ดังนี้
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้ความเห็นว่า การใช้เครื่องหมายแทนตัวหนังสือเพื่อการจดจำได้ง่าย เป็นสากลสำหรับทุกชาติ ทุกภาษา

ส่วนในตำราโหราศาสตร์ของจีน กล่าวว่า เหตุการณ์บนโลกมักมีแนวโน้มเป็นไปตามวิถีของวงโคจร 12 ปี และคนที่เกิดปีเดียวกันมักจะมีอุปนิสัยพื้นฐานคล้ายกัน และการที่ใช้สัตว์ที่มีลักษณะเด่นใกล้เคียงกับคุณสมบัติของคนมาเป็นสัญลักษณ์ตามการคัศจรรย์ คนจีนจึงแบ่งคนเป็น 12 กลุ่มตามเวลาเกิดโดยใช้หลักสถิติและใช้สัตว์ที่ใกล้ชิดคนที่สุด 12 ชนิดมาเป็นชื่อปีนักษัตริย์ทางอินเดียไม่มีปีนักษัตริย์ แต่มี 12 ราศีหรือจักรวาศี อันหมายถึงวงโคจรของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดาวเคราะห์ที่แบ่งออกเป็นส่วน ๆ เท่ากันเป็น 12 ส่วน หรือ 12 ราศี

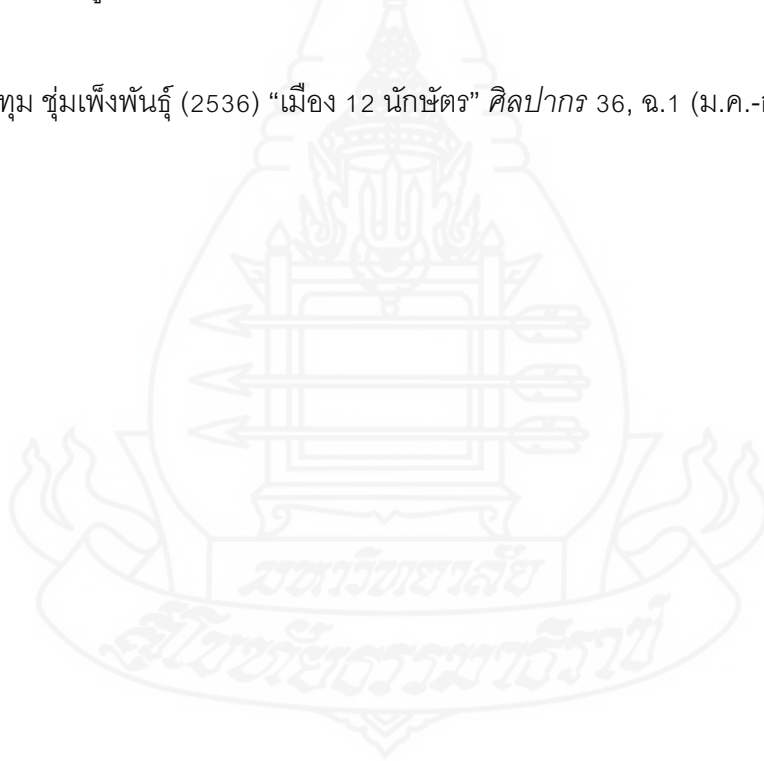
คติเรื่องปี 12 นักษัตริย์ หรือชื่อเรียกรอบเวลา กำหนด 12 ปี เป็น 1 รอบ โดยกำหนดให้สัตว์เป็นเครื่องหมายประจำปีนั้น ๆ สันนิษฐานว่าไทยได้รับมาจากจีน โดยผ่านมาทางเขมร ในสมัยโบราณศิลปวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณเคยเจริญรุ่งเรืองและแผ่ปกคลุมเหนือแหลมมลายู ตอนบนเป็นจำนวนมาก ที่เกี่ยวข้องในทางประวัติศาสตร์ก็หลายเรื่อง จึงเรียกปีนักษัตริย์ตามภาษา

เขมรเป็นส่วนใหญ่ เมืองนครศรีธรรมราชได้ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับเขมรโบราณอยู่มาก ซึ่งล้วนแสดงความใกล้ชิดระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในอิทธิพลเขมรโบราณ จึงเป็นไปได้ที่จะรับอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมขอมเข้ามายังแหลมมลายูตอนบน

เมื่อพระยาศรีธรรมไตรราชสถาปนาเมืองบริวารขึ้น 12 เมืองโดยรอบ ก็จะต้องมีตราเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ประจำเมือง ประจวบคงเห็นว่าปี 12 นักษัตริย์มีรูปสัตว์เป็นเสมือนตราประจำอยู่เรียบร้อยแล้ว นำมาใช้ได้โดยไม่ต้องคิดใหม่ ทั้งทุกคนรู้จักดีและจดจำได้ง่าย จึงกำหนดให้แต่ละเมืองถือตราแตกต่างกัน

เมื่อครั้งที่อาณาจักรศรีวิชัยเรืองอำนาจ มีนครศรีธรรมราชเป็นราชธานีในหัวเมืองปักษ์ใต้ นั้น ตามหลักฐานศาสตร์ของพรหมณ์ ได้กำหนดแบบแผนการตั้งถิ่นฐานของชุมชนไว้ว่า ให้มีพระนครหรือเมืองสำคัญอยู่ตรงกลางดุจเมืองแม่ และให้มีเมืองหน้าด่านหรือเมืองบริวารเป็นหัวเมืองชั้นในตั้งอยู่โดยรอบในลักษณะดาวล้อมเดือน

ที่มา: ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ (2536) “เมือง 12 นักษัตริย์” ศิลปากร 36, ฉ.1 (ม.ค.-ก.พ.): 67-68

ภาคผนวก ข

ร่างกฎทรงแต่งตั้งให้เจ้าฉกรรจ์ ออกไปเป็นเจ้าการเมืองนครศรีธรรมราช

ภาคผนวก ข

ร่างกฎทรงแต่งตั้งให้เจ้าฉกรรจ์ ออกไปเป็นเจ้ากรมการเมืองนครศรีธรรมราช

ร่างกฎทรงแต่งตั้งให้เจ้าฉกรรจ์ ออกไปเป็นเจ้ากรมการเมืองนครศรีธรรมราช ณ เดือน 11 ปีวอก
อัฐศกฯ จ.ศ. 1138 (พ.ศ. 2319)

○ กฎให้แก่พระราชสุภาวดี พระศรีไกรลาส พระไชยนาฏ เสนาบดีข้าหลวงผู้อยู่
รักษาเมืองนครศรีธรรมราช และพญากรลาโหม พญาโกษา พระอุไทยพัน พระส่วยเสนาบดีข้าเฝ้า
ไปยทำราชการครั้งนี้ด้วยทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ครั้นพระฉกรรจ์อยู่ธนาเสียแก่
พม่าข้าศึกแตกอร ฝ่ายกรมการพลเมือง ๆ ฉกรรจ์หาที่พึ่งไม่ ยกปลัดเมืองขึ้นการแผ่นดินเป็นเจ้า
ชั้นทเสมาก็ได้พึ่งพาอาไส สืบประยูรซึ่งไซชนะแขกข้าศึก ถ้าหาไม่ชั้นทเสมาก็จ่าสอนเป็นไป
ความชอบมีอยู่กับแผ่นดิน ฝ่ายศักกฤษดานุภาพคงขัตติยราชผู้หนึ่ง ครั้นนี้ราชธิดาก็ได้ราชโอรสฝ่าย
พญาฉกรรจ์ก็ได้ไปตามเสด็จพระราชดำเนิน ช่วยทำการยูทซึ่งไซเหมมันพม่าข้าศึก ครั้นจะเอาไว้ให้
บังคับพลช่วยการแผ่นดินพระนครศรีอยุธยาก็เป็นฝ่ายเป็นตัวอยู่เสร็จสิ้น ปรการนั้นก็มิทษากำมกอนแต่
20 – 30 คน หาตองการที่อยู่ไม่ ฝ่ายเจ้าฉกรรจ์จึงส่งคนไปบอกให้ไปบามรุงพระเกียรติยศฉลอง
พระเดชพระคุณแทนเจ้าฉกรรจ์สืบไป แลซึ่งจะบามรุงพระเกียรติพระยดนั้นฝ่ายพญาฉกรรจ์เคัย
การแผ่นดินเป็นเจ้าชั้นทเสมออยู่แล้วก็ให้การแผ่นดินเป็นเจ้าชั้นทเสมอฝ่ายซึ่ง ผู้การแผ่นดินเป็น
เจ้าชั้นทเสมอสืบมาแตกอรนั้น เหมือนกันกับพญาปรเทศราชปรเวณีดูจเดียวกัน ให้พระราชทารราชหรัับ
ช้างม้าต้นเครื่องราชาโภกพระมาลาอย่างฝรั่งศรีเหลือง พระเกียรติทองคำ พระญอดทองคำ พระยิปา
ทองคำ นักทอง $\frac{2}{1}$ มีขนนการเวกของนี้ ฉลองพระองค์ทรงปรภาคศรีเหลืองสังเหเรียนบังพระกร
ฉลองพระสนักทอง $\frac{2}{1}$ ฉลองพระองค์อย่างน้อยเขมชาบกานแยงคุมผ้าหนึ่งสุปนพื้นโมดดอกเครือหนึ่ง
สององ ภูษาลายหกคืบ
บัวผันพื้นขาว 1 $\frac{1}{1}$
ชองกระจกคอกปักขาว 1 $\frac{2}{2}$ องภูษาคลุมบันทบ เทพปรหมสีทิตพริบแพ้วฐานแดงอง คนี้งสนับ

เพลาชิงงอนองคนี้ง ภาณพระศรีทองค่านัก $\frac{18}{3}$ เครื่องไนย

ตลปกูท่งลอยนัก $\frac{3}{1}$

เตาปูน นัก $\frac{1}{1}$

จอกเฟืองมิเชิงนัก $\frac{2}{2}$

ทองคำ	จอกเฟืองน้อยนัก	$\frac{2}{3}$	7 สິงหนักทอง	$\frac{6}{1}$	พระเต้าทองคำหนัก
	ใหญ่ยักษ์	$\frac{1}{1}$			
	พอบ				
	น้อย นัก	$\frac{1}{2}$			
	ดาบมีดหมากนัก	$\frac{1}{1}$			

¹¹ องค์หนึ่ง บวนพระโอดทองคำหนัก $\frac{3}{1}$ องค์หนึ่ง ภาณเงินจ้ำมลักปากกรับรองพระภูษาหนัก $\frac{2}{3}$ องค์หนึ่ง สุพันณภาพเงิน ของ ทว 3 ทาวปากจ้ำมลักอย่างญีปุ่นนัก ³ ₂ หนึ่ง พระโกรฏองค์หนึ่ง พรมทื่อ 5 คีบฝืนหนึ่ง เงินตรา $\frac{30}{1}$ ฉลองพระบาททองยงเทพหักทองขวางคูหนึ่ง พระเสลียงงาองคหนึ่ง เรือพระที่นั่งครุฑดาษศรีรำ พระแสงคาบญีปุ่นดากันพหา ^{ชั้น} _{ปลด} } ทองคำองค์หนึ่ง พระแสง หอกซัดตามแก้วปลอกทองคำประดับพลอย 2 องค์ พระแสงปืน ^{ชั้น} _{คร่ำทอง} 1 } ² ยาว 4 คีบคร่ำทอง 1 }

องค์ พระแสงปืนคาบศิลายาว ทายพระที่นั่ง 10 องค์ ออกไปภาณขันทเสมานามขัติยราชนิคม สมมุติมหยสวัน เจ้าณคอรศรีธรรมราช ซึ่งพระนามนั้นทรงพระสุพันณบัดสุวันนรัตนราชนาม พระราชทานใส่ทองของ กลองเงิน กลองงา ฤงแล้วใส่ยภาณแว่นฟ้ามีฤงยอนปิดตราประจำศรีผิง ออกมาด้วย แล้วแลซึ่งเครื่องราชาโอดสิ่งใดมีครบนั้นให้พระเจ้าณคอรศรีธรรมราช เสนาบดีทำนุกบ้ำมรุ้ง จัดแจงขึ้นจงบริยบุตร แลซึ่งลูกหลวง เสนาบดีเข้าเฝ้า มหาดเล็ก เมืองนครได้เข้ามาทำการ ณกรุงนั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานตามญุดกลับออกไปทำราชการด้วยพระเจ้าณคอรศรีธรรมราช แล้วแลซึ่งลูกหลวงเข้ามาทำราชการด้วยนั้นให้รับพระราชทาน ฉลองพระองค์อย่างน้อย เขมขาบกานแยงพื้นแดงกุ่มตาตหนึ่ง เสื่อกานแยงกรบวรจีนพื้นป้อมคุมผ้าหนึ่ง ผ้าพ้วยหม่นอรลาย เขมราชพื้นแดงทับไนแพรคาทรายหนึ่ง ถาดหมากคนโทกาลายทองอย่างเจ้าราชนิสุนลำรับหนึ่ง พรมน้อย 4 คีบฝืนหนึ่ง เงินตรา $\frac{5}{1}$ ปืนรองทองยาว 4 คีบคร่ำทองรางครึ่งทอรหนึ่ง ปืนรองทองสันท้าน หอยโขงคร่ำทองหนึ่ง รวม 2 บอก เรือรบลำหนึ่ง ซึ่งเสนาบดีเข้าเฝ้า แลมหาดเล็ก ได้รับพระราชทาน

พญากรลาโหม ถาดหมากคนโทเงินลำรับหนึ่ง เงินตรา $\frac{3}{1}$
 พญาโกษา ถาดหมากคนโทเงินลำรับหนึ่ง เงินตรา $\frac{3}{1}$ เรือรบลำหนึ่ง
 เสื่อญีปุ่นฝืนหนึ่ง
 พระอุไทยทัน เสื่อเขมขาบศรีจันผุดดอกฝืนหนึ่ง ถาดหมากคนโทเงินลำรับหนึ่ง
 เงินตรา $\frac{3}{1}$ เรือรบลำหนึ่ง

พระส่วย ถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง เงินตรา ๓
 นายกิ่ง มหาเด็กลี ถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง เงินตรา ๑
 นายเรือ่งมหาเด็กลี ถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง เงินตรา ๑
 นายบุญนากมหาเด็กลี ถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง เงินตรา ๑

นายนอร์ศรี นายเพง นายคลัง นายศรีรัต นายบุญมี นายนาค มหาเด็กลี 6 คน เงินคละ ๑ เป็นเงิน ๖ กลับคืนออกมาทำราชการด้วยพระเจ้าณคอรศรีธรรมราช ตามรับสั่ง ให้พระเจ้าณคอรศรีธรรมราชบำรุงจัดตั้งไปทำราชการโดยคณู ปรการหนึ่งราชาโพดสิ่งโดยไม่ครบ ให้เสนาบดี ตักเตือนเจ้าพนักงานบำรุงขึ้นจงมริยบุร อีกปรการหนึ่งควรให้พระเจ้าชั้นทเสมาบำรุงฝ่ายหน้าฝ่ายใน ให้สัพไปย ด้วยสุรางคนางปรางคปราสาทราชเรือนหลวงนอยใหญ่ในยนอกพระณคอรชอบชั้นทเสมา จงพิจิตรจนาไปยด้วยญูทาททานให้เป็นเกียตียดศักศรีในยพิบปางแผ่นดินเมืองณคอรศรีธรรม ราชสืบไปย ปรการหนึ่งควญให้ตรวจตราตกแต่งส้อมแปลงกำแพงด้ายคูประตูเมือง พวงรอรอบเชิง เทิน แลบำรุงของสมมุญูทาททาน ให้ขานิชานาญในการยุทิวังจสัพ มีราชการโดยเสด็จงาน สงครามควญพระเจ้าณคอรศรีธรรมราชติดตามโดยเสด็จฯ ถ้าพระเจ้าณคอรศรีธรรมราชติดตามโดย เสด็จฯ มิได้ ควรให้แต่งฝ่ายหน้าเสนาบดีคุมไพร่พลญูทาททานติดตามโดยเสด็จฯ ช่วยราชการ ถ้าแลฝ่ายหน้าเสนาบดีช่วยหารหมูโดยมิปลงใจยลงไนยราชการแผ่นดินยอต่อต่อข้าศึก คบคิดกัน หลบหลีกหนีปรการโดย ควรให้ลงพระราชาญาโดยพระอายการอกปรการหนึ่ง ควญพระเจ้า ชันทสีมาปลงราชฤาไทยเพียงลงไนยจัตุปารสิน บังคับบัญชากิจการราชการแผ่นดินตามบูรระ ประเพณีกรสัตรสืบมา ยาอาสัจจาทัน อีกปรการหนึ่ง ควรบำรุงคันทุระวิปศนาทุระพระไตรยปฏิภ กขึ้นไว้ให้สมณะพราหมณกลบุดเลาเรียน จได้เป็นบุญแห่งอาตมาสืบไป อีกปรการตั้งตรวจตราดู พระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระศรีมหาโพศ พระวิหารการจเหเรียนอัศวาอาหราม แหงโดยข่า มรุคปหรัทักทังเสาหมองอยุนัน ควรสอมแปลงทำนุกบำรุงปัดสังฆอรณะขึ้นให้รุ่งเรืองก็จะเปนบุญ แห่งอาตมาภาพสืบไปย ว่ามาทังนี้เปันปลายควรปลงราชฤาไทยลงอยุนในจัตุปารสินเป็นอาธิ ให้ กอบด้วยสินห้า ลินแปด ลินสิบ เปันปลายมาตหมายอาพันยาอยุนไนยไตร สรหนามกก็อาจจะกำจัด เสียได้ซึ่งไทยอุปศวะทังปวง ปรการหนึ่ง ปินเปนกรทุการสงคราม ถาจะคิดอานชวนชวยเอาเงิน จัดซื้อมิทันการกว่าจะบอกเข้ามาขอเงินกรุงฯ ออกไปหาทางไกลย ถ้าชันทสีมาผู้ใดมีสติะกำมลังมั่ง ดังภอจะอาไสยได้ไหยบอยีมเงินทศร องจัดซื้อป็นส่งเข้ามา จึงจะพระราชทานเงินออกไปใช้ให้ ต่อภายหลัง ฝ่ายเมืองณคอรศรีธรรมราชนันก็ให้จัดแจงแก้ไขคจัดซื้อไว้สำรับราชการจงเต็มท้องที่ แล้วยให้หาราชทรับใช้นินายเงิน ยาให้เป็นนินทาน ปินก็ให้ไว้สำรับการแผ่นดิน ปรการหนึ่งควรให้ จัดแจงเรื่อรบเรือไล่ ดีบุกดินฉลิวเข้าปลาอาหารเข้าไว้ในพระณครให้ได้จงมาก มีราชการปลายदान

แดนขัดสนปรการโดย ให้บอกหนังสือเข้ามาทรงพระกรุณาจะให้ยกกองทัพกรุงฯ ออกไปช่วยจึงจะ
 ได้อาไสยสดวก อีกประการหนึ่ง ถ้าฝ่ายพระนครศรีอยุธยาขัดของโดยอาหวนจะได้ฟังภาอาไสยบ้าง
 ประการหนึ่งส่วนษาากอรไนเมืองนครแขวงหัวเมืองซึ่งขึ้นแกเมืองนคร สิงโดยซึ่งเปนพระราชทรับ
 สำรับเข้าพระคลังหลวงณกรุงคางเกินอยู่เก่าใหม่มากน้อยเทาได้นั้น ควรจะสงเข้ามาก็ให้ควญ
 มีสงเข้ามาขัดสนจะขอไว้ก็ให้บอกหนังสือเข้ามาจึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
 ให้ปรการหนึ่ง คลองท่าซามซึ่งจะไปออกทะเลฝ่ายตะวันตก มีตราออกไปแต่ควรให้ชุดชำระยัง
 มีสำรับจันั้น ให้ดูท้องพิมาตหมายไว้ในใจ จึงจะให้มีตราออกไปตอภายหลัง ปรการหนึ่งเมืองไทย
 เมืองตาทัน เป็นข้าขันทเสมาพระนครศรีอยุธยาได้มาช่วยการสงคราม เสนาพฤกษามาต มุคลูก
 ขุนปฤกษา ใหม่ตราโกษาทิบคือออกไปยลองใจยลุมเงินเมืองลพินชัง เพื่อจตนาใจเมืองไชย
 เมืองตาทัน แลตราโกษาธิบตี้นักได้สงออกมาด้วยแล้ว ควญให้พระเจ้านครศรีธรรมราชเสนาธิบตี
 คิดอานอุบายถายเทว่ากล้าวเมือง กไหโดทั้งเงินกให้ได้ราชการก็ญาให้เสีย จึงจะเปนเกียรติยศ
 ความชอบแก

พระเจ้านครศรีธรรมราช เสนาธิบตีสืบไปย ถ้าได้เงินมาหาตองการที่จะเปนนี้ ใพร้า
 ปรชาคอรซื้อป็นไมให้เอาเงินไซค่าป็น ไวสำรับเมืองนครศรีธรรมราชบาง สงเข้ามาเปนกำมลัง
 ราชการพระนครศรีอยุธยาบาง ถ้าเหนวว่าจตงเรือไปยจัดซื้อป็นก็ขัดสน อีกประการหนึ่งสำเนาถูกค้ำ
 ก็มีสูเข้าออกเหนหาได้ป็นเปนกำมลังไม้ จะเนนเข้าไปย ถ้าเหนจเปนปรการดั่งนี้ให้สงราชทรับ
 เข้ามา ณ กรุงฯ จัดซื้อป็นได้ จึงจะแบงอไปยให้เปนกมลังเมืองนครศรีธรรมราชบ้าง ปรการหนึ่ง
 พญาราชสุภาวดี พระศรีไกรลาศ พระไชยนาฎ พรธอ้า ข้าหลวง แลริพลกรุงฯ ซึ่งออกไปยทำราชการ
 มีบุตรพรวญาอยู่ณเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ถ้าตองการจะเอาไว้ช่วยราชการพลางกอร กไหบอกเขา
 มาขอไว้ ถ้าไมตองการที่วอยู่แล้ว ฝ่ายพระมหาสมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัว ตองพระราช ปรสงที่วจะไห
 เข้ามา ตามเสด็จโดยพระราชดำเนน ควนให้พญาราชสุภาวดี พระศรีไกรลาศ พระไชยนาฎ พระธอ้า แลริ
 พลทั้งปวงยกบุตรพรวญาภาครอบคร้วเข้ามาทำราชการณกรุงฯ ไหสินเสริ้จราชการ แล้วภอใจจะ
 ออกไปทำราชการเมืองนคร ก็จจะทรงพระกรุณาให้ออกไปยตามสมักตอภายหลัง เรือราวซึ่งจว่า
 กล้าวทั้งนี้โดยปรมาร ถ้าราชการผันแปรปรการโดย ควรไหพระเจ้านครศรีธรรมราช แลเสนาบตีเข้า
 เฝาคิดอานปฤกษาทาฤตาริประพฤติการผันแปรโดยราชป็นญา ให้ชอบด้วยการขนพแผนดินชง
 ทุกปรการญาไหเสียราชการไปตตสิงโดยสิงหนึ่ง จึงจะเปนเกียรติยศศักดิ์ ในพิพแผนดินเมืองนคร
 ศรีธรรมราชสืบไป บัดนี้ให้เจ้าพญาอินตวงษา อัครมหาเสนาธิบตีคุมเรือรบ เรือไล่ ถือพล 500 แล
 ขุนเพดกษิตกรมคลัง ขุนสกลมลเทียรกรมวัง นายเทียรคราชอาลักษณ์ แลนายจิตบำเรอแวงชಾಯ นาย
 บันลังกนชอร แวงชวา แวงจตุลลังขบาท จำทูลพระสุพัฒน์บัต รัตนพระราชโองการ แลตราพระครุท

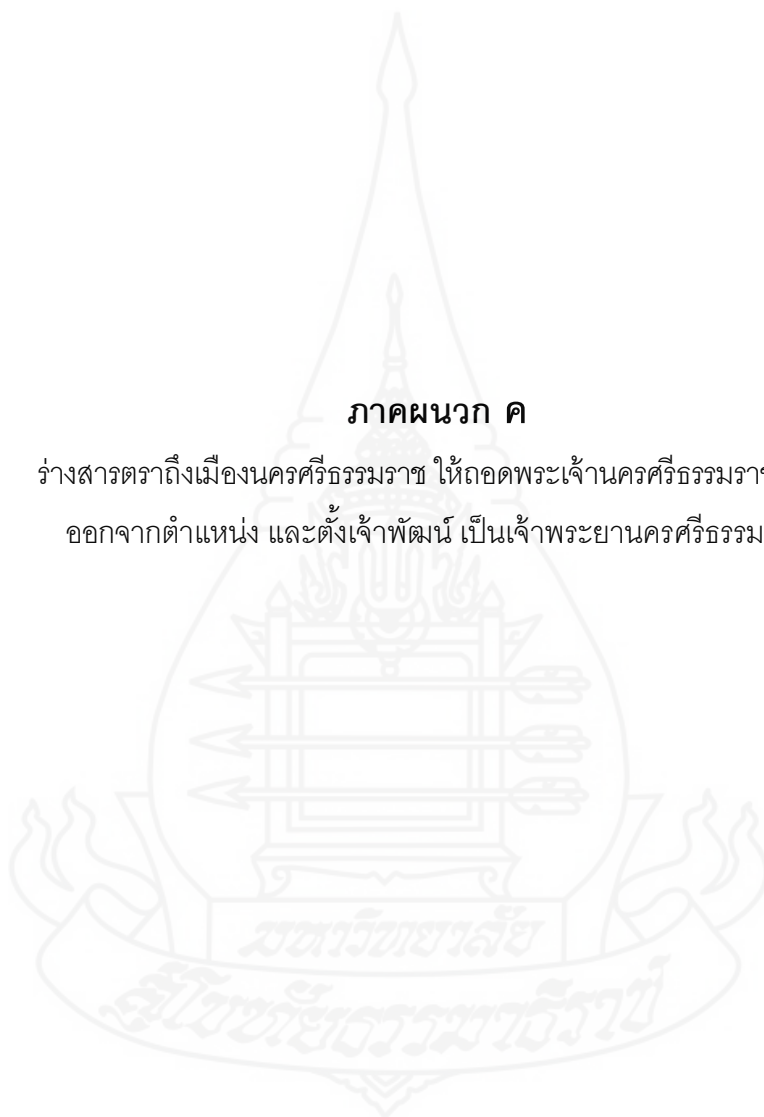
ภาวะณะออกมา พระราชทานมอบเมืองให้พระเจ้านครศรีธรรมราช รับราชการแผ่นดิน เมืองนครสืบไป ถาแลเจ้าพญาอินทวงษาออกมาถึงเมืองนครแล้ว เมืองนครสงบอยู่หาราชการ ศึกมิได้ ให้ทัพชราบสอดฟังเข้ามาทั้งฝ่ายกรุงฯ ถาได้ทว่ากรุงฯ มีการอังกโหเริงรบเข้ามาช่วย ราชการให้ทันทวงทีว ถาฝ่ายกรุงฯ สงบอยู่หาราชการศึกมิได้ให้เจ้าพญาอินทวงษาอยู่ชำระว่ากล่าว เริงรัตสวษาอากาศอรไนยเมืองนคร แห้วนแควนหัวเมืองขึ้นแกเมืองนคร แต่บันดาซึ่งเป็นพระราชทัพ จะได้เข้ายังพระคลังหลวงกรุงเทพฯ ค้างเกินอยู่เกาใหม่มากน้อยเทาได้นั้นให้เจ้าพญาอินทวงษา เริงรัต ใดมากน้อยเท่าใดย ควรจส่งเข้ามาก็ให้ส่งเข้ามา ควรมิส่งเข้ามา พระเจ้านครศรีธรรมราชขัดสน จขอไว้ ให้บอกเข้ามาขอไว้จึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ ปรการหนึ่ง ปีนพม่า 100 ปีนโยกตรา 200 ซึ่งไหออกไปส่งพระเจ้านครนั้น ถ้าออกไปถึงเมืองนครแล้ว ปีนพม่า 100 นั้น ให้พระราชทานไว้ล่ำรับเมืองนคร แต่ป็นโยกตรา 200 นั้น ถ้าเมืองนครสงบอยู่ หาราชการศึก มิได้พระเจ้านครพอจะจัดปีนอื่นสำรองไว้ล่ำรับเมืองได้ให้ส่งปีน 200 นั้นกลับคืนเข้ามา ถา เมืองนครยังมีรบคาบ จะขอไว้ล่ำรับราชการกร ก็ให้เอาไว้เถิด ปรการหนึ่ง ถาพระราชโองการ เสด็จจะประทับถึงหัวเมืองโดย ให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการปลุกหอรบเชินพระราชโองการขึ้น ประทับ แต่งการสมโภชกราบถวายบังคมตามทำเนียม แล้วให้รับส่งต่อกันออกไปยกกว่าจะถึง เมืองนครตามอญ่างพระราชโองการเสด็จไปมอบเมือง ทุกครั้ง ออย่าให้เสียราชการเสียพระยศ เสียพระเกียรติไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถาแลพระราชโองการเสด็จถึงเมืองนครแล้ว ให้เสนาบดี พระ หลวง ขุน หมื่น ข้าเฝ้าผู้อยูรักษาเมืองนคร แต่งการการรับสูพระราชโองการ แลทำการ สมโภชกราบถวายบังคมพระราชทานมอบเมืองแก่พระเจ้านคร ตามตำมรากฎหมายอย่าง ทำเนียมแตกอ ให้เป็นเกียรติยศศักสีไว้ล่ำรับแผ่นดินเมืองนคร ศรีธรรมราชสืบไปยจทุก ปรการ

กฎให้ไว้ ณ วัน 3¹/₄ 11 ค่ำ จุลศักราช 1138 ปีวอก อัฐศก

ที่มา: สงบ ส่งเมือง (2518: 288-293)

ภาคผนวก ค

ร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช ให้ถอดพระเจ้าานครศรีธรรมราช (หนู)
ออกจากตำแหน่ง และตั้งเจ้าพัฒน์ เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ภาคผนวก ค

ร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช ให้ถอดพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ออกจากตำแหน่ง และตั้งเจ้าพัฒน์ เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

1. ร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช ให้ถอดพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ออกจากตำแหน่ง และตั้งเจ้าพัฒน์ เป็นเจ้าพระยานครฯ ออกไปว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 1146 (2327)

สารตราท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาทิบตี อภัยพิริยปรากฏกรมภาหุสมุหพระกรลาใหม่ให้มา แก่ผู้ว่าทิว พระศรีราชสงครามรามภักดี ปลัด หลวงภักดีราช ยุคบัตร หลวงศรีสุรินทรบดี หลวงเทพเสนา สัตยดี หลวงไชยปรญา สัตยดี แลกรมการทั้งหลาย ด้วยเสนาพฤทธามาตมุดลูกขุนทั้งหลาย ปฤชการราบทูลพระกรุณาว่า เมืองนครขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาแต่ก่อนนั้น ถ้าเสนาบดีข้าราชการ ผู้ใหญ่มีบำเหน็จความชอบในราชการกิจ สมเด็จพระมโหฬารปลุกเลี้ยงให้ออกไปรั้งเมืองครองเมือง มีแต่ปลัดยุคบัตรกรมการรับราชการตามขนบธรรมเนียมบุราณราชประเพณี พญาตากสินได้ว่าราชการ แผ่นดินครั้งนั้น กอปรไปด้วยโมหะโลพะหมีได้ประพฤติกการให้ชอบโดยขนบบุราณ ตั้งให้เป็นถึง เจ้าณคอร มีอัครมหาเสนาจตุสดมภ์มหาดเล็ก ต้องซื้อข้าเฝ้าเทียมพระเจ้ายุหัว จะสั่งกิจราชการ บาทหมายประการใดก็ว่ารับสั่งดูจดังอณูวงราชวง ถึงอณูวงราชวง ก็มีแต่รับสั่ง ตั้งแต่เจ้ากรมปลัด กรมหลวงขุนหมื่นนายเวร ปลัดเวร หามีเสนาบดีเหมือนดั่งนี้ไม่ ซึ่งตั้งให้พระปลัดเป็นเจ้านั้นผิด ประเวณีแต่บางกอร ฝ่ายผู้ตั้งแต่งประพฤติกการผิดต่าง ๆ หมีได้เปนยุติธรรมข้อไพร่ฟ้าประชากร ประนอมพร้อมกันจับประหารชีวิตเสีย แล้วพระเจ้ายุหัวเข้ามาผารพิภพ เสนามุคลูกขุนปฤชการให้ เจ้าณคอรถอยยกลดเสนาบดีลงเสีย ฝ่ายเจ้าณคอรก็หามีความสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยต่อแผ่นดินไม่ แต่หากทว่าทรงพระเมจตาเห็นว่าเปนผู้ใหญ่ ประนีงจมีความคิดเห็นผิดแลชอบ จะตั้งไว้ทำราชการ แผ่นดินโดยสุจริต จึงให้คงว่าราชการรั้งเมืองครองเมืองสืบมา แล้วทรงพระกรุณาตรัสสั่งจำเพาะให้ เจ้าณคอรเคนแลกเข้ามาร้องทอง เจ้าณคอรหมีได้จัดแจงกะเคนแลกให้ครบตามเคน ให้ข้าหลวงไป ตักแลกเมืองนคร ก็ได้แลกตักน้อยต่ำกว่าจำนวนญพักแต่กอร แล้วมีตรารับสั่งให้หาเจ้าณคอร เข้ามาคิดราชการถึงสองครั้งก็บิดพลีหมีได้เข้ามาเห็นว่าเจ้าณคอรหาจรงรักภักดีสวามิภักชนชววย ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณไม่ ๆ เกรงกลัวพระราชอาญา เจ้าณคอรผิดประการหนึ่งเจ้าณคอรก็ แก่ชราพฤทธิภาพ เกลือกมีราชการนองสงครามทำมิได้จะเสียราชการไปย จะให้เจ้าณคอรคงว่า ราชการเมืองนครสืบไปยหมีได้ ละไว้จะเป็นเสียรนามต่อแผ่นดิน ให้ยกเจ้าณคอรออกเสียจาก เจ้าณคอรศรีธรรมราชเอาตัวเข้ามาใช้ราชการ ณ กรุงฯ แลเจ้าพัทเมืองนครขึ้นตั้งชื่อมั่นคง

จงรักภักดีโดยสุจริตได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมีความชอบมาแต่ก่อน ขอพระราชทานให้เจ้าฟ้าทอออกไปว่าราชการรักษาเมืองนครศรีสัปปางไป จึงทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าสั่งว่าลูกขุนปลุกษาชอบด้วยราชการแลขนบทำเนียบบูรณราชประเพณีอยู่แล้ว ให้เอาเจ้าฟ้าทอเป็นเจ้าพญาณครศรีธรรมราชว่าราชการรักษาเมืองนครศรีสัปปางไปตามลูกขุนปลุกษานั้นเถิด จึงตั้งเจ้าฟ้าทอเป็นพญาศรีธรรมโศกราชชาติเดโชไชยมหัยสุริยทิบดิอภัยพิริยปรากฏมภาพะ เจ้าพญาณครศรีธรรมราช ออกมาว่าราชการบ้านเมืองสำเร็จกิจทุกของราษฎร ด้วยพระปลัดกรมการเมืองนครศรีธรรมราช ตามพระราชกำหนดกฎหมายขนบธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อนจงพร้อมมูลกัน ให้เป็นเอกจิตเอกฉันท์น้ำหนึ่งใจเดียว ญาให้ถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการ ให้ราษฎรได้รับความยากแค้นเดือดร้อนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แลให้พระปลัด กรมการเมืองทั้งบังคับบัญชาเจ้าฟ้าทอผู้เป็นเจ้าพญาณครแต่ซึ่งชอบด้วยราชการ พระราชกำหนด กฎหมาย ขนบทำเนียบ ให้เจ้าพญาณครมีน้ำใจโอบอ้อมเมตตากรุณาแก่สมณชีพราหมณ์ไพร่บ้านพลเมืองให้อยู่เปนสุข ย่าให้มีควมโลภโลพ เบียดเบียนข้อประบัตอนาประชาราษฎร ให้ได้รับความยากแค้นเดือดร้อนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งถึงเทศการพระราชพิธีตรุดสาทให้เจ้าพญาณครพระ หลวง ขุน หมื่น กรมการชาวต่าง ส่วยสิ่งกองช้าง ตราภูมิคุ้มห้าม พร้อมกันกราบถวายบังคม ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ณ วัดพระมหาธาตุเมืองนคร ตามกฎหมายอย่างทำเนียบแต่ก่อนสืบ ๆ มา ถ้าผู้ใดขาดมิได้มาถือน้ำก็ให้บอกส่งตัวเข้าไป ณ กรุงฯ จะเอาตัวเป็นโทษตามบทพระอาัยการ อนึ่งถึงเทศการพระราชพิธีตรุดสาทก็ให้เจ้าพญาณครแต่งดอกไม้เงินทอง เครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าถวาย ตามกฎหมายอย่างทำเนียบสืบมาแต่ก่อนจงทุกงวดทุกปีอย่าให้ขาดได้ อนึ่งกรมการที่วโดยหาตัวมิได้ก็ให้เจ้าพญาณครปลุกษาด้วยกรมการ จัดแจงเอาผู้มีชื่อซึ่งมีสะติกำลังมั่นคงสัจชื่อตั้นนั้นจัดตั้งขึ้นไว้ให้ตามตำแหน่งที่ว มีราชการจะได้กะเกณฑ์เอาราชการสะดวก จัดได้ผู้โดยเปนที่วโดยก็ให้บอกเข้าไปยังลูกขุน ณ ศาลาเอกราบทูลพระกรุณาให้มีตราเจ้าพนักงานตั้งออกมาตามทำเนียบมอหนึ่งนอรมาด งาช้าง ดีบุก ปีกนก เปนของตอบทแทนลูกค้าต่างประเทศ ดินผลิวเปนกะทู้ราชการให้เจ้าพญาณครชวนชวรายจัดแจงส่งเข้าไปทูลเกล้าถวายจงเนื่อง ๆ จะได้เปนความชอบแก่เจ้าพระยา นครศรีสัปปาง อนึ่งให้เจ้าพญาณครกำชับว่ากล่าวห้ามปรามแก่สเมียรทนาย พักพวกสมกำลังบ่าวไพร่สมักสมาอาไสย ญาให้คบหากันทำข่มเหงข้อประบัตทำกันไซคราษฎรเปนโจรผู้ร้าย ปล้นสะดมฉกลักข้างม้าโคกระบือเครื่องอัญมณีของสมณะชีพราหมณาประชาราษฎร ข่าข้างเอางาเอาขนาย ตัดต้นไม้อันมีผล ทำลายพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระศรีมหาโพท พระวิหารการปูเรียนวัดวาอารามทำให้ผิดพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่ย มีผู้มาร้องฟ้องพิจารณาเปนสัจจะเอาผู้กระทำผิดเป็นโทษ แลกกฎหมายสำหรับที่วบังคับบัญชาว่ากล่าวราชการบ้านเมืองนั้น ได้ปิดตราพระคชศรให้ส่งให้เจ้าพญาณครเอาออกมาด้วยแล้ว ครั้นสุสารตรานี้ใส่ก็ให้ผู้ว่าที่ว พระศรีราช

สงครามรามภักดี ปลัด หลวงภักดีราช ยุกรบัต หลวงศรีสุรินทรบดี หลวงเทพเสนา สักดี หลวงไชยปรญา สักดี แลกรมการเรียกเอาตราจ่านักกฎหมายกิจราชการราชการบาญชีกระทรวงความเก่าใหม่ยศักจนคนคนใช้ไรรักษาช่วยสาอากร บันดามีตามตำรา 12 เดือนล่ำรับที่ผู้ครองเมืองนครสืบมาแต่กอร แลสิ่งใดซึ่งเป็นของนครสุริวงษา เจ้านคร รับต่อเจ้าพญาสุธรรมมลตรีเมื่อช่วยราชการเมืองนครนั้น มอบส่งให้แก่เจ้าพญาผู้เป็นเจ้าพญานครใหม่นี้จึงเสด็จสิ้นเชิง แลให้เจ้าพญานครใหม่นี้รับราชการตามพนักงาน ตามพระราชกำหนดจกกฎหมายขนบทำเนียบพิภคัตตราสืบมาแต่กอรให้ขอด้วยราชการทุกประการ ญาให้เสียราชการแผ่นดินโดยสิ่งหนึ่งได้ แลให้ปลัดยุกรบัต พระหลวงขุนหมื่นกรมการทำตามท้องตราสั่งมานี้จึงทุกประการ

สารตรา มา ณ วัน 3⁺ 8⁸ ค่ำ จุลศักราช 1146 ปีมโรงฉศก
11

2. กฎพระบรมราชโองการ เรื่องตั้งเจ้าพัฒน์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. 1146 (พ.ศ. 2327)

กฎให้แก่เจ้าพญาฝ่ายหน้า ผู้เป็นเจ้าพญาศรีธรรมโศกราชชาติเดโชชัยมหายสุริยาทิบดี อภัยพิริยปรการมภาพะ เจ้าพญาณครศรีธรรมราช ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า เจ้าพญา มีความสวามีภักจงรักภักดีต่อได้ล่องฯ ได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมาแต่ก่อน แลครั้งนี้มีความชอบทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าฯ ให้เจ้าพญาเป็นเจ้าพญาณครออกมารองเมืองรับกิจการโดยกฎหมายอย่างทำเนียบล่ำรับขนบแผ่นดินเมืองนครสืบมาแต่กอร แลตั้งคนทุกวันนี้เมืองข้าชอนคันทเสมาปากได้ฝ่ายวันตัก ตวันออกโดยประริมลทรอบคอบไม่สงบราบคาบ กอบประด้วยจุลาจนทำกานณรงสงครามเกิดการรบพุ่งกันทุกแห่งทุกตำบลอยู่ ถ้าเจ้าพญาณครออกมาถึงเมืองนครแล้ว ให้ตรวจตราดูกำแพงแลค่ายคูประตูเมืองพ่วงรอบหอบเชิงเทิน การสิ่งใดซึ่งชำรุดปรักหักพังอยู่ นั้น ให้เจ้าพญาณครว่ากล่าวตักเตือน เร่งรัดแก่กรมการเจ้าหมื่นพนักงาน ให้เร่งทำแลตกแต่งซ่อมแซมลงขึ้นไว้ให้ตั้งนั้นหนาหมั่นคงจงทุกหน้าที่พนักงาน ยาให้ชำรุดปรักหักพังอยู่แต่หน้าทีหนึ่งได้ประการหนึ่งให้ตรวจดูราชการบาญชีเลขคังคักจ่านวญปีเถาะเบญจศก จ่านวญปีมะโรง ฉศก เปนเลขหมวดโดยกองโดย แลเลขหัวเมืองหน้าทีบันดาแวนแคว้นแขวงจังหวัดขึ้นแก่เมืองนครเป็นจ่านวญเลขมากน้อยเท่าใด ให้คัดบาญชีมาอานจงเมือง ๆ ให้จะเงินจ่านวญเลขไว้จงบั่นคง มีราชการจะได้กะเกณฑ์สวดก แลเลขหมวดโดยกองโดยซึ่งเกิดคว้านหลบหลีกหนีละมุนนายเสีย ออกไปชุมชอนอยู่ ณ ชอกห้วยทานเข้ามิได้เข้ามารับพระราชทานคักครั้งกอรแลครั้งนี้ ขาดมิได้รับราชการแผ่นดิน ให้เจ้าพญาณครแต่งพระหลวง ขุนหมื่นซึ่งสัจชื่อหมั่นคงดีนั้นออกไปว่ากล่าวชักชวนเกลี้ยกล่อมโดยเมตตาจิต ให้ผู้มีชื่อชักชวนกันเข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ตามถิ่นถานที่วภูมิดำเนา

ใบบริบูรณ์มั่งคั่ง ได้มากน้อยเท่าใดให้บอกบาญชีบอกเข้ามายังกรุงฯ ให้แจ้ง อนึ่งให้ตรวจดูปืนใหญ่บนยอดกระสุนดินประสิวเครื่องสาตราวุธ สาตราวุธที่ใหญ่จำนวนมากแล่นน้อย ว่าดีอยู่มากน้อยเท่าใดโดยชำระดูมากน้อยเท่าใด โดย ซึ่งชำระดูนั้นให้พิเคราะห์ดู ภาจะตักแต่งส้อมแปลงขึ้นเอาเป็นราชการได้ ก็ให้ตักแต่งส้อมแปลงขึ้นให้ดีไว้ล้ารับเมืองล้ารับราชการสืบไป ปืนใหญ่บนยอดซึ่งดีอยู่มิได้ชำระดู แลดินผลิวนั้นก็ให้ว่าแกหมุพนักงาน ให้เอาปืนโถมน้ำมันแลหมันเอาดินออกตากแดดจนแห้ง ๆ ออย่าให้ดินผลิวแลปืนล้ารับเมืองเป็นสนิมคร่ำคร่าอยู่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งให้ตรวจดูเรือรบ เรือไล่ในยอัครานอกอัคราล้ารับเมือง มีจำนวนอยู่มากน้อยเท่าใด โดย ดีแลชำระดูปรการโดย ซึ่งชำระดูอยู่นั้นก็ให้ว่ากล่าวเร่งรัดแกเจ้าหมุพนักงาน ให้เร่งตักแต่งส้อมแปลงลิมอชลาภอรขึ้นไว้ให้ดีจงทุกล้าทุกหมุพนักงานอย่าให้เรือรบ เรือไล่ ชำระดูหรือโถมอยู่แต่สิ่งหนึ่งได้ แล้วให้ทำโรงรั่มเงาเอาขึ้นทางคานค้าไว้ทุกล้า ออย่าให้เรือรบ เรือไล่ตากแดดคร่ำฝนทุกเบ็อยเสียราชการไปแต่สิ่งหนึ่งได้ ถ้าถึงเทศการสลัดศัตรูแลย้ายญวนเล่าร้ายจเข้ามากระทำเบียดเบียน จับกุมผู้คนลูกค้าวานิชข้าขอบขัณฑสีมา ซึ่งสันจรไปมาค้าขายปรการใดก็ให้แต่งเรือรบเรือไล่ นายเรือปลัดเรือไพร่พลรบพลกันเชียง สับไปด้วยปืนใหญ่บนยอด กระสุนดินผลิวเครื่องสาตราวุธ ครบตามเกณฑ์ออกลาดคอยตรวจทุกอ่าวทุก บันจบถึงดานแดนหัวเมืองต่อกันจงกวาดขันทั้งกลางวันแลกลางคืน ถ้าได้ข่าวว่าย้ายสลัดศัตรูแลญวนเล่าร้ายเล็จลอดเข้ามาจับผู้คนปรการโดย ก็ให้ออกก้าวสกัดติดตามรบพุ่งแล้วให้บอกข่าวถึงหัวเมืองต่อกันให้แต่งเรือรบ เรือไล่ ออกช่วยกันก้าวสกัดติดตามรบพุ่งจับกุมเอาย้ายสลัดแลย้ายญวนเหล่าร้ายให้เช็จขามย่อท้ออย่าให้ย้ายสลัดศัตรู แลญวนเหล่าร้ายเล็จลอดเข้ามาจับผู้คน ข้าขอบขัณฑสีมาไปแต่คนหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าแลเจ้าพญาณคอรแลกรมการพนักงานประมาณละเมินเสียมิได้แต่งเรือรบ เรือไล่ ออกลาดคอยกร กรเวญโดยพระราชกำหนดนี้แลย้ายสลัดศัตรูญวนเหล่าร้ายเล็จลอดเข้ามาจับผู้คนไปได้ปรการโดย เจ้าพญาณคอรแลกรมการพนักงานก็คงจะมีโทษโดยพระรชกำหนด ปรการหนึ่ง เมืองสงขลาแลเมืองตรังเป็นหัวเมืองปลายดานแดนต่อด้วยเมืองไทย เมืองตานีแลเมืองแขกทั้งบวงก็ยังมีลงบราบคาบ ให้แต่งหลวงขุนมัน ข้าทแกล้วทหารโดยควรกอบประด้วยปืนกรสูรดินผลิวเครื่องสาตราวุธ ครบมือ ออกไปตรวจออกไปตรวจด่านกรเวญด่านปลายด่านแดนหัวเมืองสอดแนมเอาข่าวราชการ ให้รู้จงได้ ถ้าได้ข่าวว่าเมืองแขกมิได้ตั้งอยู่ในยสุจริตคบคิดกันจะยกเข้ามาทำปรทุตร้ายปรการโดย กอกำลังข้าหลวงกองตรวจจะรบพุ่งจับกุมเอาตัวได้ ก็ให้รบพุ่งจับกุมเอาตัวจงได้ ถ้าแขกเหลือกำลังให้บอกหนังสือไปยังหัวเมืองให้แต่งกองออกช่วยรบพุ่งเอาไชยช้านะจงได้ อนึ่งทุกวันนี้การณรงสงครามยังมีสงบ ให้เจ้าพญาณคร กรมการคิดอ่านปฤชษาหาฤาจัดแจงบำรุงส้อมลุมหมุโยธาพวยหารให้ช้านิชำนาญในยการยุคไว้จงลับ ถ้าเห็นพักพวกสมก้ามลั้งของผู้ใดของอาดหมาดแกล้วหาร ก็ให้จับบำรุงตั้งแต่งเป็นหลวง ขุน หมื่น นายกองนายมวด ควควบคุมเลกอาดหมาดไว้

เปนหมวดเปนเล่าจ้งพร้อมมูล มีการนรสงครามชุกค้ำคื่นปรการโดยจะได้กะเกนเอาทันท่วงที่
 ราชการโดยสวดก ปรการนึ่งให้เจ้าพญาณคอรปรกษาหาฤาด้วยกรมการทั้งปวง จัดแจจ้งชำระดู
 พระอายุการ แลพระราชกำหนดจกฏหมายเก๋าไมยบพโต ไซ้โดยซึ่งต้องด้วยชนบทำเนียมแผ่นดิน
 ควญคงเคัยพิจารณาว่ากล่าวปรการโดยก็โคงไว้บังคับบั้งชาว่ากล่าวโดยพระราชกำหนดสำหรับ
 แผ่นดินสืบไป ถ้าพระอายุการแลพระราชกำหนดจกฏหมายบพโตโดยไซ้โดยเคลือบแคลงอยู่ จะเอาไว้
 พิจารณาชำระว่ากล่าวมิได้ก็ให้จัดแจบออกส่งเข้ามาขอลอกจาลอง ออกไปโหมยไว้บังคับบั้งชาสำหรับ
 การแผ่นดินสืบไป ปรการนึ่งให้เจ้าพญาณคอรว่าราชการบ้านเมืองพร้อมด้วยปลัด ยุคบัต กรมการ
 จงเปนยุคเปนธรรมให้เปนเอกจิตเอกฉันนำนึ่งใจเดียว อยาให้มีความฉันทา โทษาฤษยาถือเปรียบ
 ชัดแขงแญงกันให้เสียราชการแผ่นดินไปแต่สิ่งโดยสิ่งนึ่งได้ อนึ่งจะพิจารณาพิพากษาอฎฐะคดี
 เนื้อความของทวยราชฎรทั้งปวงโดยมูลคดีปรการโดย โหควญตัวอยู่ในยคดีทั้ง 4 คือ ฉันทคดี
 โทษาคดีไภยาคดี โมหคดีอยาให้ กอปรด้วยความอดฉาญบยาความโกรธจองเวรด้วยภัยต่าง ๆ ให้
 พิจารณาจงเปนยกเปนทำ ด้วยอุเบกขายาณอันปรเสริฎ ญาให้อาสัจจาทันเหนแก่หน้าบุคคล แลอา
 มิตสินจ้างสินบน เข้าด้วยฝายโงทฝายจำเลยกลับเท็จเปนจิงกลับจิงเปนเท็จทำกลบเกลื่อน
 เนื้อความให้ผันเพือน ให้ทวยราชฎรทั้งปวงมีความยากคั้นเค็ดร้อนผิดด้วยพระราชกำหนดจ
 กฏหมายเก๋าโหมยแต่สิ่งโดยสิ่งนึ่งได้ปรการนึ่งให้เจ้าพญาณคอร มีนาใจโอบอ้อมแกสมณชีพ
 รามนาจารอนาประชาราษฎรไพร่พลเมืองลูกค้ำวานิช ให้ชักชวญกันทำนุไนทานจำเรฎเมตา
 ภาวนาสดับรับฟังพระธรรมเทศนารักษาสินห้าเปนนิจสิน ๆ แปรเปนอดิเรกสินจงเนื่อง ๆ แลควรให้
 ตั้งอยู่ในทศกฐละก้ามบพโตโดยพระราชกำหนดซึ่งโปรดพระราชทานออกไปไว้ ก็จะได้ภาตวัไปสูศกฐมิ
 อันปรเสริฎ ปรการนึ่งพึ่งให้บำรุงพระสงสเกนเนนผู้เล่าเรียนฝายคันทุระวิปีศนาทุระจงทุกวัดวา
 อาราม จะได้เปนการกฐนสืบไป อีกปรการนึ่งให้ตรวจดูพระพุทรูป พระสถูป พระเจดี พระศรีมหา
 โพร พระวิหารการนุเรียน วัดวาถารามแห่งโดย ตำบลโดย ซึ่งชำรุดปรักหักพังเส้าหมองอยู่ปรการ
 โดยนึ่ง ให้ชักชวญพระ หลวง ชุนหมื่น กรมการแลอนา ปรชาราษฎรผู้มีสัจทา นูรณะบัตติสังฆอรณะ
 วัดพระขึ้นให้คุกไสยรุ่งเรื่องถวยพระราชกฐนสืบไป อยาให้วัดพระชำรุดปรักหักพังเส้าหมองอยู่ได้
 อนึ่งเข้าเปนกระทุ้ราชการ ถ้าถึงเทศการทำนาให้ตักเตือนว่ากล่าวแก่นาประชาราษฎร ให้ชักชวญ
 กันทำไร่นาจงเต็มภูมิให้ได้ผลเลิศเข้าจงมาก จะได้เปนก้ามล้งราชการแลทำนุไนทานเปนกาน
 กุศลสืบไป อนึ่งถ้าแลเจ้าพญาณคอร จะมีใจประดีพทยินดีในยสตรีกาพผู้โดย อันมีบิดามารดา
 ยาติวงพงษาพิทักษ์รักษาปกครองอยู่โดยปรกติ ก็ให้ตักแต่งผู้ไปว่ากล่าวสื้อขอตามทำเนียม ถ้าบิดา
 มารดาตายาติวงพงษายอมยกไ้บันโดยปรกติสุจริต จึงให้รับมาเลี้ยงดูตามปรเพริคดีโลก อยาให้ทำ
 ช่มเหงจุดคร่าลากเอาลูกสาวหลานสาวของ อนาประชาราษฎรผู้หวงแหนโดยพละการของอาตมา

ตามอุดมคติในพระราชกรณียกิจมีความวิบัติเดือดร้อนผิดด้วยพระราชบัญญัติแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งสวดยชา
 อากอร์ซึ่งขึ้น ณ ท้องพระคลังหลวงกรุงฯ บ้านดามีอยู่ ณ เมืองนคร แขวางหัวเมืองขึ้นแกเมืองนคร
 เป็นจำนวนมากน้อยเท่าใด ถ้าถึงงวดถึงจำนวนจะได้ก็ให้เจ้าพญาณคธว่าแกกรมการพนักงาน
 ใหว่ากล่าวเร่งรัดแก่นายที่วนายอากอร์ ไหวเร่งคุมส่วยของหลวงเข้าไปส่งยังเจ้าจำนวนกรุงฯ จงทุก
 งวดทุกจำนวน อย่าให้สวดยของหลวงค้างเกินล่วงงวดล่วงจำนวนไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แลจำนวน
 เงินทอดเงินปลงของหลวงซึ่งค้างอยู่เก่าใหม่มากน้อยเท่าใด ก็ให้เจ้าพญาณคธว่ากล่าวเร่งรัด
 ส่งเข้าให้ครบจงเสร็จสิ้นเชิง ยาให้พระราชทรัพย์ของหลวงค้างเกินอยู่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ วึ่งว่ากล่าว
 มาทั้งนี้ตามกฎหมายอย่างทำเนียมโดยประมาร ให้เจ้าพญาณคธ พึงอารพระราชกำหนดโดยพระ
 โอรสที่จงเนื่อง ๆ ไหวเจนปากเจนนใจไว้วางทุกข้อทุกกรทงจะได้บังคับบัญชาการสอดสับไป
 ถ้าแลราชการผันแปรโดยปรกติเหตุ แลปรจจะบังเกิดประการใด ก็ให้คิดอารพอนปรนผันแปรโดย
 ช้อราชการให้ชอบจงทุกประการ สุดแต่ญาให้เสียดราชทานแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

กฎให้ไว้ ณ วัน 3⁺8 ค่ำ จุลศักราช 1146 ปีมโรง ฉอศก
 11

ที่มา: สงบ ส่งเมือง (2518: 294-299)

ภาคผนวก ง

เรื่องตั้งพระปริกษณ์เบศร์ (น้อย) เป็นพระยานครศรีธรรมราช

ภาคผนวก ง

เรื่องตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) เป็นพระยานครศรีธรรมราช

1. ร่างตราถึงหลวงเทพเสนาและกรมการ เรื่องตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) เป็นพระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. 1173 (2354)

สารตราทานเจ้าพญาอัครมหาเสนาฯ ให้มาแกหลวงเทพเสนาผู้ว่าที่วจำ ขุนศรีสนมผู้ว่าที่วเทพเสนา แลกรมการ ด้วยเจ้าพญาณคอรเข้าไปเฝ้าทูลละอองฯ แจ้งราชการ ณ กรุงฯ ให้กราบทูลพระกรุณาว่า เจ้าพญาณคอรเกษราหุหนักจักขุมืดหลงลืม จะทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไปได้ จะขอพระราชทานกราบทวยบังคมลาออกจากราชการ จึงทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ฝ่ายปากใต้เมืองนครเป็นเมืองเอกใหญ่กว่าหัวเมืองทั้งปวง แล้วก็เป็นทีอภานักอาสาไชยแกเมืองแขกลูกค้ำวานิจนา ฯ ประเทศไปมาค้าขายมิได้ขาด เจ้าพญาณคอรสูงอายุหลงลืมจะทำราชการสืบไปมิได้ ก็ให้เจ้าพญาณคอรเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพญาสุธรรมมตรีศรีโคกราชวงษเชษฐพงษาฤาไชย อนุทัยทิบคือภัยพิริยปรากรมภาหุ แลพระบริรักษ์ภูเบศร์นั้นเป็นผู้ช่วยราชมาในยเจ้าพญาณคอรช้านาน รู้ชนบทำเนียบสัจซื่อหมั่นคง แล้วก็ได้คุมกองทัพไปต่อเรือรบเรือไล่ ญาไปยตีอ้ายพม่า ณ เมืองกลางจนเสร็จราชการ จับได้อ้ายพม่าแลปืนส่งเข้าไปเป็นอันมาก พระบริรักษ์ภูเบศร์มีความชอบสมควรที่จะชุบเลี้ยงให้ออกไปรั้งเมืองครองเมือง สำเร็จกิจทุกของอนาประชาราษฎร์ต่างพระเนตพระกรรได้ ให้เอาพระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเป็นพญาศรีธรรมโคกราชชาติเดโชไชยมหัยสุริยาธิบดี อะโยพิริยปรากรมภาหุ พญาณคอรศรีธรรมราช ออกมาว่าราชการรักษาบานเมืองสำเร็จกิจทุกของอนาประชาราษฎร์ด้วยกรมการเมืองนครตามพระราชกำหนดกฎหมายพิกัตอัครายางทำเนียบสืบมาแต่กอ แลให้กรมการพังบังคับบังชาพญาณคอรศรีธรรมราชคนใหม่ยแต่ซึ่งชอบด้วยราชการ ยาให้ถือเป็รียบแกงแญงเสียราชการแต่สิ่งโดยสิ่งหนึ่งได้ แลให้พญาณคอรมีน่ายใจโอบอ้อมเมตากรุณาแกสมณชีพรามไพร่บ้านพลเมืองลูกค้ำวานิจให้อยูเย็นเป็นสุข จะกะเกณฑ์ราชการสิ่งโดยให้หัวหน้าเสมอกัน จะพิภากษัตตสันคดีถ้อยความกิจศุกขทุกของราษฎรประการโดยให้เปนยกเปนมธรรม ยาในเหนแอกามิจสิ้นจ้างสินบน ลำเอียงเข้าด้วยฝ่ายโจทฝ่ายจำเลยกลับเท็จเปน จึงกลับจึงเปนเท็จกลบเกลื่อนข้อความในฝันเพื่อน ให้ผู้มีชื่อได้ความยากแค้นเดือดร้อนแต่สิ่งโดยสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งพระราชกำหนดกฎหมายแลพระอายุการขอโดยกระทงโดยเคลือบแฝงแคลงอยู่ จะเอาไว้พิจารณาหมิได้ก็ให้ส่งเข้าไป ณ กรุงฯ แลวให้แต่งเสมียรทนายเข้าไปยจำลองชัดเอาพระราชกำหนดกฎหมายพระอายุการซึ่งชำระ ณ กรุงฯ ออกไปไว้พิจารณาว่ากล่าวตัดสันคดีถ้อยความของราษฎรสืบไป อนึ่งเรือรบเรือไล่ค้ายคุประตุมืองพัังรอรหอบชลากลางจวรทำเนียบ

คุณตรางสำหรับใส่ผู้ร้าย ปืนใหญ่ย่น้อยสำหรับเมืองสิงโดยไม่มีแลฆ่าทฤษฏีหักพังอยู่ ก็ให้พญา
 ณคอรว่ากล่าวตักเตือนกรมการเจ้าพนักงาน ไทตกแต่งล้อมแปลงขึ้นไว้ให้มั่นคงจงดี ยายข้ามรฐ
 ปรัชหักพังแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งเมืองตังเปนเมืองล่อแหลมอยู่ฝ่ายซเล่ตะวันตกจะไว้ใจมิได้
 ให้พญาณคอรปลุกษาดด้วยกรมการกะเกณฑ์หลวงขุนหมื่นแลขาดานคุมเรือรบเรือไล่ลับไปยด้วย
 ปืนใหญ่ย่น้อยกระสุนดินผลิวเครื่องศาสตราวุธ ออกไปอยู่ที่รักษาประจำต่อด่านทั้งกลางวัน
 กลางคืน ลาดตระเวณูฟังข่าวราชการหน้าด่านต่อแดนจงเื่อง ๆ ยาให้อ้ายสลัดเหล่าร้ายแลพม่า
 รามันเล็จลอดจู่โจมเข้ามาจับเอาผู้คนไปได้เป็นอันขาดทีเดียว ถามีรายการประการใด ให้ช่วยกัน
 รบพุ่งด้านทานเอาไชยชำนะไว้ให้จงได้ แล้วให้เว่งรียบอกหนังสือเข้าไปย ณ กรุงฯ แลหัวเมืองต่อกัน
 โดยเร็ว อนึ่งปืนใหญ่ย่น้อยกระสุนดินผลิวเปนกะทู้ราชการ ให้พญาณคอรศรีธรรมราชจัดแจงหาปืน
 ใหญ่ย่น้อยกระสุนดินผลิวขึ้นไว้สำหรับเมืองให้ได้จงมาก ชุกมีราชการมาประการใดจะได้เอาย
 ราชการทันท่วงที่ไม่ขัดสน แล้วให้ว่ากล่าวตักเตือนกรมการเจ้าพนักงาน ให้เอาปืนใหญ่ย่น้อยออก
 ขัดสีโทรมนำ เอาดินผลิวออกตาดแดดจงเื่อง ๆ ยาให้ปืนเปนสนนิมคร่ำคร่าแลดินอัปราเสียวไปได้
 ปืนใหญ่ย่นั้นให้มีราง อรางเกียรไส แลปืนน้อยนั้นให้มีบันโดยแก้ววางจงทุกบอก อนึ่งข้าวเปนกะทู้
 ราชการขอใหญ่ ถึงเทศกาลจะได้เรียกหางเข้าค่านาแล้วให้พญาณคอร ว่ากล่าวตักเตือนกรมการ
 เจ้าพนักงานกำกับกันรังวัดนาเรียกหางเข้าค่านาไสยุงฉางไว้ทุกปี ได้เปนจำนวนยเข้าค่านาปีละ
 มากน้อยเท่าใดยให้บอกเข้าไปให้แจ้ง อนึ่งส่วยซาอากรซึ่งขึ้นท้องพระคลังหลวง บันดามีอยู่ ณ
 เมืองณคอรแขวงเมืองณคอร มากน้อยเท่าใดย ถึงงวดปีแล้วให้ว่ากล่าวตักเตือนเรงรัตนายอากร
 แลนายกองนายมวดผู้คุมเล็กข้าส่วยให้คุมเอาส่วยซาอากรเข้าไปส่งแก่ชาวพระคลัง ณ กรุงให้
 ครบจงทุกงวดทุกปี ญาให้ส่วยซาอากรของหลวงขาดค่างล่วงงวดล่วงปีไปยแต่จำนวนยหนึ่งได้
 อนึ่งถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสาตก็ให้พญาณคอรศรีธรรมราช พร้อมด้วยกรมการพระหลวง
 ขุนหมื่นส่วยสองกองข้าง ตราฎุมคุมห้ามกราบถวายบังคมพระราชอุทิศรับพระราชทานถือน้ำ
 พระพิพิทส์จาทุกปียาเเอนขาด ถ้าผู้โดยขาดมิได้ถือน้ำให้บอกส่งตัวผู้นั้นเข้าไปยังลูกขุน ณ ซาลา
 จะเอาตัวเปนโทษตามบทพระอาัยการ อนึ่งเมืองณคอรเปนเมืองเอก ถึงงวดปีแล้วให้จัดแจงแต่ง
 ดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการส่งเข้าไปยทุกเกล้าฯ ถวานปีละ 2 งวดตามบูรณราชประเพณี
 สืบมาแตกอร จงทุกปียาเเอนขาด อนึ่งพระพุทธรูปพระสถูป พระเจดีย์ พระวิหารการนุเรียนวัดวา
 อาราม ณ เมืองณคอร แขวงเมืองณคอรแห่งใดยตำบลใดยข้ามรฐหักพังเส้าหมองอยู่ ก็ให้
 พญาณคอรศรีธรรมราชมีน้ำใจเลื่อมใสสัทาไนยพระพุทสาชหนา ชักชวรกรมการแลอนาประชา
 ราชฎณปีติสังฆอรณขึ้นให้รุ่งเรืองศุกไสยถวยพระราชกุสนเข้าไปย ณ กรุงฯ อนึ่งตีบุก นอรมาด งา
 ช้างเปนสินค้าหลวงสำรับจะได้ตอบแทนสลูปกำปั่นลูกค่านา ๆ ประเทศ ให้พญาณคอรขนชวย

จัดแจงหาดีบุก นอรรมาต งาข้าง ส่งเข้าไปยพูลเกล้าถวายจงเนื่อง ๆ จะได้เป็นความชอบสืบไป แลให้
 พญาณคอรว่ากล่าวกำชับห้ามปรามแกเสมียรทนายสมัคสมาไสยพักพวกสมกำลังข้าทาสฯ ยาไ
 คบกกันสูบกินซื้อขายฝิ่น เป็นโจรผู้ร้ายปล้นสดมจกลักข้างมาโคกระบือ แลกระทำข่มเหงตัดพกดก
 ซิงช่อประดับเอาพัศุดทองเงินเครื่องอัญมะมานีของสมณชีพรามอนาประชาราษฎร์ไว้บ้านพลเมือง
 ลูกค้ำวานิจ ฌ ทางบกทางเรือ ให้ผู้มีชื่อได้ความยากแค้นเดือดร้อน แลคบหากันทำลายพระพุท
 ฑพระสถูปเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระอุโบสถ พระวิหารการบูรเรียน วัดวาอาราม ซ่าข้างเอางาแลชนาย
 ซ่าสัตอันมีคุณตัดต้นไม้อันมีผล ลอบลักซื้อขายสิ่งของต้องห้าม แลกระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนด
 กฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ยแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาดทีอเดียว ถ้าผู้โดยหมีพังมีผู้ฟ้องร้องว่ากล่าว
 พิจารณาเป็นสัจ จะเอาตัวผู้กระทำผิดเป็นโทษตามโทษานุโทษ แลกฎหมายสำหรับที่จะบังคับบัญชา
 ว่าราชการบ้านเมืองนั้นได้ปิดตราพระคหศิริหะสงไหพญาณคอรใหม่ยออกมาด้วยแล้ว ครั้นสุสาร
 ตรานี้ใส่รั ก็ให้กรมการผู้อยู่ว่าราชการเมืองจัดแจงตราจ่านำ แลกฎหมายชำระบาญชียกระทง
 ความเก่าใหม่ย สัตทณคนใช้ไรรุ่นาช่วยษาอากอร บันดามีตามตำรา 12 เดือน สำหรับผู้ครองเมืองณคอร
 สืบมาแต่กอร ส่งให้แก่พระบริรักษ์เบต ผู้เป็นพญาณคอรใหม่ยตามอญางทำเนียม ให้พญาณคอร
 รับราชการตามตำแหน่งพนักงาน พระราชกำหนดกฎหมายขนบทำเนียมพิกัธตราสืบมาแต่กอร
 ให้ชอบด้วยราชการจงทุกประการ ญาไหเสียรราชการแผ่นดินไปยแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แลให้กรมการ
 ผู่อญว่าราชการเมืองกระทำตามท้องตรารับสั่งมานี้จงทุกประการ

สารตรามา ณ วัน 4 | 9 ค่ำ จุลศักราช 1173 ปีมะแม ตรียณีสก
 10

2. กฎตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) เป็นพระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. 1173 (2354)

ญาไหแก่พระบริรักษ์เบตผู้เป็นพญาณคอรศรีธรรมไตรราชชาติเดโชไชย มหัยสุริยาทิบัติ
 อภัยพิริยาบวการมภาหุ พญาณคอรศรีธรรมราช ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าพระบริรักษ์
 ภูเบศร์ได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมาชานาญ มีความชอบ ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าฯ ไหเป็น
 พญาณคอรศรีธรรมราช ออกมาครองเมืองรับกิจราชการโดยกฎหมายขนบทำเนียมแผ่นดิน
 เมืองณคอรมาแต่กอรแลลักษณะทุกวันนี้เมืองข้าขอบขัณฑเสมาปากใต้ฝ่ายเหนือตะวันตก ตะวันออก
 โดยบริมณฑนรอบคอบไม่สงบราบคาบ กอปรไปยด้วยจุลาจนทำการณรงสงครามเกิดการรบพุ่งกัน
 ทุกแห่งทุกตำบล ถ้าพญาณคอรออกมาถึงเมืองณคอรแล้ว ให้ตรวจดูกำแพงค่ายคูประตูเมืองพวง
 รอยรอบเชิงเทิน การสิ่งใดซึ่งชำรุดหักพังอยู่ นั้น ให้พญาณคอรว่ากล่าวตักเตือนเร่งรัดแก
 กรมการเจ้าพนักงานให้เร่งทำแลตงแต่งซ่อมแปลงขึ้นไว้ให้จงแน่นอนหนานมั่นคงจงทุกหน้าที่พนักงาน
 ญาไหชำรุดหักพังอยู่แต่หน้าทีอหนึ่งได้ ปรการนี้ไหตรวจดูบาญชีย เลกคงคักจำนวนปีเถาะเบญจศก

จะรบพุ่งจับกุมได้ ก็ให้รบพุ่งจับกุมเอาตัวจงได้ถ้าแขกเหลือกำมลังให้บอกหนังสือไปยังหัวเมือง ให้แต่งกองออกช่วยรบพุ่งเอาไชยชนะจงได้ อนึ่งทุกวันนี้การณรงค์สงครามยังไม่สงบ ให้พญาณคอร กรมการคิดอ่านปกครองหาฤา จัดแจงบำรุงสองสุมหมุญญาท้าวหยานให้ชำนาญในยุทธ วิชาไว้งสัพ ถ้าเห็นภักพวกสมกำมลังของผู้โดยองอาทมาทแก่ลัวหารก็ให้จัดบำรุงตั้งแต่งเป็นหลวง ขุนหมื่นนายกองนายมวด ควบคุมเลกอาทมาทไว้เป็นหมวดเป็นเหล่าจงพร้อมมูล มีการณรงค์ สงครามชุกค้ำคั้นประการโดย จะได้กะเกณฑ์กันท้วงที่ราชการโดยสดวก อนึ่งให้พญาณคอรปกครอง หาฤาด้วยกรมการทั้งปวงจัดแจงชำระดูพระอายุการแลพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่ย บทโดย ข้อโดยซึ่งต้องด้วยขนบทำเนียมแผ่นดินควญคงเคยพิจารณาว่ากล่าวประการโดยก็ให้คงไว้บังคับ บังชาว่ากล่าวโดยพระราชกำหนดฎสำรับแผ่นดินสืบไปย ถ้าพระอายุการแลพระราชกำหนดฎ กฎหมายบทโดยข้อโดยเคลือบแคลงอยู่ จะเอาไว้พิจารณาชำระว่ากล่าวมิได้ ก็ให้จัดแจงบอกส่ง เข้ามา ขอลอกจ้ามลงออกไปใหม่ยไว้บังคับบังชาสำรับการแผ่นดินสืบไปย ประการหนึ่งให้ พญาณคอรว่าราชการบ้านเมืองพร้อมด้วยพลัดยุครบัตกรมการจงเปนยกเปนธรม ให้เปนเอกจิตร เอกฉันทหนึ่งใจเดียว ญาให้มีความฉันทาโทษาฤษยาถือเปรียบแกงแกงกัน ให้เสียราชการ แผ่นดินไปยแต่สิ่งหนึ่งสิ่งโดยได้ อนึ่งจะพิจารณาพิพากษาอัฏฐะคดีเนื้อความของทวยราชฎรทั้งปวง โดยมูลละคดีประการโดย ให้ควรตั้งอยู่ในยคดีทั้ง 4 คือ ฉันทาคติ โทษาคติ ไทยาคติ โมหะคดี ญาให้กอบไปยด้วยความอดิตฉาฤษยา ความโกรธ ความจงเวรด้วยไปยต่าง ๆ ความหลง ให้พิจารณา จงเปนยกเปนธรมด้วยอุเบกขายานอันประเสริด ญาให้อาสัจจาทันเห็นแก่หน้าบุคคลคนแลอาמיד สิ้นจ้างสิ้นบนเข้าด้วยฝ่ายใจดฝ่ายจำเมล้ย กลับเท็จเป็นจริงกลับจริงเป็นเท็จ ทำกลบเกลื่อน เนื้อความให้ฝันเพื่อนให้ทวยราชฎรทั้งปวงมีความยากแค้นเดือดร้อนผิดด้วยพระราชกำหนดฎ กฎหมายเก่าใหม่ยแต่สิ่งโดยสิ่งหนึ่งได้ ประการหนึ่งให้พญาณคอรมีน้ำใจโอบอ้อมแกสมณชีพ รามนาจรรอนาประชาราษฎรไพร่บ้านพลเมืองลูกค้ำวานิจ ให้ชักชวนกันทำบุญให้ทานจำเมริญ เมตาภาวนา สดับตรับฟังพระธรมเทบทนารักษาสิน 5 เปนนิจสิน ๆ แปรเปนอดิเรกสิ้นจงเนือง ๆ แลควญให้ตั้งอยู่ในยทบสะกุลลกำบดโดยพระราชกำหนดฎ ซึ่งโปรดพระราชทานออกไปยไว้ก็จะได้ พาตัวไปสู่สุกคติภูมิอันประเสริฎ อนึ่งเมืองณคอร เปนเมืองใหญ่ราชการพนักงานมีเปนอันมาก ถ้ากรมการที่อโดยหวางอยู่ยังไม่มิตัว ก็ให้พญาณคอรปกครองด้วยหลวงปลัดกรมการจัดแจงเอาผู้มี ชื่อซึ่งมีสติปัญญาสัจชื่อหมั่นคงดีนั้นมาตั้งแต่งเป็นกรมการให้ ครพตำแหน่ง ถ้าจัดแจงได้ผู้โดยเป็น กรมการที่อโดยให้บอกส่งตัวผู้นั้นเข้าไปย ให้รับเอาตราตั้งต่อเจ้าพนักงาน ณ กรุงฯ ประการนี้ ฟังให้บำรุงพระสงฆ์เถนเนน ผู้เล่าเรียนฝ่ายคัมฑะวิปัษนาฑะจงทุกวัดวาอารามจได้เป็นการกุศล สืบไปย อีกประการหนึ่ง ไทรวรจดูพระพุฑูรพระสถูปพระเจดีย์พระศรีมหาโพท พระวิหารการนุเรียน

วัดวาอารามแห่งใดตำบลใดซึ่งชำรุดทรุดโทรมหักพังเส้าหมองอยู่นั้น ให้ชักชวนพระหลวงขุนหมื่น
กรมการ แลอนาประชาราษฎร์ผู้มีสัตยาบถบวชปฏิบัติสังฆวัตรพระขึ้นให้ศุภไสยรุ่งเรืองถวายพระราช
กุศลสืบไป ญาให้วัดพระชำรุดทรุดโทรมหักพังเส้าหมองอยู่ได้ อนึ่งเข้าเป็นกะหู่ราชการถ้าถึงเทศการ
ทำนาให้ตักเตือนว่ากล่าวแก่นาประชาราษฎร์ ให้ชักชวนกันทำไร่นาจนเต็มภูมิให้ได้ผลเม็จเข้าจ
มากจะได้เป็นกำมั่งราชการแลทำบุญให้ทานเป็นการกุศลสืบไป อนึ่งถ้าแลพญาณคอรศรีธรรม
ราชจะมีใจประติพิทญินดีในยศตริยภาพผู้โดยอันมีบิดามารดา ยาทิวงษพงษาปกครองอยู่
โดยปรกติ ก็ให้ตักแต่งผู้ไปว่ากล่าวตักเตือนตามทำเนียม ถ้าบิดามารดา ยาทิวงษพงษาญอมญกให้
บันโดยปรกติสุจริตจึง ให้รับมาเลี้ยงดูตามประเพณีคดียโลก ญาให้ทำข่มเหงครุคร้าลากเอาลูกสาว
หลานสาวของอนาประชาราษฎร์ผู้หวงแหนโดยพลการของอาตมาตามอิดฉารม ให้ราษฎรมีความ
วิบัติเดือดร้อนผิดด้วยพระราชบัญญัติแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งส่วยสาอากรซึ่งขึ้นในยท้องพระคลัง
หลวงกรุงฯ บันดามีอยู่ ณ เมืองนคร แขวงหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนครเป็นจำนวนมากน้อยเท่าใด
ถ้าถึงงวดถึงจำนวนจะได้ส่ง ก็ให้พญาณคอรศรีธรรมราชว่าแก่กรมการพนักงาน ให้ว่ากล่าวเร่งรัด
แก่นายที่อนายอากร ให้เร่งคุมส่วยของหลวงเข้าไปส่งยังเจ้าจำนวนกรุงฯ จงทุกงวดทุกจำนวน
ญาให้ส่วยของหลวงค้างเกินล้งงวดล้งจำนวนไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แลจำนวนเงินทอดเงิน
ปลงของหลวงซึ่งค้างอยู่เก่าใหม่มากน้อยเท่าใด ก็ให้พญาณคอรว่ากล่าวเร่งรัดส่งเข้ามาให้ครบจ
เส็จสิ้นเชิง ญาให้พระราชทรัพย์ของหลวงค้างเกินอยู่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ซึ่งว่ากล่าวมาทั้งนี้ตาม
กฎหมายอย่างทำเนียมโดยประมาร ให้พญาณคอรฟังอาณพระราชกำหนดโดยพระราชโองาพนี้จ
เนื่อง ๆ ให้เจนปากเจนใจไว้จทุกข้อทุกกระทง จะได้บังคับบัญชากิจการการสดกสืบไป ถ้าแล
ราชการผันแปรโดยปรกติเหตุแลปรจุบันเหตุประการใด ก็ให้คิดอาณผอนปรนผันแปรโดยข้อ
ราชการให้ชอบจทุกประการ สุตแต่ญาให้เสียราชการแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

กฎให้ไว้ ณ วัน 4 | 9 ค่ำ จุลศักราช 1173 ปีมะแม ตริยนิศก
10

ที่มา: สงบ ส่งเมือง (2518: 300-305)

ภาคผนวก จ

เลื่อนยศพระยานคร (น้อย) ผู้มีความชอบเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราชฯ

ภาคผนวก จ

เลื่อนยศพระยานคร (น้อย) ผู้มีความชอบเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราชฯ

ทำงตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึงหลวงพรหมเสนา หลวงเทพเสนา กรมการเมือง นครศรีธรรมราช โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศพระยานคร (น้อย) ผู้มีความชอบเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราชฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. 1184 (พ.ศ. 2365)

สารตรา ทานเจ้าพญาอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปราชกรมภาณุ สมุหพระกระด้าโหม ไหมมา แกหลวงพรหมเสนาผู้ว่าที่वलัด หลวงเทพเสนาผู้ว่าที่วจา แลกรมการเมืองนคร ด้วยทรงพระกรุณา ตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า เมืองไทยนั้นแตกอรเมื่อพญาไทยยั้งอยู่ ณะเมืองไทยหาเปน ที่วจะวางพระไทยได้ไม ด้วยพญาไทยยิตตราชการไมซื้อตรงต่อกรุงเทพพระมหาดนคร แลเมื่อปีม เสงตรีปีศก บอกรอราชการออกไปว่าอายพม่าจยกมากระทำแกเมืองปากไตย ไหพญาไทยยัดซื้อ เข้าเตรียมคนแลเรือไวให้พร้อมจได้อุดหนุนช่วยกันรพุงทันทวงที่ว พญาไทยยก็หากระทำตามทง ตราไม หลีกตวลงไปอยู่ ณ ที่วมะระโระ แมนมี่ราชการมาก็จะเสียเมืองไทย พญาณคอรมิไวใจยก ลงไปปองกันรักษาเมืองไทย พญาไทยยเปนคนผิตหนึ่งลงไปอยู่ ณะเมืองเกาะหมาก ภายหลังตนกู มหามัต ตนกูโยโสแขก นายไฟรมี่ชื่อซึ่งอยู่ ณ เมืองไทยยกลับเปนกระบตคบคิดกันคุมสมักภักพวก ลงมาจตีกองทัพพญาณคอร ๆ รู้ความแตกกองออกสู้รบพวกอายุแขกแตกหนีไป พญาณคอรเอา เมืองไทยยไวใดครั้งนี่สิ้นพระราชหุระไปทางหนึ่ง พญาณคอรมีความชอบเปนอันมาก โปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อมให้เลื่อนพญาณคอรขึ้นเปนเจ้าพญาศรีธรรมโศกราชชาติเดโชไชยมหัยสุริยาธิบดีอภัยพิริย ปราชกรมภาณุ เจ้าพญาณคอรศรีธรรมราช พระราชทานเมืองไทย เมืองเประ ให้ขึ้นแกเมืองนคร ไทเจ้าพญาณคอรเปนผู้สำเรฐราชการจัดแจงเมืองไทย เมืองเประให้ราบคาบ แต่เงินสวษาอากาศอรณ เมืองไทยยซึ่งจะได้เข้าทงพระคลังหลวงนั้น สิ่งโดยจำนวนปีละมากน้อยเทาโดย เถิงกำนงงวดปีแล้ว ก็ไหเจ้าพญาณคอรเรียกเอาเงินสวษาอากาศอรส่งเข้าไปณะกรุงเทพพระมหาดนครไหครบ อยาไห เงินหลวงขาดทงหลวงงวดปีไปแต่จำนวนหนึ่งได้เปนอันขาดที่วเดียว

สารตรา มา ณ วันศก เดือนฎี ขึ้นสิบสี่ค่ำ จุลศักระราชพันร้อยแปดสิบสี่ ปีมะเมียหนัก สัตจัตวาศก

ที่มา: สงบ ส่งเมือง (2518: 306)

ภาคผนวก จ

เรื่องตั้งพระเสนา่هامนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยานครศรีธรรมราช

ภาคผนวก จ

เรื่องตั้งพระเสนาบดี (น้อยกลาง) เป็นพระยานครศรีธรรมราช

1. สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีฯ สมุหพระกลาโหมถึงนายฤทธินายเวรมหาเด็ก ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช หลวงไชยประหยากกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง เรื่องตั้งพระเสนาบดี (น้อยกลาง) เป็นพระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384)

สารตรา ทารเจ้าพญาอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปารกรมภาหุสมุหพระกลาโหม ไหมมา แก่นายฤทธินายเวรมหาเด็กผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช หลวงไชยประหยากกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งปวงด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเห็นอกระหม่อมสั่งว่า เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอก อยู่ฝ่ายปากใต้มีหัวเมืองขึ้น เมืองแขกก็ขึ้นอยู่กับเมืองนครหลายบานหลายเมืองยังหาได้ตั้งแต่เจ้าเมืองไม่ ในพระเสนาบดีตราราชการบานเมืองอยู่กอร ด้วยยังไม่ได้ปลงสพเจ้าพญาณคอร (น้อย) บัดนี้ปลงสพเจ้าพญาณคอรแล้ว ทรงพรอไลเสียดานเจ้าพญาณคอรด้วยไวยพระไทตาง พระเนจพรกันไรรักษาขอบขันทเสมาฝามาเลตวันตค มีทัพศึกครั้งไรก็ได้ไปทำราชการฉลองพระเดช พรคุณ เมื่อครั้งอายตณภูมัตถุชักรชนนแขกเมืองไทโรนกระบตก็ไปปราบปรามพวกตีกทั้งสองครั้ง ทำราชการโดยสัจซื่อมั่นคงสุจริตสมควรที่อทรงพรหมหากกรุณาไปรฎูปราน เจ้าพญาณคอรถึงแกอสัน กาลแล้วตั้งพรไทจชบเลี้ยงบุตรเจ้าพญาณคอรให้สืบเชื้อสกุลวงต่อไป ผู้โดยไมโยกแยกก็จไปรฎูให้มิ ยศทำศึกขึ้นทุกคน ไปรฎูเกลาไปรฎูกระหม่อมว่าพรเสนาบดีซึ่งไหวราชการค้ำแ่งทิวเจ้าเมือง อายุอานามก็สมควรจเป็นเจ้าเมืองได้อยู แล้วเจ้าพญาณคอรก็ได้ให้กฝนไซสอยการศึกการโยธาธุ ขนบทำเนียมราชการสติปัญญาที่นักแนทรอบคอบโอบออมอารีย ญาตีพี่น้องกรมการผู้ใหญ่ผู้นอย ไพรบานพลเมืองรักใคร่ควรจยกขึ้นไหเป็นเจ้าเมืองบังคับกิจราชการบานเมืองว่ากล่าวชักรชนนญาตี พี่น้องกรมการผู้ใหญ่ ผู้นอยให้สามชีรฎูชวยกันทำราชการฉลอง พรเดชพรคุณรักษาบานเมืองสืบ ต่อไป จึงไปรฎูเกลาไปรฎู กระหม่อมให้ตั้งพรเสนาบดีเป็นทิวพญาศรีธรรมโคกราชชาติเดไซไซ ยมหัยสุริยญาธิบดีอภัยพิริยปารกรมภาหุสมุหพระกลาโหม ให้พรราชทานเครื่องยศสำหรับ ตำแหน่งเสียมวกทรงประภาษริมทองชำสำหรับหนึ่ง กบี่ฝักทองเล่มหนึ่ง ภารทองแปดเหลี่ยมเครื่องกิน พร้อมสำหรับหนงคนโททองคำไปหนึ่ง สัปทนปัดถูบายสองชั้นคันหนึ่ง ดิงสายไมยสายหนึ่ง กตฤษ สายหนึ่ง โตกเงินดาวหนึ่ง หวานหนึ่ง เข้ากับสองไป ไหวพญาณคอรตั้งใจทำราชการรักษาบานเมือง โดยสุจริตมีจิตเมตตาอารียโอบออมญาตีพี่น้องกรมการผู้ใหญ่ผู้นอยไหเป็นสามชีรฎูนำนึ่งใจ เดียวกัน อยามิฉันทพญาบาทไหเกิชความอารียวิวาษแตกสามชีรฎูกันได ยาตีพี่น้องแลพรหลวง

ขุนหมื่นกรมการทั้งปวงก็ให้ยั้งบังคับบัญชาพญาณคอรให้ชอบด้วยราชการตามลำดับยศทาศักดิ์ผู้ใหญ่ผู้น้อย ญาให้ถือเปรียบขัดแย้งให้เสียราชการแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ และกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งชาวตำแหน่งอยู่นั้น ให้พญาณคอรจัดแจงขึ้นให้ครบตามตำแหน่งที่ออกจะให้ขาดตำแหน่งอยู่ เหนือผู้โดยได้ราชการเจป็นที่ต่อตำแหน่งไรก็ให้บอกเข้าไป จ้ได้ตั้งแต่งออกมาให้เป็นเกียดติดชิด แลให้พญาณคอรโอบอ้อมเมตตากรุณาแก่สมณะชียพรามไพรบานพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำให้ไพรบานพลเมืองรักใครจะกะเกนราชการงานโยธาให้ข้าวหน้าเสมอกัน การไม่ควรที่ออกเชียวเขนกร้ากร้าทำให้ไพรใดคว่ำล้มลำบากยากแค้น ก็ญาให้เอามาไซสอยการงานกร้ากร้าทำให้ไพรพลเมืองใดคว่ำล้มแค้นใจจนอพยพลบหนีไปเสียนอกเขตแดนต่างบ้านต่างเมือง แลเลกสมเจ้าเมืองกรมการเลกสวดยดีบุกสวดยสัพเพต ไนพระราชวังหยวง พระราชวังบรรลมารมงคล ข้าเจ้าบาวนายบันดามีมวดมีกงอยู่ตามจำนวนรศักดิ์ทองมือปีฉลูเอกศกนั้น ก็ให้ชำระสสงเลกเต็มลูกหมูขึ้นบวกแทนเลกจ้านายตายหนีให้เป็นมวดเป็นกงไวยตามเดิม ถ้ากอลโดยมวดโดยมูลนายข้าดตำแหน่งไม่มีตัวก็ให้ตั้งแต่งขึ้นให้ครบไวยตามตำแหน่งทุกกองทุกมวด มีราชการงานโยธาคึกสงครามปรการใด อย่าให้กำนันนายบาหนายอำเภอไปเที่ยวไล่กวาษตองจักกุมเอาตัวมไซราชการไหนายพลัดบัว ๆ พลัดบาวผู้คนจัดแจงเป็นกงเป็นมวดซึ่งไวยแล้วจไซสอยการงานสิ่งไรย เกนเอากับนาย ๆ จ้ได้เกนบาวพลัดเปลี่ยนพอแปรนใหม่รับราชการตามควร กับการมากแลนอย นายกับบาวเป็นที่อฝิ่งแก่กันใด บาวก็จ้ได้รักษายไมลบลีกราชการ ที่เป็นเลกสวดยดีบุกสวดยสัพเพตนั้นถึงกำหนดงวดกำหนดปีจ้ได้ส่งสายเมื่อโดยก็ให้ตักเต็อนนายกงนายมวดให้คุมเอาสวดยของหลวงเข้าไปส่งยังเจ้าพนักงาน ณ กรุงเทพระมะหนคอร เสมอจงทุกงวดทุกปี อย่าให้สวดยขาดกลางล่องงวดกลางปีไปเหมือนรหนหลัง แลเมืองณคอรเป็นเมืองใหญ่หัวเมืองเอก มีตำแหน่งทำดอกไหมทองเงินเครื่องราชบันนาการ เข้าไปยทูลเกล้าทูลกรหมอมถวายทุกปีเป็นที่อละเลิมพรเกียดมีมาแต่บูราราชประเพนี ไมควรที่ออกให้ขาดพญาณคอรเข้ารับราชการตามตำแหน่งแล้ว ก็ให้ทำดอกไมเงินเครื่องราชบันนาการทูลเกล้าทูลกระหมอมถวาย อย่าให้เสียเยียงยาราชประเพนีแลบูรารานได้ อหนึ่งฝืนเป็นของตองห้ามให้พญาณคอรกำชับกำชาชาติพินองกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยไพรบานพลเมืองลูกคาไทยจีนแขก อย่าให้คบหากันสูบฝืนกินฝืนซื้อฝืนขายฝืน ให้ปรกาษเปารองกำนันนายบาหนายอำเภอเที่ยวสอดแนนดูท่าภบผู้ใดสูบฝืนกินฝืนขายฝืน ให้จับเอาตัวกับญาฝืนกลองตเกียงก่ละตัมฝืนส่งเข้าไปยังกรุงเทพพระมหานคอรจ้ได้กระทำโทษตามกฎหมายให้เชดลาบ ญาให้มีฝืนอยู่ในบ้านเมืองใดเป็นอันขาดที่อเดียว อหนึ่งถึงเทศการพระราชพิທີตรุษสาต ก็ให้พญาณคอรกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยไปพร้อมกัน ณ พระอารามจำเภาะพระภักพระพุธิเจ้าพรธรมเจ้า พระสงฆเจ้ากระทำลัตญาณสัจบายบายหน้าจำเภากรุงเทพพระมหานคอร กร้าบถวายบังคมสมเดจพระพุธิเจ้าอยู่หัวรับพระราชทานถือนำพรพิพัทสัจจาปีล

สองครึ่งเสมอจนทุกปีอย่าให้ขาด ครั้นลุสสารตรานี้ไสรดีให้นายพนมภูวาที่อยูชวยราชการเมืองนครหลวงไชยปรญากรมการจำลองลอกขั้ตของตราตั้งนี้ไวย แล้วไหงงต้นตราตั้งแลตราจำนำเลิกสำหรับที่อปโทนคนไชยชารบานชียก่ทงคว้ามแก้ไหมไรรณาเรือกสวนสำหรับที่อผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชสืบมาแตกอรมอบไหญ่พญาณคอรคนไผ่เข้ารับราชการรักษาบานเมืองสำเรฎกกิจคูกทุกของอนาประชาราษฎร์ ทำราชการฉลองพรเดจพรคนสืบไป ได้ไหญ่กฎหมายพรราชโองวากลำรับที่อเจ้าเมืองออกมาด้วยฉบับหนึ่งคว้ามแจงอยุแล้วหาสารตราให้มาณวันพุท เดือนฎี ขึ้นสืบคำ จุลศักราชพันสองร้อยสาม ปี่ฉลุนี้กรั้ตรตรีนี้ศก

2. กฎกระทรวงกลาโหม ให้ไว้แก่พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ผู้เป็นที่พระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384)

กฎให้ไว้แก่พระเสน่หามลตรีผู้เป็นที่พญาศรีธรรมโศกราชชาติเดโชไชยมะหัยสุริยาธิปัตยะภัยพิริยปรากฏมภาพญาณคอรศรีธรรมราช ด้วยทรงพรหมากฤษณาชูปเกล้าชูปกระหม่อมให้พรเสน่หามลตนี้ เปนพญาณคอรศรีธรรมราชออกมาครองเมืองรับกิจการโดยกฎหมายขนบทำเนียมแผ่นดินเมืองนครศรีธรรมราชมาแตกอร และลักษณะณะทุกวันนี้เมืองข้าขอบขัณฑเสมาปากไตยฝายเหนือตวันตกตวันออกโดยปริยมลทนรอบคอบ ไผ่สงบราบคาบประกอบไปด้ด้วยการณรงสงครามเกิชการรบพุงกันทุกแห่งทุกตำบลอยุ ถาพญาณคอรศรีธรรมราชออกมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ไหง่ตรวจตราดูกำแพงและคายคูประตุเมืองพวงรอรอบเชิงเถิน การสิ่งได้ซึ่งชำรุดปรักหักพังอยุนั้น ให้พญาณคอรศรีธรรมราชว่ากล่าวตักเตือนกรมการเจ้าพนักงานให้เร่งทำและตคตงชอมแปลงขึ้นไว้ยให้ดีจงแนนหนามันคง อย่าให้ชำรุดปรักหักพังอยุได้ ประการหนึ่งให้ตรวจดูบาญชียเล็กคองคักทงมือจำนวรปีฉลุเอกศกเปนเอกหมวษโดยคองได้ยแลเอกหัวเมืองไนที่อบัวธาแวนแควนแข่วงจังหวัดขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชเปนจำนวรเลกมากน้อยเท่าไผ่โดยให้ช้ตบาญชียมาอานดูจงเนือง ๆ ไหง่จะเจนไว้ยมีราชการจะไดคเกนสดวก แลเลกมาษโดยคองโดยซึ่งเกียตครานหลบหนีมูลนายเสีย ออกไปชุมชอนอยุ่ป่าดงชอกห้วยทานเข้ามิได้เข้ามารับราชการแผ่นดิน ไหง่พญาณคอรศรีธรรมราชแตงพรหลวงขุนหมื่นซึ่งสัจชื้อมันคงออกไปว่ากลาวชักชวนเกลียกลอมโดยเมตาคจิต ไหง่ผู้มีสื้อเข้ามาตงบานเรือนทำมาหากินอยุตามถิ่นถานที่อพุมลำเนาไหง่ปรียบูรรมังคังไคมากนอยเทาโดยไหง่บอกบานชียเข้าไปยังกรุงเทพพรหมหาณคอรไหง่แจง อนึงไหง่ตรวจดูปีนไหง่ญนอยกระสุนดินปลิวเครื่องส้าตราอาวูทให้รู้ดีแลชำรุดมีอยุมากนอยเทาโดย ซึ่งชำรุดนั้นภอจะตคตงชอมแปลงขึ้นเปนราชการไค ก็ไหง่ตคตงชอมแปลงขึ้นไว้ยสำหรับเมืองสืบไป ปีนไหง่ญนอยซึ่งมีอยุหนีได้ชำรุดก็ให้ว่าแกหมุพนักงานไหง่เอาปีนโสมนำมันเอาดินออกตาคแตดจงเนือง ๆ อย่าไหง่ดินอับราปีนเปนสนิมครำคราเสียราชการไปได้ ประการนึ่งให้ตรวจดูเรือรพเรือได้มีจำนวรอยุมาก

น้อยเท่าใดก็ดีและชำระอุปการโดย ซึ่งชำระต่อนั้นก็ไหวกว่าแล้วเร่งรัดแก่เจ้าพนักงานแรงตักแต่ง
 ซอมแปลงลิมยลาพอรขึ้นไว้ยให้ตือยาให้เรื่อรพเรือได้ชำระตุดโตสมอยุลำหนึ่งได้ แล้วให้ทำร้อมโรง
 ที่ภักรักษาไว้ยจงทุกลำ อยาให้เรื่อรพเรือได้ตากแดดตากฝนผู้เปื่อยเสียราชการไปแต่ลำหนึ่งได้
 ถ้าถึงเทศการอายุสลัดส์ตรูเหล่าร้ายจะเข้ามากระทำเปียดเบียนจับกุมผู้คนลูกค้ำวานี้จ้ข้าขอบ
 ขันทเสมาก็ให้แดงเรื่อรพเรือได้ นายเรือไพรพลรบกันเซียงลับไปด้วยปืนใหญ่จนยกระสุนดินปลิว
 เครื่องสาตราอาวุธออกลาตเรนจงทุกอ่าวทุ่งบันจบถึงแขวงอำเภอก้าวเมืองต่อกัน จงกษัตริย์ทั้ง
 กลางวันแลกลางคืน ถ้าได้ค้ำอ้ายสะลัดส์ตรูและญวนเหล่าร้ายเลดลอดเข้ามาจับผู้คนประการโดย
 ก็ให้อากก้าวสัดดีจตามรพพุง แล้วไหบอกราวข่าวถึงหัวเมืองต่อกัน...เรื่อรพเรือได้้ออกช่วยก้าว
 สัดดีจตามรบพุงจับกุมเอาอายุสอดแลญวนเหล่าร้ายไหเขตขามย่อถ่อ อยาให้อายุสัดดีจตรูแลญวน
 เหล่าร้ายเลดลอดเข้าจับกุมผู้คนข้าขอบขันทเสมาไปแต่คนหนึ่งได้เป็นอันขาดทีอเดียว ประการหนึ่ง
 เมืองทั้งปวงยังไม่ราบคาบ ไหแดงหลวงขุนหมื่นทแล้วทหารโดยควรศัพท์ไปด้วยปืนกระสุนดินผลิว
 เครื่องสาตราอาวุธครบมือออกไปตรวจดานตเวندانสอดแนมเอาข่าวราชการให้รู้ ถ้าได้ข่าวว่า
 เมืองแขกหมีได้ตั้งอยู่ในสุจริตคบคิษกันจะยกเข้ามากระทำประทุษร้ายกับบานเมืองประการโดย
 ภาอกำลังกองตระเวนจะรพพุงจับกุมเอาตัวได้ก็ให้รพพุงจับตัวเอาไหจงโดย ถ้าเหลือกำลังไหบอ
 หนั่งสื่อไปยังหัวเมือง ไหแดงกองชวยรพพุงเอาไชณไหจงได้ อนึ่งทุกวันนี้การณรงสงครามยังไม่สงบ
 ไหพญาณคอรศรีธรรมราชกรมการดีษอานปลุกมาหาภาจัตแจงบำรุงของชุมหมุโยธาทวยหาร ให้
 ชำนิชำนารไนการทรพยุทไหจงทรพ ถ้าเหนภักพวกสมกำลังของผู้โดยองอาษาษามาต กลาหารก็
 ไหจัตแจงบทญบำรุงตั้งแดงเป็นหลวงขุนหมื่นนายกองนายมวดควบคุมเลกอาทมาตไว้ยเป็นมวษเป็น
 เล้าจงพรอมมุล มีการณรงสงครามคูกค้ำคินประการโดยจได้กเณเอาทับทวงที่ราชการโดยสวดก
 อนึ่งไหพญาณคอรศรีธรรมราชปลุกษาหาภาด้วยกรมการทั้งปวงจัตแจงบำรุงพรอายการแลพรราช
 กำนกฎกฎหมายเก่าใหม่ บดโดยข้อโดยซึ่งตองด้วยชนบทำเนียมแผนดินเคยพิจารนาว่ากล่าวมา
 ประการโดยก็ไหคงไวยบังคับบัญชาว่ากล่าวโดยพระราชกำนกฎสำหรับแผนดินลับไป ถ้าพรอายการ
 แลพรราชกำนกฎกฎหมายบดโดยขอโดยเคลือบแคลงอยู่จะเอาไวยพิจารณาชำระว่ากล่าวหมีได้ ก็
 ไหจัตแจงบอส่งเข้าไปชอลอกจำลองออกมาไม้ ไว้ยบังคับบัญชาสำหรับแผนดินลับไป ประการหนึ่ง
 ไหพญาณคอรศรีธรรมราชว่าราชการบานเมืองพร้อมด้วยชวยราชการปลัดยกระบัตกรมการ
 จงเปนยกเปนธรม ไหเปนเอกจิตเอาฉั้นนำหนึ่งใจเดียว อยาไหมีความวันทาโทษาฤษญาถือ
 เปรียบขัดแกงแยกกันไหเสียราชการแผนดินไปแต่สิงโดยสิงหนึ่งได้ อนึ่งจะพิจารณาพิภาษาอฎคดี
 เนือความของราษฎรทั้งปวงโดยมุลคดีประการโดย ไหตั้งอยู่ในคติทั้งสี่ คือวันนคติ โทษาคติ
 ภะยาคติ โมหาคติ อยาไหยกอบไปด้วยความอดฉาษยาพยาบาทอาามาฎจองเวณด้วยไภตต่าง ๆ

ให้พิจารณาจงเปนนตเปนนธรมโดยอุเบกขายานอันประเสิด ออย่าให้อาสัดอาทันเหนเกหน้าบุคคนแล
 อามีตสินจางสินบลเข้าด้วยบุคคนฝายใจฝายจำเลย กลับเทษเปนจริงกลับจริงเปนเทษทำกลบเกลื่อน
 ขอความไหพั้นเพื่อน ไทถวยราชฎรทั้งปวงมีความยากแคนเตอษรอนฝิษด้วยพรวราชก้านฎ
 ฎหมายเกาใหม่แต่สิงโดยสิงหนึ่งได้ ประการหนึ่งไทพญาณคอรศรัธรมราชมีนาใจโยบออมแก
 สมณชียพรวมอณาประชาราษไพพลเมืองลูกค้ำวานิจ ไทชักชวนกันทำบุญไหทานจำเรฎเมตา
 ภาวนาสดับตรับฟังพรวธรมเทษนารักษาสินหาเปนนิจสิน ๆ แแปดเปนนอดิเรกสินจงเนือง ๆ แลไห
 ตั้งอยู่ในทศกุนสกาบตสิบประการโดยพรวราชก้านฎ ซึ่งไปฎพรวราชทานออกไปไวยก็จะได้ภาตัวไป
 สุกขกะตีมุมิอันประเสิด ประการหนึ่งถึงไหบำรุงพรวสงเบณเนนผุเลาเรียนฝายคันทุระวิปีศนาทุระ
 จงทุวัตวาอารามจโดเปนการกุนสสืบไปภายนา ประการหนึ่งไหตรวจดูพรวทุรูปพรวสฎูปพรวเจตีพ
 รัศรีมะหาโพษ พรวอุโบสฎพรววิหารการบุเรียนวัดวาอารามแหงโดยต่าบลโดย ซึ่งชำรุดปรักหักพัง
 ใ้หามองอยู่นั้น ไทชักชวนพรวหลวงขุนหมื่น กรมการแลอณาประชาราษฎผู้มีส้ทาบุญจะปะตีสังขอรขึ้น
 ไทศุกไสยรุ่งเรื่องถวยพรวกุนสเข้าไป ออย่าไหวัดปรักหักพังใ้หามองอยู่ได้ ประการหนึ่งเข้าเปน
 กระทุ้ราชการถ่าเถิงเทษการทำนาไหตักเตือนว่ากล่าวแกอณาประชาราษฎ ไทชักชวนกันทำไ
 ไรนาเตมฎุมไหโดเมตเข้าจงมาก จะโดเปนกำลังราชการและทำบุญไทยทารเปนการกุนสสืบไป อนึ่ง
 ไทพญาณคอรศรัธรมราชกำซั้บห้ามปรวมกรมการผุใหญ่ผุนอยเสมยีนทนายบาวไพพักพวกสม
 กำลังชำทำษ ออย่าไทยคบกหากันสูบฝีนกินฝีน ซื่อฝีน ขายฝีน เปนโจรผุรายปลันสดมลักซ้าง มา โค
 กระบือ ตัจผกชกชิง วิ่งราว ฌ่อกระบัดเอาพัศดูทองเงินเค็รืองอัญมณีของสมณชียพรวมอณาประช
 าราษฎรลูกควานิททางบกทางเรือ แลคบกหากันทำลายพรวทุทธิรูป พรวสฎูปพรวเจตีพรัศรีมะหาโพษ พ
 รวอุโบสฎพรววิหารการบุเรียน กุติษาลาอารามยาซางเอางาแลชะนาย มาสัจอันมีคุนตัจตนไมอันมีผล
 ทำไหฝิษด้วยพรวราชก้านฎฎหมายห้ามปรวมเกาใหม่แต่สิงโดยสิงหนึ่งได้เปอันชาษทีอเดียว
 ถ้าผุได้ยหมีฟังจะเอาตัวเปนโทษตามโทษาณุโทษ อนึ่งถาพญาณคอรศรัธรมราชจะมีใจยประดีพัท
 ยินดีในสัตรีภาพผุได้ยอันมีบิดามารดาชาติวงษาปกครองอยู่โดยปรกติก็ให้ตบแต่งผุไปว่ากล่าว
 สู้ขอตามทำเนียม บิดามารดาชาติวงษาญอมยกไห้ปันโดยปรกติสุจริต จึงไหรับมาเลยียงดูตาม
 ประเพณีโลก ออย่าไหทำคมhengชุกคร้าเอาลูกสาวหลานสาวของอณาประชาราษฎรผุหวังแหนโดย
 พลการของอาตมาตามอิดฉารมไทรราชฎรมมีความวิบัตเดือษรอนฝิษด้วยพรวราชบันยัตแต่สิงได้ย
 สิงหนึ่งได้ย อนึ่งสวษาอากอรซึ่งขึ้นทองพรวคหลังหลวง ณ กรุงเทพมหาณคอรบันดามีอยู่ ณ
 เมืองณคอรศรัธรมราชแขวงหัวเมืองขึ้นกับเมือง ณคอรศรัธรมราชเปนจำนรรวมกนอยเทาได้ย ถา
 เถิงวงษเถิงจำนรรจะได้ส่งก็ไหพญาณคอรศรัธรมราชว่าแกกรมการเจาพนักงานไหยว่ากล่าวแก
 นาย คือนายอากอรไห้เร่งคุมสวษของหลวงเข้าส่งยังเจ้าจำนรร ณ กรุงเทพพรมมหาณคอรจงทงวงษ

ทุกจ้านวรอย่าให้สวดยของหลวงค่างเกินล่องงวษล่องจ้านวรไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ซึ่งว่ากล่าว
มาทั้งนี้ตามกฎหมายอย่างทำเนียมโดยประมาร ให้พญาณคอรศรีธรรมราชกึ่งอนพรราชก้านฎโดยพร
ราชโอรษาษนี้จงเนื่อง ๆ ให้เจนปากเจนใจทุกข้อทุกกระทงจได้บังคับบังคับาก็จะราชการให้ยเปนยก
เปนธรรมสืบไป ถ้าแลราชการผันแปรโดยปรกติเหตุ แลประจุบันณเหตุประการได้ย ก็ให้ดิษอน
ผอนปรนผันแปรโดยข้อราชการให้ชอบจงทุกประการ สุตแต่อย่าให้เสียราชการแผ่นดินพระพุทธิ
เจ้าอยู่หัวไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

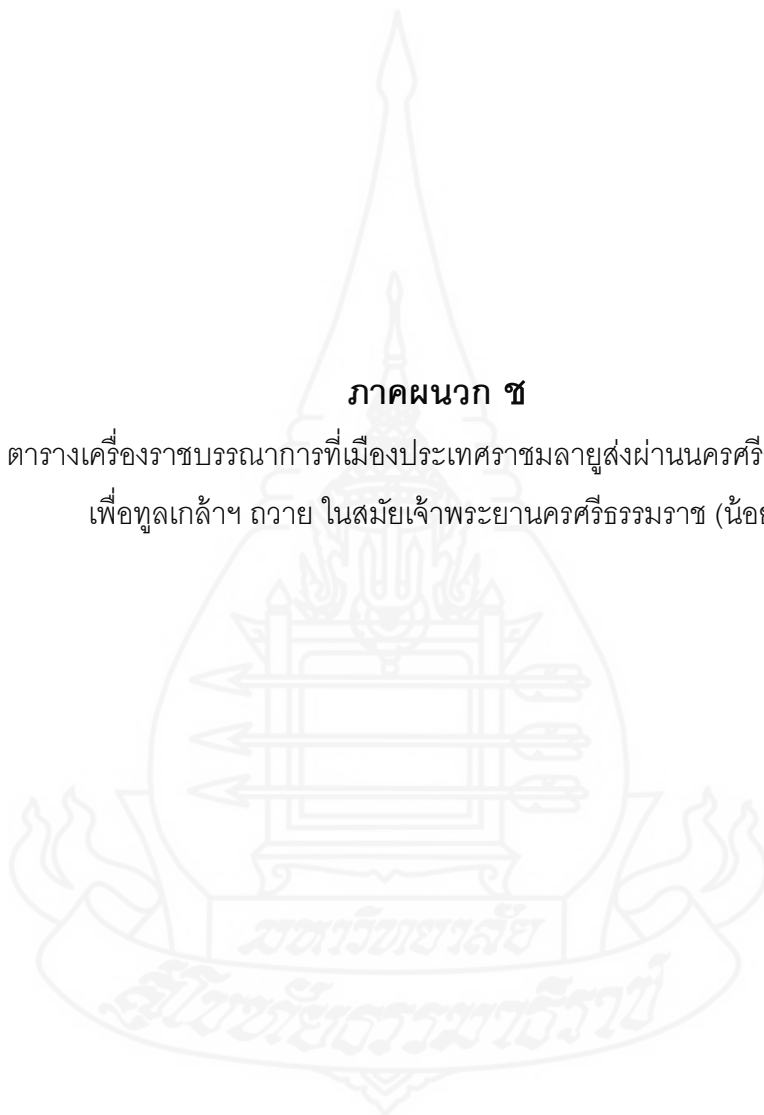
กฎให้ไว้ย ณ วันพุท เดือนฎี ขึ้นสิบคำ ปีดหลู นักสัตตตรีนิศก

ที่มา: สงบ ส่งเมือง (2518: 307-312)

ภาคผนวก ช

ตารางเครื่องราชบรรณการที่เมืองประเทศราชมลายูส่งผ่านนครศรีธรรมราช
เพื่อทูลเกล้าฯ ถวาย ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

ภาคผนวก ข

ตารางเครื่องราชบรรณาการที่เมืองประเทศราชมลายูส่งผ่านนครศรีธรรมราช
เพื่อทูลเกล้าฯ ถวาย ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

	เมืองประเทศราช	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง	เครื่องราชบรรณาการ	ของที่พระราชทานกลับคืน
1.	เมืองไทรบุรี			
	พ.ศ. 2356	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่นายไพร่ ผู้คุม (ตามสมควร)
	พ.ศ. 2359	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่นายไพร่ ผู้คุม (ตามสมควร) พระราชทาน เจ้าพระยาไทรบุรี
	พ.ศ. 2361	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน
	พ.ศ. 2368	ประมาณ 400 เหรียญ	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน
2.	เมืองกลันตัน			
	พ.ศ. 2354	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่ผู้คุม (ไพร่ 40 คน) เงินคนละ 2 บาท เป็นเงิน 20 ตำลึง หรือ 1 ชั่ง ให้พระยา กลันตัน: ผ้าปูม 2 ผืน แพร กระบวนจีน 2 ม้วน ข้าวสาร 5 เกวียน เกลือ 10 เกวียน
	พ.ศ. 2360	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	เงินตรา เสื้อผ้าแก่ผู้คุม (นายไพร่ 60 คน) เงินคนละ 2 บาท เป็นเงิน 1 ชั่ง 10 ตำลึง และเสื้อกระบวน จีนทอง 1 ตัว ผ้าปูม 1 ผืนเงินตรา 5 ตำลึง ให้พระยากลันตัน: เสื้อญี่ปุ่นลายทองพื้นขาว 1 ตัว ข้าวสาร 15 เกวียน เกลือ 15 เกวียน ฯ
3.	เมืองแปร			
	พ.ศ. 2368	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน	ไม่ทราบจำนวน

ที่มา: ตารางจาก พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 63)

ภาคผนวก ซ
ส่งแยกโดยทั่วไป

ภาคผนวก ซ
ส่วยเกณฑ์โดยทั่วไป

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2354	ภายในเมืองนครฯ	ผ้าขาวม้งขลา 5 กุลี, ดิบुक 36 บิด หนัก 1 ภาธา 9 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2356	เมืองท่าทอง	ผ้าตาโถงยาว 6 แขน กว้าง 6 คืบ จำนวน 50 ผืน	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครฯ	ดิบุกหนัก 21 ภาธา 52 ชั่ง	นำไปแลกซื้อสินค้าอื่น
	ภายในเมืองนครฯ	ฝ้ายกทอง 4 ผืน (ราชสำนักได้จัดส่งทองคำ 2 หีบใหญ่ หนัก 1 หาบ มาให้ทอฝ้ายกสำหรับ 2 ผืน) เครื่องถมเป็นชั้นสง 1 ใบ ชั้นน้ำ พวยลอย 4 ใบ พวยลอย 4 คัน ถาดสงพระพักตร์ 1 ใบ ดินสอศิลา 200 แห่ง ข้าง 4 เชือก	ส่งราชสำนัก จำหน่าย
2357	ภายในเมืองนครฯ	ดิบุกไม่ระบุจำนวน	นำไปแลกซื้อสินค้าอื่น
2361	ภายในเมืองนครฯ	กรักซื้ออย่างดี 2 หาบ	ส่งไปเป็นเครื่องราช บรรณาการเมืองปักกิ่ง
	เมืองพัทลุง	กรักซื้ออย่างดี 2 หาบ	ส่งไปเป็นเครื่องราช บรรณาการเมืองปักกิ่ง
2383	เมืองไทรบุรี	รังนกและผ้าขาว ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก
2388	ภายในเมืองนครฯ	ดิบุก ผลกระวาน ไม้จันทร์ ปีน ฯลฯ ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก
2394	ภายในเมืองนครฯ	กรักซื้ออย่างหนัก 10 หาบ	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครฯ	ดิบุกป็นใหญ่่น้อย 233 ปีก หนัก 30 ภาธา ผลกระวาน หนัก 1 หาบ 30 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครฯ	ดิบุก (แทนไพร่ เลก ทาส ฯลฯ) จำนวน 11 ภาธา 1 หาบ 58 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2395	ภายในเมืองนครฯ	ดิบุก (แทนไพร่ เลก ทาส ฯลฯ) จำนวน 11 ภาธา 2 หาบ 32 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2398	ภายในเมืองนครฯ	ส่วยทองคำส่งหลายปี รวม 9 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง	ส่งราชสำนัก
2399	ภายในเมืองนครฯ	ดิบุก ไม้รางป็น ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2412	ภายในเมืองนครฯ	เนื้อดีบุก 27 ภารา 90 ซัง	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครฯ	ไม้พรหมคต 50 ท่อน ไม้แก้ว 30 ท่อน ไม้มฤท 30 ท่อน ไม้กระเทียม 30 ท่อน ไม้กะสิบ 30 ท่อน	ส่งราชสำนัก
2416	ช่างฝีมือในเมืองนครฯ	ฝ้ายกทงนุ่งดวงเกล็ดพิมเสน สีต่างกัน 24 ผืน	ส่งราชสำนัก (เงินค่าไหมและค่าจ้างทอให้หักจากเงินอากรสุรา)
2420	ไม่ปรากฏ (ในแขวงเมืองนครฯ)	ตลับทองคำกลม 4, ตลับทองคำวงรี 8 อัน รวมทองหนัก 30 ตำลึงแขกฯ	เป็นของกำนัลให้เจ้านายที่กรุงเทพฯ
	เมืองกลันตัน	ตลับทองคำกลม 4, ตลับทองคำวงรี 4 อัน รวมทองหนัก 20 ตำลึง ทองคำใบหนัก 40 บาท พิมเสนหนัก 1 ซัง พรหม 2 ผืน ฯลฯ	เป็นของกำนัลให้เจ้านายที่กรุงเทพฯ
	เมืองปลิศ	ตลับทองคำหนัก 3 บาท แหวนเพชร 1 วง ทองคำ ใบหนัก 80 บาท พิมเสนหนัก 1 ซัง พรหม 2 ผืน ฯลฯ	เป็นของกำนัลให้เจ้านายที่กรุงเทพฯ
	ช่างฝีมือในเมืองนครฯ	ฝ้ายกทง 10 ผืน	ส่งราชสำนัก (หักเงินอากรสุราบ่อนเบี้ย เมืองนครฯ เป็นค่าไหมทอง และค่าจ้างทอ)
2424	ที่ป่าฝั่ง ตำบลแขวงเมืองนครฯ	อากรสีผึ้ง ปีละ 8 หาบ	ส่งราชสำนัก
	ช่างฝีมือในเมืองนครฯ และเมืองกาญจนดิฐ	ฝ้ายกทงเกณฑ์ 7 ผืน เป็นอย่างน้อย	ส่งราชสำนัก
2428	ราษฎรเมืองนครฯ	อากรดีบุกและดีบุกส่วย ค้างส่ง 12-15 ปี รวมเป็น ดีบุกหนัก 1,799 ภารา 3 หาบ 37 ซัง	ส่งราชสำนัก
2429	ราษฎรเมืองนครฯ	อากรสีผึ้ง จำนวน 3 ปี (พ.ศ. 2429 - 2431) รวม หนัก 37 หาบ	ส่งราชสำนัก
	ราษฎรเมืองนครฯ	อากรดีบุกที่รับทำค้างไว้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 - 2428 รวม 13 ปี จำนวน 1,825 ภารา 75 ซัง และส่วย ดีบุก ค้างไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2418 - 2428 จำนวน 102 ภารา 46 ซัง รวม 1,927 ภารา 2 หาบ 21 ซัง	ส่งราชสำนัก (เพื่อใช้ในงานพระเมรุ)

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2430	ไม่ปรากฏ	ดีบุกอากร หน้า 600 หาบ	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครฯ	ดีบุกอากรค้างส่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 – 2421 และ พ.ศ. 2423 – 2429 รวม 12 ปี เป็นดีบุกหน้า 2,012 ภาว 1 หาบ 50 ชั่ง	ส่งราชสำนัก (เพื่อใช้ในงาน พระศพ อย่างเร่งด่วน)
2433	ไม่ปรากฏ	ดีบุกอากร (พ.ศ. 2430 ยังค้างอยู่อีก) หน้า 206 หาบ	ส่งราชสำนัก (เพื่อใช้ในงาน พระศพ อย่างเร่งด่วน)

ที่มา: ตารางจาก พณิตา เขียมสุวรรณ (2542: 101-105)

ภาคผนวก ฅ

ส่วยเพิ่มเติม เพื่อใช้ในงนพิธีต่าง ๆ

ภาคผนวก ฅ

ส่วยเพิ่มเติม เพื่อใช้ในงานพิธีต่าง ๆ

ปี	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2360	ซีผึ้ง 5 หาบ ผ้าขาวสบง 450 ผืน พวนสลาเปตยาว 20 วา 30 ขด ผ้าลาย 100 ผืน ชั้นหนัก 12 หาบ น้ำมันยาง 1,200 ทะนาน หวายสะเดียงยาว 20 วา 1,000 ขด เขือกหนึ่งข้างยาว 20 วา 80 ขด พวนพิศเดา 3 เกลียว ยาว 20 วา 50 ขด ไม้พลอง 5-6 ศอกใหญ่ 60 อัน ไม้จันทนา 80 ท่อน หนึ่งผืนเขียว... 50 ผืน ขมิ้น 2 เกวียน กรักขุ่น 300 ท่อน หวายพิศเดา 100 ขด กรักซี่ 80 ท่อน	ใช้สำหรับจะทำการพระบรมศพ พระราชวังบวรสถานมงคล
2364	ผ้าขาวสบง 300 ผืน	ถวายพระภิกษุ
2394	ดีบุกจำนวน 160 ภาวรา 1 หาบ 7 ชั่ง (แทนการส่งเงิน) เส่าไม้ สวารเนงเครื่องพระเมรุ จำนวนหนึ่ง ไม้กัณฑ์ 30 ท่อน พวนสลา เปต 100 ท่อน ฉลุหนัก 2 หาบ หวาย พิศเดา 1,000 ขด หวาย สายระแดง 1,000 เส้น สีผึ้ง 3 หาบ ไม้ทำพื้น กรักอิ 200 ท่อน จันทนา 200 ท่อน	ใช้ทำพระเมรุมาศ พระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2413	ข้าง 4 เขือก (สีประหลาด)	ใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ
2423	ดีบุกส่วย จำนวนหนัก 1,009 ภาวรา 2 หาบ 50 ชั่ง เนื้อดีบุกหนัก 100 ภาวรา ทองคำทรายหนัก 8 ตำลึงแขก ผ้าขาว 50 ศอก 40 พับ เสื้อขาว 100 ผืน (จากเมืองกลันตัน) สองของจำนวนหนึ่ง ไม้ระบู่ (จากเมืองสตูน และเมืองปลิศ)	ใช้ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
2424	พานเงินขนาดเล็ก 36 พาน ตลับเงิน 36 ตลับ ขวดเงิน 36 ขวด ตู๊ดดาเงิน 36 ตัว ผ้าขาวยาว 24 ศอก 200 พับ (จากเมืองไทรบุรี) ทองคำทรายหนัก 30 ตำลึงแขก ไส่รุ่งใหม่ 31 ผืน ไส่รุ่งแถบ ด้าย รวม 9 ผืน ผ้าขาวยาว 24 ศอก 140 พับ (จากเมืองกลันตัน) กากรองหวาย 50 กา โคมหิ้ว 50 โคม ร่มฝรั่ง 50 คัน ผ้าขาวยาว 24 ศอก 100 พับ (จากเมืองปลิศ)	ส่งราชสำนัก
2429	ดีบุก จำนวน 400 หาบ	ใช้ทำเมรุพระศพ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบารามปรปักษ์

ที่มา: ตารางจาก พณิตา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 106-108)

ภาคผนวก ญ

เงินอุดหนุน

ภาคผนวก ญ

เงินอากรส่วย

เงินค่าธรรมเนียมภาษีและเงินจากไพร่ส่งแทนการถูกเกณฑ์จากชาวเมืองนครศรีธรรมราช รวมทั้งชาวจีนที่เข้ามาอาศัย

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2354	ชาวจีนในเมืองนครฯ	เงินค่าผูกปี่เงิน จำนวน 10 ตำลึง เป็นอย่างน้อย	ส่งเข้ากรุงเทพฯ และหักออกแจกจ่ายเป็นค่าแรงรับจ้างคุมเอาเหล็กหมันเรือจากกรุงเทพฯ เมืองนครฯ ลำละ 10 ตำลึง
2356	ไม่ปรากฏ	เงินอากรรังนกและเงินอากรเตาสุรา (โดยประมาณ) จำนวน 15 ชั่ง หรือประมาณ 3,000-4,000 เหรียญ	นำไปซื้อสินค้าต่าง ๆ (ตามพระราชประสงค์)
2357	เมืองนครฯ	เงินอากรรังนกจำนวน 27 ชั่ง 17 ตำลึง 6 สลึง 640 เปี้ย	ส่งไปซื้อสินค้าต่าง ๆ (ตามพระราชประสงค์)
	เมืองสตูน	เงินอากรรังนกปีละ 152 ชั่ง	ส่งราชสำนักและนำไปซื้อสินค้าต่าง ๆ (ตามพระราชประสงค์)
	เมืองไทรบุรี	เงินอากรรังนกไม่ระบุจำนวน	เก็บไว้ที่เจ้าเมืองนครฯ ไว้รับรองใช้จ่ายในราชการ
2359	เมืองไทรบุรี	เงินอากรรังนกไม่ระบุจำนวน	เก็บไว้ที่เจ้าเมืองนครฯ ไว้รับรองใช้จ่ายในราชการ
2360	ไม่ปรากฏ	เงินอากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช	แจกจ่ายให้ราษฎรที่จัดส่งส่วย นอกเหนือจากส่วยที่เรียกเกณฑ์ตามปกติ
	เมืองไทรบุรี	เงินอากรรังนกไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก และนำไปจัดการซื้อสินค้าต่าง ๆ
2362	ไม่ปรากฏ	อากรบ่อนเบี้ยและอากรเตาสุราไม่ระบุจำนวน	จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2363	เมืองไทรบุรี	เงินอากรรังนกไม่ระบุจำนวน	จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก
	ไม่ปรากฏ	เงินอากรรังนกและเงินส่วยเล็กที่เหลืออยู่ในเมืองนครฯ	จัดซื้อสินค้าส่งให้ราชสำนัก
2382	ภายในเมืองนครฯ เมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน เมืองพัทลุง เมืองตรัง	เงินภาษีฝิ่นไม่ระบุจำนวน	ส่งให้เมืองสงขลารวบรวมจัดส่ง ราชสำนัก
2383	เมืองไทรบุรี (7 เกาะ) และ เมืองปัลลิศ (8 เกาะ)	อากรรังนก ปีละ 3,000 เหยียด	เจ้าเมืองพัทลุง บุตรเจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) เป็น ผู้รวบรวมจัดเก็บส่งถวาย ราชสำนักโดยเมืองนครฯ เป็นผู้คุมเข้ามา
2388	ภายในเมืองนครฯ	เงินอากรเตาสุรา, เงินภาษีไม้ ไม่ ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก
2394	เมืองนครฯ	เงินแทนเศษตีบุก 104 เหยียด	ส่งราชสำนัก
	ปากอ่าวเมืองนครฯ	ค่าธรรมเนียมเรือที่เข้ามาจอด 3 ลำ เป็นค่าของถวายพระราชวังฯ ค่าสินค้า ค่าสำปัน ลำละ 1 ชั่ง 11 ตำลึง 2 สลึง 3 ลำ รวมเป็นเงิน 4 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง, ภาษีไม้ท่อนกลม 102 ท่อน เป็นเงิน 17 ตำลึง 2 บาท (รวม 5 ชั่ง 10 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง)	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครฯ	ภาษีค่านา 1 ชั่ง 13 ตำลึง 2 บาท ภาษีฝิ่น 2 ชั่ง 5 ตำลึง (รวม 3 ชั่ง 18 ตำลึง 2 บาท)	ส่งราชสำนัก
	อ.ร่อนพิบูลย์, ปากลาว, เขา ใหญ่, ท่ามะปราง, เมือง นครฯ	เงินอากรตีบุก 1,440 เหยียด เงินเศษตีบุก 116 เหยียด รวมเป็น 1,556 เหยียด (เป็นเงินตรา 1 ชั่ง 2 ตำลึง 3 สลึง) เงินอากรเตาสุรา 15 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2395	เมืองนครฯ	ส่งเงินแทนทองส่วย (สำหรับแลกสม, ทาส, เลกบุตรจีนฯ) เป็นทองหนัก 4 ตำลึง 1 บาท 1 เฟื้อง 2 กกล้า ส่งเป็นเงินแทน 4 ชั่ง 18 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง	ส่งราชสำนัก

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2398	เมืองนครฯ	ส่งเงินแทนทองส่วย และส่งเงินแทนเลขสม 17 คน รวมเงินตราได้ 1 ชั่ง 9 ตำลึง 3 บาท	ส่งราชสำนัก
2399	ปากอ่าวเมืองนครฯ	ค่าภาษีปากเรือที่เข้ามาจอด 1 ลำ (ต้องจ่ายค่าของถวาย, ค่าสินค้า, ค่าสามปิ่น) ประมาณ 1 ชั่ง 11 ตำลึง 2 สลึง	ส่งราชสำนัก
	แขวงเมืองนครฯ	ค่าภาษีไม้กระดาน 13 ตำลึง 1 บาท (รวมเป็นเงิน 2 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง)	ส่งราชสำนัก
	เมืองสตูน	อากรรังนก 3,500 เหยียด	ส่งราชสำนัก
	เมืองนครฯ	เงินแทนดีบุกส่วย 1) สำหรับเลขสม 78 คน ดีบุกส่วยคนละ 28 ชั่ง บุตรหมื่น 18 คน, เสมียน 1 คน, ทนาย 6 คน, ทาส 5 คน รวม 30 คนๆ ละ 15 ชั่งรวม 8 ภาว 2 หาบ 4 ชั่ง 2) ดีบุกส่วยค้างส่ง พ.ศ. 2395 เลขสม 11 คนๆ ละ 28 ชั่ง รวม 1 ภาว 8 ชั่ง 3) ดีบุกส่วยค้างส่ง พ.ศ. 2396 เลขสม 7 คนๆ ละ 28 ชั่ง รวม 1 หาบ 96 ชั่ง (รวมส่วยดีบุก 1 ภาว 1 หาบ 8 ชั่ง) ได้ส่งเงินแทนส่วยดีบุกจำนวน 9 ชั่ง 14 ตำลึง 1 บาท	ส่งราชสำนัก
	ราษฎรเมืองนครฯ	ส่งเงินแทนแรงงานเกณฑ์ ทำกำปับ 2 ลำ (เนื่องจากแรงงานเกณฑ์เมืองนครฯ ติดทำไร่่นา ลำหนึ่งใช้คน 1,400 คน เป็นเงิน 105 ชั่ง รวม 2 ลำ ใช้คน 2,800 คน) เป็นเงิน 210 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
ชาวจีนในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช	เงินผูกปี่ข้อมือจีน (จีนตั้งบ้านเรือน 613 คน, จีนจร (ลูกค้า) 156 คน รวม 769 คนๆ ละ 1 ตำลึง) เป็นเงิน 38 ชั่ง 9 ตำลึง	ส่งราชสำนัก	

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2405	เมืองกาญจนดิฐ (เมืองท่าทอง), เมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรเตาสุราและปอนเบี้ย รวม 10 ชั่ง 10 ตำลึง เงินอากรเตาสุราและปอนเบี้ย 31 ชั่ง 10 ตำลึง รวม 42 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2410	เมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีต่อไม้ จำนวน 3 ชั่ง 6 ตำลึง 3 สลึงเฟื้อง	ส่งราชสำนัก
2411	เมืองนครศรีธรรมราช	อากรเตาสุรา 20 ชั่ง 10 ตำลึง อากรปอนเบี้ย 21 ชั่ง 10 ตำลึง รวมเงิน 42 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2412	เมืองกาญจนดิฐและเมืองจะนะ หลายอำเภอในเมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรเตาสุราและปอนเบี้ย 20 ชั่ง เงินอากรเตาสุราและปอนเบี้ย 35 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	อำเภอปากลาว, แขวงเมืองนครฯ	เงินอากรตีนุก 35 ตำลึง	ส่งราชสำนัก
2144	ราษฎร (ที่ทำนา) เมืองนครฯ	เงินค่านา จำนวน 516 ชั่ง 14 ตำลึง 2 บาท (ของปี พ.ศ. 2411 จำนวน 323 ชั่ง 9 ตำลึงบาท 2 สลึงเฟื้อง และ พ.ศ. 2412 จำนวน 223 ชั่ง 5 ตำลึง สลึงเฟื้อง)	ส่งราชสำนัก
	ประมาณ 67 ตำบลภายในแขวงเมืองนครฯ ที่ได้รับการประเมินนา	เงินค่านารวมประมาณ 370 ชั่ง (ของปี พ.ศ. 2413 และเจ้าเมืองนครฯ ได้ซื้อไว้บางส่วนไม่ยอมส่งเข้ากรุงฯ)	ส่งราชสำนัก
	ราษฎรข้างทักษิณและอุดรของเมืองนครฯ	เงินค่านา (ตั้งแต่ พ.ศ. 2410 – 2414) รวมประมาณ 516 ชั่ง	ส่งราชสำนักและเจ้าเมือง ขุนหลวงกรมการเมืองฯ ซื้อไว้ไม่ยอมส่งประมาณ 266 ชั่ง
2416	เมืองสตูน	เงินภาษีรังนก (ปี พ.ศ. 2410 – 2412) ปีละ 3,000 เหยียด รวม 9,000 เหยียด	ส่งราชสำนัก
2417	ราษฎรภายในเมืองนครฯ	เงินค่าไรนา (ของปี พ.ศ. 2415) ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก โดยฝากไปกับเรือรบกลไฟ จากภูเก็ตที่มาแฉะนครฯ
	ราษฎรในเมืองตรัง กระบี่ ประภาไธ และปากลาว แขวงเมืองนครฯ	เงินอากรค่าน้ำ ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2418	เมืองตรัง	เงินภาษีดีบุก 50 ชั่ง ภาษีสุรา 29 ชั่ง ภาษีบ่อนเบี้ย 32 ชั่ง 10 ตำลึง ภาษีฝิ่น ร้อยชักสาม 120 ชั่ง ภาษีพริกไทย 34 ชั่ง ภาษีมูลค้างคาว 3 ชั่ง รวม 266 ชั่ง 10 ตำลึง	ส่งราชสำนัก
	อำเภอปะกาไธ	เงินภาษีสุรา 12 ชั่ง ภาษีบ่อนเบี้ย 12 ชั่ง รวม 24 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	อำเภอปากลาว	เงินภาษีดีบุก 10 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	ชาวจีนในอำเภอกระบี่และปะกาไธ	เงินค่าผูกปีแรงงานจีน ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก
2419	เมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีอากร (สุรา, บ่อนเบี้ย, ตอไม้, สี่ผิ้ง, ข้าวสาร - ข้าวเปลือก, ใต้, กระจูด, หวาย, หนัง, สุกกร) รวมเป็นเงิน ปีที่หนึ่ง 30 ชั่ง ปีที่สอง 35 ชั่ง ปีที่สาม 40 ชั่ง	ส่งราชสำนัก ปีละ 3 งวด คือ เดือน 8 เดือน 12 เดือน 4
		ภาษีข้าวเปลือก - ข้าวสาร ปีละ 2 ชั่ง, อากรเตา สุรา บ่อนเบี้ย ปีละ 13 ชั่ง 15 ตำลึง และภาษีตอไม้ ปีละ 2-3 ชั่ง ทุกปี	ส่งให้เจ้าเมืองนครฯ
	เมืองสตูน	เงินภาษีรังนก (ค้างส่งตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2413 - 2417) จำนวนปีละ 3,000 เหยี่ยว รวม 15,000 เหยี่ยว	ส่งราชสำนัก (ส่วนที่ยังค้างอยู่ จะส่งต่อภายหลัง)
2420	ภายในเมืองนครฯ	เงินภาษีฝิ่น 220 ชั่ง, ภาษีร้อยชักสาม 10 ชั่ง รวมเป็นเงิน 230 ชั่ง	ส่งราชสำนัก (ชาวจีนเป็นผู้รับทำภาษี)
	เมืองกระบี่, ปะกาไธ และปากลาว	เงินภาษีฝิ่นร้อยชักสาม รวม 50 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	แขวงเมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีฝิ่นร้อยชักสาม รวม 70 ชั่ง	ส่งราชสำนัก

ปี	ที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
2422	ภายในเมืองนครฯ	เงินภาษีฝิ่น ปีละ 240 ชั่ง	ส่งราชสำนัก (ชาวจีนเป็นผู้รับทำภาษี)
	ไม่ปรากฏ	เงินภาษีอากร ดินบุก, สุรา, บ่อนเบี้ยเป็นเงิน 20,928 เหรียญ หรือ 436 ชั่ง	ให้กรมทหารปืนใหญ่ยิง สำหรับจ่ายเงินเดือนทหาร 1,728 เหรียญ หรือ 36 ชั่ง
	ราษฎรเมืองนครฯ	เงินค่านา 80 ชั่ง (หรือ 3,840 เหรียญ)	นำไปซื้ออาหารจ่ายราชการ เมืองตรัง
2424	ราษฎรเมืองนครฯ	เงินภาษีข้าว ปีละ 20 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	แขวงเมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีผลประโยชน์ (ภาษีสุรา, ข้าวเปลือก – ข้าวสาร, เชา, หนังก, สุก, กระจูด, สีสั่ง) ปีละ 43 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	ลูกค้าเงินในแขวงเมืองขกาญจนดิฐ	เงินภาษีผ่อนเบี้ยเงิน 17 ชั่ง รวมส่งปีละ 60 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2425	เมืองสตุน	เงินภาษีรังนก (ค้างส่ง 7 ปี) ปีละ 3,000 เหรียญ เป็นเงิน 21,000 เหรียญ	ส่งราชสำนัก
2428	เมืองนครฯ	เงินภาษีขาออกเบ็ดเสร็จ 20 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2430	ไม่ปรากฏ	เงินส่วยดินบุก 5 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
2433	เมืองนครฯ และแขวงเมืองกาญจนดิฐ	เงินค่านา (หรือทางข้าวค่านา) ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครฯ	เงินอากรดินบุก 166 ชั่ง 70 บาท 48 สลึง	ส่งราชสำนัก
	เมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีผลประโยชน์ 233 ชั่ง 27 บาท 16 สลึง, ภาษีสุรา 20 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	ราษฎรเมืองนครฯ	เงินค่านาจำนวน 300 ชั่ง	ส่งราชสำนัก

ที่มา: พนิดา เขียมสุวรรณ (2542: 108–120)

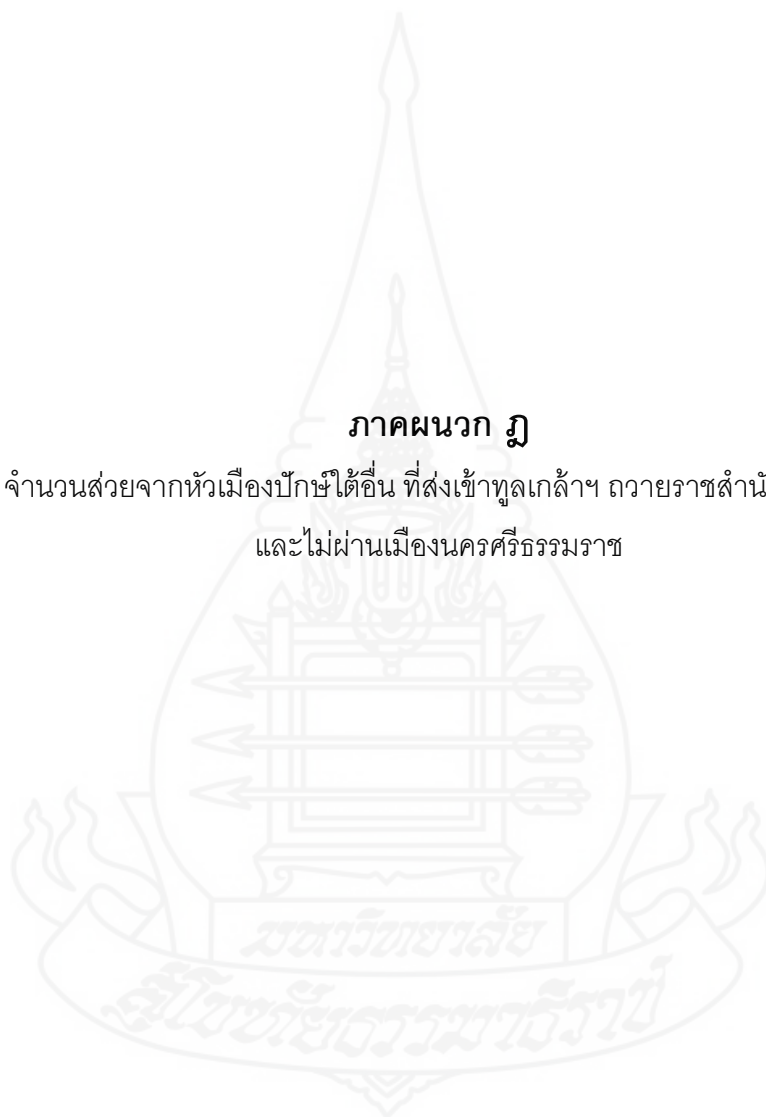
หมายเหตุ: อัตราการจัดเก็บภาษี คัดดังนี้ ภาษีดินบุก 10 ปีก ชัก 3 ปีก, ภาษีซี่ผึ้ง 15 เก็บหนึ่ง, ภาษีไต้ 10 ชักหนึ่ง, ภาษีหวาย 12 เก็บหนึ่ง, ภาษีสุกร หาบละ 1 บาท 2 สลึง (เรียกเก็บจากผู้บรรทุกไปขาย) ภาษีฝิ่น 100 ชักสาม และอื่น ๆ ส่วนใหญ่เป็นภาษี ร้อยชักสาม ฯลฯ

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองศูนย์กลางทำหน้าที่รวบรวมส่วยสาอากรนี้เอง ทำให้ นครศรีธรรมราชเป็นเมืองสำคัญมากเมืองหนึ่งของราชธานี เนื่องจากส่วยที่เรียกเก็บได้นั้นมีเป็น จำนวนมาก และบางประเภทถือเป็นสินค้าสำคัญ ทำรายได้ให้กับราชธานีปีละมาก ๆ โดยเฉพาะ ส่วยตีบูก ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดในขณะนั้น

ภาคผนวก ก

จำนวนส่วยจากหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ที่ส่งเข้าทูลเกล้าฯ ถวายราชสำนักโดยตรง
และไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช

ภาคผนวก ก
จำนวนส่วยจากหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ที่ส่งเข้าทูลเกล้าฯ ถวายราชสำนักโดยตรง
และไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช

เท่าที่รวบรวมได้พอเป็นตัวอย่าง เช่น

พ.ศ.	หัวเมืองปักษ์ใต้	ประเภทของส่วยและเงินอากร	หมายเหตุ
2354	1. สงขลา	เงินอากรรังนก กุ้งแห้ง สุรา บ่อนเบี้ย จำนวน ณ เมืองสงขลา	
	2. ตรัง	เงินส่วยรังนก จำนวน 10 ชั่ง	ส่งผ่านเมืองสงขลา
2363	1. สงขลา	ผ้าขาวสบง 95 ผืน, กรัก 222 ท่อน	-
2364	1. สงขลา, พัทลุง, ไชยา, ชุมพร, ปะทิว ฯลฯ	ผ้าขาว สบง จำนวนเกณฑ์ 300 ผืน, 400 ผืน, 250 ผืน, 150 ผืน และ 50 ผืนตามลำดับ	
2398	1. หลังสวน	เงิน (แทนทองส่วย) 11 ชั่ง 4 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง และส่วยทองหนัก 3 ชั่ง 12 ตำลึง 3 บาทเฟื้อง 4 กกล้า	-
	2. ไชยา	เงิน (แทนทองส่วย) 3 ชั่ง 11 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง และส่วยทอง 19 ตำลึง 1 บาท 2 กกล้า	-
	3. ปะทิว	ภาษีทองส่วย รวมเป็นทองหนัก 6 ตำลึง 3 บาทสลึงเฟื้อง	
2402	1. พัทลุงแขวงเมืองพัทลุง	อากรบ่อนเบี้ย (ไทย, จีน) ปีละ 2 ชั่ง 15 ตำลึง และอากรสุราปีละ 4 ชั่ง	ส่งผ่านเมืองสงขลา
	2. ไชยา และแขวงเมืองไชยา	เงินอากรสุรา 12 ชั่ง เงินอากรบ่อนเบี้ย (ไทย, จีน) 13 ชั่ง	-
	3. ชุมพร, กระ, ระนอง	อากรดีบุกต่อปี หนัก 43 ภากรา	แบ่งส่งเป็น 2 งวดต่อปี คือ ทุกเดือน 10 และ เดือน 4

พ.ศ.	หัวเมืองปักชำใต้	ประเภทของส่วยและเงินอากร	หมายเหตุ
2403	1. สงขลา	ไม้ประดู่, ไม้โพทะเล, ไม้ไฟทะเล รวม 70 ท่อน	-
	2. พัทลุง	ไม้แก้ว, ไม้มฤท รวม 50 ท่อน	-
	3. ตะกั่วป่า	ทางข้าวค่านา (จากตำบลละมู, ท่าศก, พระแสง, แขวงเมืองไชยา ที่ถูกขึ้นกับ ตะกั่วป่า) เป็นเงินประมาณ 15 ชั่ง ค่า อากรเตาสุรา และบ่อนเบี้ย (จาก 3 ตำบล ข้างต้น) 25 ชั่ง	-
	4. ไชยา และแขวงเมืองไชยา	อากรเตาสุราและอากรบ่อนเบี้ย เป็นเงินปี ละ 25 ชั่ง	-
	5. หลังสวน	ฝาบตรเชิงบาตร รวม 25 สำหรับ	-
2407	1. ตะกั่วป่า, พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง รวมเป็นเงิน 1,000 บาท	-
2408	1. ไชยา	นำรัชส์่วย (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2411 - 2417) รวม 2,109 ทะนาน	ให้เร่งซื้อเอาจากราษฎร ตามราคาซื้อขายกัน
	2. ภูเก็ต	เงินภาษีดีบุก, ภาษีสุรา, ภาษีบ่อนเบี้ย, ภาษีฝิ่น, ภาษีร้อยชักสาม, ภาษีพริกไทย, ภาษีสีผึ้ง และสินค้าต่าง ๆ จำนวนปีที่หนึ่ง 350 ชั่ง ปีที่สอง 370 ชั่ง และปีที่สาม 380 ชั่ง	ได้รับพระราชทานให้ จัดเก็บที่เมืองตรังและ แขวงเมืองตรัง ขึ้น ทูลเกล้าฯ ถวายแทน เมืองนครศรีธรรมราช
	3. หลังสวน และ แขวงเมือง หลังสวน	เงินอากรบ่อนเบี้ย (ไทย, จีน) จำนวนปีละ 11 ชั่ง (จ่ายล่วงหน้า 3 เดือนเป็นเงิน 2 ชั่ง 15 ตำลึง) หรือเดือนละ 18 ตำลึง 1 บาทสลึง 533 เบี้ยเงินอากรสุราปีละ 24 ชั่ง (จ่ายล่วงหน้า 3 เดือนเป็นเงิน 6 ชั่ง) หรือเดือนละ 2 ชั่ง	ชาวจีนเป็นผู้รับทำภาษี

พ.ศ.	หัวเมืองปักษ์ใต้	ประเภทของส่วยและเงินอากร	หมายเหตุ
2419	1. ตะกั่วป่า, พังงา, ภูเก็ต หัวเมืองปักษ์ใต้, ระนอง	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง ไม่ระบุ จำนวน	ผ่านเจ้าเมืองภูเก็ต
	2. สงขลา, พัทลุงและแขวง เมืองขึ้น	เงินอากรค่าน้ำปีละ 30 ชั่ง (ต่อเมือง)	ส่งปีละ 3 งวด ๆ ละ 10 ชั่ง
	3. พัทลุง และแขวงเมืองขึ้น	เงินอากรบ่อนเบี้ย (อาชฎาทไทย, จีน) จำนวนปีละ 3 ชั่ง 10 ตำลึง	ส่งปีละ 12 งวด ๆ ละ 5 ตำลึง 3 บาทสลึง 533 เบี้ย
2420	1. ภูเก็ต, ถลาง	เงินภาษี 5 อย่างเมืองละ 1,000 ชั่ง รวม 2,000 ชั่ง	-
2424	1. สงขลา (จากแระ, รามัญ)	เงินภาษียางไม้ 39 เหยี่ยว, ภาษีดีบุก 36 เหยี่ยว รวม 75 เหยี่ยว	-
	2. สงขลา	ฝ้ายกทงเกณฑ์ อย่างน้อย 7 ฝืน	-
	3. พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง รวม 254 ชั่ง	-
2425	1. พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง (ภาษีร้อย ชักสาม ได้แก่ พรรณผ้า กับสินค้าต่าง ๆ) เป็นเงิน 300 ชั่ง และค่าตีตราดีบุกภาว ละ 2 เหยี่ยว จำนวนหนึ่ง	-
	2. ตะกั่วป่า, ตะกั่วทุ่ง	ภาษีประโยชน์ 5 อย่าง จำนวนปีละ 1,070 ชั่งตามลำดับ	ภาษีดีบุก เก็บ 6 ชัก 1
2429	1. สงขลาจะนะและแขวง เมืองขึ้น	เงินอากรสุรา ปีละ 50 ชั่ง	ชาวจีนเป็นผู้รับทำภาษี
2433	1. แขวงเมืองไชยาต่อเขต แดนหลังสวน (ตำบล คลองกะลาสี, ตำบล กะตงใหญ่ ห้วยทรายขาว, ตำบลคลองท่าวัง, ตำบล กะตงเล็ก)	ดีบุกส่วย ไม่ระบุจำนวน	ดีบุก 10 ปึก เก็บ 1 ปึก (ระยะจัดเก็บ 5 ปี)
	2. หลังสวน	เงินภาษีผลประโยชน์ 83 ชั่ง 67 บาท 8 สลึง, เงินภาษีสุรา 25 ชั่ง	เจ้าเมืองเป็นผู้รับทำ ภาษี

พ.ศ.	หัวเมืองปักษ์ใต้	ประเภทของส่วยและเงินอากร	หมายเหตุ
	3. ระนอง	เงินภาษีผลประโยชน์ 812 ชั่ง 34 บาท 50 สลึง, เงินภาษีสุรา 26 ชั่ง บาท 32 สลึง	เจ้าเมืองเป็นผู้รับทำภาษี
	4. ตะกั่วทุ่ง	เงินภาษีผลประโยชน์ 520 ชั่ง, ภาษีสุรา 55 ชั่ง	เจ้าเมืองเป็นผู้รับทำภาษี
	5. ตะกั่วทุ่ง	เงินภาษีผลประโยชน์ 1,026 ชั่ง 48 บาท 16 สลึง, ภาษีสุรา 72 ชั่ง 40 บาท	เจ้าเมืองเป็นผู้รับทำภาษี
	6. พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 240 ชั่ง 73 บาท 32 สลึง, ภาษีสุรา 7 ชั่ง .	เจ้าเมืองเป็นผู้รับทำภาษี
	7. ถลาง	เงินภาษีผลประโยชน์ 190 ชั่ง 46 บาท 48 สลึง	ข้าหลวง, กรมการเป็นผู้รับทำภาษี
	8. สงขลา	เงินภาษีผลประโยชน์ไม่ระบุจำนวน	ชาวจีนเป็นผู้รับทำภาษี
	ฯลฯ		

ที่มา: พนิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542: 123-130)

ภาคผนวก ฎ

ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ

แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองภาคใต้สมัย

เจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

ภาคผนวก ก
ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ
แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองภาคใต้
สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

พ.ศ.	ดอกไม้ทอง	ดอกไม้เงิน	เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของพระราชทาน กลับคืน
พ.ศ. 2388	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	1. เขียนพนม หนัก 1 บาท 1,000 เล่ม 2. รางปืน 10 ราง 3. กันแสง 30 ผืน 4. หวายโปง 200 เส้น 5. หวายแด้ม้่า 200 เส้น 6. พลองคั่นขอ 100 อัน 7. ใต้หน้าช้าง 10 ดอก 8. กระแลหนัก 3 หาบ 9. กลุ่ม 1,000 ซีก	ไม่ปรากฏ
พ.ศ. 2394	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	เหมือนเดิม	ไม่ปรากฏ
พ.ศ. 2395	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	เหมือนเดิม	ไม่ปรากฏ
พ.ศ. 2399	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท	เหมือนเดิม	ไม่ปรากฏ

ที่มา: พณิตา เขียมสุวรรณ (2542: 66-67)

ภาคผนวก ฐ

แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองประเทศราชมลายู
ที่ส่งผ่านนครศรีธรรมราชสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

ภาคผนวก ฐ

แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองประเทศ

ราชมลาญที่ส่งผ่านนครศรีธรรมราช

สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

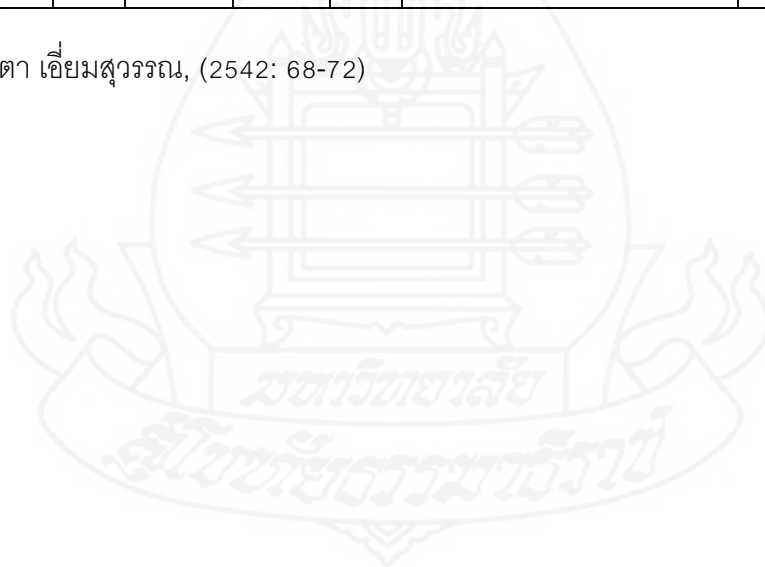
หัวเมือง ประเทศราช มลาญ	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่าละ 1 ต้น					เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของพระราชทาน กลับคืน
	สูง (ศอก)	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
พ.ศ. 2395 1. เมือง ไทรบุรี	3	5	328	21	6	1. หอกคอทองเถลิงทอง 2 คู่ 2. หอกคอเงินเถลิงเงิน 2 คู่ 3. หอกคอทองเลว 10 คู่ 4. ปี่ไล่ไม้เขียน 2 คู่ 5. ปี่ไล่หวาย 5 คู่ 6. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 40 พับ 8. ผ้าขาวยาว 28 ศอก 40 พับ 9. พรมเทศ 20 ผืน (และของ นอกราชบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตรา 2 ชั่ง (แก่ผู้คุม) ให้แก่พระยาไทร ได้แก่ เสื้อเขมขาบวิรมะลิ 1 ตัว เสื้อแพรญี่ปุ่นฯ 1 ตัว ผ้าโศกรองทองฯ 1 ผืน เข็มขาบ 1 ผืน ผ้าปุม 1 ผืน แพรกระบวนยุคใหม่ 4 ม้วน แพรดิน 4 ม้วน รวม 8 ม้วน โมด (กวางตุ้ง) 8 ม้วน เนื้อไม้หนัก 20 ชั่ง ไทย ไต้ทองเหลือง ฯลฯ
2. เมือง สตูน	2	4	234	70	5	1. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 2. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 3. หอกคอทองเลว 5 คู่ 4. ปี่ไล่หวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 90 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายไทยสับด 40 ผืน 9. พรมเทศ 10 ผืน (และของ นอกราชบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตรา 1 ชั่ง (แก่ผู้คุม) ให้แก่พระยาสตูน ได้แก่ เสื้อเขมขาบวิรมะลิฯ 1 ตัว ผ้าโพกปลายวิลาด 1 ผืน ผ้าปุม 1 ผืน แพรกระบวน จีน 2 แพรดิน 2 ม้วน รวม 8 ม้วน โมด (กวางตุ้ง) 4 ม้วน เนื้อไม้หนัก 15 ชั่ง ไทย อัดลัดดอกลาย 5 ผืน ขันน้ำจอกลาย พานรอง ลงหิน 5 สำหรับ ฯลฯ

หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่าละ 1 ต้น					เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของพระราชทาน กลับคืน
	สูง (ศอก)	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
3. เมือง ปูลิศ	2	4	200	70	5	1. หอกคอกทองเถลิงทอง 1 คู่ 2. หอกคอกเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 3. หอกคอกทองเลว 5 คู่ 4. ปี่ไฉหวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายไทยสับด 40 ผืน	เงินตรา 15 ตำลึง (แก่ผู้คุม) ให้แก่พระยา ปูลิศ ได้แก่ เสื้อเชมขาบริ้ว มะลิฯ 1 ตัว ผ้าโพก ปักทอง 1 ผืน ผ้าปูลม 1 ผืน แพรกระบวน ยุคใหม่ 2 ม้วน แพรดิน 2 ม้วน โมด (กว้างตั้ง) 4 ม้วน เนื้อไม้หนัก 15 ชั่งไทย อัดลัดดอกกลาย 3 พับ ฯลฯ
4. เมือง กบิงปาสุ	2	5	188	121	6	1. หอกคอกทองเถลิงทอง 1 คู่ 2. หอกคอกเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 3. หอกคอกทองเลว 5 คู่ 4. ปี่ไฉหวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 90 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายไทยสับด 40 ผืน 9. พรหมเทศ 10 ผืน	เงินตรา 15 ตำลึง (แก่ผู้คุม) ให้แก่พระยา กบิงปาสุ ได้แก่ เสื้อเชมขาบริ้วมะลิฯ 1 ตัว ผ้าโพกปักทอง 1 ผืน ผ้า ปูลม 1 ผืน แพรกระบวน ยุค ใหม่ 2 ม้วน แพรดิน 2 ม้วน รวม 4 ม้วน โมด (กว้างตั้ง) 4 ม้วน เนื้อไม้หนัก 15 ชั่ง ไทย อัดลัดดอกกลาย 3 พับ แพรปักเขียน 2 พับ ฯลฯ ยกภาชีข้าวสาร 9 เกวียน
5. เมือง กลันตัน	8 (เพิ่มเติม)	8 ทุกชั้น รับกับ กาบ	ใบโพธิ์ ชั้น 1 176 ชั้น 2 216 ชั้น 3 180 ชั้น 4 120 ชั้น 5 96 ชั้น 6 88 ชั้น 7 56 ชั้น 8 48 รวม 980	ชั้น 1 96 ชั้น 2 124 ชั้น 3 180 ชั้น 4 88 ชั้น 5 72 ชั้น 6 72 ชั้น 7 36 ชั้น 8 48 รวม 700	9	1. หอกคอกทอง 10 คู่ 2. แหวนดอกมะพร้าว 20 วง 3. ผ้าขาว 40 พับ (และของนอกราช บรรณาการอื่น ๆ)	

หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อยู่ละ 1 ตัน					เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของพระราชทาน กลับคืน
	สูง (ศอก)	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
พ.ศ. 2397 1. เมือง ไทรบุรี	3 10 นิ้ว	5	372	22	6	1. หอกคอทองเถลิงทอง 2 คู่ 2. หอกคอเงินเถลิงเงิน 2 คู่ 3. หอกคอทองเลว 10 คู่ 4. ปี่ไล่ไม้เขียน 2 คู่ 5. ปี่ไล่หวาย 10 คู่ 6. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 8. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 40 พับ 9. พรมเทศ 20 ผืน (และของ นอกราชบรรณาการอื่น ๆ)	ไม่ปรากฏ
2. เมือง สตูน	2 4 นิ้ว	4	234	17	5	1. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 2. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 3. หอกปลอกทอง 5 คู่ 4. ปี่ไล่หวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายไทยสับัด/ลาย 40 ผืน นอกอย่างแขก (อย่างละ 20 ผืน) 9. พรมเทศ 10 ผืน (และของ นอกราชบรรณาการอื่น ๆ)	ไม่ปรากฏ
3. เมือง ปิลิศ	2 5 นิ้ว	4	204	65	5	1. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 2. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 3. หอกคอทองเลว 5 คู่ 4. ปี่ไล่หวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายไทยสับัด 40 ผืน นอกอย่างแขก (อย่างละ 20 ผืน) 9. พรมเทศ 10 ผืน (และของ นอกราชบรรณาการอื่น ๆ)	ไม่ปรากฏ

หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อยู่ละ 1 ตัน					เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของพระราชทาน กลับคืน
	สูง (ศอก)	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
4. เมือง มังปาสู	2 5 นิ้ว	5	180	62	6	1. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 2. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 3. หอกปลอกทอง 5 คู่ 4. ปี่ไสหวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 40 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายไทยสับัด 40 ผืน นอกอย่างแขก (อย่างละ 20 ผืน) 9. พรมเทศ 10 ผืน (และของ นอกราชบรรณาการอื่น ๆ)	ไม่ปรากฏ

ที่มา: พนิดา เขียมสุวรรณ, (2542: 68-72)

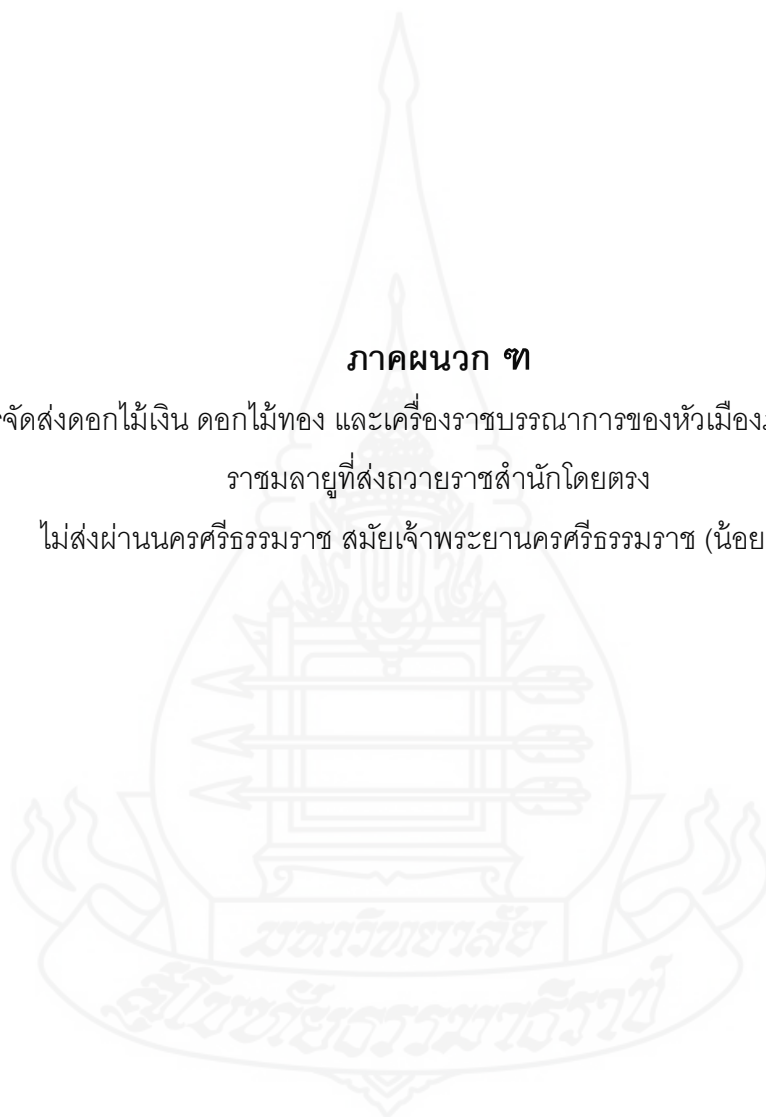

ภาคผนวก ๗

แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองภาคใต้และประเทศ

ราชมลายูที่ส่งถวายราชสำนักโดยตรง

ไม่ส่งผ่านนครศรีธรรมราช สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

ภาคผนวก ข

แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองภาคใต้
และประเทศราชมลายูที่ส่งถวายราชสำนักโดยตรง
ไม่ส่งผ่านนครศรีธรรมราช สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

หัวเมือง ภาคใต้และ หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่างละ 1 ตัน						เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
	จำนวน	สูง	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
สงขลา (ถวายราชสำนัก โดยตรง) 2394	อย่างละ 6 ตัน						<ol style="list-style-type: none"> เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม กันแสงใหญ่ 8 ผืน กันแสงน้อย 16 ผืน ได้หน้าข้าง 8 ดอก วางปิ่น 10 วาง ไม้พลองคันทขอ 160 คู่ หวายโป่ง 160 เส้น หวายแฉี่ม้า 120 เส้น คลุม 1,000 ซีก 	ไม่ปรากฏ
2395	อย่างละ 6 ตัน						<ol style="list-style-type: none"> เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม กันแสงใหญ่ 8 ผืน กันแสงน้อย 16 ผืน ได้หน้าข้าง 8 ดอก วางปิ่น 10 วาง ไม้พลองคันทขอ 160 คู่ หวายโป่ง 160 เส้น หวายแฉี่ม้า 160 เส้น คลุม 1,000 ซีก 	ไม่ปรากฏ

หัวเมือง ภาคใต้และ หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
	จำนวน	สูง	กิ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
หัวเมืองมลายู ที่ผ่านทาง เมืองสงขลา 2395 เมืองตานี	อย่างละ 1 ต้น - ยอดมี ก้านขด - มีดอก พุดตาน 4 กลีบ - มีนก ปลายยอด 1 ตัว	2 คืบ 7 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 10 นิ้ว)	20,68	ใบโพธิ์ 148,42	71	5	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเถลิงทอง 2 คู่ 3. หอกคอเงินเถลิงเงิน 2 คู่ 4. หอกคอทองแดง 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 5 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. พรมเทศ 10 ผืน 8. หวายหิน 20 เส้น	เงินตราแก่ผู้คุม 7 ตำลึง 2 บาท ให้พระยาตานี ได้แก่ ข้าวสาร 50 เกวียน ยกภาชี 10 เกวียน เสื้อเชมซาบ ริ้วมะลิ 1 ตัว ผ้าโพก บักทอง 1 ผืน ผ้าปุม 1 เกลือ 5 เกวียน
เมืองสาย	อย่างละ 1 ต้น - ยอดมี ก้านขด - มีดอก พุดตาน 1 ดอก	3 ศอก 1 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 12 นิ้ว)	76,60	ใบโพธิ์ 124,8	60	4	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเถลิงทอง 2 คู่ 3. หอกคอเงินเถลิงเงิน 2 คู่ 4. หอกคอทองแดง 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 5 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 8. หวายหิน 20 เส้น 9. หวายตะค้า 200 เส้น 10. กันแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตราแก่ผู้คุม 7 ตำลึง ให้พระยาสาย ได้แก่ ข้าวสาร 30 เกวียน เสื้อเชมซาบ ริ้ว มะลิ 1 ตัว ผ้าโพก บักทอง 1 ผืน เกลือ 5 เกวียน ฯลฯ
เมืองยี่หริ่ง	อย่างละ 1 ต้น - ยอด มีก้านขด 5 ก้าน - มีกาบ 2 กาบ - มีดอก พุดตาน 5 ดอก - มีใบโพธิ์ ห้อย 10 ใบ	1 ศอก 1 คืบ 9 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 10 นิ้ว)	12,48	ใบโพธิ์ 132, 6	48	4	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองแดง 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. พรมเทศ 5 ผืน 8. หวายหิน 20 ขด 9. หวายตะค้า 200 ก้า 10. กันแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตราแก่ผู้คุม 10 ตำลึง ให้พระยาเยี่หริ่ง ได้แก่ ข้าวสาร 60 เกวียน ยกภาชี 10 เกวียน ถาดหมากโทร โท ทอง สำรับ 1 ลูก ประคำ ทองทราย 1 ส้อม ปราณปีศู 1 เสื้อเชม ซาบ ริ้วมะลิ 1 ตัว แพร โพกตัวขลิบเงิน 1 ตัว แพรหงอยฯ 1 ผ้าหม่นอน 1 ผ้าปุม 1 เกลือ 5 เกวียน ฯลฯ

หัวเมือง ภาคใต้และ หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อยู่ละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
	จำนวน	สูง	กิ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
เมืองระแงะ	อยู่อย่างละ 1 ต้น - ยอดมี กาบรับ ก้านขด 2 กาบ - มีดอก พุดตาน ปลาย ก้าน 5 ดอก	1 ศอก 1 คืบ 3 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 10 นิ้ว)	12,40	ใบโพธิ์ 124, 6	40	3	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึง ไทย 2. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 80 ศอกแขน 8. พรมเทศ 5 ผืน 9. หวายหิน 20 ขด 10. หวายตะค้า 200 กำ 11. กันแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตราแก่ผู้คุม 5 ตำลึง ให้พระยาระแงะ ได้แก่ เกลือ 5 เกวียน ยกภาษี 15 เกวียน เสื้อเชมซาบ รีดดอก อย่างแขก 1 ผ้าโพกบัก ทอง 1 ผ้าปุม 1 ฯ
เมืองรามัญ	อยู่อย่างละ 1 ต้น - ยอด มีกาบ 2 กาบ - มีดอก 5 ดอก - มีใบโพธิ์ ห้อย 50 ใบ	1 ศอก 1 คืบ 1 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 9 นิ้ว)	8,36	ใบ โพธิ์ 168, 6	36	3	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. พรมเทศ 5 ผืน 8. หวายหิน 20 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กันแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตราแก่ผู้คุม 5 ตำลึง ให้พระยารามัญ ได้แก่ เกลือ 5 เกวียน ยกภาษี 15 เกวียน เสื้อเชมซาบ รีดดอก อย่างแขก 1 ผ้าโพกบัก ทอง 1 ผ้าปุม 1 ฯ
เมืองหนองจิก	อยู่อย่างละ 1 ต้น - ยอด มีกาบ 2 กาบ - มีก้านขด 4 ก้าน - มีดอก 5 ดอก - มีใบโพธิ์ ห้อย 24 ใบ	1 ศอก 1 คืบ 1 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 10 นิ้ว)	12,40	ใบ โพธิ์ 160, 6	40	3	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. หวายหิน 20 ขด 8. หวายตะค้า 200 กำ 9. กันแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตราแก่ผู้คุม 5 ตำลึง ให้พระยา หนองจิก ได้แก่ เกลือ 15 เกวียน ยกภาษี 15 เกวียน เสื้อเชมซาบ รีดดอก 1 แพรหงอนไก่ขาว 1 ผ้าปุม 1 ฯ

หัวเมือง ภาคใต้และ หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
	จำนวน	สูง	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
เมืองยะลา	อย่างละ 1 ต้น - ยอด มีกาบ 4 กาบ - มีก้านชด 1 ชด - มีดอก 10 ดอก - มีใบโพธิ์ ห้อย 126 ใบ	1 ศอก 1 คืบ 1 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 12 นิ้ว)	12,48	ใบ โพธิ์ 156, 6	48	3	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. หวายหิน 20 ชด 8. หวายตะค้า 200 กำ 9. กั้นแขงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการอื่น ๆ)	เงินตราแก่ผู้คุม 5 ตำลึง ให้พระยา ยะลา ได้แก่ เกลือ 15 เกวียน ยกภาชี 15 เกวียน เสื่อเขมขาบรีวดอก อย่างแขก 1 ผ้าโพก ปีกทอง 1 ฝ้าปุม 1 ฯ
เมืองตรังกานู	อย่างละ 1 ต้น - มีฐาน ทองเหลือง สูง 30 นิ้ว	3 ศอก คืบ 6 นิ้ว	ชั้น 1 6, 15 ชั้น 2 6, 11 ชั้น 3 5, 9 ชั้น 4 5, 7 ชั้น 5 5, 5				1. พิมเสน 4 ชั่ง 2. ฝ้ายกทองอย่างแขก 2 ผืน 3. ผ้าขาวฯ มีดอก 4 พับ 4. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 4 พับ 5. ผ้าขาวอย่างกลาง 50 ศอก 4 พับ 6. ผ้าขาวบางยาว 50 ศอก 4 พับ 7. ฝ้าละดปะ 4 พับ 8. หวายตะค้า 20 มัด (แทนชาด) 9. หวายตะค้าตามธรรมเนียม 200 มัด 10. หวายหิน 400 ชด 11. กั้นแขงเตยใหญ่ 100 ผืน 12. หอยมุก 400 ใบ 13. ไม้พลอง 400 ดุ้น	เงินตราแก่ผู้คุม 1 ชั่ง ให้พระยาตรังกานู ได้แก่ เสื่อเขมขาบ ดอก มะลีย่างแขก 1 เสื่อ แพรญี่ปุ่นลายเขียน 1 ผ้าโพกเจียะ 1 ฝ้าอัดลัด นุ่นฯ 1 ฝ้าปุม 1 โมด (กวางตุง) 8 ม้วน เกลือ 10 เกวียนข้าวสาร 5 เกวียน ฯลฯ
2404 เมืองตานี	อย่างละ 1 ต้น - มีนิก 1 ตัว	2 ศอก คืบ 7 นิ้ว	16, 64	190, 10	69	5	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 2 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 2 คู่ 4. หอกคอทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ	เสื่อเขมขาบ รีวดอก ใหญ่ 1 แพรเขมรีว ยาว 1 ฝ้าปีกทอง 1 แพรขาวเพลาะ 1 ฝ้า ปุมเขมร 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชีเกลือ 5

หัวเมือง ภาคใต้และ หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
	จำนวน	สูง	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
							7. ผ้าขาวยาว 80 ศอก (ทนพรม) 10 พับ 8. หวายสายระเดียง 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแซงเตย 20 ผืน	เกวียน ฯลฯ
เมืองสวาย	อย่างละ 1 ต้น	3 ศอก 1 นิ้ว	16, 60	124, 9	61	4	1. ทองคำพรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอกทองเถลิงทอง 2 คู่ 3. หอกคอกเงินเถลิงเงิน 2 คู่ 4. หอกคอกทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 80 ศอก (ทนพรม) 10 พับ 8. หวายสายระเดียง 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแซงเตย 20 ผืน	เสื้อเชมขาบ วิวัดอก ใหญ่ 1 ศักลาดติดขลิบ ทอง 1 แพรเชมร 1 ผ้า ปักทอง 1 แพรขาว 1 ผ้าปูมเชมร 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชีเกลือ 20 เกวียน ฯลฯ
เมืองยี่หริ่ง	อย่างละ 1 ต้น	ศอก คืบ 7 นิ้ว	12, 53	142, 9	53	5	1. ทองคำพรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอกทองเถลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอกเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอกทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 28 ศอก 20 พับ 7. พรมเทศ 5 ผืน 8. หวายสายระเดียง 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการ)	เสื้อเชมขาบ วิวัดอก ใหญ่ 1 ศักลาดติดขลิบ ทอง 1 แพรเชมร 1 แพร หงอนไถญี่ปุ่น 1 ผ้าปัก ทอง 1 แพรขาวเปลาะ 1 ผ้าปูมไทย 1 ผ้าปูม เชมร 1 เกลือ 5 เกวียน ยก ภาชีเกลือ 20 เกวียน ฯลฯ
เมืองรามัญ	อย่างละ 1 ต้น	ศอก คืบ 7 นิ้ว	12, 41	162, 9	41	3	1. ทองคำพรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอกทองเถลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอกเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอกทองเลข 3 คู่	เสื้อเชมขาบ วิวัดอก ใหญ่ 1 ศักลาด 1 แพร เชมร 1 ผ้าปักทอง 1 แพรขาว 1 ผ้าปูมเชมร

หัวเมือง ภาคใต้และ หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
	จำนวน	สูง	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
							5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 28 ศอก 20 พับ 7. พรมเทศ 5 ผืน 8. หวายสายระเดียง 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกรรณการ)	1 เกลือ 5 เกวียน ยก ภาชีเกลือ 15 เกวียน ฯลฯ
เมืองระแงะ	อย่างละ 1 ต้น	ศอก คีบ 3 นิ้ว	12, 40	112, 9	41	3	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 2 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 2 คู่ 4. หอกคอทองเลว 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 80 ศอก (ทน พรม) 10 พับ 8. หวายสายระเดียง 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแซงเตย 20 ผืน	เสื้อเชมซาบ วิวดอก ใหญ่ 1 ศักลาด 1 แพร เชมรา ผ้าปักทอง 1 แพรขาว 1 ผ้าปุมเชมร 1 เกลือ 5 เกวียน ยก ภาชีเกลือ 15 เกวียน ฯลฯ
เมืองหนองจิก	อย่างละ 1 ต้น	ศอก 9 นิ้ว	12, 45	170, 9			1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเลว 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 28 ศอก 20 พับ 7. พรมเทศ 5 ผืน 8. หวายสายระเดียง 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการ)	เสื้อเชมซาบ วิวดอก ใหญ่ 1 ศักลาด 1 แพร เชมรา ผ้าปักทอง 1 แพรขาว 1 ผ้าปุมเชมร 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 15 เกวียน ฯลฯ

หัวเมือง ภาคใต้และ หัวเมือง ประเทศราช มลายู	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเท่ากัน อย่างละ 1 ตัน						เครื่องราชบรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
	จำนวน	สูง	กึ่ง	ใบ	ดอก	ชั้น		
เมืองยะลา	อย่างละ 1 ตัน	ศอก 10 นิ้ว	12, 47	140, 9	57	3	1. ทองคำพวยหมัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเถลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเถลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเถว 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 28 ศอก 20 พับ 7. พรมเทศ 5 ผืน 8. หวายสายระเดียง 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กันแซงเตย 20 ผืน (และ ของนอกบรรณาการ)	เสื้อเขมรขาบ วิวดอก ใหญ่ 1 ศักลาด 1 แพร เขมร 1 ผ้าปักทอง 1 แพรขาว 1 ผ้าปุมเขมร 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 15 เกวียน ฯลฯ
2394 2. เมืองพังงา (ส่งถวายราชสำนัก โดยตรง)	อย่างละ 2 ตัน หนัก ตันละ 1 บาท	-	-	-	-	-	1. เทียนพนม 1,000 เล่ม 2. อำพันหนัก 5 ตำลึงจีน 3. ผลจันทเทศหนัก 20 ชั่งจีน 4. อำพันแดงหนัก 2 ชั่งจีน 5. เสื้อขาวน้ำ 100 ผืน	ไม่ปรากฏ
2395 3. เมืองพัทลุง	อย่างละ 6 ตัน หนัก ตันละ 1 บาท	-	-	-	-	-	1. เทียนพนมหนัก 1 หาบ 1,000 เล่ม 2. แกลหนัก 3 หาบ 3. กันแซงเตยใหญ่ 8 ผืน 4. กันแซงเตยน้อย 16 ผืน 5. ไปงหวาย 160 ท่อน 6. หวายแซมไม้ 160 ท่อน 7. คลุ่ม 1,000 ชีก 8. พลองคันทอง 100 ตัน 9. ใต้หน้าช้าง 8 ดอก 10. รางปืน 10 ราง	

ที่มา: พจนานุกรม คุ้มสุวรรณ (2542: 74-83)

หมายเหตุ เครื่องหมายฯ หรือ ฯลฯ หมายถึงสิ่งของที่พระราชทานกลับคืนอีกมากมาย แต่เป็น
สิ่งของที่พระราชทานกับเจ้าพนักงาน กรมการของเมืองนั้น ๆ

ภาคผนวก ฅ

แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ
ของหัวเมืองภาคใต้สมัย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)

ภาคผนวก คม

แสดงการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ
ของหัวเมืองภาคใต้สมัย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)

เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช			
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
2410	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ไหม่มฤท 30 ท่อน/ เหลี่ยม 4. เสื่อลวด 14 ลวด	-	2410	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื่อลวด 15 ลวด	-
				1. เมือง สงขลา			
2411	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ไหม่มฤท 30 ท่อน/ เหลี่ยม 4. เสื่อลวด 14 ลวด	-	2411	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. อ้าพันหนัก 4 ต้าลิงจีน 3. ผลจันทเทศหนัก 20 ซั่งจิ้น 4. อ้าพันแดงหนัก 30 ซั่งจิ้น 5. เสื่อขาน้ำ 100 ผืน	-
				1. เมือง ตะกั่วป่า			

เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช					
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน		
2412	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ไม้มฤท 30 ท่อน/ เหลี่ยม 4. เสื่อลวด 14 ลวด	-	2412	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบือปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื่อลวด 15 ลวด	-		
				1. เมือง สงขลา				1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. เสื่อลวด 15 ลวด 4. ไม้มฤท 15 ท่อน	-
				2. เมือง พัทลุง				1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. เสื่อลวด 15 ลวด 4. ไม้มฤท 15 ท่อน	-
				3. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. อำพันหนัก 4 ตำลึงจีน (เป็นเงิน 20 เหรียญ) 2. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 3. ผลจันทเทศหนัก 20 ชั่งจีน 4. อำพันแดงหนัก 30 ชั่งจีน	-		
2413	*	*	-	2413	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบือปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื่อลวด 15 ลวด	-		
				1. เมือง สงขลา				1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ผลจันทเทศหนัก 20 ชั่งจีน 4. อำพันแดงหนัก 30 ชั่งจีน 5. เสื่อขาน้ำ 100 ผืน	-
				2. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. อำพันหนัก 4 ตำลึงจีน (เป็นเงิน 20 เหรียญ) 2. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 3. ผลจันทเทศหนัก 20 ชั่งจีน 4. อำพันแดงหนัก 30 ชั่งจีน 5. เสื่อขาน้ำ 100 ผืน	-		

เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช			
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
2414	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ไหม่มฤท 30 ท่อน/เหลี่ยม 4. เสือลวด 14 ลวด	-	2414 1. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. อำพันหนัก 4 ตำลึงจีน (เป็นเงิน 20 เหรียญ) 2. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 3. ผลจันเทศหนัก 20 ชั่งจีน 4. อำพันแดงหนัก 30 ชั่งจีน 5. เสือขาน้ำ 100 ผืน.	-
2415	*	*	*	2415 1. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. อำพันหนัก 4 ตำลึง จีน (เป็นเงิน 20 เหรียญ) 2. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 3. ผลจันเทศหนัก 20 ชั่งจีน 4. อำพันแดงหนัก 30 ชั่งจีน 5. เสือขาน้ำ 100 ผืน.	-
2417	*	*	*	2417 1. เมือง สงขลา	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสือลวด 15 ลวด	
				2. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. อำพันหนัก 4 ตำลึงจีน (เป็นเงิน 20 เหรียญ) 2. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 3. ผลจันเทศหนัก 20 ชั่งจีน 4. อำพันแดงหนัก 30 ชั่งจีน 5. เสือขาน้ำ 100 ผืน.	-

เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช			
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
2418	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ไหม่มฤท 30 ท่อน/เหลี่ยม 4. เสือลวด 14 ลวด	-	2418 1. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. อ้าพั้นหนัก 4 ต่ำลึงจิ้น (เป็นเงิน 20 เหรียญ) 2. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 3. ผลจิ้นเทศหนัก 20 ซั้งจิ้น 4. อ้าพั้นแดงหนัก 30 ซั้งจิ้น 5. เสือขาน้ำ 100 ผืน.	-
2419	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ไหม่มฤท 30 ท่อน/เหลี่ยม 4. เสือลวด 14 ลวด	-	2419 1. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. อ้าพั้นหนัก 4 ต่ำลึงจิ้น (เป็นเงิน 20 เหรียญ) 2. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 3. ผลจิ้นเทศหนัก 20 ซั้งจิ้น 4. อ้าพั้นแดงหนัก 30 ซั้งจิ้น 5. เสือขาน้ำ 100 ผืน.	-
2420	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. ไหม่มฤท 30 ท่อน/เหลี่ยม 4. เสือลวด 14 ลวด	-	2420	*	*	*

เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช			
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
2422	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 3. เสื้อลวด 15 ลวด	-	2422	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ ละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื้อลวด 15 ลวด	-
				1. เมือง สงขลา			
2423	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 3. เสื้อลวด 15 ลวด	-	2423	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ไม้มะลิต 15 ท่อน 3. เสื้อลวด 15 ลวด 4. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ	-
				1. เมือง พัทลุง			

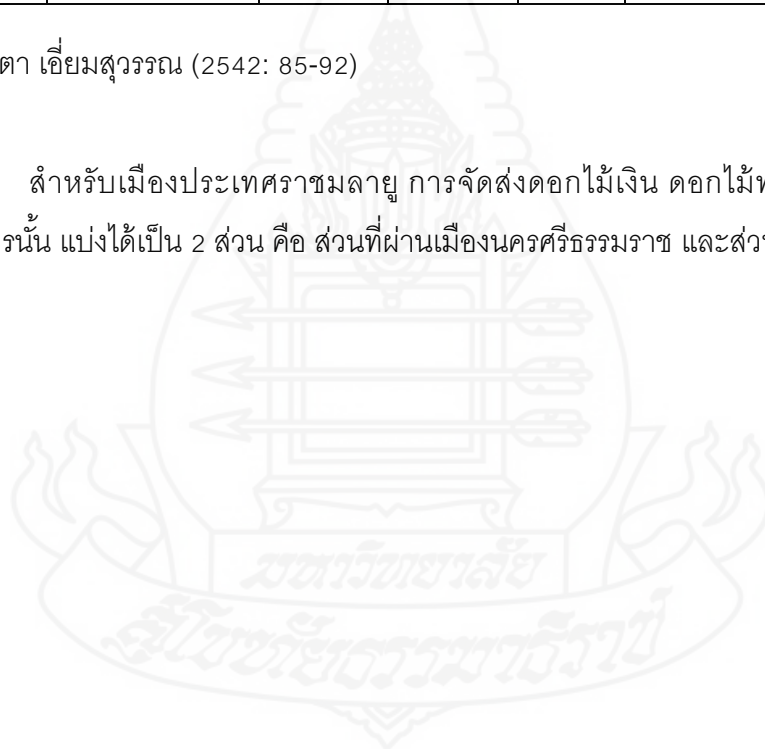
เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช			
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
2424	*	*	-	2424 1. เมือง สงขลา	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื่อลวด 15 ลวด	-
2425	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 3. เสื่อลวด 15 ลวด	-	2425 1. เมือง สงขลา 2. เมือง พัทลุง	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื่อลวด 15 ลวด 1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ไม้มะลิด 15 ท่อน 3. เสื่อลวด 15 ลวด 4. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ	-
2426	*	*	-	2426 1. เมือง ตะกั่วป่า	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 100 พับ 3. ฝ้ายลาย 200 ผืน 4. ผ้าแดง 50 พับ 5. อำพันหนัก 4 ตำลึง เงินส่งเงินแทย 20 เหรียญ	-

เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช			
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
						6. อ้าฟันแดงหนัก 30 ซั่งจิ้น 7. เสื้อขาวน้ำ 100 ผืน 8. ผลจันทเทศหนัก 20 ซั่งจิ้น	
2429	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 3. เสื้อลวด 15 ลวด	-	2429 1. เมือง สงขลา	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 24ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื้อลวด 15 ลวด	-
2430	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนัก เล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 3. เสื้อลวด 15 ลวด (ค้ำส่งไม้มะริด 3 ปี จำนวน 72 ท่อน)	-	2430 1. เมือง สงขลา	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื้อลวด 15 ลวด	-
2431	*	*	-	2431 1. เมือง สงขลา	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื้อลวด 15 ลวด	-

เมืองนครศรีธรรมราช				หัวเมืองภาคใต้ที่จัดส่งถวายราชสำนักโดยตรง ไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช			
ปี พ.ศ.	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน	หัวเมือง ภาคใต้	ดอกไม้ ทองเงิน หนักต้นละ 1 บาท	เครื่องราช บรรณาการ	สิ่งของ พระราชทาน กลับคืน
2433	*	*	-	2433 1. เมือง สงขลา	อย่างละ 6 ต้น รวม 12 ต้น	1. เทียนพนม หนักเล่มละ 1 บาท 1,000 เล่ม 2. ผ้าขาวยาว 50ศอก 20 พับ 3. กระเบื้องปูพื้น 2,000 แผ่น 4. เสื่อลวด 15 ลวด	-

ที่มา: พนิดา เขียมสุวรรณ (2542: 85-92)

สำหรับเมืองประเทศราชมลายู การจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราช
บรรณาการนั้น แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช และส่วนที่ผ่านเมืองสงขลา

ภาคผนวก ณ

การเก็บส่วยและภาษีอากรต่าง ๆ

ภาคผนวก ณ
การเก็บส่วยและภาษีอากรต่าง ๆ

ส่วยที่ได้จากการเกณฑ์มี 2 ประเภท คือ ส่วยที่เป็นสิ่งของและเงินอากรส่วย

1. ส่วยที่เป็นสิ่งของ
2. เงินอากรส่วย

1. ส่วยที่ส่งเป็นสิ่งของ

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
-2388	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	ดีบุก ผลกระวาน ไม้จันทร์ ปืน ฯลฯ ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก
-2394	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	กรักชื้ออย่างหนัก 20 หาบ	“(เพื่อส่งไปเป็นเครื่องราช บรรณาการ เมืองปากกิง)
	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	ดีบุกปึกใหญ่่น้อย 233 ปึก หนัก 30 ภรา ผลกระวานหนัก 1 หาบ 30 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	ดีบุก (แทน ไพร์ แลก ทาส ฯลฯ) จำนวน 11 ภรา 1 หาบ 58 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
-2395	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	ดีบุก (แทน ไพร์ แลก ทาส) จำนวน 11 ภรา 2 หาบ 32 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
-2398	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	ส่วยทองคำส่งหลายปี รวม 9 ตำลึง 1บาท 1สลึง	ส่งราชสำนัก
-2399	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	ดีบุก ไม้รางป็น ไม่ระบุจำนวน	ส่งราชสำนัก
-2412	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	เนื้อดีบุก 27 ภรา 90 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมือง นครศรีธรรมราช	ไม้พรมคต 50 ท่อน ไม้แก้ว 30 ท่อน ไม้มฤท 30 ท่อน ไม้กระเทียม 30 ท่อน ไม้กะสิบ 30 ท่อน	ส่งราชสำนัก
-2416	ช่างฝีมือในเมือง นครศรีธรรมราช	ผ้ายกทองนุ่งดวงเกล็ดพิมเสน สี ต่างกัน 24 ผืน	ส่งราชสำนัก (เงินค่าไหม และค่าจ้างทอให้หักจาก เงินอากรสุรา)

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
-2420	ไม่ปรากฏ (ในแขวงเมือง นครศรีธรรมราช)	ตลับทองคำกลม 4 อัน, รี 8 อัน รวมทองหนัก 30 ตำลึงแขก ฯ	เป็นของกำนัลให้กับเจ้านายที่กรุงเทพฯ
	เมืองกลันตัน	ตลับทองคำกลม 4 อัน, รี 8 อัน รวมทองหนัก 20 ตำลึง ทองคำใบหนัก 40 บาท พิมเสนหนัก 1 ชั่ง พรม 2 ผืนฯลฯ	เป็นของกำนัลให้กับเจ้านายที่กรุงเทพฯ
	เมืองปlicos	ตลับทองคำหนัก 3 บาท แหวนเพชร 1 วงทองคำใบหนัก 80 บาท พิมเสนหนัก 1 ชั่ง พรม 2 ผืน ฯลฯ	ส่งราชสำนัก
	ช่างฝีมือในเมือง นครศรีธรรมราช	ผ้ายกทอง 10 ผืน	ส่งราชสำนัก (หักเงิน อากรสุราบ่อนเบี้ยเมือง นครศรีธรรมราชเป็นค่าไหมทอง และค่าจ้างทอ)
-2424	ที่ป่าฝ้าง ตำบลแขวงเมือง นครศรีธรรมราช	อากรสีฝ้างปีละ 8 หาบ	ส่งราชสำนัก
	ช่างฝีมือในเมือง นครศรีธรรมราชและเมืองกาญจนดิฐ	ผ้ายกทองเกณฑ์ 7 ผืนเป็นอย่งน้อย	ส่งราชสำนัก
-2428	ราษฎรเมือง นครศรีธรรมราช	อากรดีบุกและดีบุกส่วย ค้างส่ง 12 - 15 ปี รวมเป็นดีบุกหนัก 1,799 ภาว 3 หาบ 37 ชั่ง	ส่งราชสำนัก
-2429	ราษฎรเมือง นครศรีธรรมราช	อากรสีฝ้างจำนวน 3 ปี(พ.ศ. 2429-2431) รวมหนัก 37 หาบ	ส่งราชสำนัก
	ราษฎรเมือง นครศรีธรรมราช	อากรดีบุกที่รับทำค้างไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2416-2428 รวม 13 ปี จำนวน 1,825 ภาว 75 ชั่ง และส่วยดีบุก ค้างไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2418-2428 จำนวน 102 ภาว 46 ชั่ง รวม 1,927 ภาว 2 หาบ 21 ชั่ง	ส่งราชสำนัก (เพื่อใช้ในงานพระเมรุฯ)

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย	วัตถุประสงค์
-2430	ไม่ปรากฏ	ดีบุกอากรหนัก 600 หาบ	ส่งราชสำนัก
	ภายในเมืองนครศรีธรรมราช	ดีบุกอากรค้างส่งตั้งแต่ พ.ศ. 2417-2421 และ พ.ศ. 2423-2429 รวม 12 ปีเป็นดีบุกหนัก 2,012 ภาว 1 หาบ 50 ชั่ง	ส่งราชสำนัก (เพื่อใช้ใน งานพระศพอย่างเร่งด่วน)
-2433	ไม่ปรากฏ	ดีบุกอากร (พ.ศ. 2430 ยังค้างอยู่อีก) หนัก 206 หาบ	ส่งถวายราชสำนักเพื่อใช้ใน งานพระศพอย่างเร่งด่วน
		ฯลฯ	

ส่วยเพิ่มเติมได้อีก ดังกรณีต้องการส่วยเพิ่มเติมเพื่อใช้ในงานพิธีต่าง ๆ หรือต้องการส่วยบางประเภท เพื่อนำมาใช้อย่างเร่งด่วนและมากกว่าเดิม ทางราชสำนักก็ยอมทำได้โดยมีจดหมายบอกเพิ่มเติมมายังเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ให้ช่วยเร่งรัดจัดเก็บส่งไปให้ ดังเช่น

พ.ศ.	ส่วยที่ส่งเพิ่มเติม	เพื่อ
-2394	ดีบุกจำนวน 160 ภาว 1 หาบ 7 ชั่ง(แทนการส่งเงิน) เสาไม้สารเนงเครื่องพระเมรุ จำนวนหนึ่ง ไม้กัณฑ์ 30 ท่อน, พวนสลาเปต 100 ท่อน, ฉลุุดหนัก 2 หาบ, หวายพัศเดา 1,000 ขด, หวายสายระแดง 1,000 เส้น, สีผึ้ง 3 หาบ, ไม้ทำพีน, กรักชี 200 ท่อน, จันทนา 200 ท่อน	ใช้ทำพระเมรุมาศพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ
-2413	ช้าง 4 เชือก(สีประหลาด) 3	ใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ
-2423	ดีบุกส่วยจำนวนหนัก 1,009 ภาว 2 หาบ 50 ชั่ง, เนื้อดีบุกหนัก 100 ภาว ทองคำทรายหนัก 8 ตำลึงแขก, ผ้าขาว 50 ศอก 40 พับ, เสื้อขาว 100 ผืน (จากเมืองกลันตัน) สิ่งของจำนวนหนึ่งไม่ระบุ (จากเมืองสตูนและเมือง ปลิศ)	ใช้ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ฯ

พ.ศ.	ส่วยที่ส่งเพิ่มเติม	เพื่อ
-2424	พานเงินขนาดเล็ก 36 พาน, ตลับเงิน 36 ตลับ, ขวดเงิน 36 ขวด. ตู้กตาเงิน 36 ตัว, ผ้าขาวยาว 24 ศอก 200 พัก(จากเมืองไทรบุรี) ทองคำทรายหนัก 30 ตำลึงแขก, ไสรงใหม่ 31 ผืน, ไสรงแถบและ ด้ายรวม 9 ผืน. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 140 พัก(จากเมืองลันตัน) กากรองหวาย 50 กา. โดมหิ้ว 50 โดม. ร่มฝรั่ง 50 คัน. ผ้าขาวยาว 28 ศอก 100 พับ (จากเมืองปูลิส)	ส่งราชสำนัก
-2429	ดีบุก จำนวน 400 หาบ	ใช้ทำเมรุพระศพสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลากรมสมเด็จเจ้าพระบาราม ประบักร์

2. เงินอากรส่วย

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย
-2388	ภายในเมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรเตาสูรา, เงินภาษีไม้ ไม้ระบุงจำนวน
-2394	เมืองนครศรีธรรมราช	เงินแทนเศษดีบุก 104 เหยียด
	ปากอ่าวเมืองนครศรีธรรมราช	ค่าธรรมเนียมเรือที่เข้ามาจอด 3 ลำเป็นค่าของ ถวายพระราชวังฯ ค่าสินค้า ค่าสำปัน ลำละ 1 ชั่ง 11 ตำลึง 2 สลึง 3 ลำรวมเป็น 4 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง, ภาษีไม้ท่อนกลม 102 ท่อน เป็นเงิน 17 ตำลึง 2 บาท (รวม 5 ชั่ง 10 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง
	ภายในเมืองนครศรีธรรมราช	ภาษีค่านา 1 ชั่ง 13 ตำลึง 2 บาท ภาษีฝืน 2 ชั่ง 5 ตำลึง(รวม 3 ชั่ง 18 ตำลึง 2 บาท)
	อำเภออ่อนพิบูลย์, ปากลาว, เขาใหญ่, ท่ามะปราง, เมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรดีบุก 1,440 เหยียด เงินเศษ ดีบุก 116 เหยียด รวมเป็น 1,556 เหยียด (เป็นเงินตรา 1 ชั่ง 2 ตำลึง 3 สลึง) เงินอากรเตาสูรา 15 ชั่ง

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย
-2395	เมืองนครศรีธรรมราช	ส่งเงินแทนทองส่วย (สำหรับเลกสม, ทาส, เลกบุตรจีนฯ) เป็นทองหนัก 4 ตำลึง 1 บาท 1 เฟื้อง 2 กล้า ส่งเป็นเงินแทน 4 ชั่ง 18 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง
-2398	เมืองนครศรีธรรมราช	ส่งเงินแทนทองส่วย และส่งเงินแทน เลกสม 17 คน รวมเงินตราได้ 1 ชั่ง 9 ตำลึง 3 บาท
-2399	ปากอ่าวเมืองนครศรีธรรมราช	ค่าภาษีปากเรือที่เข้ามาจอด 1 ลำ (ต้องจ่ายค่าของ ถวายเป็นค่าสินค้า, ค่าสามปืน) ประมาณ 1 ชั่ง 11 ตำลึง 2 สลึง
	แขวงเมืองนครศรีธรรมราช	ค่าภาษีไม้กระดาน 13 ตำลึง 1 บาท (รวมเป็นเงิน 2 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง)
	เมืองสตูน	อากรรังนก 3,500 เหยียญ
	เมืองนครศรีธรรมราช	เงินแทนดีบุกส่วย 1) สำหรับเลกสม 78 คน ดีบุก ส่วยคนละ 28 ชั่ง บุตรหมื่น 18 คน, เสมียน 1 คน, ทนาย 6 คน, ทาส 5 คนรวม 30 คน ๆ ละ 15 ชั่ง รวม 8 ภารา 2 หาบ 4 ชั่ง 2) ดีบุกส่วยค้างส่ง พ.ศ. 2395 เลกสม 11 คน ๆ ละ 28 ชั่งรวม 1 ภารา 8 ชั่ง 3) ดีบุกส่วยค้างส่ง พ.ศ. 2396 เลกสม 7 คน ๆ ละ 28 ชั่ง รวม 1 หาบ 96 ชั่ง(รวมส่วยดีบุก 1 ภารา 1 หาบ 8 ชั่ง) ได้ส่งเงินแทนส่วยดีบุกจำนวน 9 ชั่ง 14 ตำลึง 1 บาท
	ราษฎรเมืองนครศรีธรรมราช	ส่งเงินแทนแรงงานเกณฑ์ ทำกำปั่น 2 ลำ (เนื่องจาก แรงงานเกณฑ์เมืองนครศรีธรรมราช ติดทำไร่ ลำหนึ่งใช้คน 1,400 คน เป็นเงิน 105 ชั่ง รวม 2 ลำ ใช้คน 2,800 คน)
	ชาวจีนในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช	เงินผูกปี่ข้อมือจีน (เงินตั้งบ้านเรือน 613 คน, เงินจร (ลูกค้า) 156 คน รวม 769 คน ๆ ละ 1 ตำลึง) เป็นเงิน 38 ชั่ง 9 ตำลึง

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย
-2405	เมืองกาญจนดิฐ(เมืองท่าทอง), เมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรเตาสุราและบ่อนเบี้ย รวม 10 ชั่ง 10 ตำลึง เงินอากรเตาสุราและบ่อนเบี้ย 31 ชั่ง 10 ตำลึง รวม 42 ชั่ง
-2411	เมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีต่อไม้ จำนวน 3 ชั่ง 6 ตำลึง 3 สลึงเฟื้อง
	เมืองนครศรีธรรมราช	อากรเตาสุรา 20 ชั่ง 10 ตำลึง อากรบ่อนเบี้ย 21 ชั่ง 10 ตำลึงรวมเงิน 42 ชั่ง
-2412	เมืองกาญจนดิฐและเมืองจะนะ หลายอำเภอในเมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรเตาสุราและบ่อนเบี้ย 20 ชั่ง เงินอากรเตาสุราและบ่อนเบี้ย 35 ชั่ง
	อำเภอปากลาว, แขวงเมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรดีบุก 35 ตำลึง
-2414	ราษฎร(ที่ทำนา) เมืองนครศรีธรรมราช	เงินค่านาจำนวน 546 ชั่ง 14 ตำลึง 2 บาท (ของปี พ.ศ. 2411 จำนวน 323 ชั่ง 9 ตำลึงบาท 2 สลึงเฟื้อง และ พ.ศ. 2412 จำนวน 223 ชั่ง 5 ตำลึง สลึงเฟื้อง
	ประมาณ 67 ตำบลภายในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช ที่ได้รับการประเมินนา	เงินค่านารวมประมาณ 370 ชั่ง (ของปี พ.ศ. 2413 และเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ได้ซื้อไว้บางส่วน ไม่ยอมส่งเข้ากรุงฯ)
	ราษฎรข้างทักษิณและอุดรของเมืองนครศรีธรรมราช	เงินค่า (ตั้งแต่ พ.ศ. 210 - 2414) รวมประมาณ 516 ชั่ง
-2416	เมืองสตูน	เงินภาษีรังนก (ปี พ.ศ. 2410 - 2412) ปีละ 3,000 เหยียด รวม 9,000 เหยียด
-2417	ราษฎรภายในเมืองนครศรีธรรมราช	เงินค่าไถนา (ของปี พ.ศ. 2415) ไม่ระบุจำนวน
	ราษฎรในเมืองตรังกระบี่, ปะกาไสและปากลาวแขวงเมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรค่าน้ำไม่ระบุจำนวน

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย
-2418	เมืองตรัง	เงินภาษีดีบุก 50 ชั่ง, ภาษีสุรา 29 ชั่ง, ภาษีบ่อนเบี้ย 32 ชั่ง 10 ตำลึง, ภาษีฝิ่นร้อยชักสาม 120 ชั่ง, ภาษีพริกไทย 34 ชั่ง, ภาษีมูลค้างคาว 3 ชั่ง รวม 266 ชั่ง 10 ตำลึง
	อำเภอปะกาไส	เงินภาษีสุรา 12 ชั่ง, ภาษีบ่อนเบี้ย 12 ชั่ง รวม 24 ชั่ง
	อำเภอปากลาว	เงินภาษีดีบุก 10 ชั่ง
	ชาวเงินในอำเภอกะปี่, ปะกาไส	เงินผูกปีค่าแรงเงินไม่ระบุจำนวน
-2419	เมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีอากร (สุรา, บ่อนเบี้ย, ตอไม้, สีมึง ข้าวสาร-ข้าวเปลือก, ใต้, กระจูด, หวาย, หนังก, สุกกร) รวมเป็นเงินปีที่หนึ่ง 30 ชั่ง, ปีที่สอง 35 ชั่ง และปีที่สาม 40 ชั่ง,
		ภาษีข้าวเปลือกข้าวสาร ปีละ 2 ชั่ง, อากรเตาสุรา บ่อนเบี้ยปีละ 13 ชั่ง 15 ตำลึงและ ภาษีตอไม้ ปีละ 2-3 ชั่ง ทุกปี
	เมืองสตูน	เงินภาษีรังนก (ค้างส่งตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2413 - 2417) จำนวนปีละ 3,000 เหยี่ยว รวม 15,000 เหยี่ยว
-2420	ภายในเมืองนครศรีธรรมราช	เงินภาษีฝิ่น 220 ชั่ง, ภาษีร้อยชักสาม 10 ชั่ง รวมเป็นเงิน 230 ชั่ง
	เมืองกะปี่, ปะกาไส และปากลาว	เงินภาษีฝิ่นภาษีร้อยชักสามรวม 50 ชั่ง
	แขวงเมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีฝิ่นภาษีร้อยชักสามรวม 70 ชั่ง
-2422	ภายในเมืองนครศรีธรรมราช	เงินภาษีฝิ่น ปีละ 240 ชั่ง
	ไม่ปรากฏ	เงินภาษีอากรดีบุก สุรา บ่อนเบี้ยเป็นเงิน 20,928 เหยี่ยว หรือ 436 ชั่ง
	ราษฎรเมืองนครศรีธรรมราช	เงินค่านา 80 ชั่ง (หรือ 3,840 เหยี่ยว)

พ.ศ.	แหล่งที่มาของส่วย	ประเภทของส่วย
-2424	ราษฎรเมืองนครศรีธรรมราช	เงินภาษีข้าวปีละ 20 ชั่ง
	แขวงเมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีผลประโยชน์(ภาษีสุรา, ข้าวเปลือกข้าวสาร, เขา, หนั่ง, สุกร, กระจูด, สีมี่ง) ปีละ 43 ชั่ง
	ลูกค้าเงินในแขวงเมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีบ่อนเบี้ยเงิน 17 ชั่ง รวมส่งปีละ 60 ชั่ง
-2425	เมืองสตูน	เงินภาษีรังนก (ค้างส่ง 7 ปี) ปีละ 3,000 เหรียญ เป็นเงิน 21,000 เหรียญ
-2428	เมืองนครศรีธรรมราช	เงินภาษีขาออกเบ็ดเสร็จ 20 ชั่ง
-2430	ไม่ปรากฏ	เงินส่วยตีบูก 5 ชั่ง
-2433	แขวงเมืองนครและเมืองกาญจนดิฐ	เงินค่านา (หรือทางข้าวค่านา) ไม่ระบุจำนวน
	ภายในเมืองนครศรีธรรมราช	เงินอากรตีบูก 166 ชั่ง 70 บาท 48 สลึง
	เมืองกาญจนดิฐ	เงินภาษีผลประโยชน์ 233 ชั่ง 27 บาท 16 สลึง, ภาษีสุรา 20 ชั่ง
	ราษฎรเมืองนครศรีธรรมราช	เงินค่านาจำนวน 300 ชั่ง
		ฯลฯ

อาจกล่าวได้ว่าบทบาทการเป็นผู้จัดเก็บส่วยอากรของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญต่อราชสำนักอย่างมากทีเดียว ทั้งนี้เนื่องจากส่วยที่เรียกเก็บจากราษฎรได้นั้นมีเป็นจำนวนมาก และบางประเภทถือเป็นสินค้าสำคัญ ทำรายได้ให้กับรัฐบาลปีละมาก ๆ โดยเฉพาะส่วยตีบูก ซึ่งกำลังเป็นที่ต้องการของตลาด การเป็นเมืองศูนย์กลางของท้องถิ่นและทำหน้าที่เป็นตัวกลางรวบรวมส่วยสาอากรของนครศรีธรรมราช ทำให้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองสำคัญมากเมืองหนึ่งของราชสำนักสยาม

จำนวนส่วยจากหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ๆ ที่ส่งเข้าทูลเกล้าฯ ถวายราชสำนักโดยตรง และไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช เท่าที่รวบรวมได้พอเป็นตัวอย่าง เช่น

พ.ศ.	หัวเมืองปักษาใต้	ประเภทของส่วยและเงินอากร
2398	1. หลังสวน	เงิน (แทนทองส่วย) 11 ชั่ง 4 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง และส่วยทองหนัก 3 ชั่ง 12 ตำลึง 3 บาท 4 กั้ว
	2. ไชยา	เงิน (แทนทองส่วย) 3 ชั่ง 11 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง และส่วยทอง 19 ตำลึง 1 บาท 2 กั้ว
	3. ปะทิว	ภาษีทองส่วย รวมเป็นทองหนัก 6 ตำลึง 3 บาทสลึงเพ็อง
2402	1. พัทลุงแขวงเมืองพัทลุง	อากรบ่อนเบี้ย (ไทย, จีน) ปีละ 2 ชั่ง 15 ตำลึง และอากรสุราปีละ 4 ชั่ง
	2. ไชยา และแขวงเมืองไชยา	เงินอากรสุรา 12 ชั่ง เงินอากรบ่อนเบี้ย (ไทย, จีน) 13 ชั่ง
	3. ชุมพร, กระ, ระนอง	อากรตีบูกต่อปี หนัก 43ภวา
2403	1. สงขลา	ไม้ประดู่, ไม้โพทะเล, ไม้ไฟทะเล รวม 70 ท่อน
	2. พัทลุง	ไม้แก้ว, ไม้มฤท รวม 50 ท่อน
	3. ตะกั่วป่า	หางข้าวค่านา (จากตำบลละมู, ท่าศก, พระแสง, แขวงเมืองไชยา ที่ถูกขึ้นกับตะกั่วป่า) เป็นเงินประมาณ 15 ชั่ง ค่าอากรเตาสูรา และบ่อนเบี้ย (จาก 3 ตำบลข้างต้น) 25 ชั่ง
	4. ไชยา และแขวงเมืองไชยา	อากรเตาสูราและอากรบ่อนเบี้ย เป็นเงินปีละ 25 ชั่ง
	5. หลังสวน	ผ้าบาตรเชิงบาตร รวม 25 สำรับ
2407	1. ตะกั่วป่า, พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง รวมเป็นเงิน 1,000 บาท
2408	1. ไชยา	นำรักษส่วย (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2411 - 2417) รวม 2,109 ทะนาน
	2. ภูเก็ต	เงินภาษีตีบูก, ภาษีสุรา, ภาษีบ่อนเบี้ย, ภาษีฝิ่น, ภาษีร้อยชักสาม, ภาษีพริกไทย, ภาษีสีผึ้ง และสินค้าต่าง ๆ จำนวนปีที่หนึ่ง 350 ชั่ง ปีที่สอง 370 ชั่ง และปีที่สาม 380 ชั่ง
	3. หลังสวนและแขวงเมืองหลังสวน	เงินอากรบ่อนเบี้ย (ไทย, จีน) จำนวนปีละ 11 ชั่ง (จ่ายล่วงหน้า 3 เดือนเป็นเงิน 2 ชั่ง 15 ตำลึง) หรือเดือนละ 18 ตำลึง 1 บาทสลึง 533 เบี้ย เงินอากรสุราปีละ 24 ชั่ง (จ่ายล่วงหน้า 3 เดือนเป็นเงิน 6 ชั่ง) หรือเดือนละ 2 ชั่ง

พ.ศ.	หัวเมืองปักชำใต้	ประเภทของส่วยและเงินอากร
2419	1. ตะกั่วป่า, พังงา, ภูเก็ต หัวเมืองปักชำใต้, ระนอง	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง ไม่ระบุจำนวน
	2. สงขลา, พัทลุงและแขวงเมืองขึ้น	เงินอากรค่าน้ำปีละ 30 ชั่ง (ต่อเมือง)
	3. พัทลุง และแขวงเมืองขึ้น	เงินอากรบ่อนเบี้ย (ราษฎรไทย, จีน) จำนวนปีละ 3 ชั่ง 10 ตำลึง
2420	1. ภูเก็ต, ถลาง	เงินภาษี 5 อย่างเมืองละ 1,000 ชั่ง รวม 2,000 ชั่ง
2424	1. สงขลา (จากแระ, รามัญ)	เงินภาษียางไม้ 39 เหยียด, ภาษีตีบุก 36 เหยียด รวม 75 เหยียด
	2. สงขลา	ฝ้ายกทองเกณฑ์ อย่างน้อย 7 ฟืน
	3. พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง รวม 254 ชั่ง
2425	1. พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 5 อย่าง (ภาษีร้อยชักสาม ได้แก่ พรรณผ้า กับสินค้าต่าง ๆ) เป็นเงิน 300 ชั่ง และค่าตีตราตีบุกภราละ 2 เหยียดจำนวนหนึ่ง
	2. ตะกั่วป่า, ตะกั่วทุ่ง	ภาษีประโยชน์ 5 อย่าง จำนวนปีละ 1,070 ชั่งตามลำดับ
2429	1. สงขลาจะนะและแขวงเมืองขึ้น	เงินอากรสุรา ปีละ 50 ชั่ง
2433	1. แขวงเมืองไชยาต่อเขตแดนหลังสวน (ตำบลคลองกะลาตี, ตำบลกะตงใหญ่ หัวจยทรายขาว, ตำบลคลองท่าวัง, ตำบลกะตงเล็ก)	ตีบุกส่วย ไม่ระบุจำนวน
	2. หลังสวน	เงินภาษีผลประโยชน์ 83 ชั่ง 67 บาท 8 สลึง, เงินภาษีสุรา 25 ชั่ง
	3. ระนอง	เงินภาษีผลประโยชน์ 812 ชั่ง 34 บาท 50 สลึง, เงินภาษีสุรา 26 ชั่ง บาท 32 สลึง
	4. ตะกั่วทุ่ง	เงินภาษีผลประโยชน์ 520 ชั่ง, ภาษีสุรา 55 ชั่ง
	5. ตะกั่วทุ่ง	เงินภาษีผลประโยชน์ 1,026 ชั่ง 48 บาท 16 สลึง, ภาษีสุรา 72 ชั่ง 40 บาท

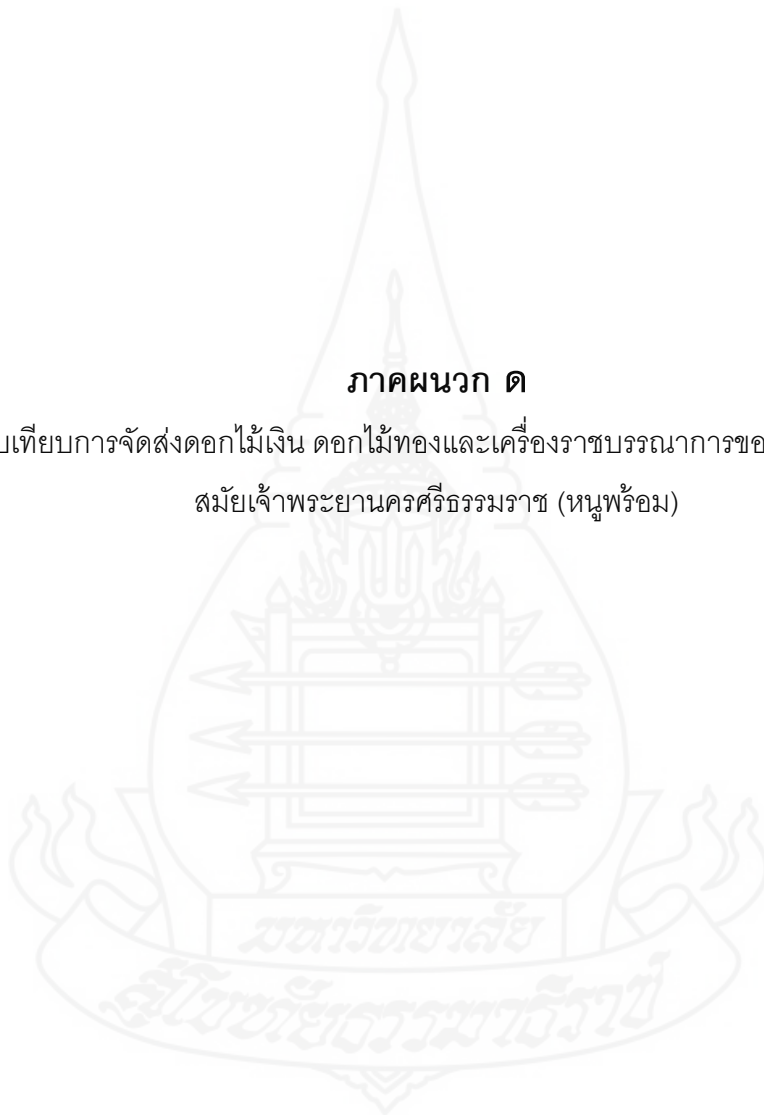
พ.ศ.	หัวเมืองปักชำใต้	ประเภทของส่วยและเงินอากร
	6. พังงา	เงินภาษีผลประโยชน์ 240 ชั่ง 73 บาท 32 สลึง, ภาษีสุรา 7 ชั่ง .
	7. ถลาง	เงินภาษีผลประโยชน์ 190 ชั่ง 46 บาท 48 สลึง
	8. สงขลา	เงินภาษีผลประโยชน์ไม่ระบุจำนวน
	ฯลฯ	

ที่มา: พจนานุกรมสยามสารานุกรม (2542: 101-130)

ภาคผนวก ด

เปรียบเทียบการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองมลายู
สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)

ภาคผนวก ด

เปรียบเทียบการจัดส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองมลายู
สมัยเจ้าพระยาานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา										
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น		
2413 1. เมืองไทรบุรี	5 ศอก	8	-	28	547	7	1. หอกปลอกคอทอง เกลิงทอง 3 คู่ 2. หอกปลอกคอเงิน เกลิงเงิน 3 คู่ 3. หอกปลอกทอง เลว 15 คู่ 4. ปี่ไฉนลาย 2 คู่ 5. ปี่ไฉนหวาย 10 คู่ 6. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 40 พับ 7. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 40 พับ 8. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 80 พับ 9. พรมเทศ 30 ผืน (และของนอก ราชบรรณาการ อื่น ๆ)	เสื้อไหมเทศ 1 เสื้อญี่ปุ่น 2 ผ้าปัก ทอง 1 แพรพละ 4 ผ้าปุมเขมร 1 ผ้า ปุมไทยม่วงจีน แทน 1 ม่วงจีน 2 รงหนัก 4 หาบ เนื้อ ไม้หนัก 15 ซั่ง กำยานหนัก 15 ซั่ง เสื้อเขมรขาวริ้วดอก อย่างแขก 1 ฯลฯ	2413 1. เมือง ตรังกานู	ไม้ ระบู่	ไม้ ระบู่	ไม้ ระบู่	ไม้ ระบู่	ไม้ ระบู่	ไม้ ระบู่	1. ผ้ายกทอง 1 ผืน 2. พิมพ์หนัก 4 ซั่งจีน 3. ผ้าขาวดอก 5 พับ 4. ผ้าขาวบาง 50 ศอก 12 พับ 5. ผ้าจะตะ 4 พับ 6. หวายตะค้า (แทนสาคุ) 200 กำ 7. หวายหิน 400 ขด 8. หวายตะค้า 200 กำ 9. กั้นแข่งเตย ใหญ่ 100 ผืน 10. ไม้พลอง 400 ดุ้น 11. หอยมุก 400 ตัว	เสื้อไหมเทศ ตัวอย่างแขก 1 เสื้อเขมร บรีวด้อย่าง แขก 1 เสื้อญี่ปุ่น แพรหงอนไก่ 1 ถาดทองแดง แพรขาว 1 ผ้าปุมเขมร 1 ข้าวสาร 10 เกวียน เกลือ 10 เกวียน ฯลฯ

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา										
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น		
2. เมืองสตูน	2 ศอก 4 นิ้ว	4	-	17	239	4	1. หอกปลอกคอทองเกลิงทอง 1 คู่ 2. หอกปลอกทองเลข 5 คู่ 3. หอกปลอกคอเงินเกลิงเงิน 5 คู่ 4. ปี่ไฉหวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายอย่างนอก 40 พับ 9. ผ้าขาว (แทนพรหม) ยาว 24 ศอก 20 พับ (และของนอกราชบรรณาการอื่น ๆ)	เสื้อเข็มขาบ รีดดี 1 ผ้าญี่ปุ่นแพร 2 ผ้าปักทอง 1 แพร เปลาะฯ 1 ผ้าปูม เขมร 1, รง หนัก 2 หาบ เนื้อไม้หนัก 9 ชั่ง กำยานหนัก 15 ชั่ง ฯลฯ	2. เมืองตานี	2 ศอก คืบ 7 นิ้ว (ฐาน ไม้สูง 10 นิ้ว)		ไม่ ระบุ			5	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 2 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 2 คู่ 4. หอกคอทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 20 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 10 พับ 8. หวายหิน 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแขงเตย 20 ฝืน	เสื้อเข็มขาบ 1 เสื้อญี่ปุ่น 2 ผ้าโพก ปักทอง 1 แพรขาว 1 ม่วงเงิน 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 20 เกวียน ฯลฯ

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา										
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ตัน						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ตัน						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น		
3. เมืองปลิศ	2 ศอก 5 นิ้ว	4	-	64	208	5	1. หอกปลอกคอทองเกลิงทอง 1 คู่ 2. หอกปลอกทองเลว 5 คู่ 3. หอกปลอกคอเงินเกลิงเงิน 5 คู่ 4. ปี่ไสหวาย 5 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 8. ผ้าลายอย่างนอก 40 พับ 9. ผ้าขาว (แทนพรม) ยาว 24 ศอก 20 พับ 10. พรมเทศ 10 ผืน (และของนอกราชบรรณาการอื่นๆ)	เสื้อผ้าเชมخاب รีดดี 1 ผ้านุ่งแพร 2 ผ้านุ่งทอ 1 แพร เปลาะฯ 1 ผ้านุ่งเชมร 1, รง หนัก 2 หาบ เนื้อไม้หนัก 9 ซึ่ง ก้ายานหนัก 15 ซึ่ง ฯลฯ	3. เมืองสาเย	3 ศอก 1 นิ้ว (ฐานไม้สูง 12 นิ้ว)	ไม่ ระบู่	ไม่ ระบู่	ไม่ ระบู่	ไม่ ระบู่	4	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตาลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 2 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 2 คู่ 4. หอกคอทองเลว 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 20 ศอก 20 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 10 พับ 8. หวายหิน 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแขงเตย 20 ผืน	เสื้อผ้าเชมخاب 1 เสื้อผ้าญี่ปุ่น 2 ผ้า โพกบักทอง 1 แพรขาว 1 ม่วงเงิน 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 20 เกวียน ฯลฯ

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา										
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ตัน						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ตัน						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น		
4. เมือง กลับตัน	6 ศอก 5 นิ้ว งู 4 นก 8	ทุก ชั้น	8	532 ดอก กุ ตาน 3 ดอก ที่ยอด	804	7	1. หอกปลอกทอง 10 คู่ 2. แหวนดอก มะพร้าว 20 วง 3. ผ้าขาว 40 พับ	เสื้อไหมดเทศ 1 เสื้อเขมขาบ จีวดี อย่างแขก 1 เสื้อ ญี่ปุ่นแพร 2 ผ่า โพกบักทอง 1 แพร ขาว ผ่ากลืน 2 ผืน ผ้าปูมเขมร 1 ข้าวสาร 15 เกียน เกลือ 15 เกวียน ฯลฯ ฯลฯ	4. เมือง ยี่หรีง	ศอก คืบ 10 นิ้ว (ฐาน ไม้ สูง 10 นิ้ว)	ไม้ ระนู	ไม้ ระนู	ไม้ ระนู	ไม้ ระนู	4	1. ทองคำทราย หนัก 3 ตำลึง ไทย 2. หอกคอทอง เกลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงิน เกลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทอง เลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 20 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. พรหมเทศ 5 ผืน 8. หวายหิน 200 ชุด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแซงเตย 20 ผืน	เสื้อเขมขาบ 1 เสื้อญี่ปุ่น 2 ผ่า โพกบักทอง 1 แพรขาว 1 ม่วงเงิน 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 20 เกวียน ฯลฯ

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา											
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น			
									5. เมืองรามัญ	ศอกคืบ 1 นิ้ว (ฐานไม้สูง 9 นิ้ว)	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	4	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคองทองเกลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคองเงินเกลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคองทองเลว 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 20 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. พรหมเทศ 5 ผืน 8. หวายหิน 200 ขด 9. หวายตะค้า 200 กำ 10. กั้นแขงเตย 20 ผืน	เสื้อเชมซาบ 1 เสื้อญี่ปุ่น 2 ผ้า โพกบักทอง 1 แพรขาว 1 ม่วงเงิน 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 20 เกวียน ฯลฯ

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา											
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น			
									6. เมืองหนองจิก	ศอก 1 นิ้ว (ฐานไม้สูง 10 นิ้ว)	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	3	1. ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเลข 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. หวายหิน 20 ขด 8. หวายตะค้า 200 กำ 9. กั้นแขงเตย 20 ผืน	เสื้อเชมซาบ 1 เสื้อญี่ปุ่น 2 ผ้า โพกบักทอง 1 แพรขาว 1 ม่วงเงิน 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 15 เกวียน ฯลฯ

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา											
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น			
									7. เมืองระแงะ	ศอก 1 นิ้ว (ฐานไม้สูง 10 นิ้ว)	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	3	1.ทองคำทรายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคองทองเกลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคองเงินเกลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคองทองเลว 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 80 ศอก 5 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. หวายหิน 20ชุด 8. หวายตะค้า 200 กำ 9. กั้นแขงเตย 20 ผืน	เสื้อเชมซาบ 1 เสื้อญี่ปุ่น 2 ผ้า โพกบักทอง 1 แพรวขาว 1 ม่วงเงิน 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 15 เกวียน ฯลฯ

หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช							หัวเมืองมลายูที่ขึ้นกับเมืองสงขลา										
พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน	พ.ศ./หัวเมือง	ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง อย่างละ 1 ต้น						เครื่องราชบรรณาการ	ของพระราชทานกลับคืน
	สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น				สูง	กึ่ง	กาบ	ดอก	ใบ	ชั้น		
									8. ยะลา	ศอก 10 นิ้ว (ฐานไม้สูง 10 นิ้ว)	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ	ไม้ระนุ		1. ทองคำทวายหนัก 3 ตำลึงไทย 2. หอกคอทองเกลิงทอง 1 คู่ 3. หอกคอเงินเกลิงเงิน 1 คู่ 4. หอกคอทองเลว 3 คู่ 5. ผ้าขาวยาว 50 ศอก 10 พับ 6. ผ้าขาวยาว 24 ศอก 20 พับ 7. หวายหิน 20 ขด 8. หวายตะค้า 200 กำ 9. กั้นแขงเตย 20 ผืน	เสื้อเชมซาบ 1 เสื้อญี่ปุ่น 2 ผ้า โพกบักทอง 1 แพรขาว 1 ม่วงจีน 1 เกลือ 5 เกวียน ยกภาชี เกลือ 15 เกวียน ฯลฯ

ที่มา: พจนานุกรม (2542: 88-132)

ภาคผนวก ต

ตารางการควบคุมกำลังคนกับการพัฒนาของสภาพเศรษฐกิจ

ภาคผนวก ต

ตารางการควบคุมกำลังคนกับการพัฒนาของสภาพเศรษฐกิจ

จำนวนประชากรแต่ละช่วงสมัยของ เมืองนครศรีธรรมราช เฉพาะบริเวณตัวเมือง (โดยประเมิน)			จำนวนและราคาประเมินของ ส่วยสาอากรที่เรียก เก็บได้ในแต่ละช่วงสมัย (เฉพาะส่วยตีบูก, กรักซี เครื่องหัตถกรรม, ส่วยทอง และเงินส่วย)
สมัย	ชาว นครศรีธรรมราช	ชาวต่างชาติ (เฉพาะชาวจีน)	
เจ้าเมืองนครฯ (พัฒนา) พ.ศ. 2327 - 2354	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ
เจ้าเมืองนครฯ (น้อย) พ.ศ. 2354 - 2382	ประมาณ 30,000 - 40,000 คน	ประมาณ 10,000 คน	<ul style="list-style-type: none"> * ส่วยตีบูก (รวม) 22 ภาว 61 ชั่ง และไม่ระบุจำนวนอีกจำนวน หนึ่ง * ส่วยกรักซีอย่างดี (รวม 4 หาบ) ส่วยเครื่องหัตถกรรมประเภท ผ้าขาว ผ้ายกทอง และอื่น ๆ จำนวนหนึ่ง * ส่วยทอง ไม่ปรากฏ <ul style="list-style-type: none"> ● เงินส่วย: ค่าผูกปี่ข้อมือเงิน ประมาณ 10 ตำลึง

ที่มา: พณิตา เขียมสุวรรณ (2542: 216-217)

ภาคผนวก ถ

พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร)

ภาคผนวก ก

พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร)

พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) เป็นบุตรคนที่ 5 ของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) และท่านนิ่ม เกิดเมื่อวันที่ 1 เดือน 5 ปีเถาะ จุลศักราช 1229 ตรงกับ ร.ศ. 86 และตรงกับวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2410 ปลายรัชกาลที่ 4 ณ จวนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ซึ่งเดิมเป็นวังเจ้านคร จังหวัดนครศรีธรรมราช (ปัจจุบัน เป็นศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช)

ในวัยเยาว์ ได้ศึกษาหนังสือไทยและขอม ในสำนักเรียนครูคง เมืองนครศรีธรรมราช กับเรียนวิชาเลขไทย ในสำนักขุนกำจัดไพริน (เอี่ยม) จนถึงอายุ 13 ปี เมื่อตัดจุกแล้ว ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาย้ายไปอยู่วัดใหม่กาแก้ว มีพระครูเทพมุณี (แก้ว) เป็นอุปัชฌาย์

พ.ศ.2424 เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ออกไปตรวจราชการเมืองนครศรีธรรมราช จึงขอตัวให้เข้ามารับราชการอยู่ที่กรุงเทพฯ และได้เข้ารับราชการอยู่กับเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) โดยเป็นนักเรียนทหารเรือในเรือรบหลวง (สุริยมณฑล) ซึ่งออกไปลาดตระเวนตามหัวเมืองชายทะเลตะวันตกครั้งหนึ่ง

ต่อมา พ.ศ. 2431 ได้ถวายตัวเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก (ปัจจุบันโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า) มีหมายเลขประจำตัว 3 ได้ศึกษาวิชาทหารอยู่ในโรงเรียนนายร้อยที่วังสระปทุมแห่งนี้ จนสำเร็จการศึกษา โดยสอบไล่ได้วิชาชั้นเอกที่ 1 แล้วเข้ารับราชการแทนตำแหน่งจ่านายสิบในกองนั้น

พ.ศ. 2432 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานยศเป็นนายร้อยตรี มีตำแหน่งประจำการในโรงเรียนนายร้อยทหารบก

พ.ศ. 2435 ได้รับพระราชทานเลื่อนยศทหารเป็นนายร้อยเอก รับตำแหน่งที่นายเวรคำสั่งกรมปลัดทหารบกใหญ่ กรมยุทธนาธิการ

พ.ศ. 2436 ได้เข้าสังกัดกรมทหารบกกราบที่ 4 (ทหารหน้า) ตำแหน่งปลัดกองในกองทหารพิเศษ ออกไปรักษาเขตแดนมณฑลอุบลราชธานี

พ.ศ. 2440 ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงรบบรัดสัตรพล ในตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทัพบก และได้รับพระราชทานเลื่อนยศขึ้นเป็นนายพันตรี

พ.ศ. 2442 ขึ้นเป็นผู้ช่วยปลัดทัพบก

พ.ศ. 2444 เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรเดชธรณชิต

พ.ศ. 2445 ได้เลื่อนยศขึ้นเป็นนายพันโท มีราชการที่ออกไปจัดการปราบปรามพวกเงี้ยวที่ก่อการจลาจลในมณฑลภาคพายัพ และได้จัดตั้งกองทหารขึ้นในมณฑลนี้

พ.ศ. 2446 ได้รับพระราชทานเลื่อนยศขึ้นเป็นนายพันเอก ตำแหน่งปลัดทัพบก และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาววรเดชศักดิ์ดาบุรุษ

พ.ศ. 2448 ได้รับพระราชทานเลื่อนยศขึ้นเป็นนายพลตรี แล้วไปราชการดูการประลองยุทธ์ ณ ประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ. 2453 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปไต่สวนระงับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่จังหวัดแพร่ อันเนื่องจากพวกจีนฮ่อในจังหวัดนั้นรวบรวมกันเพื่อจะไปช่วยพวกกบฏในประเทศจีน ได้ปฏิบัติราชการเป็นที่เรียบร้อยด้วยดี เป็นที่พอพระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก

ครั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว พ.ศ. 2453 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อมให้รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลองรับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อมา จนถึง พ.ศ. 2455 โปรดเกล้าฯ พระราชทานเลื่อนยศขึ้นเป็นนายพลโท

พ.ศ. 2456 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาสิทธิราชเดโชชัย

พ.ศ. 2462 โปรดเกล้าฯ พระราชทานยศเลื่อนขึ้นเป็นนายพลเอก

พ.ศ. 2464 ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมว่างลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม แล้วเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในปีเดียวกัน (ผู้บัญชาการทหารบก ลำดับที่ 7)

พ.ศ. 2465 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต มีสมญาจารึกในหิรัญบัฏว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิตอดิศรมหาสวามิภักดิ์ อุดมศักดิ์เสนาบดี ศรีธรรมราชกุลพงศ์ ดำรงราชวรฤทธิ สัตยสถิตย์ อาชวาศัย พุทธาภิไธยสรณธาดา อภัยพิริยปรากฏมพานู ดำรงศักดินา 10000

พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ได้รับราชการในตำแหน่งหน้าที่เสนาบดีกระทรวงกลาโหมต่อมา 1 เมษายน พ.ศ. 2465 จนถึง 3 สิงหาคม 2469 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ขอพระราชทานกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง

งานในหน้าที่ราชการพิเศษสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและประเทศชาติตลอดมา เช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง องคมนตรี ทั้งในรัชกาลที่ 6 และสืบมาถึงรัชกาลที่ 7 ด้วย เป็นราชองครักษ์พิเศษ เป็นนายทหารพิเศษในกรมทหารรักษาวัง และเป็นเลขาธิการ สำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี ในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 เป็นต้น

พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) นับเป็นบุคคลตัวอย่างที่มีแบบฉบับในการทำงานที่ดีเด่นผู้หนึ่ง คือตลอดระยะเวลาของการทำงานอันยาวนานทั้งสามรัชกาลไม่เคยปรากฏมีความบกพร่องในหน้าที่การงานเลย เมื่อจะทำงานราชการแต่ละเรื่อง จะต้องมีการวางแผนงานอย่างละเอียดลออ จนได้รับคำชมเชยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่อยู่เสมอมา ดังเช่นเมื่อคราวเป็นหัวหน้าคณะนายทหารไปตรวจการ ณ มณฑลพายัพ ได้ถวายรายงานเข้ามายังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทั่งพระองค์ท่านได้มีพระราชดำรัสว่า **“พระยาสุรเดชผู้นี้ นับว่าเป็นช่างเผือกในหมู่ทหารคนหนึ่ง แต่เจ้าพระยานครจะไม่สูญ”**

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงสรรเสริญท่านไว้ในคำอาลัยในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านว่า **“ท่านอยู่ในราชการเป็นเวลานาน ไม่เคยมีข้อเสียหายประการใด ๆ ไม่ว่าจะป็นด้วยพลังแคลง หรือไม่รู้ หรือทุจริต”**

เมื่อครั้งเป็น พลโท พระยารวเดชศักดิ์ดาฐ ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงพิจารณาเห็นว่า วงศ์สกุลของท่าน ล้วนแต่ได้ดีมีชื่อเสียงกันจากนครศรีธรรมราชแทบทั้งนั้น จึงพระราชทานให้นามสกุลว่า " ณ นคร " (เขียนเป็นตัวอักษรโรมันว่า " Na Nagara ") โดยมีคำว่า "ณ" เทียบกับคำว่า "De" ของสกุลขุนนางฝรั่งสกุลนี้ได้รับพระราชทานเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2456

ด้านครอบครัว ท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต สมรสกับท่านผู้หญิงเฉียบ ธิดาหลวงสุนทรสินธพ (จอ บัจฉิม) มีบุตร-ธิดา รวม 4 คน คือ

1. คุณลาภ ณ นคร
2. นายหยิบ ณ นคร สมรสกับ คุณประนอม สุขุม
3. คุณพยุง ณ นคร สมรสกับ นายเสน่ห์ ณ นคร
4. ท่านผู้หญิงโพยม เสนีณรงค์ฤทธิ์ สมรสกับ พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ (ม.ล.เล็ก สนิทวงศ์)

เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ถึงอสัญกรรมเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2504

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวนรีนันท์ มรรคดวงแก้ว
วันเดือนปีเกิด	12 มิถุนายน 2509
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	
ประถมศึกษา	โรงเรียนราชินีบน
มัธยมศึกษาตอนต้น	โรงเรียนจิตรลดา
มัธยมศึกษาตอนปลาย	โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา
ประกาศนียบัตร	SCHOOL OF BUSSINESS AND SECRETARIAL STUDIES
ปริญญาตรี	นิเทศศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2549

